

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ, ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ
Друга міжнародна науково-практична конференція

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА:
ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ,
ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ,
ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ**

**ДРУГА МІЖНАРОДНА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ**

**14-15 грудня
2016 року**

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ
ПРАЦЬ**

ВИПУСК II

Частина друга

КИЇВ 2016

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет будівництва і архітектури
Представництво Польської академії наук в Києві
Комітет з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування Верховної Ради України
Управління внутрішньої політики Київської обласної державної адміністрації
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
Національна академія державного управління при Президентові України
Комітет з законодавчих досліджень міжнародної асоціації політичної науки
Академія будівництва України

Друга Міжнародна науково-практична конференція

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ, ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

14-15 грудня 2016 року

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК II

Частина друга

КИЇВ 2016

УДК 323.171/.174+94(477)+711+72

ББК 66

Р 31

Рекомендовано до друку Вченою радою Київського національного університету будівництва і архітектури, протокол № 50 від 9 грудня 2016 р.

Редакційна колегія

Куліков П.М. – д.е.н., проф., (голова)
Рафальський О.О. – д.і.н., проф.,
Куйбіда В.С. – д.н.держ.упр., проф.,
Собчук Г. – д.т.н., проф.,
Бабкіна О.В. – д.п.н., проф.,
Головатий М.Ф. – д.п.н., проф.,
Деревінський В.Ф. – д.і.н., проф.,
Івашко Ю.В. – д.арх., проф.,
Кресіна І.О. – д.п.н., проф.,
Майборода О.М. – д.і.н., проф.,
Малкевич А. – д.п.н., проф.,
Наумкіна С.М. – д.п.н., проф.,
Павук О. – д.е.н., проф.,
Патцельт В. – д.п.н., проф.,
Перегуда Є.В. – д.п.н., проф.,
Плоский В.О. – д.т.н., проф.,
Римаренко С.Ю. – д.п.н., проф.,
Стапенхерст Ф. – д-р політології, проф.,
Товбич В.В. – д.арх., проф.,
Хмелько І.С. – д-р наук з політології,
Яковлев Д.В. – д.п.н., проф.

Рецензенти:

Адамович Сергій Васильович – доктор історичних наук, професор
Горбатенко Володимир Павлович – доктор політичних наук, професор
Дьомін Микола Мефодійович – доктор архітектури, професор

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Р 31 Регіональна політика: історичні витoki, законодавче регулювання, практична реалізація [зб. наук. пр.] – Київ–Тернопіль : – 2015. – Вип. II. Матеріали Другої Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 14–15 грудня 2016 р.) / Мін-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін. – «Економічна думка» – 2016. – В 2-х ч. – Ч. 2. – 280 с.

Оргкомітет дякує Представництву Польської академії наук в Києві, директору ТОВ «Київінвестпроект» Мамонтову І.О. та керівництву ТОВ «Полісся-2002», які сприяли у проведенні конференції та публікації збірника.

ISBN 978-966-654-441-7

УДК 323.171/.174+94(477)+711+72

ББК 66

© КНУБА

ЗМІСТ

ОСВОЄННЯ ПРОСТОРУ ЗАСОБАМИ БУДІВНИЦТВА

Орленко М. І. Законодавча політика в галузі охорони та реставрації пам'яток архітектури.....	7
Товбич В. В. До єдиного архітектурно-будівельного європейського інвестиційного простору.....	11
Бачинська Л.Г. Містобудування як відбиття суспільно-економічних і політичних умов	15
Івашко Ю. В. Законодавча політика в галузі охорони спадщини модерну в Україні.....	19
Малкін Е. С., Журавська Н. Є. Регіональна політика розвитку енергоефективних систем тепло- та водопостачання.....	24
Ремизова Е. И. Диалог епох в среде современных украинских городов	27
Третьяк Ю. В. Особливості регіональної політики у галузі будівництва пенітенціарних комплексів.....	32
Тюрменко І. І., Запунна Є. О. Архітектурно-просторові перетворення міста Бучач в контексті стратегії сталого розвитку.....	35
Шебек Н. М., Сингаєвська М. А. Національні та регіональні особливості української новаторської архітектури 1920-30-х років.....	37
Броневицький А. П. Ревіталізація промислових територій як інструмент регіональної інноваційної політики.....	43
Булах І. В. Світовий досвід проектування лікарень невідкладної медичної допомоги.....	48
Качемцева Л.В., Гелла О. І. Особливості заселення Слобідської України. Заснування міст	53
Конопльова О. В. Проблеми гуманізації архітектурного середовища історичних міст України....	57
Коптюх Ю.В. Вплив плану організації території Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» на розробку генерального плану м. Переяслав-Хмельницький.....	61
Лещенко Н. А. До питання сучасного розвитку історичних малих міст Волині та Поділля	63
Марковський А. І. Формування регіональної самобутності архітектури Києва першої половини ХХ ст. у етнокультурному контексті.....	66
Рубан Л. І. Роль водно-природних ландшафтів у регіональному розвитку України	71

Хороян Н.П. Сложение системы подготовки архитекторов в Харькове периода 1920-30-х гг	76
Ивашко Ю. В., Зуева П. П. Сохранение и популяризация архитектурного наследия романтизма США (на примере объектов Г.Г.Ричардсона)	82
Череди́на И. С. Мультикультурные связи в архитектуре и строительстве (опыт сотрудничества с Японией)	87
Голуб А. А. Законодавство ЄС, США, Канади, Росії та Японії щодо створення та управління національними парками	93
Ли Шуань Проблема сохранения и реставрации европейского архитектурного наследия в Китае	95
Поминчук М. В. Правовое зонирование территорий города. Опыт зонинговых ограничений в США	100
Чобітько О.М. Проблема збереження об'єктів історико-архітектурної спадщини в умовах глобалізації суспільства	106
Ивашко О. Д., Перегуда Є.В. Символічна політика: вплив знизу	110
Акмен Г.П. Политика сохранения и современного приспособления наследия деревянных дач Карельского перешейка	112

ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Бортніков В. І. Особливості становлення та функціонування адміністративного апарату Волинської губернії наприкінці XIX – на початку XX ст.	118
Деревінський В. Ф. Ідея федералізму в «Концепції державотворення в Україні» Народного Руху України	126
Калакура О. Я. Етнокультурні процеси на теренах Галичини: політико-правовий вимір	128
Козюра І. В. Лубенські полковники: колективний портрет управлінських кадрів	133
Криськов А. А. Особливості регіональної політики щодо німецьких колоністів в губерніях Правобережної України (друга половина XIX ст.)	137
Поліщук І. О. Державотворчий досвід українства на початку XX століття: регіональні особливості	141

Тицький С. І. Вплив індустріально-бюрократичної трансформації в Україні на еволюції соціально-класової структури населення міста Києва наприкінці XIX – на початку XX ст.	145
Антонишин А. П. Причини падіння Центральної Ради: історичний досвід на прикладі Поділля	151
Бортнікова А. В. Міста Волині у складі Великого Князівства Литовського XVI ст.	156
Гончаренко І. В. Регіональна політика в сфері освіти німецької окупаційної влади на українських землях в період Другої Світової війни	161
Грицюта О. О. Історія будинку Київського відділення Російського технічного товариства....	166
Єгоров В.В. Український та російський народи на сторінках часопису «Вестник Европы» у 1860-1890-ті рр.	170
Ігнатова Л.Р. Історичні особливості селянського землеволодіння у Київській губернії на початку XX ст.	178
Красковська М. П. Деякі особливості української національної і регіональної свідомості та їх вплив на політичне життя	182
Лисенко Г. І., Волкова С. П., Омелян-Скирта Н.Г. Придніпровський регіон в історичному та етнокультурному аспектах	187
Сацький П. В. Демографічні засади політики Ради Міністрів УРСР і ЦК КПУ з розбудови сільського господарства Криму у 1954 р	192
Силка О.З. Сільські добровільні громадські об'єднання – новий елемент українського соціокультурного середовища (кінець XIX – початок XX ст.)	197
Бачинська О. В. Специфіка взаємин Російської Православної Церкви з державною.....	202

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ТУРИЗМОЗНАВСТВО

Євсєєва Г. П. Туристично-ресурсний потенціал розвитку в'їзного етнокультурного туризму в Придніпровському регіоні.....	206
Смирнов І.Г. Сталий туризм: проблема ефективної організації туристичного простору	211
Комова О. С., Яворська О. Г. Енто-історичні ресурси України в організації туристичної практики студентів Київського Лінгвістичного Університету.....	214
Торон А. В. Збереження національної культурної спадщини та пам'яток історії в історичних містах та місцевостях України (на прикладі Черкаського регіону).....	218

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА МІСТОБУДУВАННЯ

Гербут Н.А. Гендерна політика у сфері будівництва та архітектури	225
Авдєєнко О. Д. Дискурсивний (горизонтальний) тип влади як соціальний конструкт гендерної нерівності.....	236
Медведська Л. Є. Проблема гендерного дисонансу в Західних регіонах України (на прикладі Львівської області).....	239
Гуга З.І. Гендерна рівність як основна глобальна політична стратегія світового розвитку	244

НАУКОВІ ПРАЦІ СТУДЕНТІВ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

Вапельник В.Р. Культурне становище польської національної меншини на Волині в другій половині XIX – на початку XX ст.....	249
Гнатенко Н.О. Особливості розвитку освіти на Волині в другій половині XIX – на початку XX століття.....	252
Гулей Д.В. Будівництво соціального житла для тимчасово переміщених осіб в Україні як засіб вирішення житлових проблем регіонів	255
Мельник М.Б., Сухінов В.О. Нерівномірність розвитку регіонів України.....	258
Мигун М. Про особливості етнічного розвитку населення Одеської області	261
Пільтяй К.Ю. Об'єднання територіальних громад: проблеми, рішення, перспективи.....	266
Ромащук Р.Ю. Білгород-Дністровська фортеця – унікальна пам'ятка оборонної архітектури XIII-XV ст. на Півдні України.....	270
Рябушенко А.Є. Гендерна роль жінки в політиці України.....	272
Ткачук А.О. Проблема децентралізації влади в Україні : сучасні ризики, вирішення проблем та перспективи розвитку	276

ОСВОЄННЯ ПРОСТОРУ ЗАСОБАМИ БУДІВНИЦТВА

*Орленко Микола Іванович, Герой України, кандидат технічних наук,
президент корпорації «Укрреставрація»*

ЗАКОНОДАВЧА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ТА РЕСТАВРАЦІЇ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ

Наукове дослідження реставрації і відтворення має безпосередній зв'язок з основними пам'яткоохоронними і реставраційними правовими документами [1-3]: Міжнародними хартіями (Венеційська хартія 1964 року [2], кодекс Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць, Паризька Конвенція про захист всесвітньої і природної спадщини 1972 року, Рекомендації щодо збереження і сучасної ролі історичних ансамблів (1976), Рекомендація ЮНЕСКО про міжнародний обмін культурними цінностями (1976), Гранадська конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи (1985), Флорентійська хартія з охорони історичних садів і ландшафтів 1981 року, Вашингтонська міжнародна хартія з охорони історичних міст 1987 року, Лозанська міжнародна хартія з охорони і використання археологічної спадщини 1990 року, Московська хартія архітектурної спадщини 1996 року, хартіями ICOMOS – Хартія з підготовки спеціалістів у галузі охорони та реставрації об'єктів культурної спадщини, Хартія з охорони традиційної архітектурної спадщини, Хартія з охорони і реставрації архітектурно-містобудівної спадщини), Законом про охорону культурної спадщини України (2000), Нарського документу про автентичність, розробленими законодавчими нормативами і Державними будівельними нормативами з реставрації (склад, порядок розробки і затвердження науково-проектних документів), Кодексом етичних принципів охорони й реставрації пам'яток, ансамблів та визначних місць, збірником міжнародних документів “Охорона культурної спадщини”.

Детально правові засади охорони та реставрації пам'яток висвітлені в публікаціях Л. В. Прибегі [4-13]. Зокрема, його публікації можуть бути згруповані по таких аспектах:

1) міжнародне співробітництво в сфері охорони історико-архітектурної спадщини, методологічні та правові засади охорони та реставрації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини [4 ; 6 ; 9 ; 13];

2) пам'ятка архітектури як об'єкт охорони та реставрації: морфологічний аспект [5 ; 7];

3) історичне середовище як пам'яткоохоронна категорія і проблеми співіснування сучасної архітектури в історичному середовищі [8 ; 11];

4) архітектурна реставрація як специфічна галузь: засади формування [12].

З часом стало зрозумілим, що необхідно створити комплексне науково - реставраційне дослідження, “дорожню карту” для виконавців реставраційних робіт, де було б висвітлено перелік основних проблем реставрації пам'яток архітектури, їх вплив на стан пам'яток, всі відомі в Україні і в світі методи

вирішення реставраційних проблем і на конкретних прикладах експериментально доведено перевагу певного методу для конкретних умов.

Проведення реставраційних робіт передбачає спільну роботу команди – археологів, проектувальників, хіміків - технологів, виконавців робіт, і кожний з них повинен володіти інформацією про роботу суміжників. На відміну від нового будівництва, під час проведення реставраційних робіт на пам'ятці особлива роль відводиться натурним обстеженням і дослідним випробуванням нових матеріалів та технологій на експериментальному майданчику, що є підгрунтям для розробки і корекції проектної документації на всіх стадіях.

Особлива роль в здійсненні реставраційних заходів відведена археологічним дослідженням, що закріплено Лозанською хартією з охорони та використання археологічної спадщини 1990 року та IX Генеральною асамблеєю ICOMOS, де визначено “принципи, що стосуються різних аспектів охорони пам'яток археології, зокрема завдань органів державної влади та законодавства, ролі громадськості... професійні правила проведення інвентаризації, дослідження, утримання, консервації, пропаганди пам'яток, вимоги щодо кваліфікації археологів” [3]. Там же визначено як першочергові задачі максимальне збереження автентичності пам'ятки, фахове проведення археологічних досліджень, відповідний облік та інвентаризацію пам'яток, акцент зроблено не тільки на професійну підготовку археологів, які проводять натурне обстеження, а й на підготовку тих археологів, які мають забезпечувати заходи з охорони пам'яток. Лозанська хартія співзвучна Хартії ICOMOS з підготовки спеціалістів у галузі охорони та реставрації об'єктів культурної спадщини, документам Міжнародного центру вивчення, охорони та реставрації культурних надбань ICCROM (Римський центр), де визначається пряма залежність надійної охорони історико - культурної спадщини від відповідної кваліфікації кадрів реставраційної та пам'яткоохоронної галузей. На сьогоднішній день фахова підготовка реставраторів та пам'яткоохоронців відбувається в співпраці ICOMOS, ICCROM та інших міжнародних організацій. На жаль, сьогодні участь України в цій співпраці є недостатньою, відчувається брак фахівців реставраційної і пам'яткоохоронної галузей [1-3].

Досі не було створеного об'єднаного комплексного теоретичного реставраційного дослідження, де були б систематизовані підходи до проведення реставраційних робіт в різних умовах, обумовлені вимоги до власника об'єкта - пам'ятки і до виконавців робіт, де було б сформульовано весь алгоритм проведення робіт на пам'ятках з обумовленням тих послідовних етапів, які залишаються обов'язковими і незмінними (етап передпроектних досліджень – робота з джерелами, археологічні дослідження, натурні обстеження, експериментальні випробування, етап розробки проектної документації – аналіз причин порушення статичності будівлі і всіх можливих методів ліквідації аварійного стану, аргументація вибору конкретних методів і їх експериментальна перевірка), і тих, які коректуються відповідно до функції пам'ятки (церква, фортеця, палац, тощо), періоду будівництва, що визначає

перелік потрібних реставраційних заходів (відмінність конструктивної схеми, застосованих будівельних матеріалів і технологій, сучасне призначення).

Проблеми реставраційної галузі поділяються на теоретичні і практичні. Теоретичні проблеми стосуються відсутності розробленої спільної концепції, яка б затверджувала обов'язкові підходи до здійснення реставраційних заходів, відсутності єдиного електронного реєстру технічного стану по всіх пам'ятках України з можливістю вільного доступу до нього. В описі технічного стану кожної пам'ятки повинна міститись детальна інформація про неї із зазначенням попередніх проведених заходів і запланованих заходів, потреб в людських ресурсах і коштах. Це б дозволило скласти перспективні плани реставрації пам'яток з виявленням тих об'єктів, які знаходяться в гостроаварійному стані і потребують першочергових реставраційних заходів. Водночас позиція України відносно участі у складанні списку пам'яток, що перебувають в аварійному стані, наразі не є активною, тому ця проблема залишається невирішеною.

Практичні проблеми, пов'язані з відсутністю фахової підготовки виконавців реставраційних робіт, відсутністю необхідного сучасного обладнання, опублікованої реставраційної документації по різних видах робіт, оскільки реставраційна література радянських часів вже не відповідає умовам сьогодення, реставраційні технології і методи постійно удосконалюються, перелік їх розширюється. Про значущість підготовки фахівців реставраційної галузі і необхідність тісної співпраці на міжнародному рівні йдеться в хартії ICOMOS та ряді документів ICCROM (Римського центру) [1-3].

Основні проблеми, пов'язані з реставрацією пам'яток, стосуються насамперед неправильної експлуатації історичних будівель. Оскільки руйнування об'єктів спричиняють не лише неякісні будівельні матеріали, прорахунки при будівництві, агресивного впливу атмосферних чинників, значного віку будівлі, а й від недбалого ставлення до пам'ятки і недотримання її в належному технічному стані, коли відбувається замokання основ і фундаментів, стін, конструкцій даху і покрівлі, коли руйнується гідроізоляція, з'являються тріщини в надземній частині будівлі. Серед основних причин аварійного стану будівель слід насамперед назвати аварійний стан основ фундаментів, коли внаслідок замokання, втрати фундаментами несучих властивостей, нерівномірної просадки з'являються тріщини з тенденцією розкриття, крен споруди, відколи окремих фрагментів і зрештою порушується статиність будівлі, тобто система основа – фундаменти – наземна частина.

Отже, законодавче забезпечення програми охорони та реставрації пам'яток архітектури передбачає розробку методології створення системи моніторингу стану пам'яток архітектури, яка дозволяє узагальнити та систематизувати відомості про всі пам'ятки архітектури на території України, створити єдиний електронний реєстр технічного стану охоронних об'єктів з їх повною характеристикою, переліком всіх попередніх проведених ремонтно – реставраційних заходів на пам'ятці, зазначенням потрібних заходів, потреб в людських ресурсах та фінансуванні, що дозволить відстежувати в часі стан об'єктів і розробляти програми здійснення реставраційних заходів.

Такої загальної бази по технічному стану всіх пам'яток, занесених до державного пам'яткоохоронного реєстру, досьгодні не було створено. На сьогоднішній день в Україні діє розроблена система обліку пам'яток, яка проводиться в три етапи: спочатку на основі натурального обстеження, фіксації, вивчення та складання облікових карток виявляються об'єкти, які пропонується включити до пам'яткоохоронного реєстру, потім робиться за затвердженою в 2004 році наказом Міністерства культури і мистецтв України та Державного комітету України з будівництва та архітектури формою паспортизація та облікова документація на пам'ятку (облікова картка, паспорт пам'ятки, історична довідка, акт технічного стану, матеріали фіксації, витяг з генерального плану міста чи іншого поселення з позначеними межами зон охорони, довідка про грошову вартість пам'ятки), після чого відбувається реєстрація виявленої пам'ятки нерухомої спадщини і її занесення до Державного реєстру національного культурного надбання з присвоєнням пам'ятці охоронного номеру відповідно національного або місцевого значення (за наведеними Л. В. Прибегаю останніми даними до Державного реєстру, затвердженого наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 02.06.1999 р. № 128, занесено 16237 пам'яток архітектури та містобудування, з них 3541 – національного значення) [13].

По-друге, на основі розробленої інформаційної структури експертної системи проведення реставраційних робіт надається можливість тим виконавцям, які в майбутньому займатимуться проведенням таких робіт, використовувати експериментально підтверджений алгоритм послідовних дій, починаючи від передпроектних досліджень до здачі об'єкта в експлуатацію, і отримати ґрунтовну комплексну інформацію про проблеми аварійного стану пам'яток, причини їх виникнення і наслідки, перелік методів ліквідації аварійного стану, на конкретних прикладах пересвідчитись, які методи найбільш ефективні для яких задач. Про важливість фахового проведення реставраційних робіт, а відтак підготовки фахівців - реставраторів свідчить прийняття хартії ICOMOS з підготовки спеціалістів у галузі охорони та реставрації об'єктів культурної спадщини [3].

Список використаних джерел

1. Международная хартия по консервации и реставрации исторических памятников и достопримечательных мест // Методика и практика сохранения памятников архитектуры. – М. : 1974. – С. 123–127.

2. Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць [Венеціанська хартія] // Україна в міжнародних правових відносинах. – Кн. 2 : Правова охорона культурних цінностей. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – С. 392–393.

3. Міжнародні засади охорони нерухомої культурної спадщини. – К. : Фенікс, 2008. – 176 с.

4. Прибега Л. В. Міжнародне співробітництво та охорона історико-архітектурної спадщини / Л. В. Прибега // Архітектура України. – 1992. – № 2.

5. Прибега Л. В. Пам'ятка архітектури як об'єкт охорони та реставрації : морфологічний аспект / Л. В. Прибега // Українська академія мистецтва. – 1997. – Вип. 4. – С. 67–71.
6. Прибега Л. В. Міжнародна охорона культурної спадщини / Л. В. Прибега // Охорона культурної спадщини : Зб. міжнародних документів. – К. : АртЕк, 2002. – С. 6–17.
7. Прибега Л. В. Сутність пам'ятки архітектури як об'єкта охорони та реставрації / Л. В. Прибега // Перспективні напрямки проектування житлових та громадських будівель : Зб. наук.праць. – К. : ЗНДІЕП, 2003. – С. 117–120.
8. Прибега Л. В. Історичне середовище як пам'яткоохоронна категорія / Л. В. Прибега // Українська академія мистецтва. – 2004. – Вип. 11. – С. 177–185.
9. Прибега Л. В. Методологічні засади охорони та реставрації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини [термінологічний аспект] / Л. В. Прибега // Проблемы теории и истории архитектуры Украины : Сб. науч. трудов. – Вып. 5. – Одесса, 2004. – С. 150–161.
11. Прибега Л. В. Сучасна архітектура в історичному середовищі міста:[концептуальний аспект] / Л. В. Прибега // Праці Інституту пам'яткоохоронних досліджень. – 2006. – Вип. 2. – С. 173–180.
12. Прибега Л. В. Архітектурна реставрація : погляд через сутність пам'ятки / Л. В. Прибега // Праці Центру пам'яткознавства. – 2007. – Вип. 11. – С. 26–37.
13. Прибега Л. В. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методол. аспект / Л. В. Прибега. – К. : Мистецтво, 2009. – 304 с.

*Товбич Валерій Васильович, доктор архітектури, професор,
Київський національний університет будівництва і архітектури*
**ДО ЄДИНОГО АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОГО
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОСТОРУ**

Сучасний етап архітектурної та будівельної галузі в багатьох аспектах не відповідає вимогам, які існують в країнах Європейського Союзу. Це є чи не основним бар'єром для входження в Україну кваліфікованих будівельних інвестицій. Складність процесу входження, складність проходження, складність виходу. В системі інвестування ключове слово – складність. Неспівпадіння з універсальними європейськими процедурами на будь-якому етапі реалізації інвестиційного процесу стає тією непереборною силою на шляху інвестиційного процесу в будівельній галузі України.

На рівні гасел «Україна – це Європа» поступово, але безальтернативно, країна іде до адаптації українського архітектурно-будівельного господарства до законодавчого простору Європейського Союзу. В певних напрямках адаптація має проходити шляхом перезатвердження діючих нормативних актів ЄС, іноді простим "обкладинковим" способом (заміна обкладинки документу ЄС на

український варіант). Тим не менш навіть таке впровадження не відповідає ані змістовно, ані кількісно, ані якісно нашим бажанням до цього процесу.

Одним із засобів активного впливу на цей процес є створення в Україні Європейського інструментарію нормативного забезпечення. Розробка таких документів для України дозволить суттєво упорядкувати діяльність в галузі проектування і будівництва. І в першу чергу упорядкування взаємовідносин з іноземними інвесторами, проектувальниками, будівельниками.

Дії української сторони стануть більш зрозумілі і прогнозовані, активізується процес виконання завдань щодо адаптації українського законодавства до європейських вимог.

В загальній схемі цього процесу важливим є розуміння деференційованості документів. Це загально-європейського рівня, які в свою чергу можуть бути обов'язковими до виконання, рекомендаційними та інформаційними. Ці ж документи ще є загально-європейського рівня, міждержавні (наприклад БеНіЛюкс), державні, регіональні та місцевого, або муніципального рівня. Весь спектр можливих варіантів доповнюється ще і варіантністю їх комбінацій та державними та регіональними особливостями. Якщо документи ЄС потроху адаптуються і приймаються в Україні, то державні, регіональні, муніципальні регламентуючі документи, на наш погляд, мають ще бути проаналізовані, осмислені і можуть теж знайти, в тому чи іншому вигляді, місце в рамках регіональної реформи в Україні.

Для перерахованого неповного переліку можливих варіантів характерна не завжди узгодженість, а іноді і антоганістичність в змісті. Зазвичай можемо собі уявити вирішення конфлікту інтересів між державним рівнем і рівнем місцевої громади, наприклад, у Німеччині. Як провести дорогу державного рівня через землі місцевої громади та ще і в умовах необов'язковості до виконання державних регламентів? Зазвичай це переговори і переконання місцевої громади в тому, що ця дорога важлива і корисна не тільки для держави, а й для громади. В деяких країнах ЄС в складі проекту є обов'язковою частина, яка називається «Соціальний план», в якому показані фінансові, матеріальні і соціальні інтереси громади і окремих її громадян.

Такий «Соціальний план» є базовим і дуже важливим документом для знаходження компромісу, якщо є неузгодженості в баченні проблем та інтересах сторін. Якщо в «соціальному плані» вирішуються проблеми громади, іноді, або часто, поза межами проекту, то це теж є базою для компромісу. Практикується і викуп ділянок у окремих членів громади. Іноді це завищені суми, але їх теж закладають в рамках проекту. Останнім аргументом такого компромісу є суд. Але тільки останній, тому що, зазвичай, ті же суди в Німеччині стоять на стороні громади і окремих громадян.

На нашу думку, Україні слід було б запозичити таку практику вирішення конфлікту, а не допускати агресивного протистояння сторін.

Вищевикладене в Німеччині належить до компетенції архітекторів. Це так званий архітектурний девелопмент, який абсолютно відсутній в українській архітектурно-будівельній практиці. Або ці функції «костоміром» делегуються

певній категорії посередників, в такій термінології «девелоперам», зазвичай людей із сумнівною освітою і репутацією [1].

В системі архітектурно-містобудівної діяльності та, особливо, в час реорганізації місцевого самоврядування слід звернути увагу ще на одну, на наш погляд, важливу складову організаційно-правового вирішення проблем управління і регулювання містобудівної діяльності. Це так зване «м'яке» регулювання. Краще показати це на конкретному прикладі. В Німеччині на базі ВКІ (нім.) – центру збору інформації, зокрема статистичної, із витрат на будівництво розробляються ВКІ *Baukosten* – регіональні коефіцієнти (карти) для перерахунку кошторисів для різних земель Німеччини та країн Європи.

De Baukosten Gebaude – визначає приведені витрати за різними об'єктами, стадіями і частинами об'єктів у приведених одиницях (Є(євро) за кв.м.; куб.м.). Тобто випускається оновлена карта регіональних коефіцієнтів для перерахунку витрат для Німеччини та Європи. Для Німеччини такі перехідні коефіцієнти визначаються для кожної із земель і регіонів держави. Коефіцієнт визначається залежно від інвестиційної та ділової активності і коливається від 0,7 до 1,4 для Німеччини і від 0,3 до 1,4 для Європи в приведених одиницях за кв.м. (рис.1)

Тобто всі сторони інвестиційно-будівельного процесу (в рамках своєї країни /регіону/) можуть визначитись щодо кошторису на проектні і будівельні роботи.

В чому «м'якість» цих регламентів? Вони мають рекомендаційний характер. Але якщо сторони прийняли ці рекомендації, в разі конфлікту суд приймає рішення, якщо сторони прийняли ці рекомендації в договорі і кошторисі.

Звертаємо увагу, що Україна на цій карті пофарбована в сірий колір, тобто не визначено. Для входження України в Європейське архітектурно-будівельно-інвестиційне співтовариство маємо «пофарбувати» Україну в певний колір. І не тільки всю Україну в цілому, а як в Німеччині – на регіональному рівні, або навіть на рівні громад.

Особливість регіонального розвитку і вплив місцевих громад на землевпорядкування стає більш актуальною з огляду на військову реформу в Україні. Упорядкування військових справ за територіальним принципом суттєво спрощує цей процес і в той же час підвищує відповідальність територіальних громад за оборону в Україні

Є необхідність і можливість розробки таких документів! Встановлені наукові зв'язки із безпосередніми розробниками цих документів в Німеччині і отримана їх попередня згода на розроблення подібних документів для України. Це Брандербурзький технічний університет КОТБУС – ЗЕНТЕБЕРГ в особі головного розробника *Baukosten Gebaude*, *BRI Baukosten* і *Handbuk HOAI* професора доктора інженера В. Калуше та *DVP* – об'єднання проектних менеджерів Німеччини [2 ; 3; 4].

BKI BAUKOSTEN

Regionalfaktoren 2015 für Deutschland und Europa

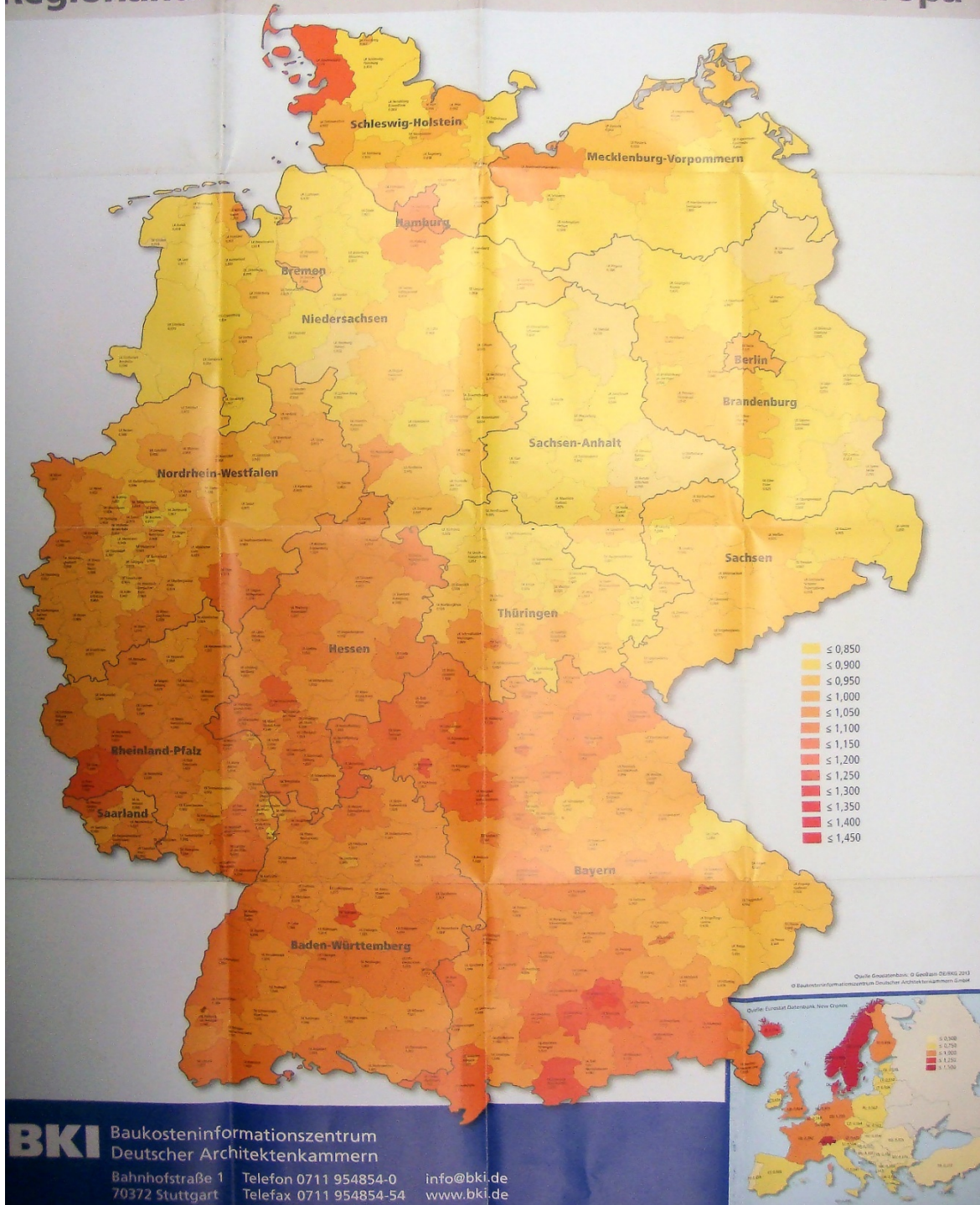

Рис.1 Регіональні коефіцієнти для перерахунку витрат для Німеччини та Європи (Карта BKI)

Список використаних джерел

1. V. Tovbych; W. Kalusche; N. Vusatiuk / Projectentwicklung von Immobilien im Vergleich und Deutschland als Sicht der Architekten und Bauingenieure /;
2. V. Tovbych; W. Kalusche; N. Vusatiuk / Verlag Dr. Flut, München, 2014.- P.409-435/;
3. Spielbauer H., Ruland K-P, Blan K M., VKI Baukosten Gebäude, 2014. Statistische Kostenkennwerte Teil 1. Stuttgart; VKI, 2014, st.805.
4. Moller D-A, Kalusche W., Planungs – Und Bauökonomie, Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH, München, 2013, St. – 573.
5. Kalusche W. VKI Handbuch HOAI 2013, Stuttgart, 2013, St. – 405.

*Бачинська Людмила Георгіївна, кандидат архітектури, професор,
Київський національний університет будівництва і архітектури*
**МІСТОБУДУВАННЯ ЯК ВІДБИТТЯ СУСПІЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ УМОВ**

Історія людства у його життєдіяльності взагалі та населення окремого регіону, окремої країни, його найрізноманітніші характеристики, історія формування культурної спадщини (матеріальної і духовної), будь-які історичні події, пов'язані з життям населення, етапи економічного, політичного та культурного розвитку і багато чого іншого створюється людьми протягом їх життєдіяльності. Сучасна наука глибоко розглядає знання про людину і її життя і розподіляє їх по різних розділах. Це соціальна філософія («раздел философии, описывающий общество, его законы, его исторические формы, выявляющий логику социальных процессов... В современном обществе... она (соціальна філософія – Б. Л.) становится выражением динамики общества, тенденций развития современного общественнознания...»), – пише В. Є. Кемеров [1, с. 840]. Це психологія і соціальна психологія, філософія історії, філософська антропологія, соціальна історія, культурологія, історіографія, історія повсякденності та інші. В. В. Кизима відзначає, що «сегодня вопрос о природе социума актуален в связи с превращением мирового сообщества в органическую целостность... мировое сообщество, рассматриваемое в своей субстанциональной полноте и качественном своеобразии, и понимается как собственно *социум* (виділено автором статті. – Б. Л.). А его конкретные общественные феномены, исторические события, социальные, политические, экономические и духовные явления, структуры, отношения, изменения и трансформации – как *формы его проявления*. ...актуальность понятия социума возрастает с каждым днем... [2, с. 3-4]. Сегодня ясно, что люди – не только пассивный субстрат, а и энергетическая основа жизни социума, их деятельность способна менять характер и направленность общественных процессов на каждом этапе их развертывания» [2, с. 13]. Автор підкреслює надзвичайну важливість значення соціуму в сучасному світі в зв'язку з процесами глобалізації, що відбуваються. Тоді виникає питання, чи не є обмеженим на

сьогодні коло питань, які розглядає соціальна історія? Чи можна тільки досліджувати певні проблеми існування, характеристик та життєдіяльності соціуму? І чи можна, вивчаючи суспільні процеси, знайти відповіді на суть та напрямки формування культурної спадщини народів, до якої відносяться й містобудування і архітектура як найзначніші і найвиразніші прояви матеріальної та духовної її складової?

Якщо ми приймаємо, що життєдіяльність соціуму породжує усі процеси на нашій планеті як позитивні, так і негативні, і, навіть, є небезпека втратити наш Дім, то роль соціальної історії значно підвищується і розширюється, вона може стати галуззю науки, яка збере окремі питання соціального життя під загальною назвою. В. В. Кизима пише: «... необхідним пересмотр самого понятия социальной истории и переход на периодизацию ее с позиций универсальных тоталлогических параметров. Но такой принцип требует похода к социуму как к тотальности» [2, с. 22]. Отже, вже зрозуміло, що соціальна історія *може розглядати* закони і тенденції суспільного прогресу. І не тільки на загальнотеоретичному рівні, але й, зробимо припущення, прикладному. Саме за допомогою вивчення соціально-економічних процесів в історичному контексті через соціальну історію з'являється можливість з'ясувати причини появи і особливості розвитку містобудування в просторі і часі, на територіях різних країн.

Потреби людини з давніх часів по перетворенню оточення навколо себе змінювалися з плином часу і формувалися відповідно до рівня економічної і культурної зрілості [3, с. 13]. Усвідомлюючи свої потреби, людина намагалася їх задовольнити за допомогою праці та опанування довкілля. Вона і в давні часи, і зараз не може існувати без продуктів харчування, техніки, житла, міської культури і багато чого іншого, що вона отримує за сприянням соціально-економічного і науково-технічного прогресу. Тому *основа життя людства полягає у його господарській (економічній) діяльності*. Різні види господарської діяльності здавна перетворювали людські індивідууми у спільноту, визначали соціальну роль кожного учасника єдиного економічного процесу, формували базу для зародження держави з певною системою правління. Соціальна організація мала внутрішню структуру, спосіб суспільного устрою, створювала відповідну форму існування усіх учасників саме цього економічного процесу, потрібну саме для даного виду господарської діяльності і таку, яка відбиває саме цей спосіб суспільного буття [4, с. 6-18].

Реорганізуючи оточення, людина усвідомлювала свої вимоги до простору навколо себе, серед яких важливо було визначити місцеположення та параметри простору, щоб забезпечити захист роду, родини і найкращі умови виконання всіх належних функцій. Так з'явилися перші архітектурні об'єкти, і в першу чергу це було житло для людини, *як первинний і найважливіший об'єкт, що акумулював різні види діяльності* (забезпечував умови життєдіяльності, реабілітації фізичних і духовних сил та захист від агресивного впливу довкілля). Житло зберігало безпеку найближчого оточення, надавало можливості обирати способи особистого існування. Розвиваючись, воно так

само, як й інші архітектурні об'єкти, що виникли пізніше, слідувало за людиною, динамікою її потреб, вдосконалювалось, розподілялося на категорії, типи, залежно від того, для яких верств населення воно призначається.

Поява первісних помешкань для розселення громади сприяли утворенню перших поселень за композиційними прийомами, що визначалися особливостями їхнього функціонування протягом часу та потребами захисту. Внаслідок тривалого і складного історичного процесу з плином часу містобудування та архітектура будівель перетворилися на велику галузь архітектурно-містобудівної діяльності, яка становить найзначнішу за масштабами і роллю частину матеріальної і духовної культури людства, і є результатом економічного життя певного типу соціуму. У відповідності до існуючої структури цього соціуму, включаючи представництво влади і верстви, що стоять на її захисті, і ролі кожного з членів цього соціуму, виникає спосіб розселення представників різних соціальних верств у міському просторі, з'являються певна композиція і форма архітектурно-просторової організації, типологія громадських і житлових споруд, типи містобудівних ансамблів і закономірності їх побудови, стильові переваги, пріоритети у виборі пакету нагальних проблем, котрі потребують вирішення засобами містобудування і архітектури та багато чого іншого, що знаходиться в компетенції зодчества.

Містобудування та архітектура, які є матеріальним втіленням потреб людини в різні епохи, як у дзеркалі відбивають громадське життя цієї епохи, породжуючи певні прийоми планування та архітектурні стилі, що акумулюють у собі функціональні й естетичні запити людини відповідно до рівня розвитку суспільства і сформованого ним естетичного ідеалу. Будь-яка людина формується як особистість й набуває свого особистого життєвого досвіду під впливом безлічі різноманітних чинників, серед яких визначальними є економічна система держави, рівень економічного розвитку, система правління та політика держави, рівень науково-технічного прогресу, історичні події, культурна діяльність і традиції народу, релігійні погляди і багато чого іншого. Природа (Всесвіт) і людство як її частина є *системою, що самоорганізується*, в якій за час її еволюційного розвитку можуть утворюватися зародки протилежних тенденцій, і в процесі вдосконалювання цієї системи за умов досягнення верхньої позиції, коли кількісне зростання перетворюється на нову якість і в еволюційному процесі виникає ситуація кризи, руйнування старих форм, відбувається заміна тенденції, що існувала, новою, що визріла за цей час у надрах суспільної свідомості [5, с. 9-14].

Будь-який архітектурний об'єкт є продуктом, створеним людиною для власних потреб, тому він розвивається, змінюється за своєю структурою, конструктивною системою, формою та способами взаємодії з оточенням разом з людиною. Змінюється його пластика, колір, композиційна побудова, виникають симетричні або асиметричні рішення його простору. Для людини, що вихована на базі певного суспільного досвіду і рівня культури, сформована відповідно до породженого суспільною свідомістю певного естетичного ідеалу, важливо, щоб отримана нею візуальна інформація й естетична оцінка будь-якої

споруди, збігалися з її баченням, відчуттям, усвідомленням гармонійності архітектурного об'єкта.

Архітектура, як і містобудування, яке можна вважати архітектурою більш крупних об'єктів, оскільки містобудівні об'єкти й архітектурні споруди відносяться до єдиного об'єктного ряду, формуються під впливом різноманітних чинників: природнокліматичних, економічних, соціальних, релігійних, науково-технічного прогресу, історичних подій, політичного життя народу, ідеологічних, естетичних і багатьох інших. Вид визначальної господарської діяльності людей у певну епоху (економічний лад), як зазначено вище, породжує відповідну їй структуру соціуму з чітко вираженою роллю кожного члена суспільства. Соціальна структура населення містить і репрезентацію влади в державі, і представництво тих верств населення, що слугують владі, що стоять на її захисті, що працюють для підтримки влади – це армія і внутрішні війська для зовнішнього і внутрішнього захисту, провладні політично-ідеологічні сили, навіть, за певних умов релігійні та інші організації. Відповідно до суспільних пріоритетів у соціальній ієрархії вибудовується схема розподілення верств населення за рівнем статків, де на сходинках вище знаходяться найзаможніші.

Саме цей соціум як система зв'язків або відносин, що виникають з сумісного життя людей, відтворених і трансформованих їхньою діяльністю, саме ця соціальна структура населення, відповідна до економічних відносин, має свою сформовану суспільну свідомість як результат життєдіяльності. Суспільна свідомість містить різноманітні суспільні погляди – світогляд, ідеологію, спрямованість на опрацювання теоретичних проблем, національні традиції, здатність до певної історичної оцінки, життєвий досвід, норми моральності, законодавство та право, що прийняті в державі, і взагалі будь-які прояви культури народу, в тому числі й комплекс різноманітних потреб з відповідними вимогами до комфорту і сформований естетичний ідеал. *Отож, і потреби, і естетичний ідеал як частина суспільної свідомості є продуктом епохи з певними економічними відносинами і відповідною соціальною структурою населення.* Підсумком життєдіяльності людей є не тільки система сформованих поглядів, але й плоди цієї діяльності у вигляді різноманітних надбань матеріальної культури, значною частиною якої за масштабами, тривалістю створення, матеріального внеску і обсягам трудових зусиль, а також за ступенем відбиття соціально-історичних процесів є містобудування та архітектурні споруди. За Е. Грушкою будівництво населених міст – це колективна справа «комплексного характеру»: вона утворює засоби суспільного життя людей на окремих етапах суспільного розвитку і водночас стає виразним ідеологічним і державно-політичним знаряддям [3, с. 19], тобто відбиває функціональні потреби і художні переконання.

Відповідно до соціальної ієрархії головна архітектурно-містобудівна діяльність населення будь-якої країни завжди спрямована насамперед на виконання замовлень верхніх прошарків в суспільстві, тих, хто визнані суспільством як найавторитетніші і найвпливовіші, від кого залежить подальша

доля держави і населення. Тому неабияким аспектом формування архітектури та стилю, як такого, є відображення в них впливу ідеології існуючої системи правління, котра відбивається, передусім, у спорудах – представниках офіційної архітектури: резиденціях, адміністративних й урядових будівлях, а також у різноманітних типах громадських будівель, що репрезентують владу.

Таким чином, належність до різних фаз певного економічного стану відбиває відмінності рівня формування суспільної свідомості (а, отож, і духовного життя, ідеології правлячої верхівки, естетичного ідеалу тощо), і через те спостерігається неоднакове сприйняття архітектурної форми і такі несхожі вимоги до її відтворення, що обумовлює або неоднаковий ступінь зрілості певного архітектурного стилю, або перехід від одного стильового напрямку до іншого.

Список використаних джерел

1. *Современный философский словарь* / Под общей ред. д.ф.н. профессора В. Е. Кемерова.- 2-е изд., испр. и доп. – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск /»ПАНПРИНТ», 1998. – 1064 с.
2. *Кизима В.В.* Социум и Бытие. – К. : Издатель ПАРАПАН, 2007. – 204 с.
3. *Грушка Э.* Развитие градостроительства / Э. Грушка. – Братислава: Издательство Словацкой Академии наук, 1963. – 609 с.
4. *Бачинська Л.Г.* Архітектура житла: Проблеми теорії та практики структуроутворення. – К.: Грамота, 2004. – 408 с.
5. *Бачинська Л.Г.* Архітектура житла України середини ХХ – початку ХІХ століть (історико-аналітичний нарис): навчальний посібник / Л.Г.Бачинська. – К.: КНУБА, 2016. – 292 с.: іл.

*Івашко Юлія Вадимівна, доктор архітектури, професор,
Київський національний університет будівництва і архітектури*
**ЗАКОНОДАВЧА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ
СПАДЩИНИ МОДЕРНУ В УКРАЇНІ**

Архітектура, як специфічна форма суспільного буття, є штучно створеним простором життєдіяльності людства, втілена в найрізномантніших спорудах, які формують середовище з різним функціональним призначенням і незчисленним розмаїттям архітектурних форм.

Архітектурне середовище є відображенням складних соціальних, економічних, політичних процесів, для яких притаманною є постійність змін. У сукупності вони складають сутність явища архітектури і справляють безпосередній вплив на процеси формоутворення, які, в свою чергу, теж зазнають постійних змін у часі і у просторі.

Відомо, що кожна значна історична епоха відрізняється специфікою архітектурних форм, стійкою системою функціональних, просторових, естетичних характеристик, що узагальнюються поняттям стилю епохи. Стиль епохи – поняття, яке, крім архітектури, охоплює широке коло етичних,

естетичних, художніх форм і віддзеркалює рівень матеріальної і духовної культури суспільства.

Історія архітектури є історією послідовних змін стилістики – усієї сукупності виразних засобів архітектурних форм, що об'єктивно містять у собі семантичні ознаки, ознаки архітектурного і художнього образу. Саме завдяки цим властивостям архітектура є чи не найдостовірнішим джерелом об'єктивної інформації про історію цивілізації і культури.

Архітектура епохи модерну кінця XIX – початку XX століть не випадково привертає увагу фахівців різних наукових дисциплін. Саме стиль модерн став знаком епохи, чи не найвищого піднесення економіки і культури, архітектурно-містобудівної діяльності часів становлення розвиненого капіталізму з його амбіціями, матеріально-технічними і фінансовими можливостями, які стимулювали інвестиційні процеси в будівництві, сприяли розвитку мистецтва, зокрема, декоративного, монументального, ужиткового, мистецтв, пов'язаних з формуванням предметно-просторового середовища життєдіяльності людей.

Недостатнє розуміння цінності архітектурної спадщини часів модерну, який у певні часи вважався стилем епохи декадентства, деградації духовної культури, недосконалого смаку, на жаль, має місце в наш час.

Проблема вторгнення сучасної забудови в історичне середовище загострила питання збереження і відтворення спадщини модерну. Оскільки основними методами архітектурної діяльності в історичних районах міст залишається реставрація і реконструкція з новим пристосуванням, це вимагає глибокого розуміння стилістичних, містобудівних, функціонально-типологічних та художньо-образних особливостей, притаманних основним та регіональним осередкам концентрованого розташування архітектури модерну в Україні.

Аналіз прояву особливостей стилю модерн на різних містобудівних рівнях доводить, що внаслідок свого специфічного виникнення і нетривалості (в середньому до двадцяти років) модерн не мав містоутворюючого значення, а проявився як об'єктний стиль – в окремих випадках на рівні ансамблевої забудови окремих вулиць чи житлових комплексів (і то в поодиноких архітектурних центрах), а прояв модерну як об'єктного стилю спостерігається на рівні фасаду (чи фасадів) будинку включно до окремої деталі.

Аналіз зон концентрації об'єктів модерну в основних осередках цього стилю наочно доводить, що зони концентрації об'єктів модерну у Львові хоча і знаходяться поза межами середньовічного історичного центру, проте підпорядковані середньовічному вузькопарцеловому принципу забудови по “червоних лініях”, об'єкти модерну Києва і Одеси вписані в жорстку периметральну забудову по “червоних лініях”, а в Харкові по вулицях з концентрованим розміщенням об'єктів модерну спостерігається чергування жорсткої периметральної і особнякової забудови.

В наукових працях Л. В. Прибеги зазначається, що на межі XX – XXI століть відбулося зміщення акцентів від класичних засад реставрації окремих визначних об'єктів на основі консервації в бік пам'яткоохоронної

нормативно-правової, законодавчої та облікової бази, а в теоретичних пам'яткоохоронних дослідженнях – в бік містобудівної реставрації, “містобудівних заходів охорони об'єктів архітектурної спадщини, збереження історично сформованого середовища як сукупності пам'яток, локальних ансамблів, “урбаністичних утворень” [3]. Спираючись на існуючі пам'яткоохоронні та реставраційні джерела, на наш погляд, зони концентрованого розміщення об'єктів архітектури стилю модерн в основних осередках можуть бути віднесені до історичного середовища першої категорії, тобто такого, де максимально зберігається автентична структура містобудівного просторового каркасу і відтворюються лише окремі “знакові” об'єкти. Це пояснюється добрим станом збереженості історичної забудови переважно одного періоду, значною концентрацією пам'яток модерну як одностильових об'єктів і капітальністю забудови. Натомість зони концентрованого розташування об'єктів стилю модерн в невеликих містах можливо віднести до історичного середовища другої, а в окремих випадках – третьої категорії, тобто з дозволом більш активного втручання в історично сформовану структуру просторового каркасу. В основних осередках в зонах концентрованого розташування об'єктів архітектури в стилі модерн перевага віддається цілісній реставрації об'єктів із збереженням забудови вздовж вулиць по “червоних лініях” і необов'язковим збереженням малоцінної дворової забудови в глибині кварталів.

В світі існує вагомий пам'яткоохоронний досвід – як на містобудівному, так і на об'єктному рівні, який варто проаналізувати [1, с. 7-30, 30-67]. Історичне Старе місто Риги було включено в 1997 році до списку світової спадщини ЮНЕСКО значною мірою завдяки архітектурі югендстилю-модерну, оскільки в місті знаходиться найбільша в світі кількість об'єктів модерну, які забудовують цілі квартали (з кінця XIX ст. до 1914 року в Ризі було зведено понад 800 об'єктів югендстилю). Ризька Дума прийняла постанову про створення в будинку на вул. Алберта, 12 Музею югендстилю.

Досвід охорони окремих пам'яток архітектури модерну стосується їх перепрофілювання із зміною функції – під музеї, ресторани і посольства.

Аналогічним чином пристосовуються під музеї та дипломатичні місії і об'єкти модерну в країнах Європи, наприклад, в Бельгії відбулась реставрація з пристосуванням під музеї будинків Отріка та Тасселя. Втім, крім реставрації об'єктів історичної спадщини, в Європі відомі і інші напрями їх нового пристосування. Наприклад, у Франції користуються терміном “архітектурні транскрипції”, що буквально означає “переосмислення і реконструкція архітектурної спадщини”. Цей термін був введений архітектором Філіпом Робером, який запропонував тлумачення терміну “архітектурна транскрипція”, описавши варіанти реконструкції старої історичної будівлі відповідно до вимог сьогодення.

Висновки. Забезпеченню охорони автентичної структури зон концентрації пам'яток архітектури стилю модерн в основних осередках повинні сприяти такі етапи:

– нанесення на основі уточненої інвентаризації об'єктів-пам'яток на генеральні плани міст об'єктів модерну із визначенням визначних об'єктів і об'єктів рядової забудови;

– визначення територіальних меж зон концентрованого розташування об'єктів архітектури стилю модерн відповідно до законодавчо визначених меж заповідників та історичних ареалів;

– проведення часової та стильової градації об'єктів архітектури стилю модерн в межах зон концентрованого розташування об'єктів модерну з метою подальшого визначення найбільш вагомих етапів розвитку містобудівного утворення-осередку модерну, виявлення його характерних стильових особливостей (на основі аналізу сукупності стильових ознак об'єктів-складових), домінант і – в разі необхідності – об'єктів, які підлягають відтворенню.

Результатом комплексу досліджень та опрацювання наукових джерел повинні стати (рис.1):

– детальна історична довідка про стилістично обумовлені урбаністичні утворення – зони концентрації об'єктів архітектури стилю модерн в основних осередках;

– результати досліджень забудови стилю модерну в умовах певного ландшафту;

– пропозиції із збереження автентичного просторового каркасу “історичних ареалів” – зон модерну;

– пропозиції з реконструкції забудови в зонах концентрованого розміщення об'єктів архітектури стилю модерн із максимальним збереженням їх автентичності і схемами видового розкриття “знакових” об'єктів-домінант ;

– історико-архітектурні опорні плани зон концентрованого розміщення об'єктів архітектури стилю модерн із значною концентрацією пам'яток;

– наукові та проектні матеріали, які відображають “специфіку організації внутрішнього просторового устрою утворення (розгортки, перспективи)” [3, с. 256];

– висновок про технічний стан збереження як зон концентрованого розміщення об'єктів архітектури стилю модерн в цілому, так і їх складових – окремих об'єктів.

Матеріали комплексних досліджень зон концентрованого розміщення об'єктів архітектури стилю модерн і об'єктів в їх складі та їх аналітичної оцінки є базою для розробки проектних пропозицій щодо реставрації “пам'яткового урбаністичного утворення” – зони концентрованого розміщення об'єктів архітектури стилю модерн” [2 ; 3, с.256]. Можна виділити такі ієрархічні рівні охорони забудови стилю модерн в міському середовищі:

1) містобудівний рівень охорони – охорона об'єкту з сусідніми будівлями, охорона частини вулиці, цілої вулиці, охорона кварталу;

2) охорона окремого об'єкту (з урахуванням категорії об'єкту відносно його архітектурної цінності):

– унікальні об'єкти, які репрезентують осередок модерну – рівень збереження автентичності без втручання в архітектуру об'єкта;

Містобудівний простір доби модерну

об'єкти модерну на плані міста	концентрація модерну	окремі плями Львів	видовжені смуги Київ	Харків	окремі об'єкти Одеса
	принцип забудови	середньовічний вузькопарцеловий по червоних лініях	капіталістичний II пол. XIX-XX ст. жорсткий периметральний по червоних лініях	чергування периметральної та садиної забудови	класицистичний жорстка периметральна забудова по червоних лініях
тип забудови ділянки	поширений				
	специфічний	без проїзду у двір	з кількома дворами	з курдонером перед садибою	з озеленим двором

Рис.1. Виділення зон модерну з проявом на різних містобудівних рівнях

– цінна історична фонова забудова – рівень збереження автентичності з можливістю втручання в архітектуру об'єкта.

Основна спадщина архітектури модерну України сьогодні зосереджена в чотирьох основних архітектурних осередках пам'яток модерну – Львові (з кількістю об'єктів понад 150), Києві (з кількістю об'єктів понад 250), Харкові (з кількістю об'єктів понад 100), Одесі (з кількістю об'єктів близько 20). Для порівняння, в Ризі збереглося понад 800 об'єктів модерну, є цілі квартали із забудовою стилю модерн.

Перелік використаних джерел:

1. Кантакьюзино Ш. Реставрація зданій / Ш. Кантакьюзино, С. Брандт / Пер. с англ. А. Г. Раппапорта; под ред. О. И. Пруцына. – М., 1984. – 264 с.
2. Коваленко А. І. Перлини кримської архітектури : історія і принципи формотворення кримської архітектури кінця ХІХ – початку ХХ століть / А. І. Коваленко. – Сімферополь : ДП “Таврія”, 2011. – 288 с.
3. Прибега Л. В. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України : методологічний аспект / Л. В. Прибега. – К. : Мистецтво, 2009. – 304 с.

*Малкін Едуард Семенович, доктор технічних наук, професор,
Журавська Наталія Євгенівна, кандидат технічних наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ СИСТЕМ ТЕПЛО- ТА ВОДОПОСТАЧАННЯ

На даний час в Україні існують великі проблеми з енергетичними ресурсами, а в недалекому майбутньому слід очікувати їх й щодо чистої питної води. В той же час способи теплопостачання та водопостачання майже не змінилися за останніх 25 років, тобто не є передовими в світі та потребують суттєвого вдосконалення. Стаття, що пропонується, присвячена розробці передових технологій.

З точки зору підвищення ефективності водяних систем теплопостачання пропонується, з врахуванням недостатньої теплоємності води, в якості теплоносія при транспортуванні на великі відстані, перехід на системи з оптимізованим терморегулюванням та безреагентною обробкою води в електромагнітних полях з використанням попереднього очищення та пом'якшення води землі до стану чистої питної води. При цьому зменшується: теплота випаровування води, вода на час релаксації стає електролітом, що викликає посилення енергії її зв'язку з іншими тілами, в результаті чого забезпечується руйнування накипу на внутрішній поверхні трубопроводів та поверхнях теплообміну, забезпечується її просочення в ультромікрокапіляри капілярно-порових та колоїдних капілярно-порових тіл, що призводить до

зменшення витрат теплової енергії та прискорення процесу. Загальна економія теплової енергії становить 30...40% при зменшенні процесів руйнування систем [1].

Наступними технологіями є використання атомної енергії в атомних електростанціях з використанням реакторів удосконаленого типу, як енергетичних, так і екологічних показників, та перехід на електричні системи тепlopостачання. У Франції для електричних систем тепlopостачання становить 96%, у США близько 99%, аналогічно йде розвиток Японії, Китаю та Індії [2].

Нарешті, все більшою стає частка електростанцій з використанням нетрадиційних джерел теплоти. Основною відмінністю відновлюваних джерел енергії є те, що вони не знищуються при використанні, на відміну від мінеральних палив, які споживаються для вироблення енергії. Застосування відновлюваної енергії людиною вимагає наявності технологій використання енергії сонячного світла, вітру, морських хвиль, водних течій, біологічних процесів [3]. Геотермальна енергія в ряді країн (Ісландія, США, Японія та ін.) використовується для тепlopостачання і вироблення електроенергії, в Ісландії за рахунок геотермальної енергії забезпечується понад чверть споживаної електроенергії.

У 2008 р. в світі встановлена потужність електрогенеруючих геотермальних установок склала близько 11 млн. кВт з виробництвом 55 млрд кВт-год електроенергії. Енергетичне співтовариство підтримує національний план дій України з енергоефективності до 2020 р. У зв'язку з енергетичною кризою особливого значення набуває проблема істотного підвищення ефективності систем виробництва, транспортування та використання енергії. За різними прогнозами потужність геотермальних станцій до 2030 р зросте до 40-70 млн. кВт.

В Україні існують значні ресурси геотермальної енергії. Родовища геотермальних вод, придатних до промислового освоєння в Україні, розташовані в Закарпатській, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях та в АР Крим. З нашої точки зору найбільш перспективним шляхом є використання у якості теплової енергії геотермальної води, після її попереднього пом'якшення та очищення [4].

Дані методи обробки води можуть бути використані в технологічних схемах геотермального тепlopостачання. Основні обмеження даного методу - низьке значення швидкості руху рідини в апараті, що вимагає певну кількість модулів в системі водо підготовки (фактично з глибоко мінералізованої води отримали чисту воду). В основі отримання чистої води – методика обробки її в електромагнітному полі перед її споживанням [5], для цього поставлено завдання вдосконалення технологічного процесу шляхом:

- переходу на теоретично обґрунтовані частоти струму в електромагнітах 1,0 ... X кГц, що збігається з достатньою точністю до значень необхідних частот по [6] і напруженість (індукцію) магнітного поля 200...X мТл, що збігається з результатами теоретичних досліджень процесів в слабوماгнітних тілах, до яких

відноситься вода, атоми кисню якої мають парамагнітні властивості [7] і результатами експериментальних і промислових досліджень [8];

- обробки води в поле постійного електричного струму при різниці потенціалів між електродами $U \leq 3$ В для досягнення $pH \leq 6,0$ в процесі її омагнічення.

Річний технічний потенціал геотермальної енергії оцінюється як еквівалентний 12 млн. т у.п., забезпечує перспективність розвитку геотермальної енергетики в країні.

Таким чином, запропоновані передові технології можуть бути основою для регіональної політики розвитку енергоефективних систем тепло- та водопостачання України: підвищення ефективності водяних систем тепlopостачання з електромагнітною обробкою води з підвищеними екологічними властивостями води розчинів и сумішей на її основі; використання атомної енергії в атомних електростанціях з використанням реакторів удосконаленого типа, як енергетичних, так і екологічних показників; використання у якості теплової енергії геотермальну воду, після її попереднього пом'якшення та очищення.

Список використаних джерел

1. Малкін Е. С. Енергоефективна система тепlopостачання з підвищеними екологічними властивостями [Текст] / Е. С. Малкин, Н. Є. Журавська // Вентиляція, освітлення та теплогазопостачання: НТЗ. – Вип. 19 [під ред. Е. С. Малкіна] – К. : КНУБА, 2016. – С. 87-93.

2. REN21. 2014. Renewables 2014 Global Status Report (Paris: REN21 Secretariat). ISBN 978-3-9815934-2-6. - 214 p.

3. Енергетика: історія, сучасність і майбутнє. Кн. 5 / 2.8. Геотермальна енергетика, 2013 .

4. Franks F. Water A matrix of life / F. Franks. – Cambridge : Royal Society of Chemistry, 2000. - 67 p.

5. Малкін Е. С. Перспективи створення ресурсозберігаючих технологій шляхом магнітної обробки води та водних розчинів [Текст] / Е. С. Малкин, І. Е. Фуртат, Н. Є. Журавська, В. П. Усачов // Вентиляція, освітлення та теплогазопостачання : НТЗ. – Вип. 17 [під ред. Е. С. Малкіна] – К. : КНУБА, 2014. – С. 120-127.

6. Френкель Я. И. Кинетическая теория гидкостей / Я. И. Френкель. – М.-Л. : изд. АН СССР, 1966. – 409 с.

7. Дорфман Я. Г. Магнитные свойства и строение вещества / Я. Г. Дорфман. – М. : Государственное издательство технико-технической литературы, 1955. – 377 с.

8. Патент на корисну модель № 102494, Україна. Система приготування омагніченої в електромагнітних полях води і сполук на її основі / Малкін Е. С., Фуртат І. Е., Журавська Н. Є., зареєстровано в Державному реєстрі України на корисні моделі 26.10.2015.

9. Малкін Е. С. До питання приготування та використання омагніченої води / Е. С. Малкин, Н. Є. Журавська // Актуальні проблеми систем

теплогазопостачання і вентиляції, водопостачання і водовідведення. Зб. наук. праць / Уклад. М. Д. Кізеєв, О. С. Новицька. – Рівне: НУВГП, 2015. – С. 104–105.

*Ремизова Елена Игоревна, доктор архитектуры, профессор,
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры*
**ДИАЛОГ ЭПОХ В СРЕДЕ СОВРЕМЕННЫХ
УКРАИНСКИХ ГОРОДОВ**

Проблему взаимодействия прошлого и настоящего в архитектуре города поднимали не раз. Начиная с 1960-х годов о ней велись дискуссии в связи с упрощенностью и аскетизмом архитектуры «modern movement». На западе этот вопрос вылился в ожесточенную волну критики современного движения, в то время как на территории соцлагеря примитивность и типичность утверждались и широко распространялись.

За последние полвека украинские города претерпели колоссальные изменения. Бурное социалистическое строительство, развернувшееся после второй мировой войны, создало необозримое количество безликих микрорайонов и километры так называемой «массовой застройки», которые не только окружили исторические центры городов, но и активно вторглись в их среду. Критическая масса этой безликой «архитектуры» во многих городах превзошла все возможные пределы и, как следствие, эти города частично или полностью потеряли свое лицо, свою аутентичность и индивидуальность своих исторических ареалов и памятников.

Эта ситуация демонстрирует нам **проблему**, которую можно было бы назвать «**утратой памяти**». Этому в какой-то степени противостоит историческая среда. Насыщенность, плотность, концентрация, информативность исторических районов городов является значительно более привлекательной для современного городского жителя, несмотря на свою часто стихийно формировавшуюся структуру. Отдельные сохранившиеся сооружения и фрагменты ранее целостной городской среды еще напоминают о прошлом старого города, но постепенное вымывание или измельчение этих фрагментов и растворение их в новой городской структуре чаще всего наталкивается на непонимание самих этих следов, их значимости для города и планомерном их уничтожении или исчезновении.

Как же к этой проблеме должны относиться профессиональные архитекторы? Есть ли у них средства для **прочтения** городской среды и ее насущных потребностей в области восстановления памяти в архитектурно-художественном аспекте?

В западной архитектурной теории этот вопрос активно обсуждался в 1960-е годы с приходом идей постмодернизма. Например, David Watkin в своей книге «A History of Western Architecture» пишет: «Попытка современного движения изменить человека с помощью архитектурной революции и

уничтожения памяти угрожает насилием по отношению к достоинству и самобытности. Первый, кто вопрошал к модернизму, был Роберт Вентури в своей книге «Complexity and Contradiction in Architecture (1966)», в которой он рекомендовал возродить «присутствие прошлого» в архитектурном проектировании. Его целью было показать как архитектура, до современного движения, была способна воплотить множество значений одновременно. Он стремился включить в свои постройки такие качества, которые он описывал неопределенно, как «включение, несогласованность, компромисс, проживание, адаптация, супер примыкание, равноценность, множественность фокусировки, соприкосновение, или хорошее и плохое пространство. Он считал более важным, разрушив пуританскую ненависть к орнаменту, открыть новую плюралистическую, либеральную архитектуру, контекстуализм мировоззрения и заботу об окружающей среде [1, р. 660].

Другим значимым примером может служить улица «Strada Nuovissima» на Венецианском биеннале 1980 г., проходившая под девизом «Присутствие прошлого». Она собрала 20 фасадов, запроектированных самыми передовыми архитекторами мира, провоцировавшими публику задуматься о проблемах «содержательности» городской среды. К числу мастеров, обсуждающих проблему взаимодействия прошлого и настоящего в современной городской среде нужно отнести Альдо Росси, Ч. Дженкса, К. Линча, Леона и Роба Крие, Витторио Аурелли и др.

В советской архитектурной теории В. Глазычевым и его последователями была разработана теория городской среды, противопоставившая механическому градостроительству типовых районов массовой застройки понятие «городской среды», актуализировавшее взаимосвязь человеческой жизни с архитектурой [2].

К проблеме утраты смысла пространством городов обращались также философы и культурологи. Ю. М. Лотман писал: «Прошедшие культурные эпохи не исчезают без следа, а остаются в памяти культуры как вневременные» [3, с. 677]. Лотман указывал на то, что «архитектура состоит не только из архитектуры: узкоархитектурные конструкции находятся в соотношении с семиотикой внеархитектурного ряда - ритуальной, бытовой, религиозной, мифологической, - всей суммой культурного символизма. Здесь возможны самые разнообразные сдвиги и сложные диалоги. Между геометрическим моделированием и реальным архитектурным созданием существует посредующее звено - символическое переживание этих форм, отложившееся в памяти культуры, в ее кодирующих системах» [3, с. 678]. Аналогично, У. Эко говорил о том, что задача архитектора «состоит в том, чтобы предвидеть и учитывать движения истории, а не двигать ее» [4, с. 328]. Эта мысль очень близка концепции Альдо Росси, который рассуждал о **памяти места** [5]. К сожалению, о памяти и ее архитектурном следе в украинских городах пока никто не задумывался, если не считать реставраторов памятников и ансамблей.

Взглянув со стороны на наши города, историческая глубина которых колеблется от десяти до одного столетия, мы должны отметить, на первый взгляд, невероятную смесь эпох, стилей, предпочтений, отпечатавшихся на лице городов в процессе их развития. Но отстраненный (рефлексивный) взгляд позволяет навести «резкость глаза» на разные сущности и попытаться дифференцировать увиденное. Тут возможны разные ракурсы рассмотрения. Это могут быть взгляды разных людей: от обывательского до профессионального; разные позиции: историка, архитектора, поэта, художника, управленца; разные задачи: понять город, разобраться в его сложности, преобразовать его, упорядочить свое знание и т.д. Из всего этого разнообразия в данной статье нас будут интересовать только вопросы взаимосвязи прошлого и настоящего: как прошлое согласуется с настоящим, как оно запечатлевается в сознании людей и в городском ландшафте? Как новые проектные решения реагируют на историческое окружение?

Многоликость – главное ценное качество городской среды. Современная архитектурная среда полна сложных отношений. Глубина их понимания во многом зависит от того, владеет ли архитектор особыми знаниями о происхождении и развитии не только городского ландшафта, но и о том, как он создавался, что думали и закладывали архитекторы разных времен в его семантику, композицию, строение. Современные украинские архитекторы пока до конца не осознали необходимость развития своей деятельности в семиотическом аспекте. Архитектура, не несущая человеку нового художественного смысла утратила свое значение и обесценилась. Современный человек выдвигает требование гармоничной жизни с окружающей средой и культурной традицией. **Полисемичность** городской среды должна стать предметом размышления современного архитектора, вторгающегося в столь сложный организм. От глубины понимания механизмов формирования культурного ландшафта зависит будущее места и людей в нем обитающих.

Если не учитывать историко-культурной многозначности и полифункциональности среды, деструктивные тенденции в развитии городского ландшафта могут стать для нее губительными. Однако, умение «читать» следы эволюционного развития городской среды зависит от того, настроен ли на это глаз архитектора. (*Наша система обучения архитектора пока этому не учит*). Ему необходимо отслеживать в городской среде следы художественных замыслов предшествующих эпох и мастеров, как сказал бы А. Росси, следы «городской памяти». В теоретической абстракции мы можем представить себе, что в процессе развития городской среды возникают диалогические отношения между эпохами, стилями, формами, приемами формирования пространственных структур, знаковыми формами, вступающими в семантические связи. Неосознание всего этого многоуровневого полифонизма приводит к обеднению и разрушению среды, а в конечном итоге к ее деградации.

Рассмотрим проблему взаимодействия прошлого и настоящего на примере пл. Свободы (бывш. пл. им. Дзержинского) в г. Харькове. Как пишет

Е. Черкасова «за 10 лет, начиная с 1925 по 1935 годы, купеческий Харьков приобрел не просто столичный, но авангардный облик. ... Харьков превратился в творческую лабораторию по разработке и реализации новых типов зданий и сооружений» [6, с. 4]. Площадь задумывалась как единый правительственный ансамбль столичного города и проектировалась путем конкурсов. Однако нас интересует история трансформаций ее смыслов, которая демонстрирует последовательный ряд негативных вторжений. В основу композиции ансамбля изначально закладывались конструктивистская стилистика и центрический принцип структурирования, обусловленные идеологическими соображениями того времени и символизировавшими мощь новой централизованной власти СССР, пришедшей на смену царизму. И хотя сейчас эта идея утратила свой первоначальный сакральный смысл, логика построения ансамбля удерживает в своем влиянии окружающие его кварталы и проспекты. Она сохранилась и продолжает влиять на последующие преобразования.

Однако, начиная с момента восстановления разрушенного Харькова после второй мировой войны, площадь и ее объекты подвергались неоднократным интервенциям, которые резко меняли ее облик и смысл. Первая – послевоенная реконструкция нанесла колоссальный ущерб стилистике площади, переодев конструктивистские здания Дома проектных организаций (1930-34) и Дома кооперации (1928-34 гг.), гостиницы «Интернационал» (1932-35 гг.) и здания ЦК КПб(У) в исторические формы Ар Деко (сталинского ампира), что было обусловлено идеологией культа личности и тоталитарного режима. Этот шаг, однако, сблизил образ площади с эклектическими чертами застройки центра Харькова и примыкающими к ул. Сумской кварталами, застроенными в конце XIX - нач. XX веков. Однако, здание Госпрома (1926-29 гг.) сохранилось в первоначальном виде, а супрематический характер пространственного построения зданий и структура площади не пострадали. В 1963 г. на стыке круглой и прямоугольной частей площади был поставлен памятник В. И. Ленину, закрепивший пространственный перелом. Это привело к тому, что круглая часть площади потеряла свою главенствующую роль. 350-летний юбилей Харькова нанес следующий удар: со здания Госпрома была сбита штукатурка, деревянная столярка была заменена стеклопакетами и т. п., что привело к частичной утрате аутентичности здания. Но самый мощный разрушительный удар был нанесен площади в 2011 г. в связи с проведением футбольных матчей чемпионата Евро-2012, когда на стыке круглой и прямоугольной частей площади была поставлена новая гостиница «Палас отель». Непонимание структуры пространства и ее конструктивистской стилистики, заложенных в изначальной концепции ансамбля площади, привели к губительным последствиям. Новое здание гостиницы не вписывается в ансамбль ни по одному параметру. Оно не ориентировано ни на одну пространственную ось – ни к центрической части, ни к прямоугольной. Резкими агрессивными косыми выступами оно разрезает периметр площади. Агрессивная стилистика архитектуры 1980-х гг. контрастирует как конструктивистской теме Госпрома, так и декоративно-классической теме

соседних зданий. Пропорции, высотность, материалы, конструкция, цветовая гамма – все работает на противопоставление и разрушение, но не на диалог с окружением. Т. о., непонимание художественного духа места и агрессивное навязывание разрушительных тенденций породило вопиющую дисгармонию, которую очевидно не удастся сгладить. В 2015 г. в результате «революції гідності» памятник Ленину был снесен, что в некоторой степени послужило восстановлению первоначального имиджа площади и очистило ее образ от идеологических наслоений. Появилось свободное перетекающее пространство, не засоренное знаковыми формами. Однако этот факт грозит новым вторжением.

Анализ истории преобразований пл. Свободы в Харькове наглядно показывает, что в городской среде необходимо отслеживать диалогические отношения между эпохами, стилями, формами, приемами формирования пространственных структур, возникающими семантическими связями. Неосознание всего этого многоуровневого полифонизма приводит к обеднению среды, разрушению заложенных изначально смыслов, а в конечном итоге к ее деградации.

Всемирная хартия сохранения исторического наследия ICOMOS 1964 г. выдвигает задачу не только сохранения, но и ревитализации исторической городской среды. Сообразуясь с этим требованием, исследователи и проектировщики должны видеть в объекте вторжения сложный исторический процесс формирования городской структуры, базирующийся на еще более сложном процессе развития мышления и деятельности архитекторов. Любой памятник, будь то небольшое сельское жилище или целый исторический район города, связан с определенным периодом истории, общественными требованиями к образу, способу функционирования и использования объекта, менталитетом эпохи, народа, строя, философии, религии и культуры людей. При этом рассматриваемый объект включен в сложные взаимоотношения с окружением, которое могло возникнуть как результат иных художественных требований и эстетических критериев. Учитывая все эти сложности, исследователю и проектировщику необходимо глубоко понимать не только мотивы, двигавшие мастерами прежних эпох, но и способы их мышления и деятельности, логику их мотивации, владеть художественными языками предшественников. Знание композиционных логик архитектурного языка [7] позволит им в любом сохраняемом объекте увидеть живой развивающийся организм, способный к дальнейшему активному использованию, раскрыть и развить сложные диалогические отношения между объектами, эпохами, мастерами и их принципами, правильно выбрать стратегию вторжения в городскую среду.

Список использованных источников

1. Watkin David «A History of Western Architecture». - 4th Edition, London, Laurence King Publishing, 2005. – 720 p.
2. Глазычев В.Л. Социально-экологическая интерпретация городской среды. - М.: Наука, 1984. – 180 с.

3. Лотман Ю.М. Архитектура в контексте культуры // Лотман Ю.М. Семиосфера. - С-Пб., «Искусство-СПб», 2001. - С. 676-683.
4. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. – С-Пб., symposium, 2006. – 548 с.
5. Росси А. Архитектура города. «Strelka Press», 2015. – 264 с.
6. Черкасова Е.Т. Проблемы сохранения архитектурного наследия харьковского конструктивизма // Ватерпас, 2002, № 3(40). – С. 4-13.
7. Ремізова О.І. Логічні структури композиційної мови архітектури. Автореферат докторської дисертації. - Харків, 2013. – 36 с.

*Третьяк Юлія Вікторівна, доктор архітектури, професор,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

**ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У ГАЛУЗІ
БУДІВНИЦТВА ПЕНІТЕНЦІАРНИХ КОМПЛЕКСІВ**

Проблеми пенітенціарної діяльності, що включають питання як державного управління системою і соціалізації засуджених, так і оновлення матеріально-технічної й проектно-будівельної галузі, тісно пов'язані із пошуком ефективних засобів удосконалення виправного середовища як одного з напрямків досягнення позитивних змін у державі. Можна констатувати, що в Україні, незважаючи на зроблені перші кроки з реорганізації й розбудови пенітенціарної системи, досі не створені умови для повноцінного проведення індивідуальної роботи із засудженими, яка повинна стати провідним комплексним напрямком соціальної і виправної політики держави. Підвищення рівня соціальності, тобто здібності людини адаптуватися до вимог суспільства, засобами соціально-педагогічного і психологічного супроводу виступає головною метою виправлення засудженого під час відбуття покарання.

У результаті проведення амністії у 2014-15 рр. чисельність засуджених та осіб, узятих під варту, зменшилось на 44 % та становить близько 73 тисяч осіб. За даними Державної пенітенціарної служби України стовідсотково заповнені лише виправні колонії максимального рівня безпеки, менш, ніж на 40% наповнені виправні колонії для жінок, а більшість слідчих ізоляторів (СІЗО) наповнені на 75%. Проте, така, на перший погляд, позитивна динаміка, не знімає низки проблем, пов'язаних із утриманням засуджених в умовах позбавлення волі, особливо це стосується довічного утримання. Наприклад, Лук'янівський слідчий ізолятор, що розташований у центральній частині столиці і нараховує 2058 в'язнів (серед яких 135 жінок), має місткість, розраховану приблизно на 2500 осіб та камери, 50% з яких знаходяться у аварійному стані [1].

Пропозиції до пріоритетів діяльності Державної пенітенціарної служби, яка нещодавно позбулася самостійності та стала підрозділом Міністерства юстиції України, включають, зокрема, пріоритет приведення умов тримання осіб, узятих під варту та засуджених, у відповідність до вимог Європейських

пенітенціарних правил, забезпечення створення умов їх тримання, що не порушували б гідність людини. Враховуючи цей напрямок діяльності, який є співзвучним з пріоритетом державної регіональної політики в частині формування нормативно-правової бази з урахуванням документів Європейського союзу, можна зазначити, що процес приведення нормативної бази проектування і будівництва пенітенціарних установ у відповідність до європейських стандартів відповідає базовим принципам розвитку державної регіональної політики [2].

Гострі та актуальні для України проблеми розбудови і модернізації пенітенціарної системи та існуючих виправних колоній розглядалися в «Оцінці в'язничної системи України» комісією європейських співтовариств і Ради Європи» (Страсбург, 1997 р.); в «Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України», схваленою Указом № 631/2012 Президента України від 8.12. 2012 р.; у «Державній цільовій програмі реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013 – 2017 роки», що була затверджена постановою № 345 Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 р. і достроково припинена 5.03.2014 р. Останній документ передбачав будівництво нових та реконструкцію існуючих пенітенціарних установ і комплексів. Архітектурно-містобудівна діяльність в Україні, у сферу якої входить створення, оновлення і вдосконалення штучного довкілля також і пенітенціарної системи, проводиться на основі законів України «Про архітектурну діяльність», «Про основи містобудування», «Про регулювання містобудівної діяльності» та інших нормативних й правових документів.

Питання гармонізації галузевих норм щодо проектування і будівництва слідчих ізоляторів та установ виконання покарань є основоположним в процесі позитивного розвитку пенітенціарної системи загалом та її архітектурного середовища, а також скасування негативного іміджу України, який, на жаль, склався в останні роки у даній галузі. Безумовно, на вдосконалення нормативної бази проектування і будівництва сучасних виправних установ повинні впливати соціально-організаційні заходи, що планувалися до здійснення державною пенітенціарною службою. До їх числа входить удосконалення інфраструктури установ виконання покарань із залученням приватного сектору; максимальне залучення громадських інституцій до роботи із засудженими; поетапний перехід від тримання засуджених у приміщеннях казарменного типу до їх розміщення у будівлях блочного типу; влаштування резервних джерел теплопостачання на альтернативних видах палива у всіх установах, де використовується природний газ для опалення, гарячого водопостачання та приготування їжі; поліпшення умов тримання в лікувальних корпусах установ виконання покарань; впровадження індивідуального підходу до відбування покарань й поліпшення заходів безпеки [3].

До недавнього часу основними нормативними документами, що регламентували проектування вітчизняних виправних колоній, виступали ВСН – 10 - 73 «Указания по проектированию и строительству ИТУ и военных

городков войсковых частей МВД СССР», а також більшість типових проектів відповідно «Перечню типовых проектов зданий и сооружений МВД СССР». У 2013 році проектним інститутом МВС на замовлення Державної пенітенціарної служби були розроблені Відомчі Будівельні норми «Будинки і споруди. Проектування установ виконання покарань і слідчих ізоляторів». На жаль, даний документ, призначений бути основою для формування сучасного повноцінного архітектурного середовища для утримання і ресоціалізації засуджених, не був оприлюднений, як планувалося, тому залишається закритим для ознайомлення та обговорення спеціалістами у галузі архітектури і будівництва, які могли б реально допомогти завершити процес удосконалення нормативної бази у галузі проектування пенітенціарних комплексів нового покоління в Україні.

Вивчення закордонного досвіду проектування, будівництва і експлуатації пенітенціарних будівель і комплексів дозволяє зробити висновок, що в останні десять років в Європі з'явився ряд виправних установ нового покоління, у середовищі яких втілено принципи більш гуманного відношення держави і суспільства до засуджених. Це виявлено у невеликій місткості установ, в особливостях їх архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової організації, а також у художньо-образних характеристиках, які максимально наближені до «вільної» забудови. Лідерами у створенні повноцінного архітектурного середовища для утримання і ресоціалізації засуджених виступають, в основному, країни північної Європи - Нідерланди, Данія, Великобританія. Труднощі, які виникають на шляху вітчизняних спеціалістів у галузі проектування і будівництва сучасних виправних комплексів, полягають не тільки у відсутності фінансування, але й у недосконалому карному законодавстві, що регламентує режим і умови відбуття покарання. У кожній країні світу свої особливості та сенс, що вкладається у поняття «покарання», тому справу модернізації середовища існуючих українських виправних установ необхідно починати з осучаснення та гармонізації карно-виконавчого законодавства. Це є основоположною причиною неможливості застосування «один до одного» прогресивного закордонного досвіду архітектурного проектування і будівництва пенітенціарних будівель та, водночас, виявляє необхідність термінової розробки нормативного забезпечення галузі в Україні.

Отже, на основі вивчення проблематики і напрямків розвитку державної регіональної політики, можна констатувати, що для поліпшення результатів розробки нормативної документації у галузі проектування і будівництва виправних установ рекомендується залучати до цієї роботи не тільки спеціалістів вузького профілю, але й архітекторів та будівельників – теоретиків і проектантів, працюючих у галузі містобудування, громадського та промислового будівництва тощо. Нормування окремих складових та елементів пенітенціарних комплексів повинно здійснюватися з оглядом на правову регламентацію усіх видів життєдіяльності у виправних установах різних типів, а саме: режимної, соціально-педагогічної, побутово-господарської, виробничої, навчальної, дозвільної та духовної. Теоретичним підґрунтям нормування може виступати розширена та поглиблена типологія функціонально-планувальних структур і об'ємно-просторових організацій пенітенціарних комплексів будівель і споруд [4].

Список використаних джерел

1. Лукьяновский СИЗО: хаос и антисанитария в центре Киева – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/life/society>
2. Степанюк А. Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України: Монографія / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець. - Харків: "Кроссрод", 2007. - 184 с.
3. Офіційний веб-сайт: Державна пенітенціарна служба України. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua>
4. Третяк Ю.В. Типологічні основи формування архітектурного середовища пенітенціарних комплексів. Автореф. дис... д-ра архіт.: 18.00.02 / Ю. В. Третяк; Київ. нац. техн. ун-т буд-ва і архіт. — К., 2015. — 36 с.

*Тюрменко Ірина Іванівна, доктор історичних наук, професор;
Запунна Євгенія Олександрівна, асистент,
Національний авіаційний університет (Київ)*

АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВІ ПЕРЕТВОРЕННЯ МІСТА БУЧАЧ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 р., базуючись на нормах Європейської Хартії місцевого самоврядування (15.10.1985) [1], розглядає децентралізацію як інструмент побудови ефективної системи територіальної організації влади. Слід зазначити, що середньовічна та модерна Україна мала розвинену традицію самоврядування, яка базувалась на нормах магдебурзького права. Це призвело до розвитку міст, що дозволило вченим зробити висновок про «урбаністичну революцію». Загалом на території України зафіксовано 232 міста, які у минулому мали статус магдебургій. На жаль, в силу історичних обставин магдебурзьке право було скасовано, а традиції самоврядування – невинуватено втрачені.

Сьогодні відродження традиції самоврядування через реформу децентралізації дозволить піднести розвиток місцевих громад, що буде сприяти не лише вирішенню комплексу питань, пов'язаних із соціально-економічним зростанням, але й безперечно виявиться в містобудівних проектах, спрямованих на модернізацію просторової тканини міст. У цьому розумінні архітектурно-просторові перетворення містобудівного середовища малих міст, які є унікальними з огляду на тяглу історико-культурну традицію та неповторні архітектурні ансамблі, будуть приваблювати туристів, просуваючи бренд-меседжі про Україну. Таким є місто Бучач, що на Тернопільщині.

Унікальна природа Опілля, з її водними артеріями та горами-пагорбами, перехрестя шосейних доріг, наявність залізниці створюють не лише колоритний образ міста, а роблять його доступним для туристів. У 1515 р. місто отримало магдебурзьке право [2]. Місто приваблює своїми історико-культурними

пам'ятками: ратушею (1750 р.), Буцацьким замком кінця XIV – початку XVII ст. та (охоронний номер – 651), церквою Св. Миколая з дзвіницею (1610 р.), комплексом Буцацького монастиря оо. Василян (1751-1771 рр.), костелом Успіння пресвятої Богородиці (1761–1763 рр.) тощо. У місті збереглися пам'ятки, які створювались видатними зодчими та скульпторами. Так, у створенні Буцацької ратуші брав участь архітектор Б. Меретин, до побудови церкви Св. Покрови (1764 р.) та костелу Успіння пресвятої Богородиці доклали зусиль архітектор Б. Меретин та скульптор Й.Г. Пінзель. Скульптура Яна Непомука (1750 р.), ранньої роботи Й.Г. Пінзеля, вражає своїми вибагливими формами та прикрасами. На жаль, «Програма збереження культурних пам'яток Буцацького району на 2011–2015 рр.», затверджена рішенням райради 23 червня 2011 р., з причини відсутності фінансування не була реалізована повною мірою [3]. Частина пам'яток міста все ще знаходиться у зруйнованому або напівзруйнованому стані.

Буцацька райрада, враховуючи важливість збереження культурного надбання, а також керуючись «Порядком визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2016 р.) [4], розробила програму «Про збереження культурної спадщини Буцацького району на 2016-2020 роки» [3]. Програма враховує комплекс заходів, спрямованих на проведення інвентаризації археологічних, історичних об'єктів, об'єктів архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтно-рекреаційних зон для занесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та створення уніфікованої електронної бази даних об'єктів культурної спадщини, визначення найцінніших пам'яток для розроблення національних та міжнародних туристичних маршрутів. Реалізація програми розрахована на два етапи з фінансуванням у 413,0 тис. гривень, із яких 363,0 тис. гривень – кошти з районного бюджету, 50 тис. гривень – кошти з інших джерел [3]. Як свідчить план заходів, основні зусилля будуть направлені на інвентаризацію, розроблення паспортів об'єктів культурної спадщини та технічну підтримку проектів.

Водночас слід враховувати, що формування сучасного образу м. Бучач, включення його в мережу туристичних маршрутів не можна обмежити лише інвентаризацію та паспортизацією об'єктів культурної спадщини. Важливо розуміти, що створення гармонійного сучасного міського середовища неможливе без урізноманітнення соціокультурного профілю функціонування громадських закладів, підвищення рівня міського благоустрою і озеленення. Як показав аналіз архітектурно-просторового середовища міста, м. Бучач демонструє чудові краєвиди, але його унікальна природа та рельєф не сповна використані для підкреслення його ландшафтних переваг. Особливо доцільно приділити увагу природним осередкам міста: внести рослинне біорозмаїття та підібрати його за формою і кольором між собою таким чином, щоб створити мальовничі паркові території та сквери. Крім того, важливо зробити берегову

лінію р. Стрип доступною для відпочинку людини біля води. Вважаємо, що облаштування майданчиків відпочинку вздовж річки в можливих для цього місцях сприятимуть створенню комфортної атмосфери та стануть улюбленою рекреаційною зоною містян і туристів. Не можна відкидати і переваги декоративного освітлення історико-культурних та природних об'єктів міста, що надасть аурі міста просторової легкості та піднесеності, підкреслить унікальність і неповторність містобудівного середовища, полегшить орієнтацію людини в ньому у вечірній час. Вважаємо, що при професійному та виваженому підході до оновлення історичного простору, Бучач складе конкуренцію європейським містам та бути центром перетину туристичних маршрутів, адже за унікальністю культурних і архітектурних пам'яток місто не поступається аналогічним малим містам України, так і зарубіжжя.

Список використаних джерел

1. Стратегія сталого розвитку «Україна 2020» [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 12.01.2015. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 23.11.2016).
2. Історичні відомості [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Бучацької районної державної адміністрації. URL: <http://www.oda.te.gov.ua/buchatska/ua/810.htm> (дата звернення: 28.11.2016).
3. Програма збереження культурної спадщини Бучацького району на 2016-2020 роки [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Бучацької райради. URL: <http://www.buchachrada.gov.ua/images/Programu2016/Prog88/progr.p88.pdf> (дата звернення: 24.11.2016)
4. Порядок визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2016 р.). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1760-2001-%D0%BF/paran12#n12> (дата звернення: 26.11.2016).

*Шебек Надія Миколаївна, доктор архітектури, професор,
Сингаєвська Марія Андріївна, асистент*

Київський національний університет будівництва і архітектури

НАЦІОНАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НОВАТОРСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ 1920-30-х РОКІВ

Як відомо, період між двома світовими війнами не можна віднести до найкращих часів в історії української державності. На початку 20-х рр. ХХ ст. західноукраїнські землі були розділені між трьома країнами. Польщі дісталися Східна Галичина, Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя. Чехословаччині належало Закарпаття. Буковина, Хотинський, Ізмаїльський та Аккерманський повіти Бессарабії опинилися у складі Румунії. На терені Наддніпрянської України виникла формально самостійна держава – Українська

Соціалістична Радянська Республіка, яка фактично була у повній залежності від РСФРР, а згодом остаточно втратила рештки суверенітету. Така ситуація аж ніяк не сприяла розвитку української культури в цілому і національної архітектури зокрема. Умовність зовнішніх кордонів не тільки не перешкождала переселенню на українські землі великої кількості іноземців, але й полегшила процес перетворення нашого краю на своєрідний експериментальний майданчик для безперешкодної реалізації найсміливіших екологічних проєктів та для втілення футуристичних соціальних і архітектурно-містобудівних ідей зайд, необтяжених турботою про місцеві традиції.

Ці обставини, підсилені загальноєвропейськими тенденціями стрімкого розвитку авангардних течій, призвели до формування в українських містах великої кількості пам'яток новаторської архітектури 1920-30-х років. Значна відмінність у стильових ознаках цих споруд зумовила традиційний для архітектурної науки регіональний підхід до їх дослідження. Наприклад, В. Е. Альошин, Л. Г. Василенко, А. В. Дружиніна, І. І. Крейзер, Т. М. Ладан доклали чималих зусиль щоб виявити характерні риси наддніпрянської новаторської архітектури 1920-30-х років, С. Б. Гаммер і С. Смоленська вивчали твори архітекторів конструктивістів в Одесі, О. Л. Михайлишин дослідила розвиток архітектури міжвоєнної Волині, Х. Базюк і М. Ляхович зібрали чималий фотоархів пам'яток львівського функціоналізму, О. Олашин проаналізував особливості формування чехословацьких кварталів в Ужгороді, С. В. Біленкова, і О. Кравчук описували стильові відмінності у забудові Чернівців першої третини ХХ ст.

Дослідники зазначають, що новаторська архітектура 1920-1930 років у західноукраїнських містах формувалася під визначальним впливом європейського функціоналізму [3]. З іншого боку, архітектура конструктивізму у східних містах України формувалася на основі концепцій російського авангарду [1 ; 2]. Дослідження новаторських об'єктів у різних регіонах України виявляють багатогранність цього напрямку, окреслюють різноманітність засобів виразності, відображають діалог з національною архітектурною традицією. Разом з тим відкритим лишається питання щодо виявлення регіональної та національної своєрідності української новаторської архітектури 1920-30-х років. Аналіз теоретичних робіт попередників і співставлення характерних ознак найбільш розповсюджених громадських і житлових будівель дозволило дійти висновку, що авангардистська забудова українських міст першої третини ХХ ст. мала характерні регіональні та спільні національні особливості.

Найбільш виразними рисами польського функціоналізму на українських землях були як симетричні, так і асиметричні композиції громадських будівель, утворені шляхом врізання крупномасштабних об'ємів, скупко декорованих повторюваними елементами на глухих стінах, у простінках та на рівні завершального поверху. Житлові будинки частіше мали асиметричну композицію, вхід підкреслювався заокругленням стіни з врізаним у них бетонним піддашком; сходові клітини виступали з площини фасадів та мали суцільне засклення або вертикальний метричний ряд круглих чи горизонтально

видовжених прямокутних вікон, балкони часто завершувалися чверть- або півколами, їх ажурне огороження виконувалося з тонких переважно горизонтальних металевих смуг.

У першій третині ХХ ст. в Ужгороді на раніше неосвоєних ділянках були побудовані нові райони з широкими прямими вулицями і липовими алеями на набережній р. Уж. Український функціоналізм з чехословацьким корінням відрізнявся симетрією і урочистістю громадських споруд установ федерального значення, які утворювали цілісні міські ансамблі. Для їх зовнішнього опорядження використовувалися мармур і граніт. Будівлі завершували високі скатні дахи під червоною черепицею. На фасадах і в планах окремих громадських будинків зустрічалися циркульні лінії. Нові житлові райони мали квартальну забудову з великими добре озеленими дворами. Вуличні фасади житлових будинків оздоблювалися переважно прямокутними балконами і лоджіями, лише інколи зустрічалися циркульні абриси вікон та балконів. У внутрішній двір виступали сходові клітини із заокругленими кутами.

Румунському функціоналізму на Буковині були властиві здебільшого асиметричні композиції видовжених по-горизонталі громадських будівель з вертикальними акцентами і специфічним рішенням перших поверхів. У житлових будинках частіше застосовувалася симетрія, силует забудови не відрізнявся помітними перепадами висот, в композиції фасадів підкреслювалася площина стіни, огороження балконів виконувалося із залізобетонних елементів іноді з ґратчастими вставками.

Таким чином до характерних прийомів композиції громадської забудови західної України належить виразність силуету будівель, індивідуальність їх художнього рішення, помітність на тлі масової забудови. У формоутворенні житлових будинків в око впадає їх органічне включення в історичну забудову, виявлення стінової конструктивної системи, вирівнювання тинькованих фасадів вздовж червоної лінії, підкреслення поверхів горизонтальними виступами стін, заокруглення наріжних будівель, кутових балконів і карнизів; використання індивідуальних вирішень вхідних груп, огорожень балконів, сходових клітин.

У Наддніпрянській Україні відмінності між конструктивістською громадською і житловою забудовою не такі помітні, як у західних регіонах. Композиція будинків формувалася шляхом врізання паралелепіпедів і секторів циліндрів. Заокруглені архітектурні деталі використовувалися зрідка. Циліндричні форми застосовувалися здебільше для виділення домінантних об'ємів. У громадських будівлях підкреслювався каркас, у композицію фасадів включалися великі площі застелених поверхонь, поодинокі чи згруповані круглі вікна. В житлових будинках виявлялися опори, пілони, балки, карнизи, перемички вікон та підвіконь, влаштовувалися вирізані кути, прямокутні балкони з непрозорим огороженням.

Зокрема, громадські будівлі Харкова відрізняли крупний масштаб, лаконічність і геометризм форм, контрастне поєднання вертикальних та горизонтальних паралелепіпедів, горизонтальних і вертикальних смуг застелення. Зустрічалися просторові композиції з переходами, домінуючі у

композиції врізані циліндричні форми, напівциліндри як продовження стіни – заокруглення торців корпусів. Для житлової забудови характерна в основному гладка площина стіни в поєднанні з великою кількістю однакових елементів – вікон, балконів, виступаючих сходових клітин; оздоблення вхідних груп піддашками і ганками зі значною кількістю східців.

Громадським будівлям міжвоєнного Дніпропетровська були властиві аскетизм і монументальність. У житлових будинках південно-східного регіону влаштовували кутові лоджії, карнизи на верхніх поверхах; заглиблення заокруглених кутових об'ємів відносно перпендикулярних секцій, підвищення їх висоти, суцільне вертикальне засклення фрагментів циліндрів, рустування перших поверхів.

У південних регіонах стіни громадських будівель прикрашали ряди виступаючих вертикальних пілонів, кути огортали площини балконних плит, застосовувалися і суцільні глухі стіни-пластини. В Одесі зводилися житлові комплекси з декількох секцій. В забудову вулиць включалися курдонери, а дворові простори набували складної конфігурації. В житлових будинках сходові клітини фіксували кути або западали по відношенню до площини фасадів та мали суцільне засклення, широко використовувалися парапети.

Громадські будівлі Запоріжжя мали складну просторову композицію з переходами, поєднанням різновисоких прямокутних, циліндричних і напівциліндричних об'ємів, що спиралися на круглі колони. Зустрічалось заокруглення винесених сходових кліток. Стіни декорувала суцільна кладка з натурального каменю. У житлових будинках переважала симетрія відносно сходових клітин. Виявлялися опори, пілони, огранені колони. Стіни прикрашали порталні обрамлення входів у будинки та винесених сходових клітин, стилізовані барельєфи на фризі, під прямокутними вікнами та навколо круглих вікон. Будинки по всій висоті вкривав руст. Еркери знизу мали скульптурні завершення. Над верхнім поверхом влаштовувався виражений стилізований карниз. У двори вели аркові наскрізні проїзди.

Для Києва характерною була камерність громадських будівель. В їх композиції переважали асиметрія і відсутність дрібних деталей. На фасадах виділялися вхідні групи, горизонтальні стрічкові вікна, іноді окремі вікна з об'ємним обрамленням. Стіни житлових будинків прикрашалися барельєфами та рустом на перших поверхах або в кутах по всій висоті будівлі, а на останніх поверхах виступаючих об'ємів – рельєфною плиткою. Великі площини стін нерідко лишалися нерозчленованими. Карнизи влаштовувалися над першим, передостаннім і останнім поверхами. У деяких будинках на останніх поверхах розміщалися тераси. Входи в установи культурно-побутового обслуговування, що знаходилися в перших поверхах житлових будинків, акцентувалися кутовими циліндричними виступами з експлуатованим дахом. Характерним для Києва було і застосування несиметричних кутових секцій житлових будинків, що закінчувалися напівциліндрами, які виступали з площини фасаду за рогом. До інших розповсюджених композиційних прийомів належали заокруглення кутів будинків та карнизів, входи з кутів, симетрія відносно бісектриси кута.

На основі викладено вище можна узагальнити національні особливості української новаторської архітектури 1920-30-х років. Художній образ деяких громадських будівель, зведених у 1920-30-х роках на підконтрольних іншим державам українських землях, втілював імперський характер колоніальної ідеології метрополій. Прикладом цього є героїзований масштаб ансамблю площі Дзержинського з будівлею Держпрому у Харкові (рис. 1). Зверхність до культурних цінностей місцевого населення, байдуже або відверто агресивне ставлення до сусідньої історичної забудови демонструють Земський уряд в Ужгороді (рис. 2) та Румунський Народний Дім у Чернівцях (рис. 3). Присмак радянської пропаганди несе Палац культури ім. Леніна в Дніпропетровську (рис. 4). Натомість, неполітизовані громадські будинки мають домірний людині масштаб і коректно вписуються в міський контекст як будівля поліклініки на вул. Л. Українки в Чернівцях або в природне оточення як ресторан «Динамо» у Києві (рис. 5).

Житлові будівлі зазвичай мають строгі геометризовані риси, проте відзначаються доброзичливим, відкритим, привітним зовнішнім виглядом. Їм здебільше властива раціональна організація функціональних процесів, стримана декоративність матеріалів, надзвичайна увага до деталей, продуманість форм елементів, призначених для безпосереднього фізичного контакту з людиною – вхідних дверей, поручнів у сходових клітинах, огорожень літніх приміщень тощо. Попри це, житлова забудова унаочнює майнову та соціальну сегрегацію населення. Так з першого погляду зчитується привілейована роль у суспільстві мешканців житлових будинків співробітників НКВС у Києві (рис. 6), достатні для гідного життя умови в будинку для фахівців в Ужгороді (рис. 7) і мінімальний рівень зручностей в житловому комплексі на вул. Стрийській 50-76, де проживали викладачі та професура Львівської Політехніки.

До оригінальних художніх засобів, що використовувалися на терені України для підсилення виразності громадських і житлових будівель, належить застосування стилізованого орнаменту – рельєфного у Палаці культури імені Гната Хоткевича у Львові, кахельного в житловому будинку співробітників НКВС у Києві (рис. 6), мережевого в житловому будинку на пр. Дружньому в Запоріжжі (рис. 8); рустованого декору стін і опорних елементів каркасу як в житловому комплексі по вул. Інститутська в Києві; «портального» обрамлення вхідних зон, віконних отворів, сходових клітин як у «будинках-вставках Лаврова» на пр. Леніна в Запоріжжі; декорованих карнизів як у житловому будинку радянських лікарів на вул. М. Заньковецької в Києві; прихованих за парапетами чи підкреслених червоною черепицею скатних дахів як у будівлі колишньої жандармерії в Ужгороді.

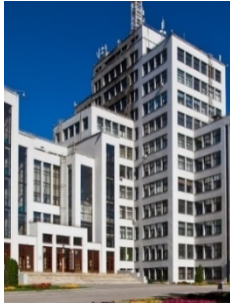

Рис. 1. Держпром в Харкові, 1928 р., арх. С.Серафимов, С.Кравець

Рис. 2. Земський уряд в Ужгороді, 1936 р., арх. Ф. Крупка

Рис. 3. Румунський Народний Дім у Чернівцях, 1937-40 рр., арх. Х. Креангі

Рис. 4. Палац культури ім. Леніна в Дніпі, 1935 р., арх. О. Красносельський

Рис. 5. Ресторан «Динамо» у Києві, 1934 р., арх. І. Каракіс, П. Савич

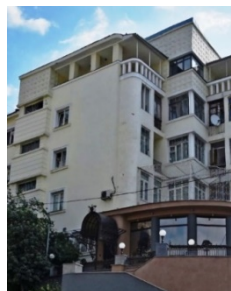

Рис. 6. Житловий будинок співробітників НКВС у Києві, 1934 р., арх. П. Савич

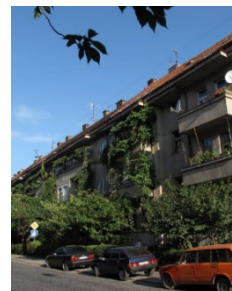

Рис. 7. Будинок для працівників пошти в Ужгороді, 1920-ті рр., арх. А. Лібшер

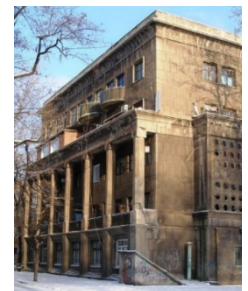

Рис. 12. Будинок на пр. Дружньому в Запоріжжі, 1938 р., арх. В. Лавров

Таким чином, у міжвоєнні часи у розірваній на шматки Україні зустрілися новаторські пошуки Баухаузу і ВХУТЕМАСу, які сприяли опрідметненню як імперських зазіхань та відверто ідеологічного тиску колоніальної влади, так і щирої турботи про буденні потреби і зручності окремої людини, насичення її життя високим мистецтвом та прогресивними технологіями свого часу. В результаті на терені нашої країни сформувалося унікальне для європейської культури явище – діалог функціоналізму і конструктивізму, збагачений етнічним відгомонам українських національних традицій.

Список використаних джерел

1. Хан-Магомедов С. О. Архитектура советского авангарда. Кн. 1. Проблемы формообразования. Мастера и течения / С. О. Хан-Магомедов. – М. : Стройиздат, 1996. – 709 с.

2. Василенко Л. Г. Интернациональные взаимосвязи и их влияние на новаторскую архитектуру УССР в 1920-е, начале 1930-х годов : автореф. дис. ... канд. Архитектуры : 18.00.01 / Л. Г. Василенко – М., 1991. – 24 с.

Михайлишин О. Л. Розвиток архітектури міжвоєнної Волині в умовах соціокультурних трансформацій ХХ століття : автореф. дис. ... д-ра архітектури : 18.00.01 / О. Л. Михайлишин ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів, 2014. – 33 с. – укр.

Броневицький Андрій Петрович, кандидат технічних наук
**РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ПРОМИСЛОВИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ
РЕГІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ**

Регіональна політика держави є важливою складовою державного управління. Елементами регіональної політики є промислова, соціальна, екологічна, інноваційна, житлова та багато інших. Всі ці складові взаємопов'язані, так само як регіональна політика пов'язана із іншими функціями держави [1].

В структурі економіки України протягом всіх років незалежності поступово зростає частка сфери послуг. Відповідно частка промисловості знижується. Така тенденція притаманна для всіх розвинених країн світу та таких, що розвиваються [2].

Така трансформація економіки призводить в тому числі до збільшення попиту на будівлі та споруди житлового та громадського, невиробничого призначення. Відповідно промислові будівлі втрачають свою ефективність щодо їх безпосереднього призначення. Свідченням цього є величезна кількість занедбаних та таких, що не використовуються, промислових територій практично у всіх регіонах України. Промислові об'єкти цих територій здебільшого не використовуються за своїм безпосереднім призначенням. Їх розміщення в межах міст несе ряд ризиків як для довкілля, так і для мешканців.

Досвід країн світу показує, що існує декілька варіантів розвитку цих територій. Такими варіантами є реінновація (відродження) виробництва, руйнування старого промислового об'єкту із подальшою новою забудовою а також ревіталізація. Останній варіант означає відновлення функціонування комплексу, будівлі чи споруди проте за невиробничим призначенням. Наприклад, коли корпус заводу реконструюють під торгівельний або офісний центр [3].

Ревіталізація є відносно новим та надзвичайно інноваційним напрямком будівництва та розвитку територій. Цей напрямок потребує зваженої державної політики головним чином в межах інноваційного регіонального аспекту.

Головною **проблемою** сьогодні є правильно визначити пріоритети розвитку занедбаних промислових територій та виокремити ревіталізацію як окремий інструмент регіональної інноваційної політики.

Вирішенням наукових проблем розвитку занедбаних промислових територій займалися та займається сьогодні чимала кількість закордонних науковців. На відміну від України, де це відносно новий **напрямок наукової думки**. Головна причина в цьому та, що перехід до ринкової високоефективної економіки та розвиток сфери послуг розвинені країни починали у 80-ті, 90ті роки 20-го століття. В Україні лише зараз відбуваються ці зміни [3].

Серед відомих закордонних вчених, що вивчали ревіталізацію в контексті розвитку міст та регіонів, можна відзначити Дональда Картера, Кріса Атчісона, Кей Ем По та багато інших.

В Україні ревіталізацію територій досліджували окрім науковців також архітектори та журналісти. Серед науковців слід виділити Супрунович Ю.О.,

Савйовського В.В., Драпіковського О.І., Івана – Костецького С.О. Щодо професійних архітекторів та журналістів, то тут варто відзначити Ірину Бабій, Андрія Шкляра, Ярославу Мінкіну та інших [3].

Виходячи із низького рівня вивчення цієї проблеми у вітчизняній науці, в науковій роботі необхідно чітко визначити місце ревіталізації серед напрямків реалізації регіональної політики. Також важливими **завданнями** є аналіз переваг та можливостей ревіталізації занедбаних промислових територій. Особливо в регіональному аспекті. Необхідно проаналізувати фактори, що спонукають до ефективного застосування цього інноваційного напрямку розвитку регіонів. А також надати практичні рекомендації в розрізі реалізації регіональної інноваційної політики.

За різними оцінками, сьогодні промислові території займають в середньому до 20% територій міст України. Приблизно кожне третє підприємство на разі або взагалі не працює, або виконує функцію складських територій.

Існування таких занедбаних підприємств має такі **негативні наслідки** та ризики для регіону, де вони розміщені:

- екологічна небезпека, адже більшість із них це площі старих заводів важкого машинобудування, електроніки, хімічного виробництва, тощо;
- соціальна напруженість;
- негативний естетичний вигляд району їхнього розміщення.

Загалом такі об'єкти неефективно використовують земельну ділянку, на якій вони розміщені.[4]

Абсолютна більшість таких промислових територій була зведена ще за радянських часів. Всі вони мають відмінності проте також певні **спільні риси**:

- великі площі окремих корпусів та загалом територій окремих підприємств;
- значні витрати матеріалів на їхнє спорудження;
- енергонеефективні з огляду на доступність та дешевизну енергоносіїв в часи їх спорудження;
- територіальне розміщення в межах міст, не рідко в межах центральної планувальної частини;
- відносно задовільних стан несучих конструкцій;
- значні показники споживання енерго та інших інженерних ресурсів [3 ; 4].

Наразі існують певні напрацювання в сфері державної промислової політики щодо перенесення певних виробничих потужностей за межі міст. Ренновація та відновлення виробництва на цих територіях часто не є можливою з огляду на вище вказані особливості. В логістичному плані такі об'єкти є неефективними. Тож ці промислові території (за винятком стратегічних об'єктів) та окремі будівлі сьогодні в основному розглядаються як місце для комерційної забудови.

Велика площа окремих промислових об'єктів нерідко спонукала девелоперів до демонтажу існуючої забудови та будівництва багатофункціональних житлово – громадських комплексів та інших об'єктів як нове будівництво.

Проте ця тенденція зберігалася до кризи 2008 року. З наступними роками все більше забудовників були змушені розглядати варіанти розвитку земельних ділянок промислового призначення із позиції обмеженості фінансових ресурсів.

Ревіталізація – відновлення функціонування промислового об'єкту нерухомості шляхом виконання робіт щодо реконструкції цього об'єкту під невиробничу функцію і є одним із таких варіантів [5].

Для приватних **інвесторів** (збудовників, девелоперів) порівняно із «будівництвом з нуля» ревіталізація має таку низку переваг:

- економія витрат на демонтажні роботи;
- економія витрат на основні будівельні роботи, в тому числі завдяки повторному використанню будівельних конструкцій;
- відносно менші терміни виконання інвестиційного проекту;
- можливість поступової ревіталізації, самофінансування проекту.

Значний вплив в поширення ревіталізації зробило підвищення вартості оренди землі в межах міст та обмеженість для забудови вільних площ.

В контексті **територіального розвитку**, ревіталізація має велику кількість переваг, як для території району, де знаходиться об'єкт, так і для всього міста та відповідно його мешканців. Всі ці переваги вивчені провідними закордонними науковцями та доведені практичними спостереженнями та статистикою [4].

Загально відомими **перевагами**, що надає ревіталізація занедбаних промислових регіонів є:

- поліпшення архітектурного вигляду регіону.
- покращення екологічного становища регіону;
- підвищення соціального рівня життя людей, що мешкають поряд;
- зменшення рівня злочинності;
- зростання надходжень до місцевих бюджетів;
- зростання загальної економічної ситуації регіону та підвищення рівня доходів населення;
- залучення інвестицій;
- розвиток культури та туризму в регіоні;
- поліпшення інфраструктури території, особливо інженерної;
- енергоефективність та інноваційність за рахунок використання сучасних будівельних матеріалів та технологій [4].

Крім того, важливим аспектом є збереження історичної забудови. Європейський досвід реновації застарілих промислових об'єктів вказує, що промислові будівлі із багаторічною історією є важливим чинником культурного спадку країни. Тож в більшості європейських країн ці об'єкти (в основному їхні фасадні частини) намагаються зберігати в їхньому первинному вигляді. Дослідження показують, що торговельні центри та інші комерційні об'єкти, що влаштовано в реконструйованих старих промислових будівлях є надзвичайно успішними інвестиційними проектами та за інших рівних умов акумулюють більші потоки туристів та покупців ніж такі, що зведені на основі нового будівництва [4].

Всі ці переваги доводять, що ревіталізація є надзвичайно інноваційним варіантом розвитку занедбаних промислових територій.

Насправді в Україні існує чимало вже реалізованих проектів щодо ревіталізації промислових будівель та споруд. Головним чином в таких містах як Дніпро, Харків, Львів та звичайно Київ. На столицю припадає абсолютна більшість всіх прикладів ревіталізації в Україні. На разі за попередніми підрахунками в Києві функціонує до 45-ти об'єктів комерційної, житлової нерухомості та об'єктів культури та мистецтва, що влаштовані в реконструйованих будівлях промислового призначення. Найбільш відомими серед них є «Арт завод - Платформа», «Мистецький арсенал» та ТРК «Більшовик».[6] [3]

Попередній аналіз прикладів ревіталізації в різних регіонах країни показав такі **спільні риси**, що притаманні реалізованим об'єктам:

- здебільшого приватний характер інвестицій та програм;
- комерційний напрямок ревіталізації та переважання офісних та торгівельних проектів;
- здебільшого ревіталізація окремими будівлями а не комплексами;
- наявність незначної кількості цікавих проектів в сфері культури.[6]

На разі подальший розвиток цього інноваційного напрямку містобудування та територіального планування **стримується** низкою факторів:

- «індустріальне» мислення великої кількості людей, як спадок радянських часів;
- слабкі темпи економічного розвитку в країні;
- низький рівень обізнаності потенційних інвесторів в перевагах ревіталізації;
- низький рівень технологічного забезпечення будівельної галузі в країні;
- зношеність інженерної інфраструктури міст;

Проте головним є відсутність виваженої державної політики в напрямку розвитку занедбаних промислових територій різних регіонів країни.

Елементами державної регіональної політики в напрямку розвитку ревіталізації можуть бути:

- інформаційний, як підвищення обізнаності різних гравців ринку в перевагах ревіталізації як в плані ефективності інвестицій так і розвитку територій, проведення конференцій, в тому числі із залученням іноземних фахівців та науковців. Включення в програми навчання в фахових ВНЗ;
- організаційний, тобто створення державного органу або управління, що буде надавати правову чи іншу допомогу в напрямку ревіталізації занедбаних промислових територій;
- законотворчий, шляхом виокремлення такого поняття як «ревіталізація» в українському законодавстві, можливо внесення змін до ЗУ «Про індустріальні парки»;
- податковий, шляхом надання пільг для проектів з ревіталізації промислових територій;
- інвестиційний, який би передбачав державні програми щодо ревіталізації окремих державних підприємств, як елемент розвитку окремих регіонів країни.

Крім того, державна регіональна політика має бути спрямована на створення інноваційних об'єктів на місці занедбаної промисловості. Як це зроблено в таких країнах як Польща, Угорщина та Чехія. Україна має значний потенціал розвитку IT-сектору економіки, медицини та альтернативної енергетики. На базі старих заводів могли б виникнути нові IT-кластери, індустріальні та бізнес парки.

Для цього необхідно скласти перелік можливих об'єктів ревіталізації серед певної кількості занедбаних промислових підприємств. Прописати державну програму щодо їхнього розвитку.

На місцевому рівні головним чином необхідно вирішити містобудівні питання. Адже нерідко інвестори стикаються із законодавчими складнощами будівництва громадських будівель на промислових територіях. Повинні бути чіткі програми розвитку промислових територій на місцевому рівні. Ці програми також можуть включати вже вказані елементи регіональної політики.

Загалом підсумовуючи, можна сказати, що ревіталізація промислових територій є дієвим механізмом регіонального інноваційного розвитку та має великі перспективи в Україні. Для повної реалізації потенційних переваг необхідна зважена регіональна політика, яка б нівелювала вплив стримуючих факторів та забезпечила сталий розвиток нових напрямків використання старих промислових територій.

Список використаних джерел

1. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки : навчальний посібник / Л.А. Швайка.– К.: Знання, 2006.–435 с.

2. Геєць В.М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку : монографія / В.М. Геєць, В.П. Александрова, Т.І. Артёмова, Ю.М. Бажал, О.І. Барановський, В.В. Близнюк, О.Ю. Болховітінова, Є.В. Бридун, Т.П. Вахненко, В.І. Голіков // НАН України. Інститут економічного прогнозування.– К.: Фенікс, 2003.–986 с.

3. Савйовський В.В. Ревіталізація - екологічна реконструкція міської забудови / В.В. Савйовський, А.П. Броневицький, О.Г. Каржинерова // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – 2014. – № 8. – С. 47–52. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vpabia_2014_8_10.pdf.

4. The Adaptive Reuse of Historic Industrial Buildings: Regulation Barriers, Best Practices and Case Studies [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL:http://sig.urbanismosevilla.org/Sevilla.art/SevLab/r001US2_files/r001_US_1.pdf - Назва з екрана.

5. Ревіталізація (урбаністика) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL :[http://ru.wikipedia.org/wiki/Ревіталізація_\(урбаністика\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Ревіталізація_(урбаністика)). – Назва з екрану.

Перспективы киевских промзон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://commercialproperty.ua/analytics/top/detail.php?ID=38092>. – Назва з екрану.

*Булах Ірина Валеріївна, кандидат архітектури,
асистент кафедри дизайну архітектурного середовища
Київського національного університету будівництва і архітектури*

**СВІТОВИЙ ДОСВІД ПРОЕКТУВАННЯ ЛІКАРЕНЬ
НЕВІДКЛАДНОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ**

Сьогодні Україна має нагальну потребу оновлення державної системи охорони здоров'я. Уряд країни і Міністерство охорони здоров'я намагаються провести загальну реформу системи охорони здоров'я та виведення української медицини на європейський рівень. Всі ці організаційні рішення та кроки, безумовно, повинні знайти своє відображення в архітектурі нових сучасних медичних будівель, а також повинні бути вжиті відповідні заходи в разі проведення реконструкції та оновлення вже існуючих та функціонуючих медичних установ. Також слід зазначити, що одним з пріоритетних напрямків роботи Міністерства охорони здоров'я визначено покращення системи екстреної медичної допомоги в Україні, яка повинна відповідати пріоритетному розумінню цінності та важливості кожного людського життя.

Нажаль, зараз існує велика прірва між нагальними і гострими потребами з боку стану медичних установ України і реальними можливостями фінансування цих потреб з бюджетних коштів. Саме тому, на нашу думку, пріоритет у реорганізації та увазі слід відати медичним установам, які перш за все покликані на збереження людського життя та здоров'я – лікарні невідкладної медичної допомоги. Головне призначення Міської клінічної лікарні швидкої допомоги – надання цілодобової екстреної медичної допомоги. Саме сюди, в першу чергу, доставляються найбільш важкі хворі, які постраждали внаслідок нещасних випадків, при сильних отруєннях і в інших критичних ситуаціях. В ЛШМД працюють відділення лабораторної діагностики, терапії, неврології, онкології, хірургії, кардіології, переливання крові і травматології.

Якщо говорити про м. Київ, в якому мешкає близько 3 млн. осіб, то в місті є лише одна лікарня даного профілю. За функціональною організацією ця лікарня екстреної медичної допомоги має відділення: приймальне, інфарктне, невідкладної терапії, інтенсивної терапії загального профілю, інтенсивної терапії та невідкладних станів, блок інтенсивної терапії відділення хірургії хребта і спинного мозку, інтенсивної терапії та екстракорпоральної детоксикації, чотири хірургічних відділення, хірургії хребта і спинного мозку, операційне відділення, два травматологічних відділення, два нейрохірургічних відділення, спецтравматології, токсикології, судинної хірургії, відділення політравми, анестезіології, рентгенологічне відділення, відділення магнітно-ядерного резонансу, ультразвукової діагностики, фізіотерапевтичне відділення, ендоскопічної діагностики, клініко-діагностична лабораторія, відділення трансфузіології, патологоанатомічне відділення.

Київська міська лікарня невідкладної медичної допомоги на 740 койок, яка розташовується на Лівому березі Києва, знаходиться у дуже критичному стані, абсолютно не відповідаючи сучасним європейським нормам та стандартам до медичних установ. Окрім "застарілості" форми та занедбаного вигляду, відсутності

елементарного косметичного ремонту, лікарня фізично не справляється з навантаженням від міста-мільйонника. Особливості постійного ускладнення автомобільного взаємозв'язку між правим і лівим берегом Києва, викликаного нестачею мостових з'єднань відповідно до сучасних потреб міста, лише загострюють потребу у створенні додаткових нових лікарень невідкладної медичної допомоги. Найбільш доцільно, на наш погляд, починати нове будівництво на правому березі Києва, щоб хоча б частково знизити існуючі негативні аспекти. За розрахунками Київської міської державної адміністрації, сьогодні Київ потребує щонайменше 4500 койок, що дорівнює як мінімум 4 потужним лікарням подібного профілю. Виходячи з цієї гострої проблеми нестачі лікарень невідкладної медичної допомоги у столиці нашої держави, безумовної подібної потреби регіонів країни, у пошуках виходу з критичної ситуації, слід звернутися до сучасного світового досвіду проектування лікарень екстреної медицини.

Лікарня невідкладної медичної допомоги Logan Hospital у Квінсленді, яка була оновлена у 2015 р., зараз розрахована на 352 ліжка стаціонару (рис. 1). Лікарня забезпечує гостру медичну, хірургічну, реабілітаційну, материнську, кардіологічну, ортопедичну, ниркову та іншу невідкладну допомогу для дітей і дорослих. Слід зазначити, що в цій лікарні відбулося розведення потоків пацієнтів за віковими ознаками – є окремі пункти прийому для дітей і для дорослих. Кожен з цих двох блоків має власний сучасний дизайн, покликаний створити відповідні комфортні умови для відвідування пацієнтів, які безумовно повинні відрізнятися. Іншим яскравим прикладом установ подібного спектру слугує надсучасна будівля лікарні травматології та невідкладної медицини Dubai's Rashid Hospital у м. Дубай (ОАЕ), побудована у 2015 р. (рис. 2). Проект лікарні включає в себе шість нових спеціалізованих медичних центрів, 4-зірковий та 5-зірковий готель для проживання пацієнтів, квартири для розміщення персоналу, мечеть, озеро і озеленення на відкритих просторах. Головна будівля лікарні травматології та невідкладної медицини Dubai's Rashid Hospital має три 7-поверхові вежі, кожна з яких розрахована на 300 місць – в результаті чого загальна потужність лікарні становить 900 ліжок. Лікарня швидкої медичної допомоги у Сант-Антонія, запроектована архітектором М. Ремоном у 2009 р., має загальну площу 7100 м² і надсучасний об'ємно-просторовий дизайн, лаконічно вписаний в щільну міську забудову (рис. 3). Другим цікавим прикладом сучасної лікарні невідкладної допомоги може слугувати проект Held for GBGH Emergency Department, розташований у Мідленді, Онтаріо та частково побудований у 2014 р. (рис. 4). Ця лікарня зараз розрахована на відвідування 40000 пацієнтів на рік, має загальну площу 17000 м² і передбачає подальше розширення площі ще на 17000 м².

Список використаних джерел

1. Міністерство охорони здоров'я : офіційний інтернет-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moz.gov.ua>.
2. Сучасні медичні установи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-architect.co.uk/hospital-architecture>.

Рис. 1. Лікарня невідкладної медичної допомоги Logan Hospital у Квінсленді (Австралія), 2015 р.

Рис. 2. Лікарня Dubai's Rashid Hospital (OAE), 2015 р.

Рис. 3. Лікарня в Сент-Антонія, 2009 р.

Рис. 4. Лікарня невідкладної медицини Held for GBGH Emergency Department, розташований у Мідленді, Онтаріо, 2014 р.

Рис. 5. Лікарня швидкої медичної допомоги LASALLE HOSPITAL Квібек (Канада), 2015 р.

Рис. 6. Лікарня невідкладної медицини Frankston Hospital Stage 3 and Emergency Department Frankston, Australia

Рис. 6. Університетська міжнародна лікарня CHUM, Монреаль

*Качемцева Любов Володимирівна, кандидат архітектури, доцент,
Гелла Олена Іванівна, кандидат архітектури, доцент,
Харківський національний університет будівництва і архітектури*
**ОСОБЛИВОСТІ ЗАСЕЛЕННЯ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ.
ЗАСНУВАННЯ МІСТ**

Результати архітектурно-будівельної діяльності складають значну частину національного багатства, виражають рівень матеріального добробуту нації, її науково-технічних досягнень, наочно демонструють рівень духовного та естетичного розвитку народу. Звернення до історичного досвіду актуальне не тільки в професійно-практичному, але і в історично-культурному відношенні. Історична самоідентифікація української архітектури є частиною формування нової української ідентичності в геополітичних і геокультурних обставинах, що змінилися. На цьому тлі по-новому повстають проблеми засвоєння спадку, врахування регіональних та історико-культурних особливостей розвитку архітектурно-будівельної діяльності. Метою нових досліджень повинно стати поглиблення уявлень про специфіку цієї діяльності в Україні та її окремих регіонах.

Слобожанщина – один із регіонів України, які склалися на роздоріжжі Дикого степу між нестійкими політичними кордонами Росії, Речі Посполитої та Кримського ханства в XVII – XVIII ст. Московський уряд, політичні відносини якого з кримським ханством та татарськими ордами були складними, дотримувався переважно оборонно-наступальної тактики, поволі просував кордони в степ, створюючи укріплені лінії фортець – Білгородську, Ізюмську, Українську та ін. Зведення Білгородської межі (1653 р.) створило сприятливі умови освоєння південних околичних земель, за якими незабаром закріпилася назва Слобідської України. Назва регіону походить від найпоширенішого типу козацьких поселень, які користувалися великими вольностями – слобод, жителі яких були «ослободжені» (тобто звільнені) від багатьох податків і тягла. Відносно до сучасного адміністративно-територіального поділу це майже уся Харківська область, а також сусідні їй південні райони Сумської, північні частини Донецької та Луганської областей України, велика частина Белгородської області і сусідні південні райони Курської і південно-східні райони Воронежської областей Російській Федерації.

Основна інформація з заселення Слобідської України та заснування міст на її території міститься в роботах Д.І. Багалія [1], В.П. Загоровського [2], О.Г. Слюсарського [3], В.Д. Юркевича [4], в краєзнавчих [5], історичних [6], історико-статистичних публікаціях [7]. Найбільш повно особливості зведення міст на Слобожанщині розглядаються в монументальній роботі з містобудування в Московській державі в XVI – XVII ст. [8], та в роботах В.В. Вечерського [9].

Процесу заселення Слобідської України з 30-х рр. XVII століття сприяв багатотисячний потік переселенців з сусідніх територій, які перебували під владою Литви і Польщі. Ситуація, що склалася, була гнучко використана

Московським урядом для створення нових укріплених районів на шляху кримчаків і ногайців до центральних районів країни.

Заселення Слобідської України мало прикордонний характер, на цю особливість в «Історії Слобідської України» вказував Д.І. Багалій. Міста на її території з'явилися раніше за інші поселення. Перші слобідсько-українські поселення розподілялися на: 1) міста і містечка; 2) села, селища і слободи; 3) хутора і слобідки. Приходячи на безлюдне місце, переселенці будували місто з дерев'яною і земляний огорожею, а вже під його захистом виникали села. В кінці XVII століття сіл було лише у два рази більше, ніж міст. У наступному XVIII столітті нових міст практично не будували, а селили тільки села та хутори. Інакше бувало при внутрішньому заселенні, коли разом могли з'явитися усі типи поселень, а хутора навіть першими. [1. с. 45].

Всі міста на території Слобідської України виникли протягом XVII ст. як міста-фортеці. Вибір місця для нових міст був не випадковим. Вже в кінці XVI – початку XVII століть містобудування в Московській державі велося за чітким планом. Місце для закладки нового міста досліджувалося, матеріали розвідок подавалися в Боярську Думу на розгляд, Дума затверджувала кошторис, місце і креслення. Для спорудження фортеці за кошторисом посилався воевода з загоном, який після закінчення робіт складав докладний звіт із кресленнями. Інструментарій комплексного проектування включав сталий склад норм і правил оцінки місцевості, розрахунку та організації робіт, та низку нормативних положень, дотримання яких забезпечувало високе художньо-композиційне ціле – перш за все за рахунок тонкого включення в ландшафт усіх елементів міського організму. Роботи зі зведення міст-фортець значно здешевлювалися за рахунок перекладання турбот про «градське» будівництво на самих городян з частковою компенсацією у вигляді несплати податків протягом декілька років.

Державні органи Московії всіляко сприяли переселенню на свої південні і південно-західні кордони малоросів. Новоприбуле населення користувалося численними «жалуваними» привілеями. Московський уряд визнавав за переселенцями право зберігати свої «старочеркеські звичайності», національні традиції, життєвий устрій, що в свою чергу, впливало на характер забудови поселень. Малоросійська колонізація Слобідської України носила вільний характер і вимагала ініціативи від населення. Полкове місто Балаклія (і низку інших фортець на території південної Слобожанщини) заснували і забудували малоросійські переселенці самостійно в 1663-1664 рр.

Однією з головних привілеїв, українських переселенців, було збереження традиційного козацького самоврядування на полковий основі. У 50-х рр. XVII століття на території Слобідської України були утворені чотири полки: Острогожський, Сумський, Охтирський та Харківський. На початку 70-х рр. XVII століття був сформований Балаклійський полк, приєднаний 1677 р. до Харківського, а до 1685 р. було створено новий Ізюмський полк. Кожен з них поділявся на сотні та був розселений на певній території. На чолі полку стояли полковник і полкова старшина, що обиралися. Полкова старшина складалася з

полкового обозного, який завідував артилерією та фортецями, судді, осавула та хорунжого, помічників полковника у військових справах і двох писарів. Судові справи вирішувалися в так званій судовій ратуші. Сотника вибирала полкова старшина, а він сам вибирав собі сотенних старшин. Московська влада за козаками-переселенцями залишала повне внутрішнє самоврядування в рамках полковий організації, але слобідські полки не мали над собою гетьмана, а підпорядковувалися безпосередньо московському воєводі, який знаходився в Белгороді.

Найбільш великими населеними місцями Слобідської України були пункти, в яких зосередилися органи Управління військової організації краю – полкові міста: Харків, Охтирка, Суми, Ізюм, Острогожськ. Сотенні підрозділи полків розміщувалися як в полкових містах, так і в підпорядкованих їм менших населених місцях – слободах, містечках.

Все полкові й сотенні міста і містечка Слобідської України, а потім і окремі панські садиби і садиби козацької старшини мали дерев'яні стіни, іноді подвійні, посилені глухими або проїзними кутовими вежами для зовнішньої і внутрішньої оборони, з ровом і валом по зовнішньому обводу стін, підйомними мостами, штучними перешкодами у вигляді надовбнів, частоколу або огорожі та рогаток.

Розташовувалися укріплені пункти зазвичай на піднесеному місці, на перетині доріг і переправ через річки, деякі з використанням стародавніх городищ. Планування їх, що ввібрало весь досвід тактики бою Стародавньої Русі, перенесеної на степову околицю Російської держави ратними людьми і будівниками, вплинула на подальше територіальне зростання міст-фортець та їхній архітектурний вигляд.

Використання рельєфу місцевості і річок, як перешкоди для нападу пішого і кінного супротивника – татар, також враховувалось при будівництві міст-фортець Слобідської України. Річки Сіверський Донець, Ворскла, Псел, і притоки їх Оскол, Лопань, Харків, Уди, Мож, Мерло, Охтирка, Сула, Сейм та інші – були одним з основних стратегічних факторів вибору місця розташування міст-фортець.

Фланговий захист міст полегшувався річками та ярами зі струмками, що впадають в річки, що є основою фронтального захисту. Тільки Валки, Богодухів і Краснокутськ мали перед собою річкову перешкоду з майже відкритими флангами. Більшість міст-фортець Слобожанщини мали напівострівне або мисове розташування по відношенню до головної водної артерії та річок і струмків, що впадають в неї. Серед них Чугуїв, Куп'янськ, Зміїв, Хотмижськ, Миропілля, Лебедин, Золочів. Частина міст була розташована в закрутах річок, що забезпечували зручний фронтальний і фланговий захист – Вовчанськ, Ізюм, Білопілля.

Якщо місце розташування фортець визначалося стратегічними міркуваннями, що стосується форм зовнішнього обводу фортечних споруд і розмірів всієї фортеці, то вони перебували в прямій залежності від рельєфу місцевості та внутрішнього наповнювання. Тільки частина фортець за своєю

формою була близькою до правильного чотирикутника, більшість мали полігональний характер, криволінійні форми були відсутні. В окремих випадках фортеці, розташовані на крутих схилах річок, як, наприклад, Куп'янськ і Зміїв, не мали спеціальних захисних споруд.

На новому місці переселенці відтворювали традиційні типи будівель і споруд, базуючись на вивезених з Подніпров'я та Правобережжя знаннях і навичках в будівельній справі, використовуючи місцеві будівельні матеріали. Та були і деякі відмінності. У нових містах Слобожанщини російська централізована влада виключала можливість будівництва приватних резиденцій феодалів. У фортеці розміщувалася головна площа міста, соборна церква і казенні будівлі. Житло здебільшого розміщувалося в приміських слободах. Незважаючи на те, що життя городян, забудова міст підпорядковувалися основної функції населеного пункту – військової та захисної, православні храми були обов'язковим і головним елементом міського організму. Зазвичай місто ділилося на гірську частину і поділ. Якщо місто розміщувався на рівнинній місцевості, над ним все одно домінували завершення фортець, башт і церков, які контрастували з невисокою забудовою приміських слобод. Фортечні стіни, головні споруди міста і житлові будинки, все це було дерев'яним. Перші кам'яні культові споруди в слобожанських містах з'явилися в кінці XVII століття.

З кінця XVII – початку XVIII століть з ростом поблизу фортець житлових поселень намічається перша планувальна канва, яка стає основою для подальшого формування планів міст Слобідської України. Їх розміри, конфігурація, внутрішня планувальна організація поряд з такими чинниками, як чисельність населення, розташування та необхідний периметр огорожувальних оборонних споруд, диктувалися також напрямком доріг, що проходять скрізь міста, розташуванням проїжджих вез фортеці, зручними виходами до річок, рілля, випасів і особливо гідрографічними умовами і рельєфом.

На особливості планувальної структури та характер забудови міст в умовах прикордонного розселення на початковому етапі перш за все впливали: рельєф місцевості, природні умови, місце поселення в оборонній структурі, національні традиції життєстрою, рівень знань і досвід будівельників, місцеві будівельні матеріали.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Дмитро Іванович Багалій. – Харків: Дельта, 1993. – 266 с.
2. Загоровский В.П. Из истории городов на Белгородской черте // Труды Воронежского ун-та. – Вып. 2. – Т. 64. – Воронеж: Изд-во Воронеж, унта, 1961. – С. 3-33.
3. Слюсарский А.Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины в XVII-XVIII веках. – Харьков: Харьковское книжное издательство, 1964. – 460 с.
4. Юркевич В. Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б.Хмельницького. – К.: ВУАН, 1932. – 192 с.

5. Маслійчук В. Л. Балаклійський полк (1669 – 1677 рр.) / В. Л. Маслійчук. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2005. – 68 с.
6. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1966. — 1086 с.
7. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. М., 1852—1859.
8. Градостроительство Московского государства XVI – XVII в. – М. Стройиздат. 1994. — 320 с.
9. Вечерський В. В. Спадщина містобудування України [Текст] : теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць / В. В. Вечерський. – К. : НДІТІАМ : Головкивархітектура, 2003. – 560 с.

*Конопльова Олена Володимирівна, кандидат архітектури, доцент,
Харківський національний університет міського господарства імені
О. М. Бекетова*

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІЗАЦІЇ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ІСТОРИЧНИХ МІСТ УКРАЇНИ

Розвиток та удосконалення архітектурного середовища історичних міст України є актуальною задачею для фахівців багатьох спеціальностей. Гуманізація пов'язана з концепцією сталого розвитку міст, яка набирає популярності останніми роками. В рамках цієї концепції міське середовище повинне стати для людини простором безпеки і комфорту, в якому є всі умови для здійснення будь-якої діяльності.

Необхідність гуманізації міського середовища є однією з актуальних проблем сучасної архітектури і містобудування. Прискорений ритм життя, зростання транспортних потоків, забруднене повітря, підвищений рівень шуму створюють постійну підсвідому напругу у жителів мегаполісів і є причиною виникнення багатьох стресових ситуацій [2].

Сьогодні основною проблемою українських міст є неконтрольоване зростання чисельності приватних транспортних засобів. Наслідок – низка інших проблем, починаючи з різкого зменшення зелених насаджень та закінчуючи погіршенням екології міського простору та втратою відчуття безпеки містянами.

Ще однією проблемою є перенасиченість архітектурного простору інформацією. Занадто велика чисельність лайтбоксів і біг-бордів у зовнішньому середовищі та реклами у внутрішньому знижує орієнтаційну спроможність людини, а, як наслідок – ефективність її дій, призводить до втоми та роздратованості, причини яких людина часто не розуміє.

Особливо це відчувається в історичних центрах великих міст. Крім підвищеного рівня шуму, загазованості, неконтрольоване збільшення потоків особистого і громадського транспорту створює й інші проблеми. Стихійні

паркування на подвір'ях житлових будинків, на тротуарах, газонах значно зменшують простір, що належить людині, ускладнюють її пересування і створюють небезпеку її здоров'ю.

Сьогодні діє тимчасова норма, за якою дозволено паркування автомобілів на тротуарах, за умови, що машини не перешкоджають руху пішоходів – залишається смуга два метри завширшки. Але в реальності ця умова не витримується власниками автомобілів і часто можна спостерігати, як пішоходи змушені обходити припарковані автомобілі по проїжджій частині вулиці.

Ще одним наслідком такої експансії є знищення зелених насаджень уздовж вулиць і розширення проїжджої частини за рахунок тротуарів. Вулиці, що були запроектовані як двосмужні, стають чотири- або шестисмужними. По них прокладають маршрути міського транспорту, якого тут раніше не було.

Крім того, втрачається відчуття гармонії вуличного простору. Стара проїжджа частина знаходилась в пропорційному співвідношенні не лише з шириною тротуарів, а й з масштабом забудови. Внаслідок розширення це співвідношення порушується не на користь пішоходів або мешканців будинків. Разом з винищенням зелених насаджень вздовж вулиць та наближенням транспорту до вікон житлових будинків погіршується екологічна ситуація не тільки в помешканнях городян, але і в міському просторі, знижується і без того низький рівень забезпеченості зеленими насадженнями жителів міст.

Несприятливим фактором, який знижує рівень комфорту людини, що знаходиться у міському середовищі, є і порушення цілісності архітектурного оточення невдалим пофарбуванням фасадів. Особливо це стосується історичних будівель, на яких часто застосовуються прийоми акцентування малозначущих фрагментів, замість виявлення загальної композиції і тектоніки споруди. Такі дії призводять до спотворення задуму автора і перетворюють історичне середовище на незрозумілу театралізовану інсталяцію.

З іншого боку, міське середовище є організмом, що безперервно змінюється та розвивається. Уся історія становлення міст доводить, що історичне середовище не може бути повністю стабільним, оскільки його формує діяльність людини. Функціональні зміни соціальних потреб та стереотипів поведінки городян викликають необхідність просторових перетворень. Заперечення змін суперечить прогресу розвитку міста, як живого організму.

Зі зміною економічних умов та соціальних потреб суспільства історичні райони міст стають привабливішими для інвесторів, що призводить до ущільнення забудови. Нові споруди нерідко дисонують з оточенням, руйнують цілісність планувальної структури, а також негативно впливають на ландшафтні умови відповідної території. Навіть невеликі порушення, які виникають при нерегламентованому будівництві в історичному середовищі, завдають непоправної шкоди, унаслідок чого містобудівні утворення втрачають свою індивідуальність.

Але неможливо повністю обмежити нове будівництво на великих територіях міста, перетворюючи їх на музей. Умови, в яких існує місто, не

залишаються незмінними. Щоб пристосуватися до змін умов функціонування, виникає необхідність у модифікації архітектурного середовища. Модифікація середовища, на відміну від створення нового, передбачає збереження деяких стабільних, відносно незмінних елементів, що забезпечує наступність у розвитку міста та заміну частин з більш коротким строком експлуатації.

Показником життєздатності будь-якого фрагменту міської території є її функціональна активність. Збереження історичного середовища можливо лише при включенні його в функціональну систему міста. Середовище, в якому не мешкають, яке не використовується, неодмінно деградує. В разі невідповідності новим функціональним, утилітарним і матеріальним вимогам, воно втрачає своє смислове значення, тобто перестає розвиватися, настає його своєрідна девальвація. Тоді виникає потреба в його модернізації згідно до сучасних потреб соціуму. Але оновлення історичного середовища не повинно призводити до його руйнації, знищення компонентів просторового каркасу та цілісності. Відтворення функціональної активності, що зумовлено необхідністю поліпшення умов життєдіяльності, при збереженні образу, що відповідає сутності історичного міста, здійснюється шляхом регенерації [1].

Зазвичай середовище міста створюється й розвивається протягом багатьох століть. При цьому сама тривалість його розвитку, хронологічна неоднорідність, сполучення споруд різних часів та стилів – стають важливими якостями середовища. Історичний центр міста є індикатором рівня еволюційного розвитку суспільства, культурних традицій, смаку, духовної енергії, виявом історичної пам'яті народу. Кожний етап історичного процесу дає новий напрямок розвитку міста, вносить нове на потреби часу. В історичних зонах міста має бути збережена століттями успадкована «атмосфера» таких зон, які зберігають аромат, дух минулих епох та сторіччя.

Критерієм оцінки якості міського середовища, що безперервно еволюціонує, є його комфортність. Серед її важливіших складових слід відмітити наступні: збереження, в цілому, історично успадкованого каркасу, його функціональну насиченість, та образні ознаки «місця», що втілені у предметному наповненні середовища. Виконання цих умов є запорукою збереження цілісності міського середовища, яка, в свою чергу, свідчить про його гармонійність.

Брак зелених насаджень – ще один негативний фактор, завдяки якому міське середовище стає все більш і більш дискомфортним. Порушення норм озеленення міських територій, знищення вже існуючих насаджень заради тимчасових комерційних пріоритетів погіршує і без того складну екологічну ситуацію в місті. Міське середовище стає все більш небезпечним для перебування в ньому людини.

Відносно новим в переліку недоліків сучасного міського простору є надмірне застосування реклами. Біг-борди, лайтбокси, назви магазинів і невеликих офісів – все це існує окремо від будівель, ніяк не узгоджено з їх архітектурою і з навколишнім простором. Це породжує хаос в сприйнятті

міського середовища, викликає втому і знижує увагу, заважає орієнтації людини [3].

Підсумовуючи перелік проблем, що існують в сучасному міському середовищі, можна констатувати, що відбулася зміна пріоритетів, цінносної шкали, за якою це середовище було організовано раніше. Зміни ці відбулися не на користь пішохода, але і не на користь власників автомобілів – й та, й інша групи відчують дискомфорт і, часто – ворожість одна до одної. Ситуація, що склалася, стосується кожного мешканця міста. Тому визначення шляхів гуманізації міського середовища є невідкладним завданням для фахівців різних галузей.

Спираючись на аналіз ситуації, можна визначити основні напрямки та інструменти гуманізації середовища. Основою для перетворень повинні стати адміністративні рішення. Це і необхідне фінансування, і виконання всіх передбачених законодавством норм організації життя в місті, і розвиток необхідної інфраструктури – зокрема, будівництво багаторівневих паркінгів, турбота про збереження існуючих скверів і парків як «зелених легенів» міста, замість перетворення їх в комерційні об'єкти.

Наступний крок – за архітекторами і дизайнерами. Екологічне проектування є дуже складною, багаторівневою роботою, якість якої може забезпечити цілісний підхід до вирішення того чи іншого окремого простору. Тому втіленню в проєкті конкретних практичних рішень і рекомендацій, повинна передувати програма, яка визначить цілі і зміст майбутніх перетворень.

Одним з найперших завдань є визначення основного функціонального призначення простору. Йому будуть підпорядковані другорядні функції, що дозволить створити схему зонування, виявити точки перетину різних функціональних зон і забезпечити раціональне використання простору. На цій основі повинна вибудовуватися подальша стратегія організації окремого фрагмента міського середовища, яка закріплюється в своєрідному просторовому каркасі. В рамках цього каркаса можуть відбуватися постійні короткочасні зміни, які пов'язані з конкретними завданнями і носять тимчасовий характер, надають простору нового змісту, але не змінюють його ключових характеристик. Такий підхід буде створювати комфортні умови для життєдіяльності людини, і стане кінцевою метою гуманізації простору її існування.

Проблеми, що супроводжують повсякденне життя мешканців міст, мають, переважно, психологічно-емоційний характер. Архітектор має можливість та повинен позитивно впливати на стан людини, гармонізуючи простір навколо неї. Від урахування всього комплексу проблем, що існують у сучасному архітектурному середовищі, залежить не тільки якість пропозицій по його облаштуванню, а й реальні відчуття його майбутніх споживачів, комфорт і безпека яких є головною метою всіх перетворень.

Список використаних джерел

1. Кодін В. О. Основи реконструкції історичних міст : навч. посібн. / В. О. Кодін. – Харків : ХНАМГ, 2009. – 172 с.
2. Кучерявий В. П. Урбоекологія / В. П. Кучерявий. – Львів : Світ, 1999. – 360 с.
3. Львовчкіна А. М. Екологічна психологія : навч. посібн. / А. М. Львовчкіна. – К. : Міленіум, 2003. – 120 с.

*Коптюх Юрій Віталійович, кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
заступник директора з наукової роботи НІЕЗ «Переяслав»*

ВПЛИВ ПЛАНУ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ» НА РОЗРОБКУ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНУ М. ПЕРЕЯСЛАВ- ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Перша писемна згадка про місто Переяслав, як відомо, зафіксована у історичній пам'ятці «Повісті минулих літ». Планувальна структура міста почала формуватися вже тоді і за понад 1000 років розвивалася практично в одних межах. Важливу роль у формуванні архітектурного обличчя м. Переяслава-Хмельницького відігравали русла річки Трубежа та її притоки р. Альти. Саме в заплаві цих річок і знаходиться історичне середовище міста.

У 2010 р. тодішнім генеральним директором НІЕЗ «Переяслав» П. О. Довгошиєю було ініційовано розробку Генерального плану розвитку НІЕЗ «Переяслав». Створення такого документу обумовлювалося необхідністю виконання законодавства з охорони культурної спадщини [2]. Це дозволило протидіяти масовому розкраданню земельних ділянок міськими посадовцями в тандемі з депутатським корпусом.

Режим використання зони охоронюваного ландшафту, яка виконує консерваційну роль, має забезпечувати охорону природного та переважно природного оточення пам'яток [1].

Заходи щодо збереження ландшафту повинні забезпечувати охорону рельєфу, водоймищ, рослинності і відтворення їх історичного вигляду, збереження візуальних зв'язків пам'яток з природним та переважно природним оточенням, що має історичну цінність, захист берегових, лісових територій від зсувів та розмиву, укріплення схилів, ярів, їх озеленення; проведення природоохоронних заходів [1].

У 1972 р. над визначенням зон охорони працювали наукові співробітники інституту КиївНДІТІ. З 1973 р. охоронне зонування було визначено Генеральним планом розвитку м. Переяслава, розробленим УДНДПМ «Діпромісто». У 1973 р. були визначені комплексні охоронні зони пам'яток, зони охорони археологічного культурного шару та зони регулювання забудови. У 1979 р. зони охорони пам'яток м. Переяслава-Хмельницького були

скориговані інститутом КиївНДІПІ, які в подальшому були затверджені Рішенням Переяславського міськвиконкому від 26.03.96 № 56-2, цим рішенням визначалися і зони охоронюваних природних ландшафтів з обмеженням на цих територіях господарської діяльності. До охоронної зони давньоруського Переяслава були включені урочища Луг, Оболонь, Марченкові луки в межах міста, плато від музею Народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини до об'їзної дороги Київ-Дніпропетровськ, заплаву р. Трубіж від центральної садиби агрофірми «Переяслав» до вул. Жовтнева. Однак, не всі межі зон були нанесені на топографічну підоснову в історико-архітектурному опорному плані м. Переяслава-Хмельницького. Наприклад, урочище Оболонь внесено до зони регульованої забудови. Будь-яких пояснень з цього приводу у текстовій частині ми не знайшли, а самі розробники не зверталися до Заповідника з приводу виведення значних площ м. Переяслав-Хмельницький з зони охорони.

Тому керівництво заповідника звернулося до міськради м. Переяслава-Хмельницького з вимогою відновити статус цих територій, як охоронюваних та закріпити це в опорному плані як у текстовій так і у графічній частині. Для чіткої прив'язки на місцевості зон пам'яток археології, для визначення меж, пропонувалося, щоб розробники звернулися до Археологічної експедиції НІЕЗ «Переяслав».

Оскільки опорний план є основою для генерального плану м. Переяслава-Хмельницького, музейні працівники просили врахувати ряд пропозицій. Перед початком будівництва в охоронюваних зонах експертизу проводять співробітники Інституту археології НАН України. Висновки експертизи надавалися без інформування НІЕЗ «Переяслав». Це створювало чимало труднощів:

- по-перше, це не відповідає закону «Про охорону археологічної спадщини», де чітко зазначено, що охорона археологічної спадщини-комплекс заходів, що здійснюються відповідно до законодавства органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями, громадянами, спрямованих на ведення обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікацію, картографування, державну реєстрацію), захист, збереження, належне утримання, відповідне використання, консервацію, реставрацію, реабілітацію та музеєфікацію об'єктів археологічної спадщини, а також поширення знань про археологічну спадщину. Усе перелічене комплексно проводить саме Заповідник, науковці Заповідника: паспортизують пам'ятки м. Переяслав-Хмельницький, зберігають рухомі пам'ятки, які під час проведення робіт повинні передаватися до фондів Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» як частини музейного фонду України. На жаль, на сьогодні нез'ясованою є доля багатьох знахідок;

- по-друге, значною мірою на основі 60-ти літніх напрацювань наукових співробітників Заповідника розроблено план організації території НІЕЗ «Переяслав», саме співробітники Заповідника проводять моніторинг стану пам'яток м. Переяслав-Хмельницький, звертаються до органів місцевого

самоуправління і т.ін. Тому на наше глибоке переконання дозволи на проведення археологічних робіт на пам'ятках м. Переяслава-Хмельницького повинні отримувати виключно співробітники Заповідника;

- по-третє, у Заповіднику на стадії завершення знаходиться програма Археологічних досліджень м. Переяслава-Хмельницького та Переяслав-Хмельницького району. Археологів Заповідника, переконані, достатньо для планомірного і чіткого вивчення м. Переяслава-Хмельницького, адже саме у Заповіднику була сформована археологічна школа, яка десятиліттями займалася саме вивченням та збереженням пам'яток міста, а її представники є взірцями для співробітників Інституту археології НАН України. Ось чому музейники наполягали на тому, щоб не надавати нікому, крім штатних співробітників Заповідника, дозволу на проведення рятівних робіт на пам'ятках м. Переяслава-Хмельницького та прописати це в опорному плані міста.

Список використаних джерел:

1. Державні будівельні норми України Б.2.2-2-2008. Планування та забудова міст і функціональних територій. Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження наук. – Режим доступу: <http://dbn.at.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-179>

2. План організації території Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» у м. Переяславі-Хмельницькому з визначенням меж та зон охорони пам'яток заповідника. – К., 2011. – Книга I. – 135 с.

*Леценко Нелля Арсентіївна, кандидат архітектури, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ДО ПИТАННЯ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНИХ МАЛИХ МІСТ ВОЛИНІ ТА ПОДІЛЛЯ

Постановка проблеми. Проблема збереження та сучасного розвитку історичних малих міст наразі залишається актуальним питанням сьогодення. Для його грамотного вирішення необхідний синергетичний підхід, що враховує різнобічні аспекти: політико-правові, соціокультурні, техніко-економічні. Йдеться про спільні зусилля, сприйняття різних точок зору, різних ідей для переосмислення та створення нового міського простору, що буде сприяти розвитку ексклюзивного гостинного історичного малого міста і підвищенню якості життя в ньому.

Виклад основного матеріалу. В Україні нараховується більше 120 малих історичних населених місць [2]. Майже чверть з них знаходиться в волинсько-подільському регіоні. Міста мають багату історію формування та розвитку, увібрали різнонаціональні культурні особливості та зберегли унікальні пам'ятки архітектури та містобудування, в стильових ознаках яких відображений багатонаціональний вплив. Міське історичне архітектурне середовище було сформованим на поєднанні регіональних особливостей та трансформації до місцевих умов кращих архітектурних та будівельних

здобутків польської, литовської, австро-угорської, італійської та російської культур. Таке культурне розмаїття дуже збагатило та визначило унікальність малих міст досліджуваного регіону. Їх забудова здобула відмінну рису – поєднання на одній невеликій території різнонаціональних архітектурних особливостей [1].

Малі міста формувалися та розвивалися під впливом різних факторів. В залежності від певних геоландшафтних і кліматичних умов та історичних подій складалися їх певні економічні та соціокультурні особливості.

Історичні події відображалися на політичних, правових та управлінських сторонах міського життя. Яскравим прикладом може бути Подільське місто Бар, чия історія, назва, розвиток та розквіт, будівництво замку, міських храмів, заснування Барського староства, отримання магдебурзького права у 1540 р. [3, с. 54] пов'язане з правлінням Бони Сфорца, польської королеви, княгині Великого князівства Литовського, італійки за походженням. Вона використовувала свої знання, отриману освіту, успадковані основоположні принципи розвитку італійських міст Ренесансу, новітні, на той час, досягнення в області права та управління, залучала кращих майстрів для розбудови міста Бару.

Цей історичний приклад показує ефективність синергетичного підходу до створення нового міського простору і, як результат, отримання нового значно якіснішого життя в ньому.

Економічні процеси, що відбувалися в різні періоди в історичних містах, на протязі їх існування сприяли зростанню товаровиробництва і товарообміну та стимулювали утворення і розвиток соціокультурної практики. Відносини та зв'язки між людьми, співтовариствами та інститутами формували життєвий простір, тобто простір, де проходили і проходять всі процеси життєдіяльності людини, обов'язкові та необов'язкові. Йдеться про її духовне соціально-політичне, виробниче, культурно-емоційне життя. Простір для духовного збагачення, проживання, роботи, комунікації, зборів, взаємодії, спілкування, проведення вільного часу.

Для кожного часового періоду були характерні свої особливі означення, що відображалися в певній архітектурі та організації міського простору. Наразі їх кращі зразки складають історико-культурну спадщину міста. З плином часу відбувалися зміни в суспільних практиках і відповідно в міському соціокультурному просторі. Утворювалися певні нашарування. Менш значимі «стиралися», замінялися більш вагомими для певного періоду часу. Залишалися найбільш значні. Вони переходили від одного часового періоду до іншого та доповнювалися новими ознаками. На сьогодні історичне міське середовище являє собою соціально-просторове-часове утворення, в якому відбуваються уже сучасні життєві процеси.

Створення нового або оновлення існуючого міського простору стає наслідком оновлення суспільства. Нові соціальні практики будуть відображати нові суспільні концептуальні детермінації. Незмінними мають залишитися основоположні принципи його організації. Наприклад, принцип

поліфункціональності. Він базується на традиційній детермінації поліфункціональності історичного центру малого міста.

Отже, створюючи чи оновлюючи міське середовище, не слід виділяти якусь одну домінуючу функцію, щоб не відбувся перекид в її сторону і, як результат, отримання монофункціонального, специфічного простору, що буде використовуватися лише для окремих соціальних практик і буде активним лише у визначений час. Необхідно залучити максимум функцій, що будуть відповідати різним соціальним практикам, для його гармонійного сучасного розвитку. Таким чином місто отримає оновлений публічний простір, що буде активним в будь-який час.

В залежності від його організації, комфорту перебування та пересування в ньому для людини, наявності та переважання в ньому місць для неонов'язкових соціальних практик можливо зробити висновок про його якість.

Міське середовище стає якісним, коли в ньому поєднані і грамотно використовуються:

- його історичні, архітектурні і природні ресурси;
- збережена автентичність;
- розвинена сучасна інфраструктура;
- цікаві та доцільні функції;
- екологічна безпека;

Головними в ньому мають стати люди, місцеві мешканці чи гості міста. Вони мають відчувати себе безпечно та комфортно, їм має бути цікаво та зручно. Таке середовище стане якісним для проживання, цікавим для відвідування та привабливим для інвестування.

Всі зміни в ньому з метою його поліпшення мають відбуватися через вивчення його історії, оцінювання його можливостей, визначення сучасних потреб та залучення всіх зацікавлених його споживачів та виробників.

Висновки. Отже, питання сучасного розвитку історичного малого міста має бути розглянуто з різних сторін. Для його рішення має бути зроблений сильний наголос на синергію, на сприйняття іншої точки зору. Для цього мають бути залучені всі зацікавлені учасники: політики, інвестори, архітектори, соціологи, екологи, історики і, головне, місцеві громади. Бо саме вони, як ніхто інший, знають краще, що потрібно їх рідному місту. Вони бачать його з середини, всі його недоліки та переваги, кожного дня стикаються з різними деталями та питаннями перебування і проживання в місті. Вони є його основними споживачами та його справжніми творцями. Саме вони створюють його атмосферу, його дух. Їх побажання допоможуть професіоналам переосмислити міський простір, зберегти і розвинути його, підвищити його якість. Наповнити історичне середовище новими доцільними функціями, що будуть цікавими як для його мешканців, так і для туристів та інвесторів, допоможуть його активізувати, вдихнути нове життя в історичне мале місто і забезпечити його сталий розвиток.

Список використаних джерел

1. Лещенко Н. А. Принципи реконструкції архітектурних споруд історичних ансамблів малих міст Західної України: дис. ... канд. арх.: 18.00.02 / Лещенко Нелля Арсентіївна, Київський національний університет будівництва і архітектури. – К., 2000. – 186 с.
2. Методические рекомендации по исследованию историко-архитектурного наследия в городах Украины // Е. Е. Водзинский и др. – К. : КиевНИИ градостроительства, 1982. – 120 с.
3. Український степовий кордон в середині 16 століття. Спогади Бернарда Претвича. – Запоріжжя – Київ, 1997,

*Марковський Андрій Ігорович, кандидат архітектури, докторант,
Київський національний університет будівництва і архітектури*
**ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ САМОБУТНОСТІ
АРХІТЕКТУРИ КИЄВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.
У ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ**

Сучасне нам регіональне мистецтво взагалі, та архітектура зокрема, формує свій тезаурус, намагаючись прив'язати себе до традицій певного соціокультурного регіону. І хоча зв'язок цей, як буде проявлено далі, є здебільшого штучним, даний прийом маркування регіону, його культурно-політичної сепарації, набув значного розповсюдження на межі ХІХ і ХХ ст.

Питання «традиційної» архітектури стає особливо актуальним на початку ХХ століття, коли, стрімка індустріалізація та урбанізація призводять до переміщення значних мас людей у зростаючі промислові центри, посилюючи контраст між селом та містом. В умовах великих транснаціональних імперій населення індустріальних міст складається з представників різних національних груп, що, згідно дослідження Томаса Еріксена, призводить до підсилення ролі локальних культурних традицій, як засобу самоідентифікації та відповідної реакції на необхідність створення внутрішньої системи координат для представників окремих груп [11]. Тобто традиції (або, часто, стереотипи та ярлики, створені на основі традицій) використовуються людьми для самовизначення в новому полінаціональному середовищі міста.

Пильна увага представників інтелігенції та правлячих еліт до національних культурних традицій викликана складною політичною ситуацією в Європі в першій половині ХХ століття. З одного боку, просвітницькі рухи в країнах центральної та східної Європи (таких як Польща, Україна, Латвія, Литва Естонія, Фінляндія, Норвегія, Чехія та ін.), пов'язані з дослідженням, систематизацією та популяризацією національних культурних традицій як каталізатора національно-визвольних рухів, що виступали за незалежність цих країн від імперій, до складу яких вони належали на початку століття. З іншого боку, правлячі еліти нацистської Німеччини та Радянського союзу, що активно апелювали до традиційних цінностей та культурних особливостей,

використовуючи це як аргумент для легітимізації власної політики. Однак ми одразу маємо зазначити, що мова не йшла про точне наукове дослідження відповідних зразків традиційного мистецтва у культурі. Навпаки, окремі елементи останнього використовувалися для створення нового міфологізованого поля, що мало виправдати та канонізувати політику влади означених тоталітарних країн через створення історичних паралелей. Варто зауважити, що відповідну риторичку, хоча і в меншій мірі, використовували і в інших країнах Європи.

Згідно Еріку Гобсбауму це є нічим іншим як «винайденою традицією»: «Винайдена традиція» — це сукупність суспільних практик ритуального або символічного характеру, <...> метою її є впровадження певних цінностей і норм поведінки, а засобом досягнення мети — повторення <...> Усюди, де це можливо, такі практики намагаються обґрунтувати свій зв'язок з відповідним історичним періодом. <...> Специфіка «винайдених» традицій полягає в тому, що їх зв'язок з історичним минулим здебільшого фіктивна. Кажучи коротко, ці традиції являють собою відповідь на нову ситуацію у формі відсилання до ситуації старої. Або ж вони створюють собі минуле шляхом їх як би обов'язкового повторення» [12, с 2-3].

Відповідно, архітектура Києва означеного періоду формується під впливом значних політико-економічних та соціо-культурних змін, що відображається в локальній архітектурі полісу, формуючи її унікальні особливості, «формулу міста». Проходячи крізь череду послідовних ротацій стилів від еkleктики і історизму через модерн до конструктивізму і раціоналізму, згодом неокласики і, зрештою, [після постанови № 1871 ЦК КПРС і СМ СРСР від 4 листопада 1955 «Про усунення надмірностей у проектуванні і будівництві»] до уніфікованого радянського функціоналізму, архітектура Києва першої половини ХХ ст. являє собою унікальне, обособлене в часі і просторі мистецьке явище.

Зміни світосприйняття, що відбувалися у суспільстві, безпосередньо відображалися в архітектурі:

I. Нові за масштабом завдання і виклики, продиктовані індустріалізацією та, як наслідок, надшвидкою урбанізацією на фоні загальноєвропейської культурної кризи межі ХІХ і ХХ ст. [5] призводять до відходу від історизму та еkleктики до архітектури модерну;

II. Революційні події на теренах Російської імперії з тотальною нівеляцією старої системи світосприйняття втілюються в авангардній архітектурі;

III. Перехід від конструктивізму та раціоналізму до неокласики, як рефлексія на зміни соціо-політичних умов, в тому числі, під дією сталінського державного апарату [6].

Не маючи змоги в рамках даної статті детальніше розглянути кожен з означених переходів, ми відмічаємо їх безпосередній вплив на архітектуру Києва, до розгляду якої і переходимо. Досліджуючи архітектуру тієї чи іншої локації як явище комплексне, ми не можемо лишити поза увагою питання

містобудівного каркасу, макросередовища, що включає в себе окремі об'єкти, комплекси та різнопланові ансамблі. Саме містобудівний аспект дає найкращий хронологічний, типологічний та ідеологічний зріз архітектури періоду, розкриваючи просторовий взаємозв'язок окремих його складових, що виходять за поле власне архітектури, підпорядковуючись як утилітарним та технічним вимогам, так і соціальному устрою.

Місто Київ в першій третині ХХ століття проходить через каскад перетворень: ключовою та унікальною особливістю його містобудування слід вважати поступову триступінчасту зміну домінантної орієнтації забудови згідно трансформації містоформуючої функції:

I. Релігійно-сакральний центр, з орієнтацією на паломництво і банківську діяльність;

II. Промислово-індустріальний вузол;

III. Адміністративна столиця з представницькою функцією та розміщенням керівного апарату республіки.

Перший принцип був домінуючим з середини ХVІІІ ст., з посиленням вертикалі влади та остаточною втратою Україною самостійності в межах Російської імперії, перетворивши Київ в адміністративному плані на рядове губерньське місто. Другий став прямим наслідком переформування соціальної спрямованості держави та боротьбою з релігією по результатам Жовтневої революції: «Що ж до промисловості, то вона [до 1917 року] знаходилась у зародковому стані і мала, в основному кустарний та напівкустарний характер. Робітників цензової промисловості в місті з півмільйонним населенням налічувалось менше 15 тисяч» зазначав розробник проектного плану Києва 1926 р. та генерального плану 1938 р., архітектор П. П. Хаустов: «Особливо сильно Київ економічно розвинувся протягом першої п'ятирічки, коли були утворені не тільки окремі нові промислові підприємства, але і цілі галузі промисловості, основні фонди яких вирости більше, ніж в п'ять разів» [8, с.14- 15]. Третя зміна основної містоформуючої функції пов'язана з поверненням столиці УРСР з Харкова до Києва у 1934 р. та проголошенням партійною елітою завдання «перетворити колишнє місто церков та монастирів у архітектурно-завершений, істинно соціалістичний центр радянської України» [7, с. 1].

В стильовій поліваріантності це проявилось в іншій унікальній особливості київської архітектури: центральна частина міста майже не змінювалася до середини 1930-х років, тоді як промислові околиці стрімко розбудовувалися навколо індустріальних вузлів. Тобто, архітектура часів розквіту конструктивізму та раціоналізму в Києві представлена переважно промисловими спорудами та житловими кварталами компактного розселення робітників при підприємствах на периферії міста. В Києві, порівняно з іншими містами України та СРСР, майже не представлені зразки адміністративних споруд у стилі конструктивізму чи раціоналізму. В той же час промислова архітектура, що до революції була слабо вираженою, активно розбудовується

та розширюється саме по канонам авангардної архітектури та раннього функціоналізму. Дана тенденція збережеться до кінця означеного періоду.

Починаючи з 1934 року, навпаки, вбачається різкий перелом в архітектурній діяльності як по цільовому призначенню об'єктів, так і по їх стилістиці та розміщенню у містобудівній сітці. Масштабні перетворення після перенесення столиці викликають значне перепланування саме центральної частини, зі знесенням історично-сформованої забудови та створенням нових доміант. Адміністративна, а вслід за нею і житлова забудова (відомче житло) прив'язується до центральних районів і є витриманою у стилі радянської неокласики з ампірними варіаціями.

Всі означені трансформації містобудівної концепції, однак, залишили без змін іншу унікальну особливість кийвської архітектури: яскраво виражений полістилізм, що тяжіє до еkleктики: починаючи від стрімкої забудови середмість у стилі модерн на початку ХХ ст. до зразків неокласики, які приходять в середині 1930-х, що разом формують потужне «історичне» тло, яке, між тим, виходячи зі сказаного на початку, часто таким не являється. Чіткі, лаконічні ордерні моделі, притаманні Харкову чи Москві, у Києві «обрастають» ремінісценціями та ретроспективами, максимально акцентують свій зв'язок з історичною традицією. Башточка житлового будинку командного складу Київського військового округу архітектора Й. Ю. Каракіса, що підкреслює образ Софії [4], проекти вокзалу Д. М. Дяченка й Альошина-Вербицького, з варіаціями класичних форм за мотивами народної архітектури є унікальним, суто кийвським мистецьким явищем. На відміну від будинку І. І. Щітківського на вул. Полтавській 4-а (арх. В. Г. Кричевський) чи корпусу Лісотехнічного інституту (арх. Д. М. Дяченко), що є прикладами чистого українського архітектурного модерну, «народного стилю» (за визначенням Чепеликом останнього [9]), вищезазначені об'єкти являються зразками саме синтезу неокласики з історичним середовищем Києва (як доміантами храмової архітектури, так і народним мистецтвом) прикладом формації «винайденої традиції». Аналогічний полістилізм відмічається дослідником і в конкурсній роботі на забудову Урядового кварталу архітектора П. Ф. Альошина.

Стаття «Новий житловий будинок на Липках» відмічає, що майже вся забудова житлового масиву Липки є полістильовою та еkleктичною: «З'явився цілком новий своїми стильовими формами будинок, який збільшив уже існуючу стильову колекцію будівель у цьому куточку міста» [10, с. 31]. Дослідник вважає, що дана забудова рефлексує на історично-сформовану у попередній період кийвську архітектуру історизму та модерну.

Ще одним явищем, характерним для житлової забудови центральної частини міста другої половини 1930-х років є тяжіння до наслідування прийомів, притаманних адміністративній забудові. У статті «Житловий будинок на Хрещатику № 29» архітектори А. В. Добровольський та Г. А. Благодатний піддають різкій критиці використання Й. Ю. Каракісом строгої «сухої» симетрії та державного гербу як елемента декору у житловому будинку [3]. Відмічається системність даного прийому у кийвській архітектурі.

Галопуючий темп урбанізації призводить до того, що інженерно-будівельна галузь не встигає за зростаючим попитом архітекторів. Характерним явищем стає розбіжність проекту та кінцевого результату. Стаття О. М. Грищенко «Вирішує якість виконання робіт» [2] відмічає, крім іншого, незадовільний стан опорядження та вирішення фасадів. Тему доповнює замітка архітектора М. І. Гречини «Архітектурне оформлення в цеглі», де автор також констатує низьку якість колористичного опорядження, відмічає як позитивну тенденцію повернення до біхромного «цегляного стилю» [1].

Так званий «цегляний стиль» також по праву виступає в ролі суто київського варіанту оформлення фасадів за допомогою цегли червоного та жовтого кольорів, без використання штукатурки. Прийом, характерний для дореволюційної архітектури, в міжвоєнні десятиліття використовувався в роботах багатьох київських архітекторів. Один з кращих прикладів адаптації традиції до нового стилю – будинок лікаря архітектора П. Ф. Альошина.

Також особливістю архітектури Києва слід вважати супідрядність районування та забудови центральної частини міста рельєфу. Ріс не є унікальною, однак, якщо провадити паралелі з аналогічною забудовою означеного періоду інших великих міст УРСР (Харкова, Сталіно, Одеси, Єкатаринославу), де нова забудова майже не реагує на перепади висот, розгортаючись «у площині», то явище можна маркувати як регіональну особливість, «унікальний архітектурний тон» Києва 1920-1930-х років.

Отже, архітектура Києва першої половини ХХ століття являється унікальною компіляцією обособлено не унікальних явищ, оснований на традиціях історичних, але здебільшого трансформованих у традиції «винайдені». Соціально-політичні зміни початку століття послідовно знайшли своє відображення в стильових варіаціях, які в сумі створили самотутню та неповторну картину забудови міста. Архітектурна «формула» Києва, виражена у творчості як знаних вітчизняних (Й. Ю. Каракіс, П. Ф. Альошин, В. Г. Кричевський, В. Г. Заболотний, Д. М. Дяченко та ін.), так і загальнорадянських зодчих (Й. Г. Лангбард, І. О. Фомін та ін.) набула виразних самотутніх рис в руслі української, радянської та світової стилістичної картини означеного періоду.

Список використаних джерел

1. Гречина М.І. Архітектурне оформлення в цеглі // Архітектура Радянської України. – 1941. – № 1. – С. 8–12.
2. Грищенко О. М. Вирішує якість виконання робіт // Архітектура Радянської України. – 1941. – № 1. – С. 14–16.
3. Добровольський А. В. Житловий будинок на Хрещатику № 29 // Архітектура Радянської України. – 1941. – № 1. – С. 12–14.
4. Ерофалов-Пилипчак Б.Л. Архитектура советского Киева. - К. : А+С, 2010.–638 с.
5. Марковский А.И. Философские аспекты в искусстве первой половины ХХ в. // Традиції і сучасні стан культури і мистецтва. У 5 ч. Ч. 2. Проблемы архитектуры, выявленчага і декоративна-прикладна мистецтва. Матэрыялы

міжнародній науково-практичній конференції. – Мінськ : Права і економіка, 2013. – С. 100–105.

6. Марковський А. І. От конструктивизма к ампиру: смена политики или кризис культуры?// Colloquia litteraria Sedlcensia. Tom XII. Człowiek wobec sytuacji kryzysowych w literaturze, sztuce i kulturze. – Siedlce, 2014. – С. 175–187.

7. Проекти планування урядового центру в місті Києві // Соціалістичний Київ. – 1934. – № 3–4. – С. 1–4.

8. Хаустов П.П. Київ дворянський та Київ соціалістичний // Архітектура Радянської України. – 1938. – № 10-11. – С. 13–17.

9. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн. - К: КНУБА, 2000. - 378 с.

10. Шлаканьов В.Г. Новий житловий будинок на Липках// Архітектура Радянської України. - 1941. – № 2. – С. 29–32.

11. Eriksen, T. H. Ethnicity and nationalism: Anthropological perspectives. 3rd ed. —London.: Pluto Press., 2010. — 256 p.

12. Hobsbawm, E. The Invention of tradition. red E. Hobsbawm & T. Ranger. Cambridge.: Cambridge University Press., 1992. — P. 1-2.

*Рубан Людмила Іванівна, кандидат архітектури, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*
**РОЛЬ ВОДНО-ПРИРОДНИХ ЛАНДШАФТІВ
У РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Важливими природними водними об'єктами є річки та території їх басейнів, які потребують раціональної природоохоронної, екологієвідповідальної архітектурно-ландшафтної організації [1]. Науковим дослідженням та теоретичним розробкам, пов'язаним з вивченням прирічкових територій, присвячено роботи багатьох фахівців різних галузей науки та практики, які спрямовані на вирішення як галузевих проблем, так і окремих аспектів освоєння прирічкових територій.

На території України значну площу займають басейни 9 великих річок. Найбільші річки України: Дніпро, Дністер, Дунай, Південий Буг тощо. Кількість річок в Україні дорівнюється 71,1 тис. Основний водний потенціал країни становлять малі річки (99% з площею басейну до 2000 км²), які покривають територію країни щільною мережею, за винятком крайнього півдня, і складають кількісну більшість приток великих річок. Кількість середніх річок – 83. Загальна довжина – 206,4 тис. км. Найбільша сумарна довжина річок (78,5 тис. км) припадає на басейн Дніпра.

Вирішенню питань екологічного відродження головної артерії країни систематично приділялась велика увага в рамках урядових документів: Міжнародного конкурсу «Дніпро-XXI» (Держбуд України, 1991 р.), Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра (Верховна Рада України, 1997 р.); Загальнодержавна цільова програма розвитку водного

господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року (Верховна Рада України, 2012 р.) [2]. Всі ці та інші програмні документи було націлено на розробку конструктивної гіпотези еколого-містобудівного розвитку Придніпров'я, оскільки вирішення проблеми екологічного відродження Дніпра, як і всіх інших великих річок країни, неможливе без поліпшення стану всіх складових їх басейнів, а також без урахування завдань, які виникають на різних ієрархічних рівнях: міждержавному, загальнодержавному, регіональному та місцевому.

Міждержавний та загальнодержавний рівні. На сучасному етапі екологічні проблеми виходять далеко за рамки національних кордонів і мають транскордонний, чи навіть глобальний характер. Русла найбільших річок України в верхніх своїх течіях перетинають територію інших країн Європи: Дніпро тече по території трьох держав, Дністер – по двох, Дунай перетинає 10 країн тощо. Саме тому з руслами річок пов'язані питання співпраці в напрямку їхньої охорони, регулювання, планування та організації транскордонного співробітництва в сфері екологічної безпеки та охорони природних ландшафтів, що відобразатиметься і в планувальних заходах щодо архітектурно-ландшафтної організації їхніх берегів. Найефективнішим засобом для вирішення таких проблем є міжнародна співпраця держав, що, зокрема, здійснюється засобами прийняття та реалізації міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля, спільною розробкою та реалізацією комплексних ландшафтних програм на міждержавному рівні. Про це свідчить розробка у 80-х роках ХХ ст. у західноєвропейських країнах програми «Голубі стрічки Європи» з концептуальними проектами екологічного відродження великих річок Дунаю, Одера, Рейна, Ельби [3].

По території трьох держав Східної Європи – Російської Федерації, Республіки Білорусь та України протікає річка Дніпро (давні назви – Борисфен, Славутич). Дніпро із загальною площею басейну 511,000 км² є третім за розмірами транскордонним водотоком Європи після Дунаю і Волги. Найбільша частина водозбірної площі басейну, або 57,3%, знаходиться в межах України (291,400 км²). Довжина річки – 2201 км (в межах України – 981 км). Дніпро в межах України приймає багато приток, найбільші з них – Прип'ять, Десна, Сула, Псел, Ворскла, Тетерів, Ірпінь, Рось, Базавлук, Інгулець. Разом з притоками він обводнює майже половину території нашої країни. Через спорудження каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі виник ряд великих водосховищ (Каховське, Дніпровське, Дніпродзержинське, Кременчуцьке, Канівське, Київське), через що змінився режим річки; весняні повеневі води збираються у водосховищах і витрачаються за потребою. Води Дніпра широко використовуються для штучного зрошення земель у південних посушливих районах України та постачання питною і технічною водою численних її міст і промислових вузлів. На берегах Дніпра розташовані 26 міст – Смоленськ (Росія), Могильов (Білорусь), Київ, Канів, Черкаси, Кременчук, Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Нікополь, Херсон тощо. Береги Дніпра і його водосховищ є важливим рекреаційним районом. Через

складний екологічний стан у басейні Дніпра вживаються заходи щодо поліпшення ситуації та скорочення викидів у річкову мережу.

Визначною транскордонною водною артерією на території Європи є Дунай. Довжина української ділянки Дунаю становить 170 км в нижній його течії при загальній довжині річки близько 2 860 км. Від витoku до гирла Дунай протікає територією 10 держав, для яких на окремих ділянках слугує природним кордоном із сусідніми країнами. В межах територій окремих країн довжина Дунаю становить від 1075 км (Румунія) до 0,2 км (Молдова). На берегах Дунаю розташовані десятки великих міст, в тому числі столиці чотирьох європейських держав. Через незадовільний стан водної артерії у 1994 році рядом придунайських держав була прийнята Конвенція щодо співробітництва з охорони та сталого використання ріки Дунай [4]. Станом на 2008 рік дана Конвенція підтримана 14 європейськими державами, в тому числі з 2002 року і Україною.

Природні ландшафти річкової долини, такі як великі плавневі масиви дельт річок Дніпра, Дністра та Дунаю є об'єктами захисту з боку міжнародних організацій, наприклад, таких як ЮНЕСКО. Більша частина дельти Дунаю (75 км на 65 км) вкрита плавнями – це другий за площею масив цього типу ландшафту в Європі. На території сусідньої Румунії дельта Дунаю, як резерват біосфери, знаходиться під охороною ЮНЕСКО. Заповідник займає 4 300 км², попасти до нього можна з боку м. Толчі через Дунайські ворота. Ландшафт складають болотисті рівнини, вода та вкриті лісом ділянки суші, ліс Летеа, резерват Караорман [5].

Регіональний рівень. В схемах планування територій областей та районів, поряд з вирішенням головних завдань – комплексного розташування всіх видів будівництва та раціональної організації території регіону або району – повинні бути розроблені пропозиції щодо перетворення, покращання та охорони природного середовища та організації місць відпочинку. Вся територія регіону або району повинна поділятися на зони: населені пункти, приміські зони, території промислових розробок корисних копалин, водоохоронні території, курортні місцевості, місця відпочинку за межами міста, заказники, території історичних та пам'ятних місць, райони охорони природи, національні парки тощо.

Регіональному рівню планування відповідає архітектурно-ландшафтна організація долин великих річок, про що свідчить досвід санації вод Рейну у Німеччині та відродження історичних міст та природних осередків вздовж його русла. Після екологічної катастрофи 1986 року на хімічному заводі фірми «Sandoz» у швейцарському Базелі води Рейну, однієї з найбільших річок Європи, яка протікає по території 6 держав, були цілком забруднені. На першому етапі екологічного відродження річки у 1987 році була прийнята «Програма дій – Рейн» до 2000 року, яка була націлена на відновлення популяції лосося. Програму було виконано на три роки раніше – у 1997 році. Другий етап санації вод Рейну «Програма Рейн – 2020» спрямована на те, щоб зробити річку достатньо чистою для купання. З цією метою було

запропоновано програму дій «Річці потрібно місце» для вирішення питань безпеки (захист від затоплення) та підвищення якості навколишнього середовища [6; 7]. Прирічкові території Рейну багаті на пам'ятки природи та дивовижні ландшафти (рейнські сланцеві гори, скелі Лорепея, Ерпелер Лей, рейнське Семігір'є), острови з історичними будівлями та місцевими виноградниками, велику кількість історичних замків різних часів та в різному стані (відкриті для відвідування, пристосовані під готелі, в стані руїн), історичні міста – Майнц, Кьольн, Боппард, курорти Вісбаден, Бад Хенінген, Бад Брайзах, римські військові укріплення тощо. Архітектурно-ландшафтна організація прирічкових територій Рейну враховує історичне планування, природні унікальні ландшафти, міста та населені пункти, рекреаційні центри, можливість судноплавства вдовж русла тощо. Збережені культурні цінності прирічкових територій Рейна становлять той туристичний потенціал, за рахунок якого здійснюються відновні проекти та живе чимала частка місцевого населення.

Досвід української школи регіонального планування свідчить про природоохоронну спрямованість проектів, що розроблялись в кінці ХХ ст., до яких належить проект ландшафтно-планувальної організації заплави річок Самари та Вовчої на Північному Донбасі («Діпромiсто», 1980-ті роки). Це приклад цілеспрямованої рекультивациі порушених і незручних територій цілого регіону. До роботи над проектом було залучено 14 науково-дослідних і проектних інститутів та організацій, якими було розроблено ТЕО комплексу заходів щодо охорони річок Самари та Вовчої, поліпшення природного середовища промислових міст в цьому регіоні. Реалізація програми включала рекультивацию 515 га землі для сільського господарства, захист понад 2 тис. га від затоплення, створення нових зон відпочинку. Основною планувальною віссю даного проекту є не тільки русло річки Самари, але й паркова автомагістраль, яка об'єднує всі рекреаційні об'єкти і забезпечує їх зручний зв'язок з населеними пунктами.

Об'єктами регіонального планування є також деякі території *природно-заповідного фонду*, зокрема, *національні природні парки, регіональні ландшафтні парки*. В планувальній організації великих за розмірами природних територій дуже часто відіграє важливу роль така складова місцевого ландшафту як річкова мережа та унікальні каньйони річок, на основі яких створюються заповідники, національні та регіональні парки. Створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду допомагає зберегти окремі куточки природи, які є «природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність» [8, ст.20]. На відміну від заповідників та природних резерватів, де заборонена майже будь-яка діяльність людини, однією із цілей створення національних та регіональних парків є організація місць стаціонарної та регульованої рекреації і

туризму з режимом перебування відпочиваючих на своїй території за певними умовами [9]. Фахівцями ландшафтного проектування визначаються загальні межі, головні планувальні вузли, заповідні цінні ландшафти або/та ділянки з унікальними природними утвореннями, заповідні, охоронні та буферні зони, принципове трасування проїздів та пішохідних алей, прораховуються допустимі туристичні потоки та визначаються туристичні маршрути [10].

До мережі природно-заповідних об'єктів України належать близько 20 національних природних парків, територія яких становить до 24% загальної площі всього природно-заповідного фонду, або 1% території всієї України [11]. Вони розташовані у 12 з 24 областей і автономній республіці Крим. Саме річки відіграють важливу роль у планувальній організації територій природно-заповідного фонду, про що свідчать проекти організації багатьох природних парків. Так, планувальною основою значної частини території найбільшого в Європі за площею національного природного парку «Подільські Товтри» (1996 року створення, загальною площею 261 316 га) становлять величні каньйони річок Дністра та Смотрича з унікальними відшаруваннями силурійських порід, Бакотська затока на Дністрі із Свято-Михайлівським скельним монастирем поряд з пагорбами Медобор або Товтр, з унікальною природною рослинністю та карстовими утвореннями (печера Атлантида) тощо.

Роль річки в планувальній організації регіональних ландшафтних парків теж є надзвичайно вагомою. Ці парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що підкреслюють природну своєрідність того чи іншого регіону. Головними завданнями регіональних ландшафтних парків є збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів; створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів; сприяння екологічній освітньо-виховній роботі. Приклад регіонального ландшафтного парку «Дністровський каньйон» (2010 року створення, загальною площею 10829,18 га) є показовим відносно того, що саме каньйон річки Дністер, загальною довжиною понад 250 км, становить основу його планування. Каньйон розташований у західній частині України, на межі чотирьох областей: Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької та Хмельницької. Утворившись внаслідок специфічної геологічної будови місцевості, а також тектонічних рухів та процесів водної і вітрової ерозії, Дністровський каньйон та його прилегла територія відзначаються величезною естетичною привабливістю для прихильників пізнавального та водного туризму.

Нові погляди щодо «екологієвідповідального» проектування, які базуються на архітектурно-ландшафтній реорганізації прирічкових територій разом із збільшенням природних компонентів середовища, на екологієспрямованих та природно-захисних принципах сучасного ландшафтного проектування сьогодні є надзвичай актуальними.

Список використаних джерел

1. Рубан Л.І. Архітектурно-ландшафтна організація прирічкових територій: навч. посібник / Л.І. Рубан / за редакцією проф. Панченко Т.Ф. – К.:КНУБА, 2013. – 92 с.
2. Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: затверджена Законом України від 24 травня 2012 року № 4836-VI, чинна з 01.01.2013 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4836-17>.
3. Miller Jr. G. Tyler, Living in the Environment, An Introduction to Environmental Science: - California, Belmont: Wadsworth publishing company, 1988. – 665 p.
4. Конвенція щодо співробітництва з охорони та сталому використанню ріки Дунай: ратифіковано Законом № 2997 (2997-14) від 17.01.2002 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 143.
5. Фезер Томас. Сокровища человечества. Памятники истории, культуры и природные заповедники под охраной ЮНЕСКО /Томас Фезер. – М.: БММ АО, 1997. – 264 с.
6. Охрана водных ресурсов и экосистем / Европейская Экономическая Комиссия. – Серия публикаций по водным проблемам; I. – Нью-Йорк: ООН, 1993. – 119 с.
7. Маартен Хофстра Международное Сотрудничество по реке Рейн ЮНЕСКОН ресурс]. Режим доступу: <http://www.iksr.org>
8. Закон України «Про природно-заповідний фонд» від 16 червня 1992 №2457-XII // Голос України, 1992, № 140 (390).
9. Панченко Т.Ф. Туристичне середовище: архітектура, природа, інфраструктура: монографія /Т.Ф. Панченко. – К.: Логос, 2009. – 176 с.
10. Містобудування: довідник проектувальника. – Видання друге, доповнене /за загальною редакцією д-ра архіт. Т.Ф. Панченко. – К.: Укрархбудінформ, 2006.- 192 с.
11. Національні природні парки України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

-ІНЕ /

*Хороян Наталия Петровна, кандидат архитектуры, доцент,
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры*
**ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ АРХИТЕКТОРОВ В
ХАРЬКОВЕ ПЕРИОДА 1920-х – 1930-х гг.**

Проблемы, связанные с архитектурным образованием, в силу их сопряжения с социальным контекстом, находятся в поле внимания международных профессиональных и общественных организаций. Программой

МСА «Архитекторы в школе» заявлено в качестве целевой установки воспитание творческой личности, стремящейся участвовать в преобразовании окружающей действительности, при условии бережного отношения к памятникам истории, архитектуры, комплекса локальной художественной культуры. В августе 2014 г. на XXV всемирном конгрессе МСА в Дурбане (ЮАР) был сформулирован тезис: «актуальным является вопрос обеспечения наследования и критического анализа в архитектурном образовании, воспитания исторической, технической, творческой и социальной грамотности в процессе обучения, уважения к природной и антропогенной среде, а также — к коллективным и индивидуальным культурным ценностям, ... у новых поколений архитекторов». Роль механизмов трансляции профессиональной культуры в воспитании молодых архитекторов играют архитектурные школы.

Несомненно, что ценность региональной культуры невозможно рассматривать в отрыве от истории развития его архитектуры, в то же время и сама история архитектуры в регионе не может быть понята только с позиций изучения истории стилей и форм застройки (т. н. «истории камней»). Признание харьковской региональной архитектурной школы как явления [5] стало важным событием для этого региона, т. к. теоретически обозначило этнохудожественную и научную ценность этого явления в архитектурно- и искусствоведческом обиходе.

В истории страны XX века значение харьковской архитектурной школы несомненно. Архитекторы Харькова были создателями генеральных планов советских и ряда зарубежных городов, селитебных районов, промышленных узлов, рекреационных зон. Здесь были разработаны и запатентованы уникальные новаторские инженерно-строительные решения, системы расчетов конструкций.

Период сложения региональной архитектурной школы является уникальным для Харькова: как явление эта школа оформилась в виде своеобразного творческого полигона в столичный период жизни города. Ценность объектов этого периода (материальных и документальных) приобретает особую значимость при рассмотрении атрибутивных признаков этой региональной архитектурной школы, проясняющих механизмы функционирования и качественные особенности этого явления.

В архитектурном творчестве и городском планировании после революции 1917 г. произошли серьезные деформации. Землю и средства производства обобществили, впервые в истории заказчиком архитектуры декларировался народ. Преобразования государственного масштаба, которые предстояло осуществить архитекторам, коренным образом меняло и социально-идеологическую направленность профессии, и все ценностные категории архитектурной деятельности. Мирное строительство, бурно развивавшее Харьков перед революцией, было прервано октябрьскими событиями 1917 г. и гражданской войной. Культурное переустройство и восстановление городского хозяйства стало разворачиваться уже после декабря 1922 г., когда был образован СССР.

Повсеместное осознание украинскими архитекторами своих новых задач не могло прийти без *теории*, которая бы обеспечивала их решение. Теория советского градостроительства складывалась под влиянием зарубежного опыта конца XIX в. (в частности, идей Э. Говарда), обозначилась в трудах и проектах целого ряда отечественных градостроителей: Л. Н. Бенуа, В. А. Веснина, М. Г. Диканского, Г. Д. Дубелира, А. К. Енша, З. Г. Френкеля. Теоретическую базу создавали В. И. Бошко, С. М. Драгоманов, Г. П. Ковалевский, И. И. Ляшенко, И. В. Николаев.

В 1919 году Совнархозом УССР была составлена *инструкция*, в которой говорилось о необходимости при строительстве предприятия одновременно разрабатывать и план поселка, призванного его обслуживать. Дальнейшее развитие нормативы получили во «*Временных строительных правилах для Украины*», утвержденных 14 ноября 1924 г., где было нормировано, чтобы каждый населенный пункт с населением свыше пяти тысяч жителей имел «*проект дальнейшего развития, рассчитанный на 30-летний период*» [3]. За этими «Правилами» пока не стояли серьезные научные проработки, и тем не менее несомненной ценностью было то, что в инструкциях и нормативах восстановительного периода провозглашалась необходимость плановости городских переустройств.

В марте 1925 года в Харькове прошел IV Всеукраинский Санитарный Совет, в котором, кроме врачей-гигиенистов, приняли участие и видные украинские архитекторы и инженеры. Постановлением этого Совета была поддержана идея увеличения этажности жилых сооружений в городах и поселках и было констатировано, что лучшим типом семейных рабочих жилищ является «*дом с рядом общественных функций*». Также планировалось введение в структуру поселений по возможности большего количества зеленых насаждений в виде парков, садов и др. озелененных площадок [2].

30 января 1918 г. Харьков объявили столицей Украинской Советской республики. Это повлекло за собой существенные изменения не только в темпах и масштабах, но и в методах застройки города. Городу потребовалось большое количество зданий для размещения административных учреждений УССР, промпредприятий и жилья для рабочих, других общественных сооружений, которые могли соответствовать его новому статусу. Работы по проектированию перспективного развития Харькова начинались под руководством архитектора А. Г. Молокина вскоре после победы революции. Этой группой, с учетом благоприятного в санитарно-гигиеническом отношении направления, предлагалось в основном развивать город на северо-запад. Однако эти идеи тогда реализации не получили.

В апреле 1921 г. создается и начинает работу комиссия конкурса на проект перепланировки города Харькова [4]. В 1921–1922 гг. в отделе коммунального хозяйства под руководством инженера Н. Войткевича были сделаны первые наброски генерального плана молодой столицы Украины (в группу Н. Войткевича входили В. И. Богомолов, Г. Д. Иконников, А. А. Плешков, В. К. Троценко). В начале 1922 г. стартовала «Комиссия по вопросу о

расширении городской черты г. Харькова». В группу вошли инженеры Г. Тонконогов, М. Евсеенко, архитектор А. Молокин и др. специалисты.

В 1923 году арх. В. К. Троценко намечает проект дачного поселка в районе бывшей городской свалки. Впоследствии радиально-кольцевая схема этого участка города была преобразована в дуговую расчлененную форму одного из самых выдающихся сооружений в нашей стране — знаменитого Госпрома. А жилые кварталы *Загоспромья*, первоначально рассчитанные на здания малой этажности, потребовалось укрупнить в новых условиях [1].

В это же время в Техническом бюро Гороткомхоза под руководством инж. И. Войтковича была создана *первая схема перепланировки Харькова*. В ней предусматривалось развитие селитьбы в экологически благоприятном северо-западном направлении, были определены территории для размещения городских промышленных предприятий, выбрано место для нового делового центра города на свободных тогда землях в районе Университетского сада (ныне городского сада им. Т. Г. Шевченко) т. к. исторический центр в районе площади Конституции (бывш. пл. Тевелева, Советской Украины, ныне Конституции) и площади Р. Люксембург, ныне Павловская площ., не соответствовал возросшему общественно-политическому значению Харькова — на его территории не было физического ресурса для размещения 27 правительственных и более 300 ведомственных организаций.

Тогда же были намечены работы по обвалованию и гидрологическому регулированию городских рек. В эту схему вошло создание Ключковского спуска (б. Пассионарии) от площади Свободы (б. Дзержинского) до ул. Ключковской, где, по замыслу Войткевича, должна была быть дорожная развязка в двух уровнях. Предполагалось создание большой радиально-кольцевой схемы планировки г. Харькова, которая продолжала присущую ранее городу традиционную структуру (по Милютину — «концентрацию застройки вокруг рынка» [4]).

Планировочные работы в Харькове в первые годы после октябрьских событий 1917 г., при всей масштабности замыслов, проводились без достаточных технико-экономических проработок, но в них закладывались рациональные принципы организации территории города, учитывались санитарные и климатические особенности, намечались векторы развития городских территорий. Под жилые районы отводились наиболее здоровые участки, при этом проявлялось стремление максимально приблизить жилье к месту приложения труда. Наряду с селитебными вопросами решались вопросы благоустройства и озеленения городских земель, организации транспортной схемы молодой столицы, задачи создания образа статусного республиканского центра. Таким образом, несмотря на слабую разработанность в исследуемое время нормативных материалов и рекомендаций по развитию городских территорий, малочисленность теоретических исследований и незначительный проектный опыт, в первые годы советской власти в Харькове были сформулированы и осуществлены на практике основные требования, предъявляемые к социалистическому поселению.

В период с 1919 по 1934 г., в силу сложившихся условий, в столичном Харькове сформировался государственный мыслительный центр, появились учреждения и организации, разрабатывающие и осуществляющие широкомасштабные программы по восстановлению хозяйства страны после разрушений гражданской войны. Так, с 1925 г. во вновь созданном *Товариществе «Индобуд»* занимались не только проектно-строительной, но и поисковой научно-исследовательской деятельностью. В кратчайшие сроки начали реализовываться планы промышленного, жилищного и культурного строительства.

С целью разработки актуальных научных проблем градостроительства в 1930 г. в Украине был создан легендарный *Гипроград* (Государственный институт проектирования городов) с филиалами в Киеве, Днепропетровске и Одессе. В него вошли созданные в 1929 г. Бюро по проектированию города Большое Запорожье, Государственная Комиссия по строительству новых городов Донбасса и Проектное бюро НКВД УССР.

Объем работы и сроки их выполнения потрясают: за четыре года работы Гипрограда были созданы 27 генеральных планов крупнейших городов и промузлов Украины – Харькова, Большого Запорожья, Днепропетровска, Одессы, Горловки, Кривого Рога, Кадиевки (Стаханов), Коммунарска, Никополя и др. «Работы специалистов Гипрограда характеризовали этот коллектив как главный научный и проектный центр республики, *самостоятельную градостроительную школу* <...>. Техническим директором Гипрограда со времени его образования был профессор *Александр Львович Эйнгорн* (1888–1939)» [6].

Беспрецедентное развитие строительной отрасли в городе требовало притока все большего количества молодёжи в сферу градостроительства и архитектуры. Нетривиальность строительных задач, индустриализация строительных процессов, специфика строящихся объектов, выводили архитектурное проектирование из чисто художественного строительно-конструкционного поля в высокотехническую и технологическую сферу знаний. Требовалась не просто реформация традиционного художественного архитектурного академизма, но совершенно новое понимание строительства, консолидация его с передовыми индустриальными подходами и методами возведения зданий и сооружений, разработкой новых конструктивных систем.

ХТИ (ныне Национальный технический университет «ХПИ») – первый технический вуз в украинских губерниях Российской империи и второй технологический институт империи. Решение об открытии ХТИ было принято в 1870-х годах. В 1921 г. при институте был открыт первый на Украине рабочий факультет; в 1929 г. технологический институт был преобразован в политехнический институт им. Ленина. В 1930 г. на базе отдельных факультетов института *было создано пять самостоятельных вузов: механико-машиностроительный* (вскоре объединён с институтом), *электротехнический* (также объединён), *химико-технологический* (также объединён), *инженерно-строительный* (ХИСИ) и *авиационный* (ХАИ).

Можно утверждать, что факт открытия ХИСИ в 1930 г. знаменует собой сложение харьковской архитектурной региональной школы во всей полноте её составляющих. Состояние экономики страны, на «пульсе» которой столичный Харьков в 1930 г. всё ещё «удерживал руку», целевые установки, которые ставились перед строительной отраслью в тот период; наличие интеллектуальных ресурсов города (в городе был сформирован т. н. «большой клуб»), имелось достаточное количество квалифицированных архитекторов-практиков («профессиональный клуб») и накопленных к этому времени теоретических разработок в сфере инженерно-строительных технологий и расчетов; наблюдаемая образовательная активность населения. Совмещение во времени указанных факторов дало эффект особого состояния «проблемного стержня», приведшего к качественной подвижке в транслировании архитектурного мастерства. Традиционная академическая подготовка в институте была трансформирована в инженерно-художественную, где наравне с привычным комплексом предметов художественной грамотности стали преподавать и инженерные дисциплины.

Столичный период явился для города судьбоносным, привнесшим в жизнь университетского, транспортно-промышленного и торгового узла значительные изменения, как в городской инфраструктуре, так и в архитектурном мышлении, и в ментальности горожан, далеких от строительства. Самосознание жителей первой столицы было преобразовано навсегда – более никто из коренных его жителей не считал себя провинциалом, понимая, что *столичность города заключается и закреплена навсегда в т. ч. в грандиозных архитектурных достижениях того сложного героического периода (1919–1934 гг.)*. В те же годы сложилась и система подготовки архитекторов нового времени инженерно-художественного содержания.

Список использованных источников

1. Лейбфрейд А. Ю. Харьков от крепости до столицы : заметки о старом городе / А. Ю. Лейбфрейд. – Харьков : Фолио, 1998. – 335 с.
2. Николаев И. Сборник строительных постановлений для города Киева на основании строительного устава, обязательных постановлений городской думы, циркуляров и решений правительствующего сената / И. Николаев. – Киев, 1913. – 81 с.
3. Строительные правила / Издание Инспекции по делам коммунал. хоз-ва НКВД. – Харьков, 1925. – 106 с.
4. Тонконогов Г. Перспективы городского благоустройства на Украине / Г. Тонконогов // Коммунальное хозяйство на Украине. – 1922. – № 2. – С. 83–97.
5. Хороян Н. П. Харьковская архитектурная школа в период формирования и становления : конец XIX – первая треть XX вв. Дис. ... канд. архитектуры : 18.00.01 / Хороян Наталья Петровна, 2015.
6. Эйнгорн А. Л. Социалистический Харьков. Перепланировка и архитектурная реконструкция Харькова / А. Л. Эйнгорн // Архитектура СССР. – 1934. № 2. – С. 62.

*Ивашко Юлия Вадимовна, доктор архитектуры, профессор,
Киевский национальный университет строительства и архитектуры,
Зуева Полина Петровна, кандидат архитектуры, доцент,
Московский архитектурный институт (Россия)*

СОХРАНЕНИЕ И ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ АРХИТЕКТУРНОГО НАСЛЕДИЯ РОМАНТИЗМА США (НА ПРИМЕРЕ ОБЪЕКТОВ Г.Г.РИЧАРДСОНА)

Региональная политика в области строительства и архитектуры предполагает в том числе сохранение и современное приспособление зданий, входящих в реестр исторического наследия, что законодательно закреплено многочисленными хартиями и рекомендациями. Среди памятников архитектуры стилей наследие северного национального романтизма в Украине известно крайне мало.

Глубокое понимание северного национального романтизма возможно только при рассмотрении его особенностей, начиная с истоков, где решающую роль сыграл американский архитектор Г. Г. Ричардсон. Его творчество повлияло не только на становление архитектурных стилей США конца XIX века, но и легло в основу вновь зарождающегося стиля северного национального романтизма. Говоря о наследии северного национального романтизма, прежде всего называют объекты Финляндии, стран Балтии, Санкт-Петербурга, где он массово распространился под названием северного модерна. И значительно в меньшей степени вспоминают о том, что финский национальный романтизм, по сути, является вторичным, поскольку он возник на основе творческого переосмысления архитектурного наследия Г. Г. Ричардсона и романской архитектуры средневековой Германии и Франции. Популярность нового течения оказалась столь велика, что подобные объекты были построены и в городах Украины и даже в Китае – в немецких городах-колониях. Сегодня многие из этих сооружений являются признанными туристическими объектами и входят в списки архитектурного наследия. Самые яркие примеры северного национального романтизма в Циндао (Китай) – бывшая резиденция губернатора, протестантская церковь – обнаруживают несомненное сходство с объектами Г. Г. Ричардсона (рис.1,2).

Становление архитектуры США как ключ к пониманию своеобразия почерка Г. Г. Ричардсона

Понимание своеобразия творческого почерка Г. Г. Рихардсона возможно только при представлении общей картины становления американской архитектуры, которую А.В.Иконников в своей книге “Архитектура США. Архитектура в системе буржуазной культуры” [1] охарактеризовал так: “черты своеобразия американской архитектуры складывались уже в ходе колонизации страны. В поселениях Новой Англии на фасаде появляются графические декоративные детали, заимствованные из арсенала средств позднего барокко

или классицизма. В южных штатах в декоре использовался весь арсенал форм английского палладианства.

Рис.1. Резиденция губернатора Циндао (Китай)

Классицистический канон всецело определял облик здания, но на его внутреннюю структуру влиял гораздо менее решительно. В 18 веке в творчестве Джефферсона и других зодчих Северной Америки, идущее из Англии палладианство сменилось обращением к римской античности, но античность видели через призму французского

классицизма Давида и Леду.

В создании генерального плана новой столицы – Вашингтона, разработанного в 1791 г., военный инженер Пьер-Шарль Л'Анфан (1754-1826) стремился соединить принадлежащую европейскому барокко идею города как произведения искусства с практичностью планировки американских городов...

...В развитии американской архитектуры превращение классицизма в новогреческий стиль не сыграло значительной роли. Иной эффект имела мода на романтическую живописность,

Рис.2. Протестантская церковь в Циндао (Китай)

перебравшаяся через Атлантический океан в 1840-е гг. Происходило распространение так называемого “брусчатого стиля” в загородных домах в 1840-1870-х гг. Источником подражаний для архитекторов “брусчатого стиля” стали фахверковые постройки западноевропейской готики, а позднее и швейцарские народные жилища. ... Во второй половине 19 в. появился эклектизм - архитектура выбора, основанная на произвольных комбинациях

заимствованного из всего арсенала форм, созданных мировым зодчеством [1, с. 7–13].”

Г. Г. Ричардсон и его время

Выдающийся американский архитектор и лидер “романского возрождения” Г.Г. Ричардсон (1838-1886) своими неоромантическими постройками и авторской манерой, названной “Richardson Romanesque” оказал заметное влияние на создание образа самых различных типов зданий, таких как частные дома, церкви, школы, больницы, городские библиотеки, университеты, вокзалы, торговые сооружения, суды, муниципалитеты и многое другое.

Известный исследователь эпохи модерна М.П. Тубли писал: “Ричардсон был один из первых американских архитекторов, получивших образование во Франции. Он учился в Школе изящных искусств в Париже и закончил профессиональную подготовку в мастерской Теодора Лабруста. Однако ни классический рационализм Лабруста, ни готицизм Виолле-ле-Дюка, “Словарь” которого был настольной книгой Ричардсона, не оказали заметного влияния на творчество архитектора. Основным источником, определившим в дальнейшем весь творческий путь Ричардсона, была романская архитектура Южной Франции” [2, с. 94].

Свое путешествие по Европе он предпринял лишь в 1882 г. с целью изучения романской архитектуры, т.к. во время обучения в Париже, он не путешествовал по Франции). Слова Виолле ле Дюка “только из первоисточника можно почерпнуть энергию, без которой невозможно совершить длинный путь” [3, с. 71] стали и его философией.

Одним из первых его заказов в 1866 г. стала церковь Единства в Спрингфилде в Массачусетсе (снесена).

Важная епископальная церковь — св. Троицы (1872-1877) в Бостоне тяготела к модификации романского стиля и историческим прототипам. А такие общественные здания как библиотеки, например, в Куинси (Публичная библиотека Томаса Крейна, 1882), шт. Массачусетс, Малдене, Норт-Истоне, вокзал в Честнат-Хилле, станция Старо-колониальной железной дороги в Норт-Истоне, Массачусетс (1881) и другие небольшие вокзалы, здание суда (1888) округа Аллегейни в Питсбурге, показывают интерес мастера к развитию романтической традиции и поисков единого языка для своей эпохи.

Свой собственный дом Ричардсон построил на острове Стейтен Айленд в Нью-Йорке, где его соседом был Фредерик Лоу Олмстед (1822-1903) знаменитый ландшафтный архитектор, с которым зодчий впоследствии выполнил много заказов, и оказавший влияние на его понимание единства архитектуры и природы.

Восемь лет он работал в Нью-Йорке (с 1867 г.) на Манхеттане, где выполнил проект психиатрической лечебницы штата Нью-Йорк в Баффало (1870), имевшей площадь 46 000 м² и явившейся одним из значимых его проектов. В этой работе участвовал Лоу Олмстед, консультировавший Ричардсона по вопросу расположения постройки и связью здания с участком.

Стремясь к максимальному естественному освещению, лечебницу развернули главным фасадом на юго-восток. Весь комплекс зданий, с центральным административным корпусом и связанных между собой 10 лечебными корпусами, расположенными по бокам от главного, был выполнен из красного песчаника и кирпича.

В настоящее время комплекс реконструировали, в главном здании расположились отель Henry Urban Resort, конференц-центр а также штаб-квартира Центра архитектуры Баффало [4].

Затем в 1874 г. в пригороде Бруклина Ричардсон купил здание начала XIX века, напоминающее дома на плантациях юга, пристроил к нему мастерскую и работая в ней, создал множество проектов гражданских сооружений, которые отличали горизонтальные линии, простые силуэты, крупномасштабные детали романского стиля, гармония и красота.

Его здания в стиле романского возрождения в Бостоне, Питсбурге, Цинциннати, Огайо, Чикаго и Сент-Луисе получили национальное признание, и в Новой Англии появилось много последователей направления, начало которому положил Г.Ричардсон. Влияние мастера было настолько широко, что на ряде чужих зданий, которые архитектор никогда не видел, можно заметить каменные листовидные орнаменты придуманные им. Признанные мастера американской архитектуры Л.Салливан, Д.Рут, С.Уайт искали вдохновение в его работах.

Ричардсон понимал важность нового индустриального времени и говорил: “С особой охотой построил бы я хлебный амбар и оборудовал бы интерьер речного парохода” [3, с. 72]. Хотя возможно его следует отнести к последнему из потомков великих мастеров каменных дел, трудившемуся много лет над формой и материалом в стиле “свободной готики”, погрузившись и вернув к жизни давно ушедшую традицию.

В своей работе к каждой детали архитектор относился очень требовательно и оставил множество эскизов с важными орнаментальными элементами. Помимо скульптур, декоративной резьбы Ричардсон включал и другие виды искусств в свои композиции.

В 1880-х гг. в издании для профессиональных строителей было отмечено, что из 10 красивейших зданий, пять, построены по проектам Г.Ричардсона.

Отличительной чертой его архитектурных работ была самобытность, “регионализм”, и как пишет Мамфорд, “обращение к использованию местных материалов – граниту, песчанику, ...использованию текстуры и цвета местного камня” [5, р. 125].

Так например, публичную библиотеку Томаса Крейна в Куинси, в которой форма следует функции, построили с использованием песчаника и гранита, в интерьерах применили обшивку из белой сосны, витражи выполнил Дж.Ла Фарж, а мебель спроектировал Г.Ричардсон.

В здании Север-Холл (Гарвардский университет, Кембридж, Массачусетс, 1884), производящим впечатление средневековой крепости своими полукруглыми башнями, архитектор соединил фасад с выразительным

орнаментом и функциональным планом. Весь объем выстроен из кирпичей, насчитывающих 60 разных форм.

Сегодня постройке придан статус “Национальный исторический памятник США”.

Разрабатывая тему загородного частного дома, Ричардсон явился одним из родоначальников “гонтового стиля” и здесь он “оставался верным своим принципам новаторства, опирающегося на традицию. ...”Регионализм” сближал творчество Ричардсона с поисками его английских современников – первого поколения архитекторов “Движения искусств и ремесел” и включал его в русло прогрессивных тенденций, предвосхитивших архитектуру модерна”. [2, с. 95]

Рис.3. Публичная библиотека Томаса Крейна в Куинси, Массачусетс (США)

Также в эволюции творчества Ричардсона можно увидеть даты классической традиции, это сближение неоромантического и неклассического начал, отражает последняя постройка мастера — семиэтажный оптовый магазин Маршала Филда в Чикаго (1886).

Если говорить о мощи и красоте зданий Ричардсона, то стоит привести слова Мамфорда: “Возврат к романтизму приветствовали, когда возводили церкви, терпели – когда строились библиотеки, поощряли – когда создавались красивые дома, но этим и исчерпывалась область его применения. Ричардсон был каменщиком, а сталь начала наступление на каменные сооружения: его искусство было самобытным, а самобытное искусство должно было мало-помалу уступить место начетничеству и компиляторству; он был архитектором в истинном смысле этого слова, а архитектура становилась все больше работой чертежника; он упорствовал на том, чтобы строить пространственно, на четыре стороны света, а архитектура все теснее связывала свою судьбу с фасадным строительством. И именно мощь ричардсоновских сооружений в растущих торговых и промышленных центрах превратилась в их недостаток” [3, с. 74].

Заключение

Творчество американского архитектора оказало влияние и на европейскую архитектуру, явилось источником финского неоромантизма — национального архитектурного стиля.

Сооружения Ричардсона, среди которых последняя и его лучшая работа — оптовый магазин Маршала Филда в Чикаго, а также большая часть его железнодорожных станций на северо-востоке США — давно утрачены.

И если заниматься изучением его творчества последних лет, натурным обследованием зданий, то сегодня — это ряд построек, среди которых здания Сервер и Остин холл в Гарвардском университете, библиотеки в пригородах Бостона от Вобурна и Норт-Истона, Публичная библиотека Томаса Крейна в Куинси, Массачусетс (1882), дом Джона Глесснера в Чикаго, Иллинойс (1886), психиатрическая лечебница штата Нью-Йорк в Баффало (1870) и ряд других, которым удалось сохраниться в XX веке.

Список использованных источников

1. Иконников А. В. Архитектура США. Архитектура в системе буржуазной культуры / А. В. Иконников. — М. : Искусство, 1979. — 204 с.
2. Горюнов В. С. Архитектура эпохи модерна. Концепции. Направления. Мастера / В. С. Горюнов, М. П. Тубли. — С.-Петербург : Стройиздат, С.-Петербургское отд., 1992.
3. Мамфорд Л. От бревенчатого дома до небоскрёба: Очерк истории американской архитектуры / Л. Мамфорд. Пер. Б. А. Катловкера ; под ред. Д. Е. Аркина. — М. : Изд-во Всесоюз. акад. архитектуры, 1936.
4. Архитектор Генри Гобсон Ричардсон — мастер, строивший на века [Электронный ресурс]: URL: <http://museum-design.ru/arkhitektor-genri-gobson-richardson/>
5. Mumford L. Roots of contemporary American architecture / L. Mumford . — N.Y. : Dover, 1972.

*Череди́на Ири́на Семеновна, кандидат архитектуры, профессор,
Московский архитектурный институт (Россия)*

МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ В АРХИТЕКТУРЕ И СТРОИТЕЛЬСТВЕ (ОПЫТ СОТРУДНИЧЕСТВА С ЯПОНИЕЙ)

Новые тенденции в региональной политике в области архитектуры

Современный мир все более подвержен тенденциям глобализма, что выражается, в частности, и в строительстве и архитектуре. Если до Второй мировой войны можно было говорить о некоей “локальности” архитектурных школ и построек одного архитектора в пределах одной страны, то после Второй мировой войны возникает и усиливается мультикультуральная тенденция в архитектуре. Архитектура как область человеческой деятельности становится интернациональной: одни и те же архитекторы строят и в США, и в Европе, и в Китае, и в странах Африки, а модернизация средств коммуникации (прежде всего, интернет) способствуют углублению тенденций глобализации и интернационализации в архитектуре. В региональной политике это выражается в том, что власти стран или отдельного города, руководство фирмы или университета приглашают известного зарубежного архитектора для

выполнения престижного заказа. При этом в ряде случаев автор проекта придерживается своего “авторского почерка”, а в ряде – руководствуется архитектурными традициями той страны, где он выполняет проект.

Еще одна тенденция современности – это приглашение не только именитых мастеров, “сделавших себе имя”, но и молодых архитекторов, “подающих надежды”. Раскрытию новых талантов и новых имен способствует и политика проведения всемирных форумов, симпозиумов и открытых конкурсов, в ходе которых завязывается множество профессиональных контактов. Сегодня заказчики хотят нового творческого мышления, креативности, свежих мыслей, поэтому активное вовлечение молодых архитекторов также является частью современной региональной политики во многих странах. Здесь мы сталкиваемся с еще одним отличием архитектуры прежних лет и современности: ранее стать известным архитектором мог только в среднем и старшем возрасте, сегодня же господствует время молодых и креативных, не боящихся экспериментировать.

Подобные тенденции не обошли стороной и Россию: в последние десятилетия в России и в Москве, в частности, все чаще появляются иностранные архитекторы, предлагающие свои проекты для реконструкции крупных столичных объектов. Процесс взаимопроникновения различных культур становится в наши дни естественным явлением. Поэтому участие иностранцев в конкурсе на реконструкцию одного из старейших музеев Москвы, было явлением, можно сказать, обычным.

Имя японского архитектора Джуниа Ишигами до последнего времени было мало знакомо в России. И это совсем не удивительно, так как зодчий еще молод и находится в начале своего пути. Хотя в последнее время имя Ишигами на Западе звучит все чаще и он становится модным архитектором, на которого многие специалисты смотрят как на надежду современной архитектуры.

Политика привлечения свежих мыслей и креативных идей для формирования новой культуры

Какие цели преследует практика привлечения именно молодых, свободно мыслящих талантов? Прежде всего, они лучше всего могут справиться с задачей создать архитектуру нового времени, соответствующую потребностям времени. Многие молодые архитекторы приходят в свою профессию с желанием изменить устои культуры и создать новаторскую архитектуру.

Ишигами – выпускник Технологического института Мусаси (Токийский городской университет) и Токийского университета изящных искусств и музыки. После окончания учебы Ишигами четыре года проработал в бюро Kazuyo Sejima + Associates, а в 2004 году открыл в Токио свою собственную архитектурную мастерскую “Junya. Ishigami + Associates”.

Ишигами заявил о себе за пределами Японии, когда в 2008 году спроектировал для 11-й Венецианской архитектурной биеннале экспозицию японского павильона. До этого времени он был известен проектами мебели. А после получения в 2010 году престижной для молодых архитекторов международной премии имени Я. Чернихова, об Ишигами заговорили, как об

очень талантливом и перспективном мастере. У этого зодчего есть свой почерк, своя манера говорить на языке архитектуры. С одной стороны, его работа, представленная на конкурс имени Я. Чернихова, очень проста – это кубический объем с легким каркасом и множеством очень тонких опор. Дом, напоминающий совершенно белый ящик. С первого взгляда все просто и понятно, но в этой простоте кроется какая-то неразгаданность и недоговоренность. Дом Ишигами – наследник классического модернизма, но он гораздо сложнее своих предшественников. Для создания своего дома-ящика Ишигами проделал огромную новаторскую работу инженера, внедрившего в архитектуру новые технологии, ставшие основой этого проекта. Именно благодаря конструктивному решению здание выглядит таким легким и воздушным. Это направление по духу близко современной японской архитектуре – простота, основанная на использовании новых технологий и материалов, позволяет решать самые насущные проблемы, продиктованные особенностью проживания на Японских островах. Такой подход способствует внедрению в архитектуру и строительство того нового, что несет прогресс и сохранять глубочайшую внутреннюю культуру, свойственную японской традиции. У Ишигами есть чувство причастности к глубоким национальным корням, поэтому его даже самая современная работа лишена холодной модернистской логики и наполнена тонкой внутренней поэтизацией создаваемого им образа. Хотя сам архитектор и декларирует совершенно новый подход к форме, пространству и окружающей среде, он остается японцем, для которого свойственно особое ощущение красоты и гармонии. Ишигами, как и древние японские мастера, идет по пути “вычитания архитектурной формы, а не ее прибавления” и этим достигает чистоты образа. Оцененный международным жюри как “архитектор вне привычных рамок, с широким кругозором, со способностью к экспериментаторству”, Джуниа Ишигами вошел в мир современной архитектуры с желанием кардинально изменить стиль жизни современной культуры. Очевидно, именно такой подход стал привлекательным и в московском проекте Ишигами для реконструкции Политехнического музея.

Мысль о реконструкции была высказана Президентом РФ в апреле 2010 г. Было решено создать музей науки на базе московского Политехнического музея, созданного в 1872 г. по инициативе членов Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии. Здание, а точнее музейный комплекс, состоящий из нескольких зданий, специально возводился для музея почти 30 лет. Центральная часть была закончена в 1877 году по проекту И. А. Монигетти, южное крыло спроектировал Н. А. Шохин при участии А. Е. Вебера. Северный корпус завершил комплекс музея и был закончен к 1907 г. по проекту архитектора В. И. Ерамишанцева при участии В. В. Воейкова. В традициях своего времени архитекторы выполнили фасады музея в псевдорусском стиле. Это означало, что тяжелый накладной декор в “русском стиле” полностью скрывал конструктивное решение музея. Комплекс походил на печатный пряник с объемными лепными деталями. Каждый объем

сооружения жил своей, замкнутой внутри, жизнью. Дворы использовались только для технических целей. Экспозиция музея была размещена в 65 музейных залах, кроме того, в комплекс входила библиотека (более 3 млн. книг и изданий), лекторий с большим залом для проведения встреч с выдающимися людьми современности и музыкальных вечеров и множество других помещений.

В его коллекцию входят более 170 тысяч экспонатов, ценнейшие музейные коллекции, многие из которых просто уникальны. Сотрудники музея подсчитали, что ежегодно Политехнический музей посещает не менее 450 тысяч человек. Чтобы продолжать развитие, музею нужны новые возможности. Поэтому Попечительский совет Политеха объявил конкурс на архитектурную концепцию реконструкции музея. Председатель Попечительского совета И. И. Шувалов заявил, что Москве нужен новый центр культурного туризма и современный музей мирового уровня, который внесет весомый вклад в жизнь столицы. Он также подчеркнул, что новые технические решения, прежде всего, должны быть оправданы с экономической точки зрения, соответствовать самой современной архитектурной мысли и статусу Москвы как столичного города.

Для обновленного музея предполагается использовать самые передовые технологии. Видимо, именно здесь можно найти объяснение решению, принятому жюри конкурса, которое присудило победу за проект реконструкции Политеха молодому японскому архитектору Джуниа Ишигами, работающему совместно с Arup /Naoko Kawamura.

Архитектура будущего: идеи города-сада возвращаются?

Как известно, общество развивается по спирали, и так само одни и те же идеи могут периодически возникать через определенные промежутки времени. Пережив период увлечения индустриализацией, многие страны сегодня обратились в сторону экологической архитектуры, тем самым косвенно реанимируя на новом витке истории идеи “города-сада” Э. Говарда. Это же справедливо и в области проекта реконструкции Политехнического музея.

По мысли Ишигами Политехнический музей должен превратиться в музей-парк. Парк будет вокруг и под зданиями комплекса. Для того, чтобы добиться такого решения, архитектор предложил вокруг исторического здания вырыть огромный котлован (4 м глубиной), который объединит внутреннее и внешнее пространство музея. Попасть в этот парк можно будет прямо с улицы, причем парк внутри музея расположится в подвальном этаже, где вместо складов появится дополнительное экспозиционное пространство. Под музейным комплексом будут сооружены и столь дефицитные в центре города автостоянки. А сам комплекс будет окружен зеленью парка, которая становится все более необходимой в Москве, где в последнее время в угоду застройщикам, преследующим сиюминутную выгоду, исчезло огромное количество деревьев. Внутреннее пространство музейных дворов будет соединено с внешним. Сооружения, входящие в комплекс нового музея по проекту не разделяют (как это было раньше), а связывают пространство воедино. Музей становится частью городского пространства, а городское пространство частью музея. В

этом решении Ишигами, несмотря на свои декларации, полностью отвергающие традиции, все же близок к традициям и опыту японских мастеров старшего поколения, построивших знаменитые на весь мир музеи. Так же как и мастера старшего поколения, Ишигами использует вечную тему природы и ее влияния на архитектуру.

Но самое любопытное то, что музейный парк, по проекту Ишигами, должен быть круглый год защищен от воздействия снега и дождя. Над музейными сооружениями, перекрывая внутренние дворы, архитектор предложил натянуть высокотехнологичную прозрачную полимерную пленку. Идея звучит великолепно, в проекте выглядит замечательно, но очень трудно представить себе, как эта пленка будет выдерживать тяжесть снеговой нагрузки, которая в нашем климате бывает довольно значительной.

Исторические фасады старого Политеха, относящиеся к концу 19 века, Ишигами собирается сохранить в неизменном виде. Именно этим отношением к истории проект Ишигами выгодно отличался от всех остальных конкурсных предложений. Исторические фасады Политеха сами станут экспонатами, помещенными в новую среду, созданную архитектором. Очевидно, сосуществование старого и нового в проекте Политехнического музея будет его основной интригой.

До 2015 года музей продолжал жить прежней жизнью в старых стенах. Недавно было объявлено, что реконструкция началась, и в ее основу положена концепция японского архитектора Джуниа Ишигами. Вероятно, в проект – концепцию, принятую за основу, будут внесены изменения, продиктованные нашей реальностью. Но начало положено и у московского музея появилась возможность стать немного “японским”, если под этим особенным японским подходом увидеть вращение реконструируемого объекта в среду исторического города. Исходя из творческих устремлений японского архитектора, московская работа будет попыткой реализации его кредо: “...создавать новые сооружения, новые пространства, иначе организовывать окружающую среду”, “...изменить стиль жизни современной культуры, наполнить ее новыми ценностями” [3].

Выводы

Анализ современных направлений региональной политики в разных странах мира свидетельствует о том, что в сфере архитектуры и строительства происходит слияние архитектурных течений и утрачиваются черты региональной принадлежности. Доминирующей стает интернациональная направленность современной архитектуры, подкрепляемая региональной политикой активных контактов с зарубежными исполнителями, программами обменов студентами и преподавателями, открытие филиалов проектных фирм в разных странах.

Список использованных источников

1. Взаимосвязь искусств в художественной жизни России второй половины 19 века. М., 1982.
2. <http://www.lenta.ru/news>. <http://www.jnyi.jp/> <http://eng.polymus.ru/>

3. Официальный сайт мастерской Ишигами [электронный ресурс]
<http://www.jnyi.jp/>

Голуб Андрій Анатолійович, асистент
Київський національний університет будівництва і архітектури
ЗАКОНОДАВСТВО ЄС, США, КАНАДИ, РОСІЇ ТА ЯПОНІЇ ЩОДО
СТВОРЕННЯ ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМИ ПАРКАМИ

Україна задекларувала бажання стати членом ЄС, але Європейський Союз висуває до країн, що претендують на членство, великий перелік вимог, багато з яких стосуються і природоохоронної сфери. У 2012 році була парафрована Угода про асоціацію між Україною та ЄС, а у 2014 році – підписано «політичну» та «економічну» частини даної Угоди. Важливим елементом співпраці у сфері охорони довкілля, як і в багатьох інших сферах, що визначаються Угодою, є поступове наближення законодавства України до політики та законодавства ЄС.

Загалом законодавство Європейського Союзу у природоохоронній сфері має декілька рівнів, найвищим з яких є «загальноєвропейський», виконання законодавчих актів на якому є обов'язковим для всіх країн-членів ЄС і вимагає гармонізувати внутрішнє законодавство кожного з членів із загальноєвропейським. Також у кожній країні на «національному» рівні існує власне законодавство, що враховує особливості фізико-географічного районування. Найнижчим рівнем у даній системі є «регіональний» рівень (табл. 1).

Таблиця 1.

Законодавство ЄС щодо національних парків
(на прикладі Великої Британії)

Рівні законодавчих актів	Перелік законодавчих актів
«Загальноєвропейський» рівень - European Legislation	Директива ЄС «Про місце проживання» - EU Habitats Directive (92/43 / ЄЕС), перенесена в законодавство Великобританії в «Положення збереження середовища перебування», 2010 р. (з поправками)
«Національний» рівень – National Legislation	- Закон щодо «Дикої природи і сільській місцевості», 1981р. (з поправками); - Закон «Про сільську місцевість і права на шляхах», 2000р. (з поправками); - Закон «Про природне середовище і сільські громади», 2006р. - Закон «Про захист борсуків», 1992р. - Закон «Про огорожі», 1997р.

<p>«Регіональний» рівень – National and Local Policy and Guidance</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Закон «Про планування політики Уельсу» (глава 5), 2014р. - Закон «Про технічну консультацію», (примітка 5) - «План дій щодо збереження біорізноманіття Великобританії» - «План місцевих дій національного парку щодо збереження біорізноманіття» - «Місцевий план розвитку національного парку» - «Практика в області біорізноманіття та геологічної охорони у плануванні та розвитку»
---	---

У Німеччині на «національному» рівні прийнято окремий Закон «Про національні парки» (1973 р.), який регулює питання створення і функціонування парків на території країни. Даним актом визначено і основні цілі створення – охорона і наукове дослідження ландшафтів, рослин і тварин, навчання і відпочинок населення в тій мірі, яка не шкодить природі [6].

У США для природоохоронного управління в національних парках Конгресом прийнято такі законодавчі ініціативи, як: «Закон про історичні місця» («The Historic Sites Act», 1935 р.), «Закон про систему збереження національної дикої природи» («National Wilderness Preservation System Act», 1964 р.), «Закон про збереження земельного і водного фондів» («Land and Water Conservation Fund Act»), «Закон про збереження історичних пам'яток національного значення» («National Historic Preservation Act»), «Закон про національну політику в сфері екології» («National Environmental Policy Act», 1969р.), «Закон про вимираючі види» («Endangered Species Act», 1973р.) та ін. [2].

Щодо рекреаційних заходів та проблем регулювання туристичних потоків в національних парках США прийнято: «Закон про вивчення парків, парквейв і рекреації» («The Park, Parkway and Recreation Study Act», 1936р.), що уповноважило Національну паркову службу США на співпрацю з іншими урядовими агенціями для створення автотрас та інших об'єктів паркового господарства на рівнях держави, штату і місцевих органів управління; «Закон про систему національних шляхів» («National Trail System Act», 1968р.), який сприяв створенню рекреаційних маршрутних шляхів, доступних для урбанізованих зон; «Закон про національні парки і рекреацію» («National Parks and Recreation Act»), який увів 15 нових об'єктів до паркової системи, в тому числі національну рекреаційну зону в каліфорнійських горах Санта-Моніки.

Щодо Канади, то тут прийнято єдиний Федеральний закон – «Закон щодо канадських національних парків» (Canada National Parks Act), що регулює всі види діяльності рекреаційних територій, в тому числі і національних парків. У Канаді, як і у США, всі природоохоронні та рекреаційні об'єкти підпорядковані єдиній структурі – «Парки Канади» (Parks Canada, also known as the Parks Canada Agency). Вищезазначений закон містить пункти, щодо управління (administration), правил (regulations), виконання (enforcement), злочинів та покарань (offences and punishment) та інші [1].

У Російській Федерації основний закон, що регулює природоохоронну діяльність, має статус федерального і називається «Про особливо охоронювані природні території» (Федеральный Закон “Об особо охраняемых природных территориях”); ним встановлено сім основних видів охоронювальних територій, особливе місце серед яких займають державні природні заповідники та національні парки. Тільки ці дві категорії можуть знаходитись і управлятись виключно державними органами влади, «їх організація - виняткова компетенція Уряду Російської Федерації». За важливістю і, головне, за обсягом розв'язуваних завдань національні парки в системі особливо охоронюваних природних територій Росії займають одне з провідних місць [5].

В Японії у 1931 році був прийнятий Закон «Про національні парки» (National Parks Law), однак у 1957 році були внесені зміни, тепер в системі парків виділяється три різні категорії: національні парки, квазі-національні парки і природні парки префектури. Національні парки, як і квазі-національні, згідно даного закону мають три функціональні зони: 1 – «звичайна зона» (ordinary zone), 2 – «спеціальна зона» (special zone), 3 – «зона морського парку» (marine park zone). «Спеціальні зони» поділяються на чотири види: «спеціальна зона захисту» (special protection zone), спеціальна зона I класу (special zone of Class I), спеціальна зона II класу (special zone of Class II), спеціальна зона III класу (special zone of Class III); всі інші території класифікуються як «звичайні зони», в тому числі і прибережні території, окрім особливо цінних підводних ділянок, які класифікуються як «зона морського парку» [7].

Попередній аналіз законодавчих документів та урядових постанов України, що відображено у спільній статті проф. Панченко Т.Ф. та Голуба А.А. «Значення природоохоронного законодавства для створення та розвитку національних природних парків» [3] свідчить про те, що відносно національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, біосферних заповідників та інших об'єктів природно-заповідного фонду, у яких окрім природоохоронної, існує і рекреаційна функція, відсутні законодавчі документи «прямої дії», що враховують містобудівні аспекти організації цих територій. Зокрема, у Законі України «Про природно-заповідний фонд», що є основним документом який регулює діяльність в межах об'єктів природно-заповідного фонду, враховує переважно екологічні аспекти формування національних природних парків і не регламентує розвиток інших сфер господарської діяльності [4].

Узагальнення зарубіжного законодавства дає підстави стверджувати, що на відміну від України, містобудівний підхід відіграє ключову роль при формуванні мережі природно-рекреаційних територій, зокрема національних парків. В багатьох країнах прийнято відповідні закони. Вони визначають основи управління національних парків, містобудівні засади функціонального зонування та планування території, номенклатуру елементів їх благоустрою. Вони є необхідною базою для врахування при розробці українського законодавства містобудівного спрямування.

Список використаних джерел

1. Служба національних парків Канади [Електронний ресурс]/Спосіб доступу: URL: <http://www.pc.gc.ca/eng/pn-np/nt/aulavik/docs/plan2/sec6.aspx>.
2. Служба національних парків США [Електронний ресурс]/Спосіб доступу: URL: <http://www.nps.gov/index.htm>.
3. Панченко Т. Ф. Значення природоохоронного законодавства для створення та розвитку національних природних парків / Т. Ф. Панченко, А. А. Голуб // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник / Відп. Ред. М.М. Дьомін. – К., КНУБА, 2013. – Вип. №34. – С. 317–325.
4. Відомості Верховної Ради України, 1992, N 34, ст.502.// Закон України «Про природно-заповідний фонд України», 16.06.1992, Глава 3, ст. 20, 21.
5. Федеральний Закон Росії «Об особо охраняемых природных территориях». (с изменениями на 3 июля 2016 года), Федеральный закон от 14 марта 1995 года №33-ФЗ.
6. Bavarian forest national park. [Електронний ресурс] / Режим доступу: URL: <http://www.nationalpark-bayerischerwald.de/english/nationalpark/management/index.htm>
7. Ministry of the Environment, Japan [Електронний ресурс]/Спосіб доступу: URL: <https://www.env.go.jp/en/>

Ли Шуань, аспірантка (Китай)

ПРОБЛЕМА СОХРАНЕНИЯ И РЕСТАВРАЦИИ ЕВРОПЕЙСКОГО АРХИТЕКТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В КИТАЕ

Проблема сохранения европейского архитектурного наследия в городах Китая является очень актуальной в силу нескольких причин.

Во-первых, это достаточно обширное наследие строилось по европейским строительным технологиям, в европейских стилях и коренным образом отличается от традиционной китайской архитектуры. Вполне закономерно, что при реставрации таких зданий у китайских реставрационных фирм возникают определенные трудности, поэтому они охотно сотрудничают с коллегами-реставраторами из Европы, США и из Украины, которые могут поделиться с ними профессиональным опытом ликвидации аварийного состояния таких объектов. В Украине китайских специалистов заинтересовал опыт украинской реставрационной корпорации “Укрреставрация”, которая в течение семидесяти лет занимается реставрацией исторических объектов в Украине, в том числе и при их перепрофилировании под современные функции.

Вторая причина связана с быстрым темпом роста и развития городов, в которых сосредоточена значительная часть европейского архитектурного наследия. Такие города как Харбин и Циндао – не только основные центры зданий европейского и русского модерна, но прежде всего мегаполисы-миллионники с развитыми отраслями промышленности, с постоянно развивающейся транспортной инфраструктурой. В ряде случаев быстрые темпы урбанистики негативно влияют на степень сохранности исторической

застройки прежде всего из-за активного вторжения современной архитектуры, прокладки новых дорог и экологических проблем.

Историческая настройка в мегаполисах и международное законодательство. С одной стороны, урбанистические процессы в центрах сосредоточения европейской архитектуры в Китае являются вполне закономерными, однако, с другой стороны, в таких условиях приходится соблюдать и международное законодательство в сфере охраны и реставрации исторических объектов, таких как Венецианская хартия 1964 года, Парижская Конвенция о защите всемирного и природного наследия 1972 года, Московская хартия архитектурного наследия 1996 года и ряд других документов [2-4]. Не всегда удается следовать и законодательно утвержденным на 15 Генеральной Конференции ЮНЕСКО в 1968 году Рекомендациям об обеспечении безопасности культурным ценностям, находящимся под угрозой общественных или частных работ, посвященным именно проблемам сохранности культурных ценностей в условиях глобализации и усиления урбанистических процессов. Изложенные в Рекомендациях опасные тенденции, в частности, снесение менее ценных зданий в целях расширения городов, отсутствие полного памятникоохранного списка, утрата первоначального вида памятников архитектуры из-за перестройки и надстройки являются актуальными и для условий Китая. Например, много исторических зданий стиля модерн в Китае не было сохранено: железнодорожное собрание, старый вокзал, консульство Голландии в Харбине, а в историческом храме-памятнике Христа Спасителя в Шеньяне вообще находится склад, и местное население не воспринимает его как старинный объект, подлежащий охране.

Особая проблема связана с негативным влиянием на состояние памятников расположенных рядом транспортных артерий, особенно интенсивного движения, и метрополитенов, так как в последнем случае усиливается просадка грунтов, возникают вибрации, что приводит к аварийному состоянию вначале оснований и фундаментов, а впоследствии и всего здания в целом.

Международные контакты в сфере изучения, реставрации и приспособления исторического наследия в Китае. В последнее время намечается усиление контактов между китайскими и иностранными специалистами в области охраны и приспособления исторического наследия. Недавно в Тяньцзине на базе Тяньцзиньского университета состоялся четвертый международный симпозиум сохранения и современного использования архитектурного наследия (Doctoral candidates forum of Tianjin university (architecture) The 4th international symposium on architecture heritage preservation and sustainable development, Tianjin, 2016). Кроме того, усиливается интерес к изучению исторической европейской архитектуры на территории Китая, в том числе и наследия модерна.

В последние годы наметилось сотрудничество между украинскими реставраторами и историками архитектуры и китайскими исследователями архитектуры модерна, к которому подключились специалисты ближнего и

дальнего зарубежья, так что постепенно из двухсторонних контактов они трансформировались в многостороннее сотудничество. Результатом сотрудничества стало издание под эгидой Посольства КНР в Украине двух коллективных монографий: “Модерн Западной Европы, Украины и Китая: пути трансформации и имплементации” (Киев, Феникс, 2015) и “Реинкарнация северного национального романтизма: исследование и опыт реставрации объектов” (Киев, Феникс, 2016), авторов Николая Орленко, Юлии Ивашко и Ли Шуань. Рецензентами на монографии выступили известные исследователи модерна из Латвии, Польши, Украины и России. Монографии несколько раз презентовались в Украине, в Китае, в других странах, и в результате наметились новые контакты и расширился круг участников проекта по популяризации и сохранению наследия европейского модерна на территории Китая, а в Китае больше узнали о модерне в городах Украины и познакомились с украинским опытом реставрации памятников архитектуры.

Наследие северного национального романтизма в городах Китая. Сочетание мультикультурализма и регионализма в пределах одного стиля архитектуры наглядно прослеживается в модерне Китая, где интернациональные тенденции европейского модерна причудливо переплелись с традиционной китайской архитектурой, породив оригинальную версию европейского модерна на территории Китая, что характерно для стран с наличием европейских сеттльментов [1]. В то же время, своеобразная версия модерна даже в пределах Китая отличается в различных городах: объекты Циндао – немецкого сеттльмента – отличаются от объектов русских сеттльментов Харбина, Шеньяна и Даляня. Вкратце можно сказать, что декоративный модерн русских городов отличается большей стилевой чистотой, чем модерн Циндао, где сильна модернизированная эклектика с элементами традиционной баварской архитектуры [1]. Наряду с этим, в модерне Циндао возникло оригинальное явление в репрезентативных зданиях – воплощенная немецкими архитекторами своеобразная интерпретация германского национального романтизма.

Изучение истоков северного национального романтизма позволило установить причину его появления в Циндао. Северный национальный романтизм Германии был характерен для той части страны, к которой принадлежала Пруссия. Основные представительские здания Циндао строили выходцы из королевства Пруссии (Лазарович Вернер, Курт Роткегель), столицей которого в 1701–1947 годах был Берлин, и именно в Берлине проходили конкурсы на проектирование некоторых репрезентативных зданий в Циндао (тут уместно вспомнить проводившийся в Берлине конкурс на проектирование протестантской церкви Циндао) [1]. Использованию мотивов германского национального романтизма способствовало и наличие залежей местного серого гранита.

Следует отметить, что залогом монументальности и масштабности сооружения являлась стилевая чистота, присутствовавшая, как правило, в репрезентативных уникальных зданиях. Частные же постройки в основном не

занимали уникального градостроительного положения, не отличались крупным масштабом и дорогой отделкой и могли привлечь внимание в основном нестандартностью композиции и экспрессивным силуэтом.

Идеологическое назначение здания диктовало выбранный масштаб и применяемые строительные материалы. Согласно идеологии германских колонистов, те здания, которые воплощали присутствие Германии в Циндао, должны были – с одной стороны, отличаться крупномасштабностью и монументальностью как синонимами нордического характера (германского национального романтизма), с другой – в них допускалось использование тех архитектурных элементов и приёмов, которые воспринимались как исконно немецкие (применение грубых форм, рваного камня, стилизованного фахверка и “баварских” башенок, как это было применено в бывшем здании главного немецкого полицейского управления в Циндао).

Как уже было сказано ранее, несмотря на ориентальные истоки европейского модерна, при появлении объектов стиля модерн в Китае и в Японии он воспринимался как чужеземный и такие объекты редко строились местными архитекторами. Как правило, застройка модерна сосредоточилась в границах иностранных городов-колоний Британии, Германии, России. Говоря о центрах средоточия модерна в Китае упоминают прежде всего германский сэттльмент Циндао, международный Тяньцзиньский сэттльмент, русские восточные территории (Харбин, Далянь), а также Шанхай. Как правило, каждая страна воплощала в своих городах-колониях свойственный этой стране вариант стилистики модерна. Правда, следует оговорить, что модерн в архитектуре часто превращался в поверхностное цитирование без стилистического единства фасада и интерьера и для него были свойственны эклектизм, перенасыщенность элементами и деталями и наложение элементов китайской культуры. Исключением является ряд зданий на русских территориях – в Харбине, Даляне, Шеньяне (как правило, в стилистике декоративного или неорусского модерна) и несколько уникальных зданий, запроектированных под влиянием северного (германского) национального романтизма в Циндао.

Уникальность варианта северного национального романтизма в Китае состоит в том, что это направление прижилось и распространилось на значительном удалении и от северной Германии, и от Скандинавии, и от Петербурга, в совершенно иных природно-климатических и социо-культурных условиях, что повлекло за собой имплементацию (приспособление) одной из самых самобытных ветвей модерна применительно к китайским условиям. Уникальным является и тот факт, что в трансформированном варианте северного национального романтизма в Циндао эклектизм присутствует в гораздо меньшей мере, чем в объектах других разновидностей модерна в Китае и эти объекты отличаются, как правило, крупным масштабом. Вместе с тем, они отличаются меньшей упорядоченностью композиции, более грубой обработкой камня по сравнению с объектами Берлина или Гамбурга того же периода, что, с одной стороны, сближает объекты северного национального романтизма в Циндао с “неороманским” стилем Г. Ричардсона и финским

национальным романтизмом, а с другой – является еще одним доказательством влияния германского национального романтизма и построек Г. Ричардсона на финский национальный романтизм.

Можно много говорить о том, что даже в лучших объектах Циндао с использованием стилистических особенностей северного национального романтизма присутствуют признаки, несвойственные исконному германскому национальному романтизму, однако архитекторам удалось добиться главного: их объекты кажутся удачными цитатами национального романтизма, выделяются своей масштабностью и монументальностью и демонстрируют возможность приспособления европейского стиля к условиям Китая. При этом следует отметить, что такое удивительное смешение “северного” европейского стиля и “восточного” китайского не воспринимается безвкусно и органично вписывается в природное окружение.

Выводы. Очевидным является тот факт, что большинство объектов модерна в Европе строилось как объекты в системе жёсткой квартальной застройки городов и значительно меньшее число объектов модерна – это особняки либо объекты в парковой зоне [1]. Напротив, знаковые объекты модерна в городах Китая безусловно ощутили на себе влияние местной архитектурной традиции, согласно которой объект архитектуры вторичен по отношению к окружающей природной среде и должен быть гармонично вписан в нее. Поэтому вполне реально предположить, что определенное видоизменение сурового северного национального романтизма применительно к условиям Китая было произведено немецкими архитекторами намеренно. За семнадцать лет господства (1898–1914) немцы сумели придать Циндао черты исконно немецкого города и построили основные здания (правительственная резиденция, вокзал, порт, церковь, множество магазинов, офисов, жилых зданий). Быстрому экономическому развитию Циндао способствовал особый статус города для Германии, благодаря притоку немецких инвестиций вплоть до ухода немецкой эскадры и оккупации Японией Циндао развивалась и вся провинция Шаньдун [5]. Центральная часть города была предусмотрена в южной части горы Гуанхай (Guanhai) в северной части побережья Циндао. Административный центр был предусмотрен около резиденции германского губернатора (Kiaochow House of Gouvernor). Коммерческо-деловая часть городской жизни сосредоточилась на юге – по ул. Zhongshan Road, Cuangxi Road и Taiping Road [1].

Следует отметить, что объекты с использованием стилистики северного (а именно германского) национального романтизма в Циндао не являются буквальной копией зданий в городах Германии, они отличаются менее цельной композицией, другими приемами использования рваного гранита, сами силуэты и формы более скруглённые, а силуэты башен и крыш близки к силуэтам построек Г. Ричардсона, возможно, даже в большей степени, чем к германским образцам национального романтизма.

Оригинальность наследия северного национального романтизма в Китае требует его тщательного сохранения и профессиональной реставрации.

Список использованной литературы

1. Ивашко Ю. В. Модерн Западной Европы, Украины и Китая : пути трансформации и имплементации / Ю. В. Ивашко, Ли Шуань. – К. : Феникс, 2015. – 152 с.
2. Международная хартия по консервации и реставрации исторических памятников и достопримечательных мест // Методика и практика сохранения памятников архитектуры. – М. : МАРХИ, 1974. – С. 123–127.
3. Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць [Венеціанська хартія] // Україна в міжнародних правових відносинах. – Кн. 2: Правова охорона культурних цінностей. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – С. 392–393.
4. Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини. – К. : Фенікс, 2008. – 176 с.
5. Wang Chaolu. Fifty Old Constructions in Qingdao / Wang Chaolu. – Qingdao : Qingdao Publishing House, 2008. – 114 p.

*Поминчук Марина Владимировна, ассистент,
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры*

ПРАВОВОЕ ЗОНИРОВАНИЕ ТЕРРИТОРИИ ГОРОДА. ОПЫТ ЗОНИНГОВЫХ ОГРАНИЧЕНИЙ В США

Вот уже более 20 лет как командно-административное управление в нашем государстве сменилось на рыночное, однако практически во всех городах Украины по-прежнему можно отметить высокую степень государственного влияния на порядок передачи прав собственности, пользования и распоряжения объектами недвижимости. Контекст «ушел», а система по инерции продолжает существовать в практически неизменном виде.

Как показывает западный опыт, инструментом новой градостроительной политики должен стать так называемый «зонинг» – способ управления использованием территории населенных пунктов, который базируется на зонировании территории по определенным принципам и установлении жестких ограничений застройки участков в каждой зоне. Именно поэтому в 2011 г. Верховной Радой Украины был принят Закон «О планировании и застройке территории», согласно которому в городах Украины должен был появиться новый вид документации – местные правила застройки (зонинг) – базовый юридический инструмент регулирования отношений в сфере использования и строительного обустройства земельных участков в условиях рыночных отношений. Однако принять закон – это еще не решение проблемы. Зонинг необходимо разрабатывать и здесь без детального анализа западного опыта не обойтись. Именно поэтому данная статья рассматривает возникновение, дальнейшее развитие и современную критику зонинга в США.

История возникновения зонинговых ограничений в США

Несмотря на то, что в конце 19 века во многих европейских городах Великобритании, Германии и Швеции были разработаны системы управления, которые впоследствии превратились в то, что известно сегодня как зонирование, Нью-Йорк считается первым городом, который внедрил на своей территории зонинг, приняв резолюцию 1916 года. Данный прецедент возник после возведения головного офиса страховой компании EquitableLifeAssuranceCompany, которая построила для своих служащих 40-этажное здание без всяких уступов, максимально используя участок среди узких улочек в Нижнем Манхэттене. Такое безумное решение отрезало множество помещений нижних этажей от прямого попадания солнечных лучей. Тогда и были впервые предложены правила зонирования, в схемах которых определялось, сколько проектировщик высотного здания должен отступить от красной линии вглубь, и только после этого продолжить восхождение. В Манхэттене можно встретить самые разные подобные решения – от многоступенчатых до диагональных [2 ; 3].

Но это была не единственная причина. В начале 20 века Нью-Йорк буквально трещал по швам от нескончаемого потока иммигрантов, жилье для которых возникало повсюду, в том числе возле производственных объектов и, что хуже всего, вблизи особняков [5].

Таким образом, зонинг Нью-Йорка предполагал ограничение в использовании земельных ресурсов. В общей сложности город был разделен на «зоны»: жилые районы, торговые и производственные. Кроме обычного ограничения по высоте, принятые правила устанавливали описанный выше параметр для высотных зданий: отступ с которого можно было начинать возвышение. Больше не регламентировалось ничего: ни места для парковки, ни озеленение, ни правила проектирования. Это был всего лишь хребет зонинга с разделением города на зоны с целью исключения скученности людей, обеспечения некоторых санитарных и противопожарных норм, а также предотвращения возможных неприятных соседств в будущем [4 ; 5].

Типы зонирования в Соединенных Штатах

За всю историю развития зонинга в США было сформировано четыре системы (в США – кодекса) регулирования застройки. Вышеописанный тип получил название «Евклидоваго» зонинга (euclidenzoning), в честь города Евклид, штат Огайо, который впервые выиграл судебный процесс относительно законности зонирования территории в 1926 году [5].

В соответствии с евклидовым зонингом все территории делятся на зоны: 1) жилые зоны, дифференцируемые на зоны односемейных жилых домов, зоны двухсемейных блокированных домов, зоны многоквартирных домов, зоны высокоплотной жилой застройки (более 20 квартир на 1 акр, соответственно, более 50 квартир на 1 га); 2) зоны коммерческие; 3) зоны производственные; 4) сельскохозяйственные зоны [6]. В соответствии с разграничением земель по зонам на том или ином участке возможно только строительство зданий определенного типа и назначения.

Происхождение и логика евклидового зонинга детально рассмотрены в книге американского юриста Дональда Элиота «A Better Way to Zone». Автор описывает дальнейшую эволюцию евклидового зонинга на примере города Денвер. В 1923 году был принят первый зонинг в Денвере, а в 1957 – второй, в котором основные категории (жилье и промышленно-торговые территории) были разбиты на множество подтипов. Человеческому глазу порой даже бывало трудно определить разницу между оттенками одного цвета на карте, которыми обозначались дифференциации основной зоны [5].

По мере того, как росло количество зон, росло и число категорий, предусмотренных законом о зонинге. Так, с 1957 года в Денверском законе о зонировании начали фигурировать такие категории как парковка, загрузка, выделение тепла, света, испарений и вибраций. К 1994 году количество категорий выросло до невообразимых масштабов и сейчас предпринимаются меры по упрощению всей системы. Подобные процессы происходили во многие других городах [5].

Самое существенное добавление к Евклидовому зонингу, по мнению Элиота, было сделано в период с 1920 по 1960 год и было связано с появлением автомобиля. Соблюдая необходимое расстояние между объектами на участке, определенные здания привлекают большее количество машин, что приводит к заторам на дорогах. Для решения этой проблемы требовалось не просто создать новую зону, а и внести коррективы в уже существующие категории. Теперь при строительстве объекта нужно было учитывать количество парковочных мест соответственно с назначением объекта. На самом деле это было важное изменение: отныне требования к объекту проектирования зависели не только от окружения, но также и от функции объекта [5].

Несмотря на свою четкую структуру и простоту внедрения, евклидовое зонирование подвергается тяжелой критике из-за отсутствия гибкости и определяется теперь как устаревшая теория планирования. Прежде всего из-за того, что не подразумевает смешанную застройку, которая в США широко практикуется, где нет явного деления районов, кварталов и домов на коммерческие, жилые и прочие зоны. Типичный пример смешанной застройки – Нью-Йорк. Здесь на первых этажах зданий могут быть магазины и офисы, а на верхних – обычные квартиры [4 ; 5].

На основе евклидового зонирования был сформирован второй тип евклидового зонирования («eucliden II zoning»), которое использует традиционную классификацию (промышленные районы, коммерческие, дома для нескольких семей, дома для одного хозяина и т.д.), но вкладывает один класс зонирования в рамки другого в иерархическом порядке подобно концепции использования смешанной застройки. Таким образом, для всех районов зонирования, в сущности, добавляется третье измерение в плоскости евклидового зонирования. Например, зона с домами на несколько семей, это зона, в которой кроме жилья данного типа может находиться коммерческие и промышленные районы. Данный тип зонирования соответствует концепции смешанной застройки, таким образом позволяет наиболее полно и эффективно

использовать городские территории, упрощает всю зонинговую классификацию в простой и единый набор видов деятельности [4].

Альтернативой традиционному типу зонирования является зонирование на основе практического воплощения (*performancescodes* или *effects-basedplanning* – планирование, основанное на результатах). В отличие от евклидового зонирования, которое определяет, какие виды землепользования могут быть в пределах указанного района, «*performancescodes*» определяет интенсивность использования земли (производительность участка), кроме этого, принимает во внимание влияние на прилегающие территории и объекты общественного назначения. [7 ; 8]

Консультант по планированию Лейн Кендинг, считается творцом «*performancescodes*», который впервые был реализован в 1973 году в Бакс Конти, штат Пенсильвания, а затем во многих крупных и небольших городах США.

Одно из основных преимуществ «*performancescodes*» это то, что данный тип зонирования предоставляет муниципалитетам и проектировщикам большую гибкость в разработке проектов, поскольку использование собственности не ограничено до тех пор, пока воздействие на соседние территории не станет негативным (в соответствии с данными правилами). Данный критерий активнее обеспечивает инновационную деятельность и внедрение новых технологий, чем традиционная форма территориального зонирования [8].

Безусловно, «*performancescodes*» является более эффективным в деле сохранения окружающей среды, так как он оценивает непосредственное воздействие, а не опосредованно через список разрешенного использования территории. Но, тем не менее, впоследствии, многие города отказались от данного типа зонирования, так как он требует от городских властей постоянного внимания и принятия справедливых решений на основе субъективных критериев, что может привести к правовым проблемам. Если «*performancescodes*» и прижился в некоторых городах то, как правило, гибридизировал с традиционным зонингом [8].

Стимулирующее зонирование («*incentivcodes*») получило в США наибольшее распространение. Впервые данный тип зонирования был реализован в Чикаго и Нью-Йорке. Основной чертой стимулирующего зонирования является система вознаграждений (*reward-basedsystem*) в целях поощрения развития, которое соответствует задачам принятого городского развития. Стимулирующее зонирование предоставляет застройщику широкие полномочия при условии выполнения ключевых обязательств. К примеру, девелоперу в качестве бонуса позволяется увеличить отношение этажей к занимаемому дому участку земли, если он готов создать какие-либо дополнительные удобства для жителей микрорайона или улучшить его инфраструктуру [4 ; 9].

Так называемая «система вознаграждений» содержит обширный список критериев стимулирования для застройщиков, которые решают принять или

нет предложение. Масштаб «награды», соответствующей стимулирующим критериям, является приманкой для застройщиков, чтобы те включили требуемые критерии развития в свои проекты [9].

Стимулирующее зонирование обеспечивает высокую степень гибкости, но может быть сложным в применении. Чем больше проект использует критерии стимулирования, тем больше требует от властей постоянного контроля за ходом выполнения проекта. Созданная система стимулов также может быть сложна в реализации и зачастую требует широкомасштабного пересмотра для поддержания баланса между величиной стимула и объемом отдачи застройщиками [4 ; 9].

Зонирование, основанное на форме (form-based codes), один из последних вариантов популярной в Америке идеи зонинга. Как показала практика, этот тип зонирования весьма оправдан при некоторых обстоятельствах. Основной идеей является то, что классическое зонирование слишком озабочено функциональным дроблением землепользования и перестало обращать внимание на развитие формы. Таким образом, данный тип зонирования в качестве организующего принципа использует характеристики физической формы, а не разделение по видам использования территории [5 ; 10].

Зонирование основанное на форме рассматривает взаимосвязь между фасадом здания и общественной зоной, формой и массой здания, а также масштабы, типы улиц и кварталов. Правила застройки, составленные на основе «form-based codes», предоставляются в схемах и текстах, и соответствуют регулиющему плану (regulating plan), который определяет соответствующую форму и масштаб, а, следовательно, и характер развития, а не только различия в землепользовании. Это, в отличие от обычного зонирования, делает основной упор на микроуровне и сегрегации землепользования, а также на контроле за интенсивностью развития с помощью абстрактных параметров (таких как количество жилых домов или квартир на акр, отступы от красных линий, соотношение паркинга) [10].

Критика зонинга в США

Зонирование в США уже давно подвергается критике, прежде всего как инструмент расовой и социально-экономической изоляции и сегрегации. И хотя законность всех форм дискриминации в жилищной сфере государственными или частными организациями была прервана в результате принятия Закона о гражданских правах 1968 года, многие утверждают, что законы зонирования по-прежнему использоваться для целей расовой сегрегации.

Кроме этого, в последнее время зонирование подвергся критике со стороны градостроителей и ученых, которые обвиняют зонинг как источник новых социальных бед. Прежде всего, Джейн Джекобс, в своем знаменитом труде «Жизнь и смерть великого американского города» утверждает, что упадок американских мегаполисов – следствие зонирования, которое оторвало людей от мест работы, вызвало «расползание» городов и, как следствие, установило культ автомобиля, способствовавшего отчуждению людей и загрязнению окружающей среды. В связи с этим в некоторых городах начали

практиковать развитие более плотных, гомогенизированных и многофункциональных районов, в которых возможна пешеходная и велосипедная доступность к рабочим местам и магазинам.

Но, несмотря на всю критику, зонинг в США остается основным инструментом в руках планировщиков, благодаря которому у последних есть возможность создать справедливое в социальном отношении пространство, организовать доступное жилье и на самом деле улучшить условия городской среды.

США имеет столетнюю историю разработки зонинговых ограничений. Наша страна только в начале этого пути. Именно поэтому украинским планировщикам необходим американский опыт как база, на которую можно опираться, как прототип, который можно адаптировать к нашим украинским реалиям. Тем более, что зонинг, как опять-же показывает американский опыт, это динамичный документ, в который вносятся изменения и дополнения, пока живет город, для которого он был составлен.

Список использованных источников

1. Гусаков В., Валетта У, Нудельман В., Вашкулат О. Регулювання використання і забудови територій населених пунктів (зонінг) // Довідник. – К., 1996.

2. Zoning. Residential, Commercial, or Industrial? [About.com:Geography] // <http://geography.about.com/od/urbaneconomicgeography/a/zoning.htm>

3. Белоголовский В., Новиков Ф. Социальная ответственность американской среды. Интервью с мастером интервью // Архитектурный вестник. – 2009. – №1(106)

4. Щелов О. На континентах: земля и воля // Ведомости. – 2007. – № 42(1816)

5. Elliott D.L. A Better Way to Zone. Ten principles to Create More Livable Cities. – Washington: Island Press, 2008

6. Hageman J.M. Contractor s Guide to the Building Code. 3-rd ed. Craftsman Book Company, 1994.

7. Definition of a Form-Based Code [FBCI] <http://www.formbasedcodes.org/index.html>.

8. Performance Zoning [Planning Wiki] // http://planningwiki.cyburbia.org/Performance_zoning.

9. Incentiv Zoning [Tompkins County Planning] // <http://www.co.tompkins.ny.us/planning/vct/tool/performancezoning.html>.

10. Performance Zoning [Tompkins County Planning] // <http://www.co.tompkins.ny.us/planning/vct/tool/performancezoning.html>.

*Чобітько Оксана Миколаївна, аспірантка,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

1. Постановка проблеми. Проблема збереження в автентичному вигляді об'єктів історико-архітектурної спадщини набула міжнародного значення, причому особливо помітною вона є в тих країнах, де не виконується в повному обсязі пам'яткоохоронне законодавство [1-3]. Незважаючи на те, що Україна приєдналася до міжнародних пам'яткоохоронних організацій і ратифікувала міжнародні правові документи в галузі охорони та реставрації пам'яток, було прийнято Закон «Про охорону культурної спадщини України» (2000 р.) і Державні будівельні нормативи з реставрації (склад, порядок розробки і затвердження науково-проектних документів), проте ситуація в пам'яткоохоронній і реставраційній галузях залишається критичною [4]. Не виконуються правила забудови в охоронних зонах, з'являються об'єкти несанкціонованого будівництва, нищаться пам'ятки для того, аби звільнити місце під нові хмарочоси.

Прихильники глобалізації та індустріалізації можуть заперечити, мовляв, місто – це динамічний живий організм, який постійно розвивається за потребами часу, тому зберегти історичну забудову в її первісному вигляді в усталеному оточенні часто стає неможливим. Проте приклади розвинених країн світу свідчать про протилежне: в Англії і Німеччині, наприклад, функціонує дієвий механізм стимулювання власників історичних будівель до збереження і фахової реставрації своїх об'єктів. В цих країнах хоча й є приклади вторгнення новаторської архітектури в історичний каркас міст, проте разом з тим виконується і пам'яткоохоронне законодавство. Можна сказати, що пам'яткоохоронна і реставраційна галузі є важливими галузями регіональної політики держав.

2. Міжнародна законодавча база. Сьогодні світовою спільнотою визнаний ряд законодавчих документів, які є основою для охорони і реставрації пам'яток архітектури [1-4]. Серед них варто виділити Венеційську хартію 1964 року, Паризьку Конвенцію про захист всесвітньої і природної спадщини 1972 року, Московську хартію архітектурної спадщини 1996 року, Хартію ICOMOS з підготовки спеціалістів у галузі охорони та реставрації об'єктів культурної спадщини, Нарський документ про автентичність та ряд інших [1-3].

Оскільки вище було сказано про небезпеку, яка загрожує пам'яткам архітектури з боку урбанізованого середовища, окремо слід проаналізувати положення, викладені в Рекомендаціях щодо убезпечення культурних цінностей, яким загрожують суспільні або приватні роботи (прийняті 15-ю сесією Генеральної Конференції ЮНЕСКО, Париж, 19 листопада 1968 р.). Актуальність цих Рекомендацій пояснюється тим, що процеси глобалізації негативно впливають на історичне середовище міст, розвиток промисловості та

урбанізація серйозно загрожує існуванню пам'яток. В цих Рекомендаціях надано міжнародне правове визначення терміну “культурні цінності”: в архітектурному контексті це “нерухомі об'єкти, тобто місцевості археологічного, історичного або наукового характеру, споруди чи інші елементи релігійного або світського характеру, що викликають історичний, науковий, мистецький або архітектурний інтерес, а саме архітектурні або традиційні ансамблі, історичні квартали міських чи сільських населених пунктів та залишки попередніх цивілізацій, що мають етнологічну цінність. Це стосується таких нерухомих об'єктів, як руїни, що збереглися на поверхні землі, а також археологічні чи історичні залишки, виявлені в землі; термін “культурні цінності” поширюється також на безпосереднє оточення цих об'єктів” [3, с. 41].

В Рекомендаціях наведено загальні принципи, на яких повинно базуватись збереження пам'яток в умовах урбанізаційних процесів. Насамперед це поширення охоронних заходів на всю територію держав - учасників, а не тільки на окремі пам'ятки та території, постійне оновлення реєстру пам'яток, з включенням до списку нововиявлених пам'яток, збереження автентичності пам'ятки з оточенням і охорона від негативних процесів глобалізації, рятування в будь - який спосіб пам'яток, які вимагають переміщення внаслідок трансформації території (тут варто згадати, скільки пам'яток архітектури України загинуло внаслідок влаштування системи штучних морів і затоплення територій, скільки з них виявилось недоступними для огляду і відвідування).

Необхідність дотримання прийнятих в 1968 році рекомендацій виявляється сьогодні навіть більшою, ніж на початку 1970-х років, оскільки перелік небезпечних впливів актуальний сьогодні як ніколи:

“а) проекти міського розширення або оновлення, які хоч і дозволяють зберегти зареєстровані пам'ятки, все ж спричиняють іноді знесення менш значних споруд, внаслідок чого руйнуються історичні співвідношення та безпосереднє оточення старовинних кварталів;

б) аналогічні проекти, розпочаті в зонах, де традиційні ансамблі, що мають культурну цінність як цілісність, зазнають ризику руйнування, оскільки не містять зареєстрованих пам'яток;

с) непродумані перебудови та ремонт окремих історичних будівель;

д) будівництво або трансформування доріг інтенсивного руху, що створює особливо серйозну небезпеку для місць або важливих споруд чи ансамблів пам'яток, які викликають інтерес з погляду історії” [3, с. 42].

3. Міжнародний досвід перенесення пам'яток на нове місце. В згаданих вище Рекомендаціях також зазначається, що “важливі споруди та інші пам'ятки, переміщені з метою уникнути їхнього руйнування суспільними або приватними роботами, слід знову розмістити в такому місці або безпосередньому оточенні, що нагадувало б їхнє первісне розташування і повертало б їх до схожого природного, історичного та художнього контексту” [3, с. 42]. Останнє положення, попри його зовнішню нереальність, вже давно плідно використовується в розвинених країнах світу.

Серед іноземного досвіду XIX–XX століття варто назвати перенесення виставкового павільйона “Крістал - палац” з Гайд-парку Лондона (1851) до його передмістя Сіднем - Хілл і перенесення готелю “Імперіал” (1916-1922) з Токіо до Нагої, де будівля знаходиться в упорядкованому природному оточенні

Рис 1. Готель “Імперіал”. Сучасна ситуація (фото Г.Шевцової).

Мейджі-Мура Музеум і є туристичним об’єктом (розібрано первісну будівлю в 1968 році, частково відбудовано на новому місці в 1976 році) [6] (рис. 1).

Автор проекту “Крістал-палац” Джозеф Пекстон домігся скасування продажу його збірного павільйону на металобрухт і для цього навіть заснував “Компанію Крістал-палац” (The Crystal Palace Company), яка збрала понад півмільйона фунтів приватного капіталу, що дозволило придбати 389 акрів (157 га) землі в Сіднем-Хіллі, збудувати залізничну колію навколо ділянки, залізничну станцію Crystal Palace, яка діє досьогодні, тобто перетворити парк на туристично-рекреаційну зону зі спроектованим Едвардом Мілнером подвійним каскадом ставків і озером з островами (всього 18 водоймищ), ця система фонтанів проіснувала до 1894-1895 років, потім на місці одного ставка було влаштовано футбольний стадіон (рис. 2). Для обслуговування системи фонтанів було побудовано дві водонапірні башти [5].

Після того, як вдалося викупити металеві конструкції виставкового павільйону у фірми “Fox & Henderson”, новий “Крістал-палац” було розширено, збільшено поверховість з трьох до п’яти поверхів, перетворено зали на експозиції виставок культури різних епох і народів [5]. Відкриття нового “Крістал-палац” відбулось в червні 1854 року, і вже за перші 30 років свого

функціонування цей тематичний парк відвідувало до 2 мільйонів глядачів на рік, тут проводились регулярні кінні змагання, фестивалі, вперше в історії людства було влаштовано парк динозаврів з скульптурами натурального розміру, виконаними Бенджаміном Хокінсом [5].

Рис.2. Креслення первісного Кристал-палац в Лондоні (фрагмент фасаду і план).

Будівля двічі страждала від пожеж: пожежа 1866 року знищила частину історичних залів і оранжереї північного трансепту, а також звіринець. В 1872 році на місці звіринця влаштували 120-метровий морський акваріум [5].

Втім, криза початку ХХ ст. призвела до банкрутства парку розваг. Однак, до продажу парку за борги не дійшло: стараннями лорда-мера Лондона парк було націоналізовано і передано до державної власності, в цьому статусі він проіснував до 1936 року [5].

Висновки. Міжнародний пам'яткоохоронний досвід свідчить про те, що об'єкти-пам'ятки в цивілізованих країнах є складовою регіональної політики збереження історичних цінностей. На прикладі історичних будівель Англії і Японії показано, що навіть тоді, коли зберегти історичний об'єкт в його первісному оточенні

неможливо, розроблені дієві механізми його перенесення на нове місце.

Список використаних джерел

1. Международная хартия по консервации и реставрации исторических памятников и достопримечательных мест. // Методика и практика сохранения памятников архитектуры. – М. , 1974. – С. 123–127.
2. Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць [Венеціанська хартія] // Україна в міжнародних правових відносинах. – Кн. 2 : Правова охорона культурних цінностей. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – С. 392–393.
3. Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини. – К. : Фенікс, 2008. – 176 с.
4. Прибега Л. В. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект / Л. В. Прибега. – К. : Мистецтво, 2009. – 304 с.

5. Кришталевий палац – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

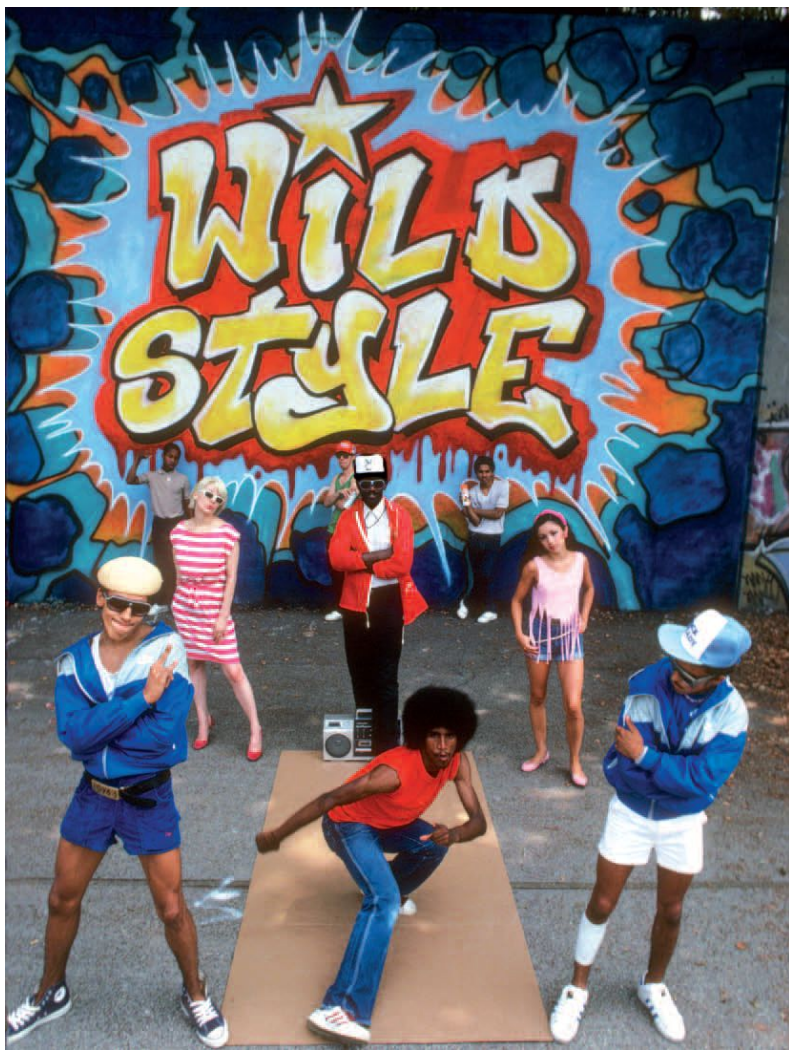
https://uk.wikipedia.org/wiki/Кришталевий_палац.

6. Imperial Hotel, Tokyo – Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

https://en.wikipedia.org/wiki/Imperial_Hotel,_Tokyo.

*Івашко Олександр Дмитрович, магістрант,
Перегуда Євген Вікторович, доктор політичних наук, професор,
Київський національний університет будівництва і архітектури*
СИМВОЛІЧНА ПОЛІТИКА : ПРИБОРКАННЯ ВПЛИВУ ЗНИЗУ

Прояв символічної політики знизу можна проілюструвати на прикладі тенденцій сучасної молодіжної хіп-хоп культури, яка об'єднує багато напрямів і в тому числі включає сучасне вуличне мистецтво. Певною мірою це напрям, дещо споріднений з течією хіппі 1970-х років: прихильники хіп-хоп культури сповідують аполітичність і вважають, що їх об'єднує мистецтво. Це течія, яка

виникла не зверху, як державне політичне замовлення, а саме знизу, і знизу вона справляє в свою чергу вплив на суспільство.

Культура хіп-хопу, що народилася у 1960-ті роки на тлі руху за рівноправні права чорношкірого населення Америки, післявоєнної депресії, загострення проблем серед населення, мала стати не тільки інструментом самовираження, спілкування, взаємоповаги, але й важливим елементом об'єднання людей на фоні соціальної кризи. Оскільки на той час економіка потребувала значних реформ, а рівень добробуту людей Південного Бронксу був занадто низьким, філософією такої нової культури стала ідея, що на

Фото Марти Купер 1.

вулиці у кожного має бути можливість виразити себе, не потребуючи при цьому грошових вкладень, оскільки основні людські цінності не потребують грошей і доступні кожному. Для того, аби повністю зрозуміти її, достатньо поглянути, наприклад, на фотографії Марти Купер, що яскраво відображають тогочасне життя дітей з бідних кварталів, які з щирою радістю стрибають на старих матрасах чи власноруч майструють щось зі знайдених на вулиці матеріалів (фото 1-2). Проте така обмеженість і була тим двигуном, який змушував імпровізувати, знаходити щось нове, тому безліч речей, які наразі відомі на весь світ, наприклад, скейтборд, народилися саме на брудних вулицях гетто, серед атмосфери розпачу та деструкції.

П'ять основних принципів, або PLUR – “Piece, Love, Unity, Respect” – ось і все, що тримає зовсім різні елементи в єдиному цілому. “Змагання замість насильства, творчість замість бездіяльності, постійний саморозвиток, єдність та взаємоповага до своєї творчості та творчості інших” – ці та багато інших принципів, які Африка Бамбаатаа виголосив у відповідь на безліч питань, адресованих до нього, максимально точно описують рух справжнього хіп-хопу, що зародився більше тридцяти років тому, але і досі залишається актуальним.

Фото Марти Купер 2.

У кінці 80-х – на початку 90-х років, течія хіп-хопу зазнала значних змін, цьому сприяв початок глобалізації суспільства та агресивні настрої населення у відповідь на бездіяльність

уряду, відсутність

джентрифікації та будь-яких позитивних змін, наслідком чого стало створення банд і зростання криміногенної ситуації в цілому. Величезна кількість збройних пограбувань, вбивств, відома ворожнеча між Східним та Західним побережжями, відлуння якої можна подеколи спостерігати і досі, стали серйозним випробуванням, оскільки у молоді не було іншого виходу. Якщо ти хотів вижити – потрібно було починати торгувати наркотиками або грабувати на вулицях.

Необхідність єдності та протиставлення творчості насильству та наркотикам були важливі як ніколи. Саме ці часи називають золотою ерою хіп-хопу, бо вона дала світу якої можна подеколи спостерігати і досі, стали серйозним випробуванням, оскільки у молоді не було іншого виходу, якщо ти хотів вижити – потрібно було починати торгувати наркотиками або грабувати

на вулицях. Необхідність єдності та протиставлення творчості насильству та наркотикам були важливі як ніколи. Саме ці часи називають золотою ерою хіп-хопу, бо вона дала світу більшість найкращих речей, творчих, у чомусь – геніальних речей, що протиставлялися депресивним та агресивним тенденціям у суспільстві.

Проте гроші та мода все одно роблять своє. Зараз термін “хіп-хоп” все більше асоціюється з треками про гроші та дівчат, золотими масивними прикрасами, пафосом та дорогими авто, завдячуючи пропагандистській роботі засобів масової інформації. Істинна суть хіп-хопу була спотворена і створений певний стереотип, який досі успішно прижився за останні роки. Але, не дивлячись на це, все ж таки досі залишається і справжня течія хіп-хопу, яку не показують на телебаченні, про яку не говорять по радіо і навряд вона стане досить популярною, але яка є і буде існувати, доки існують цінності, що були придумані у важкі часи, простими людьми та для людей, як спосіб знайти себе та своє місце у цьому світі – Мир, Любов, Єдність та Повага.

Висновки. Отже, еволюція хіп-хопу засвідчує цікаві тенденції. Він виник як течія протесту проти влади, проти несправедливості суспільної організації. Але остання вирішила не боротися з ним відкрито, а інтегрувати його до системи, змінивши його таким чином зсередини. Водночас проти тих елементів хіп-хопу, які не погодилися йти на компроміс та полишити свої традиційні цінності, вона намагається застосувати стратегію ізоляції, позбавивши їх суспільного впливу. Проте існує вірогідність, що на зміну хіп-хопу прийде нова андеграундна культура, яка відстоюватиме ті самі цінності та продовжуватиме справу, яку робив хіп-хоп – розхитувати систему.

Список використаних джерел

1. Известный фотограф Марта Купер : Фотографии хип-хоп ... golubchikav.ru/.../izvestnyj-fotograf-marta-kuper-fotografii-xip-хоp-kultury/
2. Купер, Марта [Електронний ресурс] / Портал «Википедия». – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Купер,_Марта.
3. Легенда фотожурналистики Марта Купер о 80-х, граффити и ... vivacity.ru/photographer-martha-cooper .
4. Хип-хоп (субкультура) [Електронний ресурс] / Портал «Википедия». – Режим доступу : [https://ru.wikipedia.org/wiki/Хип-хоп_\(субкультура\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Хип-хоп_(субкультура)).

Акмен Георгий Павлович, Санкт-Петербургский государственный архитектурно-строительный университет (Россия)

ПОЛИТИКА СОХРАНЕНИЯ И СОВРЕМЕННОГО ПРИСПОСОБЛЕНИЯ НАСЛЕДИЯ ДЕРЕВЯННЫХ ДАЧ КАРЕЛЬСКОГО ПЕРЕШЕЙКА

К концу XIX – началу XX века дачные загородные поселки возникали вокруг всех крупных городских агломераций. Под воздействием процессов урбанизации, когда рост загрязненности и тесноты в крупных городах стал

очевиден, именно дачные пригороды стали для горожан необходимым «глотком воздуха». По утверждению М.Нащокиной, дачные поселки наследовали черты русской усадебной культуры – связь с природой, участие в народных праздниках, наличие элементов натурального хозяйства (огорода или цветника) [2].

Дачные поселки застраивались по принципу контраста с городской застройкой. Идеи Эдварда Говарда по устройству города-сада были широко распространены в России. Вместе с местными традициями они создавали особый мир дачной культуры. Возникающие в конце XIX-начале XX века дачные поселки проектировались в соответствии с принципами, заявленными Говардом. Правила застройки дачных поселков специально предусматривали сохранение на участках леса, запрещали вырубку деревьев, чтобы местность не утрачивала «лесного» вида. Нельзя было застраивать больше трети их территории и устраивать глухие заборы, нарушающие естественные визуальные связи. В центре поселка возникал общественный парк- место прогулок. Центром притяжения часто становилась железнодорожная станция. В большинстве поселков были открытые эстрады для концертов, круги для танцев, где играл по вечерам оркестр. В дачных поселках с начала 90-ых годов появляются Общества благоустройства дачных местностей, получившие большое распространение. В состав правлений этих обществ нередко входили архитекторы, являвшиеся консультантами по профессиональным вопросам, и нередко безвозмездно выполняющие проекты необходимых для поселка сооружений. В начале XX века в Петербурге выходили журналы «Дачный курьер», газета «Поселковый голос»

Курортные поселки особенно активно возникали на Карельском перешейке после 1903 г., когда была построена железнодорожная станция Финляндской железной дороги Санкт-Петербург - Риихимяки на территории Великого княжества Финляндского.

Уникальные природно-климатические качества побережья Финского залива и транспортная доступность сделали это место привлекательным для дачников. Для того, чтобы подданный Российской империи, некоренной житель Княжества, имел возможность купить здесь землю и возвести на ней строение, требовалось специальное разрешение Финского Сената. Тем не менее, состоятельные жители столицы часто покупали здесь участки и строили на них свои загородные дома.

Карельский перешеек развивался как система курортных дачных поселков в соответствии заранее составленным планом с регулярной прямоугольной сеткой улиц. Этот планировочный прием часто использовался при проектировании дачных поселков, так как позволял наиболее компактно размещать участки. Железная дорога делила поселки на две части – морскую и лесную. Участки на морской стороне были изначально больше и дороже.

Помимо красот природы, рациональной планировки и удобства строительства на песчаном грунте, росту дачных поселений способствовал также здоровый климат соснового леса. Петербургские врачи давно заметили,

что сухой сосновый воздух обладает оздоравливающим действием, особенно при характерных для петербургского климата лёгочных заболеваниях, и рекомендовали своим состоятельным пациентам жить на дачах. Многие дачи были рассчитаны и на зимнее проживание. По большим праздникам - на Рождество, Пасху, Масленицу - семьи приезжали на целую неделю. Нанятый дворник следил, чтобы во дворе был вычищен снег, в доме натоплено и т. п. Некоторые дачевладельцы ездили поездом на службу в Петербург, а их семьи жили на даче круглый год.

Основные улицы дачных поселков шли перпендикулярно и параллельно железнодорожным путям. Большой проспект (по-фински Валтакату), идущий параллельно железной дороге по Морской стороне, стал главной магистралью. Лестницы и круто поднимающиеся улицы связывали центр поселков с побережьем Финского залива, где был устроен общественный пляж.

Перпендикулярно Большому проспекту были проложены улицы,

связывающие пляж с железнодорожной станцией. Пересекая железнодорожные пути и продолжаясь на лесной стороне, эти улицы становились торговыми. Там действовали десятки русских и финских магазинов. Общественный центр поселка закономерно

сформировался у железнодорожной станции.

Жизнь в дачном поселке была демократична и доступна семье среднего достатка. Чаще всего, дачу снимали внаем, что развивало особый тип застройки - доходный дачный дом, сдававшийся целиком или покомнатно. В состав дачи

входили - 1-2 этажный жилой дом, сад и хозяйственный двор. Строительство загородных домов-дач имело свои существенные особенности. Здесь, с одной стороны, всегда была возможность для большей свободы творчества - дома, стоящие отдельно друг от друга на большом расстоянии (вписанные в ландшафт), позволяли работать не только

над лицевым фасадом, как в городских доходных домах, но и над каждым в

отдельности. В отличие же от городских особняков эти дачи были в основном деревянными, а свойства материала зачастую диктовали и определенные объемно-пластические решения.

В это время повышаются требования к дачному строительству. Не только загородные дома, но и небольшие дачи строились с учетом всех новейших гигиенических, строительно-технических и художественных требований. Комфортность и целесообразность организации среды обитания сделались предметом особых забот. Объявлялись конкурсы на дачные постройки, популяризировался и изучался опыт заграничного строительства подобного рода. В соответствии с местными традициями и условиями учитывались и творчески переосмысливались лучшие достижения зарубежных архитекторов.

Обеспеченные семьи имели собственные дачи, проекты которых заказывали профессиональным архитекторам или даже объявляли архитектурные конкурсы. В профессиональных архитектурных изданиях того времени опубликованы проекты дач в Келломяках Н. Ермольева, Л. Ильина, Н.В. Грушецкого [1].

Построенная по проекту архитектора Гавриила Васильевича Барановского собственная дача, Вилла «Арфа», стала истинным украшением поселка. Стоящая на высоком обрыве, раскрытая в сторону Финского залива, она давала возможность наслаждаться прекрасными видами.

Также к ретроспективному романтическому направлению модерна относятся дачи в бывших Келломяках (поселок Комарове) - Морская уд., 8, Большой пр., 11. Первая ассоциируется с мавританской архитектурой, но общий объем, расположение масс, прорисовка деталей не позволяют усомниться в ее принадлежности архитектурным исканиям рубежа веков. Вторая напоминает старинный замок, но какой-то ненастоящий - игрушечный. Небольшой основной объем фланкирован круглыми башенками, имеющими шлемовидное завершение. Плавные текучие линии очертаний окон, лоджий, входов, кровли, пластика объемов, фигурная обшивка стен - все говорит о том, что черты исторического стиля только повод для демонстрации возможностей модерна. Здесь очень умело использован богатый арсенал его приемов.

В последние годы перед Первой мировой войной посёлок начал разрастаться в направлении Куоккалы, к северу от железной дороги. Параллельно железной дороге пролегла длинная и прямая Пиетаринкату (Петербургская ул., ныне Ленинградская), которую пересекли короткие безымянные улочки - 1-я, 2-я и т. д. до 10-й. В конце концов, в 1914 для удобства пассажиров между станциями Келломяки и Куоккала была сооружена дополнительная платформа, получившая название "Канерва" ("Вереск", ныне не существует). Кстати, недалеко от неё находилась дача начальника Петербургского отделения Финляндской железной дороги Дорнхольма. Не начнись война, Келломяки и Куоккала слились бы в единую дачную территорию.

Подсчитано, что к 1916 году в посёлке имелось без малого 800 дач, в которых проживало около 10000 летних жителей (видимо, вместе с прислугой).

После революции 1917 почти все дачи были брошены хозяевами. В 1918 году пустующие строения были

заняты расквартировавшимися в

них немецкими военными. Последние, отправляясь назад в Германию, прихватили с собой изрядное количество вещей. Еще через несколько лет бесхозные здания перешли в собственность финского государства. Некоторые дома передали финским семьям, нуждавшимся в жилье. А в 20-е годы бывшую русскую недвижимость начали распродавать на аукционах. Большую часть строений разобрали и перевезли в другие финские города – многие из этих особняков стоят там и поныне. Около 600 дач были вскоре проданы Финским правительством на вывоз и разобраны, около 200 из них были перевезены в Ярвенпя (близ Хельсинки).

После Второй мировой войны опустевшие за последние десятилетия земли пришлось осваивать заново. Землям придали статус курортных, выделили участки для санаториев, пансионатов, дач членов правительства, деятелей культуры и науки. В 1948 году Келломяки переименовали в Комарово (здесь были отведены земли советским академиком, получил в свое время участок и президент АН СССР В. Л. Комаров, скончавшийся в 1945 году).

Из оставшихся на месте дач сохранились лишь единицы: многое было уничтожено в войну и последующее мирное время. Большинство существующих ныне дач - послевоенной постройки.

Современная политика по сохранению архитектурного наследия Карельского перешейка направлена на консервацию, реставрацию и новое приспособление оставшихся деревянных дач. Предложена программа использования под общественно-культурные цели 90 объектов Курортного района. Дачи предполагается отдавать общественным организациям для устройства в них художественных галерей и мастерских художников, музейных пространств, туристических инфо-центров, помещений для организации детских театральные, танцевальные и художественные студии, сети мелкодисперсных гостиниц и арт-отелей.

Список использованных источников

1. Ежегодник Общества архитекторов-художников, 1910, вып. 4, С. 28, 29.
2. Нащокина М.В. Гости съезжались на дачу //Памятники отечества №31 (1-2, 1994) С.77-83
3. *Травина Е.М. Легошко С.С.* Архитекторы Карельского перешейка. Книга первая. От Солнечного до Молдежного.1880-1939. Библиографический справочник. - СПб.: ООО «Издательский центр «ОСТРОВ»,2016. 208с.,илл
4. *Е.М. Травина, О.Б. Ушакова.* Архитектор Гавриил Васильевич Барановский и его вилла «Арфа» в Келломяки //историко-культурный альманах «Смоляной путь», выпуск 1, Гангут, СПб., 2014, С. 38-42
5. *O.Ushakova.* Finish – Russian architectural heritage of the resort suburb Komarovo (Kellomyäki)// Culture Historical Heritage in Sea Resorts. Traditions and modern tendencies. Ulma.R.,2015.–С. 104-115
6. *О. Б. Ушакова.* Вилла «Арфа» Г.В. Барановского. Опыт графической реконструкции//Фонтанка: культурно-исторический альманах/ЦГПБ им. Маяковского. - СПб., 2015, -№18, С.86-91
7. Фотоальбом "Terijoki". Kustantaja Teri-Säätiö. Karjalan Kirjaino OY, Lappeenranta 1975, layout Raimo Winnari.
8. Энгман Макс. Финляндцы в Петербурге. СПб, 2005.
9. Leonid Andreev. Photographs by a Russian writer. ("Леонид Андреев. Фотографии, сделанные русским писателем", на английском языке. 110 иллюстраций, 80 цветных). Edited and Introduced by Richard Davies. Thames and Hudson, London 1989. ISBN 0-500-54143-4.
10. O. Anttonen, P. Pekonen. Terijoelta Heinolaan - evakkotaival 1939 ("Терийоки - Хайнола. Эвакуация 1939 года", на финском языке). Järvenpää 1997. ISBN 952-90-8665-2.
11. Otto-I Meurman. Viipurin pitäjän historia, III (Хранитель Выборгской истории, том III - усадьбы вокруг Выборга, на финском языке). Mäntän Kirjaino OY, Mäntä 1985.
12. Sergey Prokofiev. Diaries 1907 - 1914. Prodigious Youth. (Сергей Прокофьев. "Дневники 1907 - 1914. Чудесная молодость", перевод на английский язык А. Филлипс). Translated and annotated by Anthony Phillips. Faber and Faber, London 2006. ISBN 978-0-571-22629-0.
13. Teuvo Termonen. Junalla Pietarista Kivennavalle. (Фотоальбом "На поезде от С.-Петербурга до Кивеннапы", на финском языке). Saarijärvinen Offset Oy, Saarijärvi 2008. ISBN 978-952-92-3927-6.

ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

*Бортніков Валерій Іванович, доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та державного управління*

Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО АПАРАТУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Діяльність вищих та центральних органів державної влади, апарату територіального управління Південно-Західного краю обумовлена сукупністю обставин, пов'язаних із поділами Речі Посполитої й процесом інтегрування правобережних українських земель до складу Російської імперії. Процес входження цих земель до Росії відбувався на тлі гострого суперництва за право панування над автохтонним українським населенням між офіційною російською владою й місцевою польською: самодержавство мало долати спротив місцевої еліти, оскільки абсолютну більшість поміщиків становили польські дворяни, які тяжіли до історичної Польщі («від моря до моря»).

Метою доповіді є аналіз історичних умов становлення й специфіки функціонування окремих структур адміністративного апарату Південно-Західного краю та Волинської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Характер і методи формування адміністративного апарату Західних губерній Російської імперії визначалися загальною концепцією деполонізації та русифікації краю. Ця політика з різною інтенсивністю й використанням величезних ресурсів здійснювалася практично весь період існування самодержавства. Поряд зі створенням пільгових умов для служби на приєднаних територіях російськомовного православного населення стосовно поляків створювалися перешкоди для обіймання певних державних посад. Так, наприклад, однією з дискримінаційних мір щодо полонізованого дворянства Західного краю, що водночас мало суто прагматичне спрямування, стало встановлення 1837 р. заборони їм займати посади в центральному апараті міністерств і столичних установ доти, доки вони не прослужать п'ять років у російській провінції й не вивчать російську мову [1, с. 188].

Принциповим щодо залучення польського дворянства до державної служби став указ Миколи I від 21 квітня 1852 р., який стосувався молодих дворян, дітей поміщиків, хто мав у власності понад сто душ, тобто охоплював як магнатів, так і середню шляхту:

«Ми завжди хотіли, щоб дворяни польського походження західних губерній могли конкурувати з дворянами великоросійських губерній на

державній службі, в рядах нашого непереможного війська та на цивільній службі.

Це побажання, за винятком окремих випадків, досі не здійснене: більшість молодих дворян цих губерній віддається неробству.

Таке неприхильне ставлення до звичного дворянського обов'язку довше терпіти не можна. Ось чому ми наказуємо, щоб:

1) Сини неправославних дворян у восьми західних губерніях, які володіють самі або від імені дружин більше, ніж сотнею кріпаків (навіть якщо ті розкидані по різних повітах), у віці 18 років після складання іспиту повинні йти на службу в чині підпоручика або юнкера. Якщо вони не складуть іспит, то служитимуть у війську як прості солдати, зберігаючи права дворян.

2) Цьому рішенню не підлягають бажуючі йти служити у віці від 16 до 18 років. Вони можуть вибирати полк і рід військ після обов'язкового складання іспиту.

3) Ті, що виберуть цивільну службу, повинні назвати місце, куди вони хочуть поїхати, обов'язково в якійсь великоросійській губернії.

4) Цивільні губернатори можуть звільнити від служби через слабе здоров'я.

5) *Те саме – для синів-одинаків...*» [2, с. 353–354].

Отже, уперше після приєднання царській уряд примушував рештки польської шляхти масово увійти до російської системи.

Для більш ефективного проведення політики русифікації в губерніях Правобережної України та заохочення російського чиновництва, учителів і духовенства протягом 1864–1869 рр. приймається низка нормативних документів, відповідно до яких для останніх вводяться надбавки до зарплати від 20 до 50 %. Це, зокрема, «Про збільшення утримання і видання допомоги, підйомних і грошей на проїзд російським чиновникам відомства Міністерства внутрішніх справ в Південно-Західному краї» (5 березня 1864 р.) і «Положення про 50 % доповнення грошового утримання особам російського походження» (21 листопада 1869 р.)

На державну службу могли вступати особи, які в інших губерніях не мали на неї права (іноземці, купці, особисті почесні громадяни, міщани, вихідці з податних станів) і ті, котрі не мали табельного чину до восьмого класу, а заміщення посад восьмого й дев'ятого класів дозволялося лише генерал-губернатором. Скорочувався термін служби для отримання чинів, орденів, зберігалися прогонні, одноразові допомоги, повні оклади для отримання пенсії та відсоткові надбавки до жалування [3, с. 153].

Кроком, щодо зміцнення російського прошарку в середовищі бюрократії Правобережної України, стала пропозиція київського генерал-губернатора О. П. Безака по завершенні аграрної реформи переводити на вільні посади повітових предводителів дворянства голів з'їздів мирових посередників. Окрім цього, губернські предводителі дворянства почали отримувати жалування за свою службу, що не практикувалося в російських

та тих губерніях, інтеграція яких до імперії була набагато вищою від правобережних [3, с. 150].

Комплекс заходів, спрямованих на залучення російськомовного населення в Західних губерніях, отримав законодавче оформлення в російському законодавстві. Так, наприклад «Устав о службе по определению от правительства», видання 1876 р. в частині ст. 225 містив додаток «Правила о преимуществах службы в отдаленных и малонаселенных краях империи и в губерниях: Виленской, Гродненской, Ковенской и Минской», а «Свод уставов о службе гражданской», 1906 р. видання вже мав доповнення, яке безпосередньо стосувалося й Волинської губернії: «Положение об особых преимуществах гражданской службы в отдаленных местностях, а также в губерниях западных и Царства Польского», що включало всі діючі на той час пільги, прийняті в різні роки:

...39. В девяти западных губерниях, впредь до издания для местных установлений новых штатов, лицам русского происхождения, исключая однако местных уроженцев, производятся, по некоторым должностям, прибавки к содержанию на следующих основаниях: 1) занимающим классные должности в канцеляриях духовных консисторий православного исповедания, в канцеляриях губернаторов, в городских и уездных полицейских управлениях, а также классным чинам городских и уездных полиций и учителям приходских училищ, – в размере пятидесяти процентов получаемого ими жалованья (ст. 11), и 2) занимающим должности от четырнадцатого до восьмого класса включительно, с определенными штатными окладами, в губернских правлениях, в приказах общественного призрения (в губерниях Виленской, Гродненской и Ковенской), в почтовых конторах, в духовно-учебных заведениях и в канцеляриях: попечителей учебных округов, учебных заведений ведомства Министерства народного просвещения и дирекций народных училищ, равно как смотрителям и учителям уездных училищ и соответствующих им городских училищ в трех Юго-Западных губерниях, уездным врачам, уездным землемерам и чинам ведомства Министерства путей сообщения (кроме инженеров) – в размере двадцати процентов получаемого жалованья (ст. 11). При назначении прибавки лицам, занимающим должность восьмого класса, наблюдается однако, чтобы оклад их, вместе с прибавкою, не превышал содержания, получаемого в том же учреждении должностным лицам седьмого класса. ...

Примечание 2. Мировым посредникам в губерниях Киевской, Подольской и Волынской, назначаемым не из местных дворян-помещиков, определяется добавочное содержание по пятьсот рублей в год, сверх оклада, их должности присвоенного [4, с. 17–18].

Органи державної влади й місцевого самоврядування, насамперед їх кадровий склад – чиновництво та посадовці, ставали предметом пильної уваги центральної й місцевої влади. Вони мали відповідати певним

стандартам виховання та поведінки, де особливу увагу приділено віросповіданню, рівню освіти й повазі до закону. У цьому зв'язку викликає інтерес Подання волинського губернського прокурора Руссова губернському правлінню в лютому 1808 р. Документ висвітлював окремі аспекти процедурного питання – приведення особи до присяги під час поступлення на державну службу. Характерно, що під час розгляду питання прокурор апелює до давніх норм як російського, так і польського законодавства, зокрема, ст. 3 глави 14 російського Уложення (1649 р.) і положення польської конституції 1505 р. У них йшлося про те, що люди різних релігій, які обираються на службу або свідчать на суді, давали присягу за канонами їхньої релігії в присутності відповідних духовних осіб. Однак, на зауваження прокурора, порушуючи ці норми, *«евреи в некоторых местах приводятся к присяге не тем обрядом, какой употребляется духовными их особами... но с их религиею не согласно и мало ими уважаемую, от чего в делах делаются разные запутанности»*. Зваживши на це, губернське правління суворо наказало всім установам, *«чтобы они во всех случаях где от еврея требуется присяга, исполняли оною с обрядами в законах о евреях предписанными»* [5, арк. 36].

У Російській імперії накопичено значний досвід організації державної служби, який включав особливі відносини між різними структурними елементами складного державного механізму, визначену ієрархію чинів, титулів і звань, специфіку діловодства; існувала й проблема виконавчої дисципліни, якісного оформлення документів, порядок їх проходження. Із розвитком та ускладненням структури державного управління, запровадженням великої кількості посад, за браком освічених кадрів, добитися дотримання відповідних правил усіма державними службовцями й чиновниками органів громадського управління в масштабах всієї країни було надзвичайно складно.

Особливої гостроти набувала проблема налагодження чіткої взаємодії на рівні губернії всіх ланок адміністративного управління. Улітку 1808 р. губернське правління слухало пропозицію цивільного губернатора М. І. Комбурлея, який визначив термін відповідей на всі його папери у два тижні. До того ж доставлялися вони обов'язково *«с первою почтою ... не продолжали бы далее третьей почты...»*. В протилежному випадку винні мали бути покарані в адміністративному порядку. Заради об'єктивності слід зауважити, що доставка пошти залежала від якості доріг, які на той час були в жахливому стані (1832 р. їх розділено на п'ять класів: державні або дороги головних сполучень, дороги великих сполучень, поштових сполучень з губернії в губернію, повітових торгових і поштових сполучень, сільські й степові). *«Правила для проезжающих на почтах станционных чиновников и почтарей»* (1808 р.) установлювали швидкість поштових перевезень: улітку не більше 10 верст, узимку – 12, восени – 8 верст. Кур'єри ж і фельд'єгери *«имеют быть возимы столь поспешно, сколько сие будет возможно»*. Добре відомий нам із художньої літератури

поштовий чиновник – станційний наглядач – мав найнижчий у чиновницькій ієрархії клас, 14. Ураховуючи важливість місцевих поштових працівників та їх незахищеність на великих просторах імперії, за образу станційного смотрителя або поштаря передбачався штраф 100 руб. [6, арк. 405 зв.].

Низька виконавська дисципліна чиновників різних відомств обумовила прийняття керівництвом краю екстраординарних заходів: улітку 1811 р. Волинське губернське правління слухало розпорядження цивільного губернатора, у якому йшлося про введення в штат адміністрації особливої посади – езекутора, на якого покладались обов'язки *«наблюдения за скорейшим получением от подведомственных губернскому правлению мест и лиц донесений и за исполнением канцелярскими служащими возложенных на них обязанностей, равно и для других надобностей»*[7, арк. 194].

Однією з умов нормальної роботи державних установ у всі часи є належний контроль із боку прямого начальства. Як, правило всі успішні адміністратори про стан справ на місцях знають не з чужих слів, а використовують усю сукупність джерел інформації, в тому числі й отриману під час особистих візитів. Так само робили й волинські губернатори. Перед відвідуванням у робочому порядку підвідомчої території на місця відправляли повідомлення, у якому вказували мету поїздки, міста й установи, які підлягали перевірці, а також проблеми та завдання, що повинні бути розв'язані або виконані. На час відрядження губернатора мав заміщати віце- губернатор, про що також робилося відповідне розпорядження.

На зауваження істориків, у першій половині XIX ст. характерною рисою роботи губернських адміністрацій були низька виконавча дисципліна, бюрократизм та корупція. Певною мірою це пов'язувалося з бідністю основної частини чиновництва, воєнними подіями першої чверті століття, тривалою відсутністю російського імператора Олександра I та його пасивністю у внутрішньополітичних питаннях країни, але головним чином – із недосконалістю законодавства, низькою культурою чиновників місцевої адміністрації та її фактичною безкарністю [8, с. 86].

Влада, як могла, боролась із хабарництвом, яке поділялося на «мздоимство» й «лихоимство». Їх різниця полягала в тому, що, на відміну від першого, другий випадок передбачав не лише порушення службової етики, а й закону. Не випадково міністр поліції наказом від 15 листопада 1810 р., посилаючись на монаршу волю, заборонив *«приносить подарков начальникам губерний и прочим чиновникам»* [9, арк. 11].

Серед інших антикорупційних заходів, які розглядалися на засіданнях Волинського губернського правління, можна назвати, наприклад, припис головнокомандувача в С.-Петербурзі про заборону участі чиновників внутрішньої стражі в підрядах (1816 р). Антикорупційною мірою слід вважати й заборону чиновникам, *«коим поручено от правительства продажу каких-либо имуществ»*, брати участь у їх придбанні (1820 р.) [10, арк. 13–13 зв.].

Великою проблемою в справі організації ефективної роботи державного апарату був величезний потік паперів, що надходив до кожного «присутствія» всієї владної вертикалі. Наочне уявлення про цю «снігову кулю» дають такі дані. За інформацією Міністерства внутрішніх справ, деякі губернатори в 1840 р. щорічно візували або підписували до ста тисяч документів, тобто по двісті сімдесят папірців, що входили й виходили щоденно [8, с. 85]. Можна лише уявити, скільки часу потребувало їх ретельне вивчення, а тому, зрозуміло, що багато з цих документів проходили поза увагою губернатора, який передовіряв їх заступникам або підлеглим.

Свідченням зусиль у напрямі зменшення обсягу паперового обігу є лист одного поліцейського чину від 8 червня 1852 р., який надійшов до Ковельського магістрату. У ньому йшлося про те, що багато повітових установ і посадових осіб надсилають до нього доповідні про отримання відповідних розпоряджень і приписів, а також їх виконання, хоча цього від останніх не вимагалось. *«Имея в виду § 25 правил о сокращении переписки, – ишлося в листі, – подтверждаю, донесение об исполнении моих предписаний или же собственно о получении оных, присылать тогда только, когда это окажется необходимым по обстоятельствам дела или же когда об этом сказано будет в самом предписании»* [11, арк. 98].

Дотримання загального принципу послідовності проходження документів від нижчого до вищого є свідченням певного класу державного службовця. Не випадково порушення існуючого порядку відносин 1853 р. стало предметом особливої уваги губернської влади. Так, до Ковельського магістрату надійшло зауваження від Волинського губернського правління, про те, що один із земських судів Волинської губернії, порушуючи порядок відносин, визначених у низці статей «Установлений Сенату» і Статуту про цивільну службу, звернувся з представленням до Сенату про надсилання столоначальнику того ж суду патенту на пожалування йому чин губернського секретаря в той час, як із цим представленням йому варто було звертатися до губернського правління. За таке порушення від законного порядку, що супроводжувалося *«крайней невнимательностью по службе»*, членам и секретарю того суду винесено сувору догану із внесенням до книги, *«с строгим притом внушением, дабы пред сего, подобных беспорядков допускаемо не было»* [12, арк. 56].

Процес діловодства в приєднаних територіях зазнав певної еволюції: від використання листів різного формату, писаних гусячим пером на аркушах паперу, які не вирізнялися білизною (як правило, вони були блакитного або рожевого кольору) і навіть не були обрізаними по краях, – до використання друкарської машинки й запровадження бланків окремими установами на якісному папері. Усі офіційні листи в обов'язковому порядку скріплювалися сургучною печаткою. У 1811 р. на місця надійшов наказ із центру, відповідно до якого міністерствам і підпорядкованим їм департаментам Сенат забороняв використання іншого сургучу, крім того, що виробляється в Росії та *«имеет стемпель с изображением Российского герба и с означением имени фабриканта или мастера»* [13, арк. 255]. Останній захід, можна вважати,

пов'язаний не лише з конфіденційністю державних документів і технологічними особливостями виготовлення вітчизняного сургучу, а й із підтримкою російського товаровиробника.

У цьому контексті викликає інтерес розпорядження Волинського губернського правління, яке надійшло до Ковельського магістрату в серпні 1857 р. У ньому, зокрема, йшлося про те, що повітові установи й посадові особи неодноразово надсилають до лікарської управи свої рекомендації *«на четвертушках, а иногда даже на лоскутках пропускной бумаги ... на неприличном формате»*, унаслідок чого багато з них (важливі за змістом) просто губляться. Губернське правління наказало: *«...отношения свои в Врачебную управу и вообще официальные бумаги писать на соответствующем формате бумаги с соблюдением должного приличия и формы»* [14, арк. 150].

Як видно з численних архівних документів, становлення процесу діловодства пройшло складну еволюцію від хаотичного нагромадження ділових паперів – до його раціоналізації і диференціації. У серпні 1899 р. посадові особи закладів та установ органів місцевого громадського управління Волині отримали від канцелярії губернатора циркуляр, у якому йшлося про належне оформлення звернень та відповідей на запити губернських установ. Віце-губернатор П. І. Каталей зауважував, що відсутність вихідних даних та відповідальних осіб заважає процедурі вирішення питання по суті, викликає необхідність додаткових довідок, ускладнює процес реєстрації документа. Він вимагав в обов'язковому порядку вказувати на полях документу установу, відділення і стіл, за якими проходив документ, що потребує відповіді.

Принциповою новиною на шляху до вдосконалення процесу діловодства, набуття ним сучасного вигляду, став циркуляр Міністерства внутрішніх справ по департаменту загальних справ від 10.07.1904 р. Він спростив формули звернень і титулувань у письмових відносинах, унаслідок чого документ став більш демократичним за формою; водночас суттєво скорочувався його обсяг.

Віднині у зверненнях губернського начальства до Міністерства внутрішніх справ, а також у зносинах губернаторів і градоначальників із центральними установами та їх керівниками не треба було писати звернення *«господин»*, вимагалось запобігати повторення титулування, не використовувати висловів, типу: *«имею честь покорнейше просить»*, *«имею честь уведомить или препроводить»*, *«почтитъ уведомлением или заключением»* тощо і замінити їх словами *«прошу»*, *«уведомляю»*, *«препровожаю»* та ін. Писати рекомендувалося, за можливості, на напів- і чверть-листах, уникаючи дорогих сортів паперу. Відповіді на отримані запити рекомендувалося робити на цих самих запитах [15, арк. 377–378].

Ці новації були викликані потребами часу – демократизації всього суспільного життя, що й довела революція 1905–1907 рр. в Росії. Підписуючи циркуляр, міністр внутрішніх справ В. К. Плеве керувався й чисто прагматичними інтересами: війна з Японією вимагала жорсткої економії у всьому, у тому числі й на папері.

Отже, у своєму розвитку органи державної влади та адміністративний апарат приєднаних територій, у тому числі й Волинської губернії, пройшли складний шлях еволюції, особливостями якого стало тривале поєднання правової бази та порядків різних державних систем. Завдяки цілеспрямованим зусиллям центральної влади вже на початку ХХ ст. Правобережна Україна в цілому була інтегрована до політичної системи Російської імперії й почала жити за її нормами та правилами. Політика царизму стосовно польської шляхти західних губерній також еволюціонувала – від створення штучних перешкод для зайняття державних посад до майже примусового залучення на державну службу молодого покоління.

Список використаних джерел

1. Бортніков В. І. Органи державної влади та місцевого Волині самоврядування на (кінець XVIII – початок ХХ ст.) : монографія / В. І. Бортніков. – Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки. – 450 с.
2. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревизор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863) / пер. з фр. З. Борисюк ; наук. ред. В. Шандра, Н. Яковенко / Даніель Бовуа – К. : ІНТЕЛ, 1996. – 415 с.
3. Шандра В. С. Формування бюрократії в Правобережній Україні (XIX – початок ХХ ст.) / В. С. Шандра // УІЖ. – 2007. – № 2. – С. 143–158.
4. Свод законов Российской империи. Т. третий. Свод законов о службе гражданской. Кн. третья и четвертая. Положение об особых преимуществах гражданской службы в отдаленных местностях, а также в губерниях западных и Царства Польского. Уставы эмиральных касс гражданского ведомства. С примечаниями и ссылками на позднейш. узаконения : [неофиц. изд]. – СПб. : Рус. книж. т-во «Деятель», 1906. – С. 17–18.
5. Держархів Волинської обл, ф. 486, оп. 1, спр. 14, арк. 36.
6. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 14, арк. 405 зв.
7. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 23, арк. 194.
8. Шепелев Л. Е. Чиновный мир России: XVIII – начало ХХ в. / Шепелев Л. Е. – СПб : Искусство-СПБ. – 479 с.
9. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 23 арк. 11.
10. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 49, арк. 13–13 зв.
11. Держархів Волинської обл., ф. 229, оп. 1, спр. 318, арк. 98.
12. О том, дабы представление о высылке патентов на чины присылаемы были в Губернское правление // Держархів Волинської обл., ф. 229, оп. 1, спр. 318, арк. 56.
13. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр. 23, арк. 255.
14. О соблюдении формы уездным присутственным местам в сношениях с врачебною управою // Держархів Волинської обл., ф. 229, оп. 1, спр. 399, арк. 150.
15. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 100, арк. 377–378.

*Деревінський Василь Федорович, доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

**ІДЕЯ ФЕДЕРАЛІЗМУ В «КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
В УКРАЇНІ» НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ**

За підтримки В'ячеслава Чорновола ідею запровадження в Україні у віддаленій перспективі федеративного або земельного устрою ввели до ідейних засад Народного Руху України. Відповідне положення містилося в одному з найважливіших документів партійної організації – «Концепції державотворення в Україні», ухваленій на IV Всеукраїнських зборах НРУ 4-6 грудня 1992 року. Процес його затвердження виявився дискусійним, оскільки багато хто з делегатів збору негативно ставився до спроби федералізації, вважаючи її загрозою соборності України. Наприкінці дискусії виступив В. Чорновіл, який зазначив, що у «програмі державотворення йде мова тільки про перспективу, я навіть не вживав би слово «федералізм» – воно дуже багатозначне. Воно натякає на якусь державу в державі. Можна говорити тільки про далеку перспективу земельного устрою, розширення земельного самоврядування. І то не зараз і не сьогодні, про це мови не може бути» [1, с. 96].

В. Чорновіл обумовлював необхідність ввести таке формулювання потребою реалізації політики поступової децентралізації, адже в Україні здійснювались спроби законодавчо закріпити авторитарну систему влади. Ідея сильної президентської влади на місцях обернулася призначенням на посади представників Президента в багатьох областях і більшості районів не кандидатів від демократичних партій і навіть не прагматиків-технократів, а колишніх компартійних апаратників. Після обмеження повноважень рад не було впродовж року реформовано радянську систему. Відповідно, обрані в період існування Радянського Союзу у 1990 році ради протидіяли державотворчому процесу і навіть спричинили загрозу існування відродженої держави [1, с. 13].

Під тиском противників федералізму з проекту «Концепції державотворення в Україні» усунули згадки про нього. Зокрема, тезу, що «Україна тяжіє до федералізму», «далека перспектива України – федеративна держава на зразок Німеччини чи Австрії» [3, с. 5]. Натомість у незначно відредагованому вигляді залишилось наступне: «З метою забезпечення незалежності і розбудови повноцінної державності Україна має лишитися унітарною за формою свого державного устрою... При збереженні унітарної форми державного устрою слід відмовитися від суперцентралізованої територіальної організації, штучно запровадженої в Українській РСР в сталінський період у вигляді обласного та районного адміністративно-територіального поділу. З метою збереження соборності України та демократизації державного устрою в перспективі варто розпочати процес децентралізації та переходу до земельного адміністративно-територіального поділу України. Цей процес може бути тривалим. Перехід до регіоналізму України при збереженні її унітарності прискорить процес державного

будівництва, бо вивільнить центральні органи влади від вирішення місцевих (регіональних, земельних) проблем, даючи їм змогу сконцентрувати свою увагу на питаннях глобальних, концептуальних. Крім того, земельна адміністративно-територіальна організація України матиме внутрішній імунітет проти тоталітарних тенденцій з боку центральної влади. Демократизація на місцях забезпечить демократизацію центру, а отже – держави і суспільства в цілому» [2, с. 7].

Таким чином, усунувши з документу формулювання про перспективу переходу до федеративного устрою в ньому залишилося положення про децентралізацію України на основі територіального розширення регіонів та збільшення прав місцевого самоврядування за умови збереження принципу унітарності держави. Фактично збереглася підкориктована концепція В. Чорновола. Ймовірно, передбачаючи не просте обговорення на зборі питання про державний устрій, В. Чорновіл наперед погоджувався з можливістю його вилучення з «Концепції державотворення в Україні». Не випадково у передз'їздівському інтерв'ю він вкотре зазначив, що воліє не вживати термін федералізм як багатозначний. Замінив його на земельний устрій – широке місцеве самоврядування, але без щонайменших ознак державності цих земель [4, с. 800]. Проте навіть таку децентралізацію вважав передчасною. На заваді її реалізації було збереження місцевої влади у руках колишніх компартійних працівників, які могли використати реорганізацію державного устрою не для демократизації країни, а для її розчленування на «удільні князівства». Крім того, зауважив про існування елементів такого устрою в Україні до запровадження президентського представництва. Його вираженням були обласні ради, які після ухвалення закону про ради та місцеве самоврядування 1990 року фактично перетворилися на своєрідні місцеві парламенти [4, с. 800].

Відповідно, лідер Руху змушений був погодитися з несприйняттям терміну «федералізм» багатьма однопартійцями і підтримати правочинність вживання в рухівських документах визначення «унітарний». Хоча побудова унітарної та широко децентралізованої держави передбачалась його проектом перебудови влади, він все ж не сприймав поняття «унітарна держава», замінюючи його в середині 1990-х років на «централізована держава». Пояснював це так: «сьогодні нам більше підходить тип централізованої держави (мені не хочеться казати «унітарної»), це слово несе в собі деякий негативний відтінок) з поступовим нарощуванням місцевого самоврядування в міру зміцнення держави» [5, с. 208].

Список використаних джерел

1. IV Великі збори Народного Руху України. 4-6 грудня 1992 року: Стенограмний звіт. – К.: Секретаріат Народного Руху України, 1993. – 261 с.
2. Народний Рух України: документи і матеріали. – К.: Редак.-видав. відділ Руху; вид.-культуролог. Центр «Софія», 1993. – 64 с.
3. Проект. Концепції державотворення в Україні. – К., 1992. – 26 с.
4. Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. В. Чорновіл; передм. М. Мариновича. – К.: Смолоскип, 2011. – Т. 7. – 1080 с.

5. Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. В. Чорновіл; перед. Н. Корнієнко. – К.: Смолоскип, 2012. – Т. 8. – 1082 с.

*Калакура Олег Ярославович, доктор політичних наук, професор,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ НА ТЕРЕНАХ ГАЛИЧНИНИ : ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Сучасні етнополітичні та етнокультурні процеси в Галичині, як і в усій Україні, відбуваються під знаком відновлення її державної незалежності, під впливом Євромайдану, Революції Гідності та євроатлантичного інтеграційного вибору українців. Не дивлячись на збройну агресію путінської Росії, окупацію Криму і частини Донбасу, її політику, спрямовану на дезінтеграцію українського суспільства, продовжується відродження традиційної етнічної ідентичності, консолідація громадянської ідентичності, становлення української політичної нації. Демократизація та декомунізація суспільства очищають полікультурний простір України від ідеологічних нашарувань і стереотипів минулого, сприяють подоланню залишків совкової свідомості. Своєрідний етнічний ренесанс як українців, так представників етнічних меншин, який розпочався з кінця 1980-х рр., зберігає потужну динаміку, утверджує рівноправність усіх етнічних культур та їх носіїв, а культура етнічних меншин збагачується сама і збагачує українську культуру.

Галичина, як історико-політичний регіон України з її традиціями українського П'ємонта, поряд із збереженням власної українськості, століттями демонструвала толерантне ставлення до представників інших етносів держав, до складу яких вона входила. За роки незалежності в Україні інтенсифікувався спільний процес державно-політичної консолідації українців та представників інших етнічних груп на засадах права та загальнолюдських пріоритетів. Обласні ради та державні адміністрації Львівщини, Івано-Франківщини та Тернопільщини ухвалили та реалізували, частково і за міжнародної підтримки, низку програм підтримки етнічних меншин, а ті відповідно скористалися шансом для розвитку власної етнічної ідентичності. Впродовж 1990-х рр. національні меншини утворили сотні громадських організацій для збереження етнокультурної самобутності. Їхня діяльність базується на положеннях Конституції України, Декларації прав національностей, Законів України "Про національні меншини в Україні", "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин", "Про культуру", "Про засади державної мовної політики" та ін., стала складовою полікультурності регіону, важливим чинником співпраці з країнами – етнічними батьківщинами. Не дивлячись на те, що у вітчизняній гуманітаристиці, зокрема в працях В. Євтуха, В. Котигоренка, Л. Лойко, Г. Луцишин, М. Панчука та ін. знайшли висвітлення концептуально-теоретичні та політико-правові засади етнонаціональної політики України, етапи її реалізації стосовно етнічних груп, однак означена

проблема залишається актуальною з погляду особливостей етнокультурних процесів у Галичині як прикордонного регіону. Метою даного виступу є аналіз основних напрямів відродження та проявів етнічної ідентичності мешканців Галичини в умовах незалежності України, з'ясування їхнього внеску в розвиток громадянського суспільства, толерантних міжетнічних взаємин.

Процеси «демократизації та гласності», «перебудови» в СРСР створили сприятливі передумови для розгортання національного відродження в Україні та її регіонах. На стартовому етапі суспільної трансформації в центрі уваги Галичини були саме етнокультурні проблеми: відновлення прав і позицій в суспільстві української мови та культури, історична пам'ять, релігійний ренесанс. При цьому брався до уваги етнічний склад населення регіону, залучення всіх етносів до процесу відновлення незалежності України та національно-культурного відродження. Діяльність українських етнокультурних товариств – Української мови імені Тараса Шевченка (у 1992 р. тільки на Львівщині об'єднувало до 90 тис. членів), «Меморіалу», Товариства Лева та інших – помітно розширила базу демократичного руху й поступово надавала йому виразно політичного акценту, як це сталося із Народним Рухом України. У 1989 р. він вже мав десятки осередків у регіоні, а його соціальна база в Україні охоплювала близько 12 млн. осіб. У складі Великої Ради НРУ, згідно зі Статутом організації його керівного органу, діяла Рада національностей на чолі з О.Бураковським. Отже, для українського національного відродження характерним був стрімкий перехід від національно-культурного до державотворчого процесу. Все це вплинуло на результати всеукраїнського референдуму щодо Акту проголошення незалежності України, коли «За» проголосувало 90,32 % населення УРСР. Триумфального результату референдуму на Галичині: 97,46% «За» на Львівщині, 98,42% на Івано-Франківщині та 98,67% на Тернопільщині було досягнуто, бо, незважаючи на несприятливі умови розвитку національної культури та самобутності у складі СРСР, західні українці давали приклад етнічного самозбереження, постійної боротьби за рідну мову і культуру, а також налагодження толерантних міжнаціональних відносин. Отже, на шляху до незалежності та в перші роки її утвердження було досягнуто консолідації української нації та етнічних меншин, забезпечено досить ефективний розвиток державного будівництва. Важливо й те, що на Заході України, де ятрили рани сталінізму, цей процес не супроводжували міжетнічні конфлікти. Процеси державотворення отримали підтримку і в середовищі національних меншин Галичини, насамперед найчисленніших та найвпливовіших – росіян, поляків та євреїв.

Зауважимо, що одні з перших національно-культурних товариств, а саме польське, єврейське та караїмське, виникли у Львові при сприятливих демократичних сил, у місті, яке розглядалось як один і осередків українського націоналістичного руху. На чолі національно-культурних товариств стали громадські авторитети: представники творчої інтелігенції, учасники правозахисного руху, деякі дисиденти, окремі господарники. На початковому етапі майже всі громадські організації етнічних меншин зіткнулися з

однаковими проблемами. З поміж них: відсутність приміщень і коштів для роботи, скептичне ставлення працівників владних структур до ініціатив і пропозицій. Об'єктивні труднощі зумовлювалися недостатньою кількістю національних шкіл, підручників, браком учителів, засобів масової інформації, книжкової продукції. Політика войовничого атеїзму, що проводилася тоталітарним режимом протягом багатьох десятиріч, призвела до знищення релігійних осередків національних меншин, культових споруд. Перед етнічними організаціями постали завдання повернення храмів, їх реставрація, спорудження нових культових споруд [1, с. 307–308].

Чи не найбільш «стурбованою» незалежницьким національно-демократичним рухом виявилася російська етнічна меншина, частина представників котрої за радянських часів претендувала на пріоритетну роль у всіх сферах політичного і культурного життя. Значна роль належала росіянам у процесах радянзації та русифікації краю [2, с. 52, 60]. За часів тотального російщення України на Галичині, як і загалом в республіці, російська меншина не мала проблем у збереженні мови, культури, а наявність російськомовних навчальних закладів давала можливість її випускникам здобувати вищу освіту, престижні професії і відповідні призначення на роботу. На межі 1980-1990-х рр. лідерами російського руху була створена велика мережа громадських і культурних товариств, серед яких на Галичині діяли: у Львові – Російське товариство ім. Пушкіна (діє з 1988 р.) з відділеннями у Стрию та Червонограді, Українське товариство російської культури ім. А. Сахарова, Російська громада Львівської області, Асоціація «Русский Дом»; у Тернополі – обласне відділення товариства «Руський Рух України». З жовтня 1998 р. видається газета «Русский вестник» (головний редактор – Станіслав Шерешков). З 2006 р. почав видаватися всеукраїнський журнал «Російська культура Західної України» (головний редактор – Олег Лютіков). Показовим є ставлення більшості росіян в Україні до української освіти своїх дітей – за даними американського соціолога І. Бремера (1994) – 54% росіян у Львові і 65% у Києві погодилися з тим, щоб їхні діти навчалися в українських школах і майже всі росіяни у Львові та Києві (відповідно 96% та 91%) визнають, що їхні діти повинні вільно володіти українською мовою. Серед політико-культурних завдань російські організації Галичини наголошують на забезпеченні освіти рідною мовою, запровадженні другої державної мови та задоволенні потреб усіх російськомовних громадян, тобто асимільованих в радянські часи українців та більшості етнічних меншин. Частина російських організацій підтримала геополітичні проекти «русско-православной цивилизации» та «русского мира». Політизація культурно-освітніх вимог на фоні агресивного курсу РФ та інформаційної війни призвела до протистояння з радикальними правими організаціями регіону. В результаті Російський культурний центр у Львові зазнав низки актів вандалізму.

З іншого боку, частина молодих львів'ян-росіян, які вже у третьому поколінні живуть у Галичині, ідентифікують себе з українцями. Проте з боку частини місцевого українського населення вони й надалі сприймаються як «росіяни», оскільки домінуюча регіональна ідентичність віддає перевагу

етнічним маркерам перед соціокультурними і громадянськими. Така обставина змушує цей сегмент львів'ян-росіян робити вибір на користь позаетнічної самоідентифікації «львів'яни», в якій домінує територіальна і соціокультурна складові, а отже, імпліцитно й громадянсько-політична, незалежно від того, чи це самоусвідомлюється цією частиною росіян Галичини чи ні. На змістовне наповнення громадянсько-політичних ідентичностей не може не впливати якість державної політики як такої. Власне, як і самої держави [3, с. 345].

Єврейська меншина Галичини, яка зазнала нищівних втрат у роки Другої світової війни, частково відновилася за рахунок переселенців і на час відродження української державності мала досить високий рівень національної свідомості, частково зберігала національні традиції, культуру, релігійні почуття й обряди. У Львові діяла єврейська громада з самоуправлінням, яка існує досі. Проте її особливістю була втрата рідної мови (ідиш) й тотальне зросійщення. За переписами населення 1959 р. і 1989 р. визнали національну мову рідною в Україні лише 16,9% і 7,4% євреїв – це найнижчий показник серед всіх 17 етнічних меншин. Визнали рідною російську мову 79,9% в 1959 р. і 90,6% в 1989 р. – найвищий показник серед інших етносів. Визнали рідною українську мову лише 2,8% і 2% – теж один із найнижчих показників. Отже, для єврейської меншини засобами розвитку освіти і задоволення культурних потреб були російськомовні заклади та установи. Водночас вони послуговувалися й українськими, а в період хрущовської «відлиги» і горбачовської «перебудови» отримували пресу й літературу з-за кордону та встановили зв'язки з культурним середовищем Ізраїлю і США, де замешкало багато вихідців із Галичини. Духом подвижництва і турботи про національно-культурне відродження просякнута діяльність єврейських громадських організацій, зокрема Єврейського «Об'єднання комітетів», Львівської обласної об'єднаної єврейської общини «Золота троянда», Єврейського товариства ім. Шолом-Алейхема, Галицького єврейського земляцтва, Єврейського агентства Галичини «Сохнут-Україна», Єврейського Благодійного фонду «Хесед – Ар'є» (діє з 1998 р.). Ентузіастами товариств організовано вивчення рідної мови, відзначення єврейських свят, проведено ряд виставок, лекцій, бесід, зустрічей, вечорів відпочинку тощо. До надбань діяльності єврейських товариств і громад можна віднести їх вплив на скорочення еміграції, виїзду євреїв з України на постійне проживання в інші країни. Багато уваги приділяють вони і духовному відродженню, ремонту та реконструкції синагог, розвитку інтересу до релігії у молоді. Так, незважаючи на малочисельність єврейської громади в Дрогобичі, вона виступила ініціатором відновлення однієї з найбільших у західній Україні синагог – Хоральної синагоги, спорудженої в 1865 р. Однією з найважливіших проблем українського єврейства та ряду інших меншин є питання реституції – повернення громадам об'єктів колективної власності: молитовних будинків, лікарень тощо. На жаль, на думку частини дослідників, драматична історія євреїв Галичини у ХХ столітті позначилася на їх становищі, адже сьогодні у Львові залишилося менше 2000 євреїв. За даними Всеукраїнського перепису

2001 р. у Львівській області проживало 2212 осіб, які визнали єврейське етнічне походження, у Тернопільській – 167, у Івано-Франківській – 361.

Одними з найбільших прихильників відновлення України як суверенної держави стали поляки Галичини, які з незалежністю пов'язували можливості відновлення діяльності Римо-католицької церкви, контактів з історичною Батьківщиною. Процес асиміляції поляків у радянській Україні особливо не відрізнявся від інших етнічних громад, однак вони були найбільш українізовані. Зокрема у 1959 р. польську мову рідною визнали лише 18,8%, а у 1989 р. – 12,6%. Українську мову рідною назвали відповідно 68,4% і 66,6% – найвища кількість із усіх етносів. Натомість російську – 12,5% і 20,3%. На межі 1980-1990-х рр. поляки західного регіону створили кілька культурних товариств, які сприяли відродженню рідної мови та культури. Зокрема у Львові – Федерацію польських організацій в Україні і Товариство польської культури Львівщини (діє з 1988). Було засновано також Польське культурно-освітнє товариство в Тернополі. В Івано-Франківську міському відділу освіти в організації навчання дітей польською мовою допомагало місцеве товариство польської культури ім. Ф. Карпінського. У 1992 р. з їх ініціативи у середній школі № 14 для дітей громадян польської національності було створено перший клас із польською мовою навчання. Недільні школи та факультативи з вивчення польської мови переважно діють при римо-католицьких церквах. Традиційними стали фестивалі польської культури у Львові.

Діяльність національних громад намагаються координувати: Конфедерація національних товариств західних областей України та Федерація національних меншин Львівської області. Робота Конфедерації, яка на межі століть об'єднувала 49 громадських структур, зазнала еволюції від культурно-просвітницької до політичної, призвела до обрання її керівника А. Свистунова депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим у 2006 р. за списком блоку «За Януковича!». Одним з результатів діяльності подібних політиків стало питання облаштування на Галичині тимчасового переміщених осіб, а насправді біженців, серед яких значна кількість етнічних росіян та кримських татар повинна здолати чисельні етнокультурні та етносоціальні стереотипи.

Підсумовуючи відзначимо, що забезпечення культурно-освітніх прав і свобод представників кожної етнічної групи як повноправних українських громадян, безпосередньо пов'язане зі здобуттям Україною незалежності, формуванням етнодержавної політики, політико-правового поля захисту прав меншин. Національні меншини Галичини, їхні національно-культурні товариства стали активним учасником розбудови інститутів громадянського суспільства, консолідуючими центрами тієї чи іншої етнічної групи, вирішують питання збереження їхньої самобутності, розвитку мови, освіти, культури, духовності. Діяльність національно-культурних товариств стала основною формою участі національних меншин у громадському та культурному житті України, етапом в політизації етнічності. Подальше дослідження досягнень кожної етнічної групи, а не лише найчисельніших та найбільш впливових, висвітлення шляхів задоволення культурно-освітніх та духовних потреб і

політичного захисту прав і свобод кожного громадянина держави, незалежно від його етнічного походження, сприятиме міжетнічному порозумінню, розвитку толерантності та формуванню української політичної нації.

Список використаних джерел

1. Національні меншини в Україні у XX столітті: політико-правовий аспект. – К., 2000. – 356 с.
2. Терлюк І. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.): Етносоціальне дослідження / Іван Терлюк. – Львів: Центр Європи, 1997. – 176 с.
3. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості. – К., 2011. – 396 с.

*Козюра Ігор Валерійович, доктор наук з державного управління,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»*

ЛУБЕНСЬКІ ПОЛКОВНИКИ : КОЛЕКТИВНИЙ ПОРТРЕТ УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ

Лубенський козацький полк як військова, адміністративна і територіальна одиниця Гетьманщини, проіснував 123 роки - з 1658 по 1781 рік. За цей час на чолі полку змінився 21 його очільник – полковник, в руках якого зосереджувалися функції військового командувача, місцевого адміністратора і судді. Мета даної доповіді – характеристика кількісного та якісного складу управлінських кадрів XVII-XVIII століть у регіональному розрізі на прикладі Лубенського козацького полку.

Найбільш тривалий час, 17 років, обіймав посаду полковника Петро Апостол. Андрій Маркович та Іван Кулябка очолювали полк по 13 років, а Максим Ілляшенко, Леонтій Свічка і Степан Максимович - по 11. З очільників полку місцевими були: у XVII ст. – 10 чоловік, а «людей чужих полку» - 5 чоловік (Г. Гамалія, Б. Щербак, А. Нестеренко, І. Сербин, та Я. Головченко). У XVIII ст. «чужинців» було 3: А. Маркович, П. Апостол та С. Максимович. Загалом з 21 полковника 8 були «легіонерами».

Шлях до влади у керівників полку був різним. П'ять перших полковників (П. Швець, Я. Засядько, Ш. Шамлинський, А. Пирський й І. Вербицький) були обрані полковою козацькою радою, яка ще мала в XVII ст. відносно велику владу і зберігала функцію обрання полковника. Хоча власне через брак освічених і досвідчених козаків на території полку в той час це були «вибори без особливого вибору». Надалі зміна гетьмана супроводжувалась, як правило, і зміною керманича полку. Певний час гетьманські безальтернативні кандидатури ще формально обиралися полковою козацькою, а в XVIII ст. - полковою старшинською радами, та згодом полковник уже прямо призначався гетьманом, інколи навіть з волі вінценосних осіб чи їх фаворитів, і відразу ж очолював полкову канцелярію як сталий адміністративний орган з колегіальним складом свого «присутствія». Так, наприклад, прямими ставлениками гетьмана у Лубнах були: у XVII ст. – Г. Гамалія і Б. Щербак

(люди І. Брюховецького), П. Плис, І. Сербин та А. Нестеренко (кандидатури Д. Многогрішного), І. Сербин та М. Ілляшенко (ставленики І. Самойловича) тощо. До призначення на посаду лубенського полковника у XVIII ст., (прямо чи опосередковано) були причетні всемогутній О. Меншиков (призначення А. Маркевича та П. Апостола) і імператриця Єлизавета Петрівна (при призначенні І. Кулябки).

При цьому інколи доходило до курйозів. Наприклад, у період боротьби за владу на Лівобережжі між П. Дорошенком і Д. Многогрішним, кожен із них мав свого власного «лубенського полковника»: перший Г. Гамалію, а другий - П. Плиса, які, як і їх покровителі, «чубилися» між собою.

По-різному здобували прихильність своїх «патронів» претенденти на лубенський пернач. Одні використовували родинні зв'язки. Так, П. Апостол був сином гетьмана Д. Апостола, А. Нестеренко - зятем І. Брюховецького, А. Маркович - рідним братом дружини І. Скоропадського, І. Сербин - зятем кошового Запорізької Січі І. Сірка, інші доводили свою вірність і відданість гетьману і государю своїми вчинками і вірною службою (Д. Зеленський разом з Мазепою рішуче перейшов на бік Карла XII, А. Маркович розпочав всю кар'єру з того, що одним із перших прибіг до Меншикова і допомагав йому здобути Батурин. Третім просто вдалося «в потрібний час бути в потрібному місці» (Г. Гамалія, М. Степанов).

Але найбільш дієвим засобом обійняти посаду полковника, а потім ще й втриматися на ній, був, звичайно, небанальний і щедрий хабар, без якого не обійшовся жоден із претендентів на посаду полковника (особливо «грішними» в цьому плані були Л. Свічка та А. Маркович). До того ж і орієнтувалися вони, так як їх покровителі, відповідно: хто на Москву (А. Пирський та Б. Щербак), хто на Варшаву (М. Степанов), хто на Стамбул (Г. Гамалія), хто на Січ (І. Сербин), хто на Стокгольм (Д. Зеленський), а хто вже на Санкт-Петербург (А. Маркович, І. Кулябка та С. Максимович).

Певну, хоча й далеко не вирішальну роль, відігравав управлінський і життєвий досвід здобувачів полковничого пернача. Перш ніж посісти цю посаду у Лубенському полку, Б. Щербак, І. Сербин та Я. Головченко уже очолювали інші полки Гетьманщини, а Г. Гамалія, Л. Свічка, В. Савич були сотниками. Освіта претендентів теж особливого значення не мала. Відомо, що П. Швець, Я. Засядько, С. Шамлицький, А. Пирський та Г. Вербицький були людьми взагалі неписьменними. Водночас блискучу європейську освіту одержав П. Апостол (про що свідчить його щоденник, написаний бездоганною французькою мовою, з якого ми дізнаємося, що в Лубнах полковник не полишав читання книг; газет і журналів). Уже в XVIII ст. С. Максимович закінчив сухопутний кадетський корпус, а І. Кулябка не тільки здобув сам і дав своїм дітям академічну освіту, а й провів у Лубенському полку в 1758-1760 рр. реформу в козачих школах, запровадивши обов'язкове навчання грамоти та військової справи для дітей старшини і заможних козаків, яка була схвалена гетьманом К. Розумовським і рекомендована ним для впровадження в інших полках Гетьманщини.

Зрозуміло, що, врешті-решт отримавши жадану владу на терені полку, всі лубенські полковники прагнули бути вірними слугами государеві і гетьману. Вони, як правило, особисто очолювали полк під час військових походів (наприклад Азовські походи 1695-1696 рр. – Л. Свічка, Прутський похід 1711 р, - В.Савич тощо); боронили державні кордони і територію полку від татарських і турецьких набігів (1666 р. - наступ татар і сил Дорошенка на Лубни - Б. Щербак, 1678 р. оборона Чигирини від турецької навали - М. Ілляшенко); направляли козаків полку на згубні для їх здоров'я «копальні роботи» (1722 р. - будівництво каналів навколо Ладозького озера на Півночі та лінії укріплень на Півдні на Каспійському побережжі та Кавказі - А. Маркевич); жорстоко і безжально придушували козацькі виступи і бунти селян та посполитих (1693 р. - повстання козацької голоти під проводом П. Петрика - Л Свічка, 1762 р. - бунт селян сіл Тарандинці, Новаки та Вищий Булатець – І. Кулябка).

У господарській діяльності, передусім дбаючи про власну вигоду, А. Маркевич, І. Кулябка, С Максимович нещадно експлуатували козаків, селян і посполитих, особливо після впровадження у XVIII ст. так званої «урочної системи» і збільшення строку панщини до 3-5 днів на тиждень. А. Маркович, І. Кулябка, С. Максимович відбирали у козаків, селян і міщан ґрунти, Л, Свічка, І. Кулябка та інші захоплювали общинні землі.

Полковники в управлінському плані йшли шляхом повної узурпації влади, згортання, а потім і ліквідації козацького самоврядування на Лубенщині, виявляли постійну тенденцію втручатися у справи міського самоврядування, запровадженого в Лубнах ще в 1591 р. Магдебурзького права.

По-різному і втрачали свою владу лубенські полковники. Фактично лише двоє - Г. Вербицький та Л. Свічка – у XVII ст. займали цю посаду до смерті. П. Швець, Я. Засядько та А. Пирський були усунуті від влади полковою козацькою радою «за непрацездатність». С. Шамлицький разом зі своїм патроном А. Сомком був заарештований і страчений І. Брюховецьким. Д. Зеленський, який пішов за І. Мазепою, за наказом Петра I був засланий на каторгу до Сибіру, де і помер. Решта позбавлялися булави, поступаючись місцем новопризначеним, більш-менш комфортно доживали свого віку завдяки набутим при владі статкам.

Доля кожного лубенського полковника могла б стати об'єктом окремого захоплюючого історико-краєзнавчого дослідження. Та, ведучи мову про «колективний портрет на фоні епохи», обмежимося лише кількома прикладами того, яку пам'ять полишили вони по собі у Посульському краї на прикладі окремих особистостей.

Найбільш узагальнюючим «портретом» лубенських полковників може слугувати народна легенда про Леонтія Свічку, яка дожила в Посульському краї до наших днів: «Був собі колись у Лубнах полковником Леонтій Свічка. Такий уже хапкий та настирний. Ніщо повз своїх рук не пропустить. Отож з полковником сусідським переяславським не поділив він землю над річкою Оржицею. Довго судились за неї, та Свічка таки зверху опинився. Аж до самого царя Петра і дійшов. А той, наче б то, йому і сказав: «Забери собі землі стільки,

скільки об'їдеш за день». Отож, Леонтій вибрав найпрудкішого свого коня, і тільки сонце блиснуло - стьобнув його нагайкою та й помчав уперед. Скаче й скаче щодуху, та все рисака підганяє, щоб швидше біг, аби більше землі захватити. Ну, й загнав коня! Той упав, а Свічка тільки-но виплутався із стремен, побачив, що конає тварина, кинув її і подався далі сам. Біжить, біжить, вже й дихати йому немає чим, вже й ноги підкошуються, а він лише переведе дух і далі поспішає. Та, врешті, зовсім забракло в нього сил. Упав. І не подумайте, що залишився лежати, перепочивши хвильку, почав рачкувати, повзти. А коли вже й того не в змозі був робити, то ліг і руки постарався якомога довше вперед витягти, навіть пальці розтягнув, аби ще хоч на один вершок більше землі прихопити. Ото так і відчепив собі чималий шмат угідь всяких...».

Ненаситну заgreбущість очільників Лубенського полку підтверджують і безпристрасні історичні документи: «С тех пор, как открыт был Лубенский полк, на чин полковничий выбирались вольными голосами люди, достойные из своих полчан и никогда не бывало народу от них отягощения, - говорилось у скарзі до столиці на початку XVIII ст., направлений лубенською козацькою старшиною, - А когда потворствовал гетьмана Скоропадского произведен в чин Лубенского полковничества чужой человек, шурина гетьмана Андрей Маркевич, тогда не только нынешних времен нигде не слышанные, но и во времена владычества и за жидовского тогдашнего арендаторства едва ли творились тягости, налоги и обиды, какие чинились за от сего Маркевича, в полку всему народу, который обнищал и разорен, а Маркович за недолгы время обогатился».

Хоча, звичайно ж, були серед полковників (правда, швидше, як виняток) й люди іншого гатунку. Так, наприклад, безкорисливий Максим Ілляшенко, який «залишався полковником більше десяти років, але маєностей так і не нажив», чи Петро Апостол, який «17 років обіймав посаду лубенського полковника, і за цей час від козаків, селян і посполитих краю на нього не надійшло до столиці жодної скарги. Не відбувалося на Лубенщині в ці роки й селянських і козацьких виступів проти старшими».

То ж автор переконаний, як свідчить і запропонована ним стаття, що новий напрям досліджень – адміністративне краєзнавство (належно розроблене теоретичне обґрунтування і розкриття в рамках міждисциплінарного дослідницького підходу до адміністративно-краєзнавчого аспекту розвитку системи управління регіоном) має велике майбуття.

Список використаних джерел

1. Горобець В. Полковник Війська Запорозького та його влада / В. Горобець // Український історичний журнал. – 2014. - № 4 (517), лип.-серп. – С. 50-70.
2. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ.упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. -

Т. 3 : Історія державного управління / наук.-ред. колегія : А. М. Михненко (співголова), М. М. Білинська (співголова) та ін. – 788 с.

3. Козюра І. В. Лубенські полковники: колективний портрет на фоні епохи / І. В. Козюра // Край. – Полтава, 2016. - № 150 (156), жовт. – С. 18-19.

4. Козюра І. Історичні постаті Посулля / І. Козюра, В. Козюра. – Полтава : Полтав. Літератор, 2001. – 120 с.

5. Козюра І. Лубенський козацький полк: історія і сучасність / І. Козюра, В. Козюра. – Полтава : АСМІ, 2007. – 96 с.

6. Лазаревский А. М. Исторические очерки Полтавской Лубенщины в XVII-XVIII вв. / А. М. Лазаревский // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1896, кн. 11. – С. 1-93.

*Криськов Андрій Анатолійович, доктор історичних наук, доцент,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя*
**ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО НІМЕЦЬКИХ
КОЛОНІСТІВ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(друга половина XIX ст.)**

Після реформи 1861 р. Правобережна Україна, особливо Волинська губернія, стала територією-рецепієнтом для іноземних колоністів, в першу чергу – німецького та чеського походження. У даному випадку співпали політико-економічні плани урядових кіл Російської імперії (створення противаги польським поміщикам у вигляді економічно ефективного і лояльного до влади господарства колоністів) та сподівання іноземних поселенців на дешеві землі та пільговий режим господарювання.

За даними М.Костюка, до 1860 р. у Волинській губернії нараховувалося 139 німецьких колоній, в яких мешкало 11424 особи [1, с. 29]. За висновками А.Вороніна, за період 1860–1870 рр. на Волині поселилося 5,5 тис. німецьких сімей [2, с. 10]. У 1875 р. їх у цій губернії вже проживало майже 40 тис. осіб, а у 1881 р. – 87731 особа, або 4,2 % всього населення Волинської губернії [3, арк. 14]. Для порівняння – станом на 1885 р. у Подільській губернії мешкало лише 42 німецьких колоністи, які мали у володінні 366,5 дес. землі [4, с. 118, 125]. У 1890 р. чисельність німецьких поселенців у Волинській губернії становила 155860 осіб, або 78 % від загального числа всіх іноземних колоністів губернії [5, арк. 81], за іншими даними – 200 тис. осіб [6, с. 24]. У той же час у Подільській губернії їх мешкало тільки 12474 особи, а у Київській – ще менше [7]. Суттєвою була також і чисельність чеських переселенців, яких у 1879 р. у Волинській губернії було зареєстровано 10181 особа [8, с. 519], а за даними 1897 р. нараховувалося 27,7 тис. осіб [9, с. IX]. В цей же час, у 1897 р., у Подільській губернії мешкало всього 886 представників цієї національності [10, с. 142].

Такій масовій імміграції осіб німецького і чеського походження сприяв комплекс урядових заходів. Так, наприклад, у 1867 р. у Москві при

імператорському сільськогосподарському товаристві було створено спеціальний комітет для сприяння переселення чехів на територію Російської імперії, який друкував чеською мовою листівки, де роз'яснювалися умови переселення та пропагувалися переваги проживання в Росії [8, с. 518]. Одночасно розроблялася і відповідна законодавча база. Одним із перших був опублікований у 1861 р. закон, який дозволяв землевласникам наймати іноземних робітників і поселяти їх у власних маєтках [11]. Офіційний дозвіл на поселення у Правобережній Україні іноземні переселенці отримали у 1868 р [12]. Вони звільнялися від військової повинності, на п'ять років – від сплати податків та від скарбових оплат під час купівлі нерухомості у губерніях Правобережної України.

Сприяла імміграції тогочасна економічна ситуація. Після скасування кріпосного права через законодавче обмеження кола осіб, які б могли виступити у якості покупців землі чи її орендарів, а також злиденний стан місцевого українського селянства, виникла ситуація, коли пропозиція землі перевищувала попит на неї. У 1870-х рр. ціна землі коливалася в межах 11-16 крб. за десятину [13, с. 220], що майже у 10 разів було менше, ніж, наприклад, у чеських землях Австро-Угорської імперії [8, с. 517].

Попервах основна маса колоністів навіть за допомоги банківської позики купувала лише право на обробіток землі, стаючи орендарями. Поміщики були зацікавлені здавати свої землі в оренду іноземним колоністам, які володіли передовими на той час сільськогосподарськими технологіями [14, с. 155]. Угоди укладалися на тривалий термін, найчастіше на 30 років. Спочатку переселенська громада укладала контракт із власником землі, а потім поселенці розподіляли орендовану землю між собою. Як правило, кожна родина брала стільки, скільки могла обробити і оплатити – переважно по 15 дес. Колоністи також брали в оренду з правом викупу необроблену цілину, часто порослу лісом і чагарниками землю і докладали величезних зусиль для її обробітку. В такий спосіб вони збільшували площу придатних для землеробства земель губернії [13, с. 220]. За період з 1884 по 1894 рр. Волинська губернія за розмірами сплати податків зайняла одне з чільних місць в імперії. Причому сума податків на 300 тис. крб. перевищила норму у зв'язку із переведенням 800 тис. дес. з категорії «незручних» земель у землі сільськогосподарського призначення завдяки праці колоністів [15].

Поступово зростало і землеволодіння іноземних поселенців. Якщо у 1861–1870 рр. у Волинській губернії німецькі поселенці володіли на праві приватної власності 30 тис. дес. землі і орендували ще 42 тис. дес. [2, с. 7], то за даними генерал-губернатора у 1882 р. німецьке землеволодіння у губерніях Правобережної України оцінювалося у 552770 дес., з яких 399953 дес. було у Волинській губернії [3, арк. 14]. За даними А. Забеліна, у 1884 р. німецькі колоністи на Волині володіли на праві приватної власності 178190 дес. і орендували 246476 дес. [16, с. 167]. У 1897 р. площа придбаних і орендованих іноземцями земель, за даними волинського губернатора, становила 626786 дес., що складало 9,56 % всієї площі землі в губернії. У Київській і Подільській

губерніях цей показник становив відповідно 0,72 % та 0,65 % [17, арк. 8]. Наприклад, прусський підданий В. Рау у різних повітах Волинської губернії був власником 8 маєтків, загальною площею 22387 дес. [1, с. 85]. Крім того, він фігурував серед засновників Соболівського цукрового і рафінадного заводу у Гайсинському повіті Подільської губернії [18]. Австро-угорський підданий Р. Потоцький був власником маєтку у Вінницькому повіті Подільської губернії, площею 7728 дес. [19, арк. 8зв.]. Він також був співзасновником «Уладівського промислового і торговельного товариства» [20] і «Уладівського товариства цукробурякового і рафінадного заводу» [19, арк. 9зв.]. У Чорнобилі Київської губернії спадкоємцям Рекк належав маєток площею 13510 дес. [6, с. 24]. Німецькі колонії існували й в інших українських губерніях. Так, в Катеринославській губернії їх було 134 (542860 дес. земельних угідь у приватній власності колоністів), у Таврійській губернії – 140, члени яких володіли 921648 дес. землі, у Херсонській губернії налічувалося 139 колоній (865734 дес. землі) [21, с. 136–138].

До початку 1880-х рр. російські власті майже не контролювали пересування і проживання іноземців всередині імперії, але у зв'язку з активізацією розвідок Німеччини і Австро-Угорщини уряд Російської імперії вдався до жорсткого контролю за іноземцями у прикордонних губерніях [22, с. 330]. Ставлення до іноземних колоністів істотно змінилося [23, с. 36]. Разом із військовим відомством місцеві власті ініціювали ухвалення цілого ряду антиколоністських законодавчих актів, спрямованих не лише на припинення імміграційного потоку на Волинь, але й на ліквідацію землеволодіння та землекористування іноземних переселенців. У 1885 р. урядова комісія, створена для вивчення питання про переселення іноземців, визнала процес колонізації небезпечним та шкідливим для інтересів Російської імперії. Протягом 1887-1892 рр. було видано низку указів, які суттєво обмежили права німців-колоністів [24, с. 53]. У цей же час російські банки відмовили в іпотечному кредитуванні німецьким громадам [25, с. 186]. В комплексі заходи владних структур спричинили до поступового занепаду колоній іноземних поселенців. Почався процес міграції колишніх колоністів з Правобережної України як у межах Російської імперії, так і за кордон. Наймасовішими напрямками були Бразилія, Аргентина, США. Незначна кількість переселилася до Криму, Казахстану та на Далекий Схід [26, с. 174].

Список використаних джерел

1. Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.) / М. П. Костюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 384 с.
2. Воронин А. В. Об иностранных поселенцах в Юго-Западном крае / А. В. Воронин. – Б. м и б. г. – 23 с.
3. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК), ф. 442, оп. 642, спр. 497.
4. Обзор Подольской губернии за 1885 г. – Каменец-Подольск, 1886. – 208 с.
5. ЦДАК, ф. 442, оп. 618, спр. 58.

6. Кулинич І. М. Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII – 1917 р.) / І. М. Кулинич // Укр. іст. журн. – 1990. – № 9. – С. 18–30.
7. Шмид О. П. Причини масової колонізації Волині у другій половині XIX ст. [Електр. ресурс]. – Режим доступу : www.vuzlib.com/content/view/1752/52/.
8. Поліщук Ю. М. Переселення чехів на Волинь (друга половина XIX – початок XX століття) / Ю. М. Поліщук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2001. – Т. 6. – С. 516–524.
9. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / Под ред. Н. А. Тройницкого. – Т. VIII. Волынская губерния. – СПб. : «Слово», 1904. – 281 с.
10. Баженов Л. В. Населення Подільської губернії за першим російським переписом 1897 р. / Л. В. Баженов // Тези доповідей наукової конференції «Проблеми економічної географії Поділля». – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 142.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (далі – ПСЗ–II). – 1863. – Т. 36, отд. II, 1861 г. – №37760 «О правилах для найма землевладельцами иностранных рабочих и водворении сих иностранцев в России». – С. 624–626.
12. ПСЗ–II. – Т. 43, отд. I, 1868 г. – № 46038 «О порядке перечисления жителей Империи в губернии Царства Польского, равно как жителей сих губерний в прочие части Империи». – СПб., 1873. – С. 890–892.
13. Бармак М. В. Господарське життя німецьких колоній Волинської губернії (XIX – початок XX ст.) / М. В. Бармак // Український селянин : Зб. наук. праць / За ред. А. Г. Морозова. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. – Вип. 10. – С. 219–222.
14. Жилєнкова І. М. Іноземне землеволодіння на теренах Правобережної України у XIX – на початку XX ст. / І. М. Жилєнкова // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Інститут історії НАН України, 2011. – Випуск XIX. – С. 151–160.
15. Пилипенко О.Є. Трудова імміграція в Україну і політика Російської імперії щодо переселенців у другій половині XIX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.spilka.us.org.ua/library/immigracija.html.
16. Забелин А. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии / А. Забелин. – Ч. 1. – К. : Типогр. штаба Киевского военного округа, 1887. – 365 с.
17. ЦДІАК, ф. 442, оп. 641, спр. 707.
18. ПСЗ–II. – Т. 43, отд. I, 1868 г. – № 45857 «Высочайше утвержденный Устав Товарищества Соболевского свеклосахарного, песочного и рафинадного завода». – СПб., 1873. – С. 587–592.
19. Держ. архів Хмельницької області, ф. 46, оп. 1, спр. 621, 79 арк.

20. ПСЗ–II. – Т. 43, отд. I, 1868 г. – № 45453 «Высочайше утвержденный Устав Уладовского промышленного и торгового общества». – СПб., 1873. – С. 82–85.

21. Велицын А. А. Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний на юге и востоке России / А. А. Велицын. – СПб. : «Общественная польза», 1893. – 280 с.

22. Макарова О. В. Вихідці з Австро-Угорської монархії на території Подільської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. В. Макарова // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 329–345.

23. Алекторов А. Е. Иностранцы в России : современные вопросы / А. Е. Алекторов. – СПб. : Типография И. В. Леонтьева, 1906. – 134 с.

24. Бармак М. Законодавче регулювання економічного життя німецьких поселенців на українських землях Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) / М. Бармак // Наукові записки ТДПУ імені В.Гнатюка. Серія «Історія». – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 52–54.

25. Васильчук В. М. Переселенська політика Російської імперії відносно німецьких колоністів в Україні в другій половині XVIII – на початку XIX ст. / В. М. Васильчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 5. – С. 179–189.

26. Лазарович М. В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років : компаративний аналіз : монографія / М. В. Лазарович. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.

*Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Харків)*
**ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ДОСВІД УКРАЇНСТВА НА ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ : РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Перш ніж на теренах Наддніпрянської України встановилася більшовицько-радянська влада, тут послідовно протягом 1917-1920 років змінилося декілька форм національної державності.

До 4 березня 1917 р. Наддніпрянщина входила до складу імперії Романових, а від вказаної дати до 19 листопада 1917 р. перебувала у невизначеному положенні щодо власного державного статусу. З 1 вересня до 19 листопада 1917 р. наддніпрянські губернії належали Російській Республіці, яка була проголошена актом Тимчасового уряду, але де-юре у самій Україні не існувало жодної форми державного правління, оскільки відбувався лише початковий процес державотворення, коли шляхом проб і помилок приймалися різноманітні державотворчі акти.

Центральна Рада, інституція, що виникла 3 березня 1917 р., спочатку виконувала функції координаційного органу, спрямовуючи діяльність

українських громадських та політичних об'єднань, які вже існували на той час. Український Національний Конгрес, на який прибули 900 делегатів з усієї України, від усіх українських громад колишньої імперії, а також від різноманітних військових, економічних та інших організацій обрав 150 членів Центральної Ради та затвердив її голову М. С. Грушевського на посаді президента.

3 червня 1917 р. Центральна Рада після своєї реорганізації перетворюється із органу відносно невеликої кількості національно свідомих українців у широкий представницький орган - по суті, в український парламент.

23 червня 1917 р. Центральна Рада видає I Універсал, у якому проголошувалося, що головною метою усіх національно свідомих сил є створення вільної України, хоча, разом з тим, зазначалася неможливість відокремлення України від Росії. Незабаром Центральною Радою було утворено уряд – Генеральний Секретаріат, що мав здійснювати функції найвищого органу виконавчої влади. Очолюваний В. Винниченком Генеральний Секретаріат складався із восьми міністрів.

Важливим показовим моментом щодо національної толерантності українства було залучення до складу Центральної Ради у липні 1917 р. представників національних меншин від єврейської, польської, молдавської, німецької та інших громад.

Внаслідок тривалих перемовин з Тимчасовим урядом Росії відбувається проголошення II Універсалу, який остаточно легітимізував статус Генерального секретаріату у якості крайового органу виконавчої влади.

Перемога Петроградського більшовицького збройного повстання у жовтні 1917 р. чи не уперше у новітній історії створює для України реальні умови для здійснення споконвічної мрії українства про формування власної національної державності. Центральна Рада, використовуючи історичний шанс, 7(20) листопада III Універсалом проголошує утворення автономної Української Народної Республіки у складі єдиної Російської Республіки. Окрім того у III Універсалі визначалися кордони автономної української держави, проголошувалися традиційні для українства демократичні принципи - свободи слова, друку, віросповідання, зборів, недоторканості особи; скасовано смертну кару.

Таким чином, з 20 листопада 1917 р. по 21 січня 1918 р. Україна отримала свою першу у XX ст. державність – автономне самоуправління у складі Російської Республіки. 22 січня 1918 р. Центральна Рада видає IV Універсал, який проголошує Україну самостійною Народною Республікою і протягом чотирьох місяців (до гетьманського перевороту) здійснюються практичні заходи зі створення парламентсько-республіканської форми правління. 29 квітня 1918 р., у день державного перевороту, Центральна Рада обирає президентом УНР М. С. Грушевського, а також ухвалює проект Конституції республіки – “Статут про державний устрій, права і вільності УНР”. Історичні обставини склалися так, що він не набрав юридичної чинності, проте проект Конституції УНР є важливим історико-правовим документом, у якому

містяться основні контури бачення українського державотворення з боку тогочасної політичної еліти України. Відтак цей документ заслуговує на нашу увагу.

Паралельно Наддніпрянщині у Західній Україні виник свій державотворчий процес у формі Західно-Української Народної Республіки.

Оцінюючи політичні традиції ЗУНР, варто наголосити на їх демократичному змісті, що безперечно єднає політичну ментальність обох гілок українства – галицької та наддніпрянської, але, разом з тим, сам факт недовготривалості хиткого об'єднання двох українських держав (від 22 січня до 16 листопада 1919 р.) виявляє помітні ментальні розбіжності у громадян УНР та ЗУНР.

На думку В. А. Потульницького, вихід ЗУНР зі складу об'єднаної Республіки пояснювався “по-перше, тією обставиною, що влада Директорії та її розпорядчих органів і надалі обмежувалася на схід від Збруча, а по-друге, поступово на передній план у стосунках УНР з ЗУНР з усією очевидністю виступали глибокі ідейні, культурні, психологічні та політичні розбіжності, які накопичувались між східняками і галицькими українцями протягом століть” [1, с. 128].

Цікаво про ментальні відмінності західного та східного українства саме у період, що розглядається, пише у своїй роботі “Галичанство” М. Шлемкевич, аналізуючи події листопада 1918 р.: “На Західній Україні бачимо тоді вперше зусилля української провідної верстви, отже, в першій мірі інтелігенції, далі освіченого селянства і свідомого робітництва, - розбудувати і утвердити нову державу, що постала на руїнах австрійської імперії. Ми бачимо ті зусилля при деякій безвладності, якомусь спокою народних мас. Як не було б, одне певне – творчий пафос провідної верстви, отже, головно інтелігенції, був значно сильніший за силу народної стихії. Її треба було спонукати до руху, а не втихомирювати.

Інше враження матимемо, коли пригадаємо той листопад у Східній Україні. Розбурхана народна стихія кипить, переливається. Це місяць повстання під проводом Директорії Української Народної Республіки. Об Київ б'ють прибої моря – дійсно величезної народної армії, край заливають менші ріки повстанчих загонів. І знову, як не відноситися до тих подій, одне для нас тут важне і певне – пафос стихій був значно потужніший за організаційну спроможність провідної верстви, і вона ледве встигала оформлювати стихійні рухи...

Отже, протилежне враження – на заході перевага раціональних, розумових первнів; на сході перевага ірраціональних, стихійних, емоційно-волевих рухів” [2, с. 248]. Напевно, довготривалі, в одному випадку, західноєвропейські впливи (згадаємо особливості розвитку ще Галицько-Волинської Русі); в іншому випадку, російські впливи спричиняють зазначені М. Шлемкевичем, ментальні особливості відповідно галицького та наддніпрянського українства. У розвитку ментальної диференціації суттєву роль відіграла не раз згадувана Берестейська 1596 р. церковна унія, яка започаткувала релігійні відмінності в українській спільноті. Як слушно

зауважує М. Шафовал, “існування українського православного і греко-католицького світів несе в собі не лише елементи церковної юрисдикції, але має світоглядове та культурно-політичне значення” [3, с. 99]. Порівнюючи релігійні та політичні традиції різних гілок українства, М. Шафовал далі зазначає: “...Українське православ'я стоїть під впливом певних елементів візантизму, як, наприклад, містика естетики, цезаропапізм, демократичність церковних баз, а з другого боку, український католицизм, себто, греко-католицизм, стоїть на засадах і традиціях строгого збереження церковної самостійності перед світською владою, демократичного підбору кадрів, але збереження ієрархічного принципу в процесі розв'язки церковних питань та раціоналізму західного типу.

Церковне зрізничкування збігається на початку нашого століття з двома окремими політичними досвідами – авторитарна царська дійсність та обмежена парламентарна монархія з виборами і нерозвиненою партійною системою в Австро-Угорщині. Отже, українці дійшли до визвольних змагань 1917-1921 рр. з двома окремими досвідами. Західно-українські землі мали досвід політичної дії через парлямент та широкоіснуючу мережу суспільно-громадських, політичних і церковних установ. На центральних та східноукраїнських землях дійсність була іншою, відмінною. Існуюче українське життя проходило на кволих і лябільних межах між легальною і нелегальною дією” [3, с. 100].

Різноманітний політичний досвід західного та східного українства, який утворився на початку ХХ ст., має певне відлуння і у кінці цього ж століття, коли за умов незалежної України ми спостерігаємо помітні розбіжності у способах політичної дії, геополітичній і партійно-ідеологічній орієнтації галичан та наддніпрянців. Підіб'ємо підсумки розгляду проблеми формування політичного менталітету українства у період існування його історичних держав.

Аналіз історичних форм державності українського народу дозволяє визначити кілька головних властивостей політичного менталітету українства, які у тій чи іншій мірі притаманні йому протягом усієї історії. Серед базових рис політичного українського менталітету передусім слід назвати демократизм, конституціоналізм, егалітаризм, екзистенціальний індивідуалізм, регіоналізм та ін. Демократична налаштованість українського менталітету виступає у якості домінанти власного етатистського розвитку українства. Так, спостерігаємо обов'язкову присутність в усіх українських державах певних народоправчих інституцій – “Статуті про державний устрій, права і вільності УНР”, у Тимчасовому Основному законі ЗУНР та ін. Егалітаристські настанови характеризуються ототожненням ідеї волі з ідеєю рівності (воля розуміється як рівність), негативним ставленням до власної політичної еліти та політичних лідерів і як наслідок – невмінням підпорядковуватися власній владі: недисциплінованістю. Егалітаризм виникає на ґрунті відсутності жорсткої замкненості соціальних прошарків та юридичної рівноправності вільних громадян в УНР та ЗУНР. Іноді егалітаризм у сполученні з екзистенційним індивідуалізмом та його наслідком – егоцентризмом, типовою рисою українського селянства виступає достатньою підоймою для формування

анархізму. Проте, аетатистські настанови виявляються і у провідної державотворчої сили XVII–XVIII ст. – козаків, коли їх небажання підкорятися чужій владі трансформується у згадане невміння підпорядковуватися й власним лідерам.

Входження українських земель до складу Російської та Австро-Угорської імперії спричиняє формування колоніальної ментальності та розвиток політичної регіональної диференціації в українській спільноті. Поразка національно-визвольних змагань українства на поч. XX ст. призводить до того, що більша частина України – Наддніпрянина – опиняється під більшовицько-тоталітарною владою, яка встановлюється згодом в СРСР внаслідок жовтневого перевороту 1917 р.

Список використаних джерел

1. Потоульницький В. А. Теорія української політології. Курс лекцій / В. А. Потоульницький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.
2. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Нью-Йорк, 1991. – 175 с.
3. Шафовал М. Політична культура України / М. Шафовал // Наук. збірник УВУ. – Мюнхен, 1995. – Т. 15. – С. 95–106.

*Тицький Сергій Іванович, кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії та філософії історії*

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ВПЛИВ ІНДУСТРІАЛЬНО-БЮРОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ НА ЕВОЛЮЦІЇ СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ МІСТА КИЄВА НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Традиційним для радянської та пострадянської української історіографії було й є розглядати соціально-класову структуру населення України XIX – початку XX ст. за двома вимірами: 1) на підставі поділу киян за станами і 2) на підставі поділу буржуазного суспільства на суспільно-економічні класи (буржуазію, робітничий клас, міську і сільську дрібну буржуазію) та окремішні суспільні верстви (інтелігенцію, люмпен-пролетаріат тощо). Б. Кравченко у монографії «Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст.» виділяв в українстві українських робітників, селян, інтелігенцію та політичну еліту [3 – 5; 7; 8, с. 13-16]. Такий підхід здається застарілим.

Для розв'язання проблеми були використані результати статистичних розвідок 1861 – 1863 рр., київського перепису 1874 р., перепису 1897 р. і міського перепису 1917 р.

При цьому виходимо з того, що соціально-економічну структуру класичного буржуазного суспільства доби утвердження промислово-індустріальної цивілізації складали основні класи – буржуазія і робітничий клас, допоміжні класи – дрібна міська буржуазія і дрібна сільська буржуазія, протокласи – бюрократія, наймана інтелігенція і самодіяльна інтелігенція,

самостійні суспільні верстви – утриманці, учні, люмпен-пролетаріат і самостійні власники нетоварних господарств [12].

На початковому етапі проведення основних соціально-економічних реформ під зверхністю імператора Олександра II, котрі започаткували індустріально-бюрократичну трансформацію українського суспільства, економіка та соціально-класова структура м. Києва, за офіційними даними, мали наступний вигляд.

Київ залишався головним торгівельним та культурно-освітнім центром для трьох правобережних та Чернігівської губерній. Промисловість була, головним чином, представлена ремісничими майстернями та дрібними мануфактурами на ручній фізичній праці найманих робітників із місцевого міщанства та зайшлих державних та бувших поміщицьких селян. Велика механізована промисловість була представлена казенним арсеналом, суднобудівним заводом Товариства пароплавства по Дніпру і його притокам та шкіряним заводом купця Серебренікова, котрий виробляв щорічно продукції на сотні тисяч рублів при загальній продуктивності київської промисловості у 1,35 млн. рублів. Абсолютна більшість фабрик і заводів насправді були середніми і великими майстернями та невеликими мануфактурами.

1862 року загалом у місті нараховувалося 1493 ремісничих майстерні, 10 тютюнових і 5 каретних фабрик, 52 заводи, 1 паровий млин, 1 парова лісопильня. Кількісно переважали промисловість будівельних матеріалів (12 цегляних, 3 кахельних заводів) та харчова (1 цукровий і 5 пивоварних заводів, паровий млин) галузі промисловості. В міській торгівлі були задіяні 352 місцеві купецькі капітали і 144 іногородніх. Діяли 1057 магазинів і крамниць, 8 готелів і 42 постоялі двори, 98 підприємств громадського харчування, 6 базарів і 5 ярмарків. Всі торгівельні підприємства перебували в індивідуальній та сімейній власності (тобто у буржуазній). Міський транспорт був виключно гужовим і знаходився в буржуазній власності. Пароплавство по Дніпру в районі Києва перебувало у власності окремих буржуа-купців та акціонерного товариства (бюрократичній власності) [14, с. 6 – 10]. В період великих ярмарок кількість кредитних установ в місті зростала до 6. Усі вони були банкірськими конторами і належали до буржуазної форми власності. Їм протистояла Київська контора новоствореного Державного банку Росії.

На 1861 р. у місті мешкало 70.590 осіб. За станово-сословною ознакою вони поділялися (враховуючи членів сімей) на 2926 спадкових дворян (1648 чоловіків), 3612 особистих дворян (1980 чоловіків), 889 осіб 2-го розряду (461 чоловіків), 2083 священників і ченців (з них ченців і черниць – 1425), 399 почесних громадян, 1388 купців (598 чоловіків), 19.962 міщанина, 8433 цехових (3873 чол.), 420 робітників 2297 державних і 1712 тимчасовозобов'язаних селян, 1907 бувших дворових людей, 717 бувших польських шляхтичів та однодворців, 272 українських козаків, 12563 діючих військовослужбовців та іррегулярних вояків, 1383 відпускних і відставних нижніх чинів, 6915 солдатських дружин, дочок, дітей і кантоністів, 536 іноземців, 147 інших. Серед них – 5510 ремісників [14, XV, с. 4, 10], приналежних до всіх міських і

сільських сословій, окрім дворянства, чиновництва, купецтва, козацтва та військових сословій. Всі дворяни та почесні громадяни розподілялися між державною бюрократією, найманою і самодіяльною інтелігенцією. Купецтво, частина спадкового дворянства та окремі державні селяни склали велику і середню буржуазію міста. Абсолютна більшість міщан, цехових ремісників склали дрібну міську буржуазію. Частина міщанства, державні та бувші поміщицькі селяни і дворові комплектували робітничий клас, в якому абсолютно домінували наймані працівники сфери торгівлі і послуг.

На 1863 р. в Києві мешкало 70.367 осіб, з них постійних жителів – 54.251. За сословіями вони поділялися таким чином: 12.207 спадкових та особистих дворян, 2590 представників духовенства (1432 ченці і черниці), 24589 від міських сословій, 11288 від сільських сословій, 17.815 від військових сословій, іноземців – 697, інших – 481, не ідентифіковано – 1497 осіб [11, с. 29, 30].

Таким чином, на початку 1860-х років в економіці м. Києва абсолютно домінували підприємства та інституції буржуазної форми власності при незначній частці бюрократичного сектору господарювання. Соціально-класова структура городянства повністю відповідала співвідношенню буржуазної та постбуржуазної форм господарювання на території міста.

Перетворення Києва на межі 1860-х – 1870-х рр. на важливий залізничний вузол Подніпров'я сприяло прискореному розвитку в місті акціонерного промислового і банківсько-кредитного підприємництва. Таким чином, в Києві формується значний бюрократичний сектор виробництва і обміну речових і неречових товарів. Одночасно розвиваються буржуазний і дрібнобуржуазний сектори виробництва і обміну речових товарів.

Відповідно перепису 1874 р. соціально-економічну структуру населення Києва (182792 особи) за ставленням до праці склали буржуазія, дрібна міська буржуазія, робітники, бюрократія, наймана і самодіяльна інтелігенція, утриманці, люмпен-пролетаріат та учні.

До хазяїв (буржуазії і дрібної буржуазії) були віднесені **18706** киян, в т.ч. **5721** хазяїн з нетрудовими доходами (орендодавців і рантьє (серед яких абсолютна більшість - власники малих садиб, дрібних буржуа), **2398** хазяїв-підприємців, котрі наймали працівників, **10995** працюючих хазяїв-дрібних буржуа, котрі не використовували найманої праці. Робітничий клас у Києві нараховував **33315** осіб, в т.ч. 12050 промисло-транспортних робітників, 15916 домашньої прислуги тощо. До протокласів належали **1974** бюрократи (чиновники, громадівські службовці, без господарської і церковної бюрократії), **1251** найманих інтелігентів (без науково-освітньої, мистецько-культурницької інтелігенції), **345** самодіяльних інтелігентів (без юристів, літераторів тощо). У місті перебували також 11387 вояків, частину з котрих склали офіцери – військова бюрократія. До самостійних суспільних верств належали **4010** люмпен-пролетарів, **39491** утриманців, **6789** учнів. [13, с. 83, 85-87].

Таким чином, 1) станомо-сословна структура київського населення не співпадала з фактичним поділом городян на суспільно-економічні класи і самостійні верстви; 2) класова структура киян відповідала основним засадам

раннього промислово-індустріального суспільства; 3) надмірна частка люмпен-пролетарів і незначна кількість учнів та студентів свідчили про незавершеність формування в місті класової структури зрілого буржуазного суспільства; 4) нечисленність бюрократії, найманої і, особливо, самодіяльної інтелігенції та явна чисельна перевага чиновництва в середині бюрократії свідчили про зародковий стан протокласів постбуржуазного суспільства в місті.

На межі XIX – XX ст. господарство міста чітко розмежовувалося на буржуазний, дрібнобуржуазний і бюрократичний сектори.

У жовтні 1899 р. у Києві обраховувалося 4595 ремісничих закладів з 4595 майстрами-власниками і 4041 ремісничими робітниками (підмайстрами) [17, арк. 18]. При цьому становий статус ремісників мали 24275 осіб. [9, с. 132, 134].

У 1899 р. в Києві були підпорядковані фабричній інспекції 145 фабрик і заводів [15, арк. 35 зв., 40]. Практично у всіх галузях господарства міста кількісно домінували підприємства буржуазної і дрібнобуржуазної власності. Тільки всі 5 машинобудівних заводів належали акціонерам. В інших галузях бюрократична власність була представлена поодинокими великими підприємствами. Визначну роль відігравати великі сучасні механізовані підприємства державної бюрократії – арсенал та Головні залізничні майстерні [1, ствб. 384 – 387].

Загалом бюрократичний сектор господарства в м. Києві на 1900 р. панував у банківсько-кредитній сфері, освіті, великій промисловості (машинобудування, тютюнова, цукрова, мукомельна), водному і залізничному транспорті, а також суттєво розширив свою присутність у легкій і будівельній промисловості, торгівлі і комунальному господарстві. [9, с. 136, 370 – 375; 1, 12].

Соціально-класовий простір м. Києва має наступний вигляд. У 1897 р. в місті було 247723 мешканців 147168 самостійних осіб з 100555 членами сімей.

Загалом до **буржуазії** Києва можна віднести 7683 самостійної особи, в т.ч. 5271 орендодавців і рантє, 1729 промислових хазяїв-підприємців. При цьому суттєві складності виникають при визначенні, яка частка від 4062 домовласників належала до буржуазії, а яка – до дрібної буржуазії). Серед киян виявилось не менше **13409 дрібних буржуа**. **Робітничий клас** складався з **56.929** самостійними особами [13, с. 83, 85, 87, 99, 101].

Протокласи були представлені бюрократією, найманою і самодіяльною інтелігенцією. До **бюрократії** у місті належали **10935** самостійних осіб з 11416 членами сімей. До бюрократії певним чином прилягали 20774 вояків нижчих чинів, 921 нижчий чин жандармерії, поліції і пожежників, 2078 церковних послушників і послушниць. У Києві знайшли прихисток також понад **1092 самодіяльних інтелігенти** з 1217 членами сімей та **5990 найманих інтелігентів** з 5480 членами сімей. [13, с. 91, 93, 94-96] Даних про освітню, пресову бюрократію, літераторів матеріали перепису не містять.

Самостійні суспільні верстви склалися з **44716 утриманців**, (за іншими даними утриманців у вузькому розумінні було **6795 осіб** з 2799 членами сімей), **6952 учнів** та **3639 люмпен-пролетарів** [13, с. 87, 96].

За сословіями серед киян виявилось 18704 спадкових і 12605 особистих дворян і чиновників, 3772 священників, 5067 почесних громадян, 5064 купців,

97648 міщан, 96985 селян, 1708 різночинців, 4302 іноземців тощо [10, с. 50, 51].

Навіть поверхове порівняння класової та станово-сословної структури київського населення 1897 р. з переписом 1874 р. засвідчує значний прогрес в остаточному утвердженні в місті буржуазного суспільства доби промислово-індустріального суспільства та прискореного розвитку протокласів бюрократії, найманої і самодіяльної інтелігенції на стадії їх перетворення на самостійні класи нового, постбуржуазного суспільства. Очевидною і повною стає штучність поділу суспільства на стани і сослів'я, котрий прийшов у повну невідповідність з реальним розподілом людності на класи і суспільні верстви.

Протягом перших 17 років ХХ століття економічний простір м. Києва розвивався під впливом європейсько-американських технічної і технологічної революцій, світових криз 1899 – 1903 рр. і 1908 – 1909 рр., Першої світової війни у напрямку електрифікації, новітньої механізації, хімізації виробничих процесів, творення нових галузей і підгалузей промисловості, випереджаючого зростання виробництва не речових товарів, зростання частки важкої промисловості, що потребувало суттєвого зростання капіталовкладень та безперервного оновлення устаткування і кваліфікації робочої сили. Такі рухи були можливі лише за умови прискореного переходу від індивідуальної і сімейної приватної власності (буржуазної) до акціонерної, кооперативної та державної форм приватної власності (бюрократичної).

На 1917 р. практично всі підприємства великої і середньої промисловості, механізований міський транспорт, водогін, каналізація, банківсько-кредитний сектор перебували у бюрократичній власності. Лише в галузі освіти, через евакуацію з міста частини державних навчальних закладів і створення нових приватновласницьких освітніх установ, бюрократичний сектор суттєво звужився. У сфері оптової торгівлі підприємці-буржуа втратили свої провідні позиції на користь державних, земських, міських думських та кооперативних інституцій. Бюрократичний сектор міської економіки стає домінуючим як у виробництві речових товарів, так і у виробництві товарів не речових.

За міським переписом 1917 р. в Києві мешкали 467.703 осіб проти 450.901 чоловік у 1909 р. та 247.723 осіб у 1897 р.

За соціально-класовою ознакою кияни розподілилися на **19650 хазяїв** (буржуазія і дрібна буржуазія), **71819 робітників** та їх учнів, **31960 службовців**; **41910 осіб «вільних професій»**, включно бюрократію, самодіяльну і найману інтелігенцію [13, с. 102, 103, 105-108.].

Тобто в Києві проживали (з числа самостійних городян) 19196 буржуа і дрібних буржуа, 71819 робітників і учнів-робітників, 16391 бюрократів. Окрім того в місті служили 7291 солдатів і 31960 службовців всіх сфер господарства, державного управління і в громадських організаціях. [13, с. 102, 105-108] При цьому до складу службовців потрапила певна кількість бюрократів і самодіяльних інтелігентів, а до складу робітників – значна кількість тих найманих інтелігентів, котрі вважали себе найманими робітниками розумової праці. Окрім того, не обраховані наймані інтелігенти в освіті, мистецтві, пресі, культурі, господарські бюрократи у транспорті, зв'язку, кредиті, торгівлі тощо.

На підставі київського перепису 1917 р. І.С. Біск структурував 467.591 мешканця міста наступним чином: 30123 хазяїв, 2747 рантьє, 34577 службовців в промисловості, торгівлі, на транспорті, державних, громадських і політичних організаціях, 113.806 робітників, 26238 бюрократів у церкві, суді, органах управління, 19542 осіб найманої і самодіяльної інтелігенції, 218.656 утриманців, 21902 інших і невизначених.[2, с. 6].

Статистичні дані засвідчують стрімке зростання з 1897 р. чисельності протокласів бюрократії, найманої та самодіяльної інтелігенції, поступове перетворення самостійної суспільної верстви утриманців на суспільну верству пенсіонерів. Одночасно суттєво зменшується частка дрібної міської буржуазії при значному збільшенні чисельності робітничого класу та його частки в загальній кількості киян. Ці процеси явно засвідчували процес трансформації київської громади пізньобуржуазного типу у спільноту бюрократичного типу.

Таким чином світова війна та прискорення промислової індустріалізації призвели до того, що буржуазія та господарська бюрократія повністю запанували у промисловості міста, дрібна буржуазія була витиснута переважно в сферу торгівлі та послуг, робітничий клас зосередився у промисловому виробництві і на транспорті. Гіпертрофовано розвинулися державна, кооперативна і громадівська бюрократія.

Загальні висновки

Протягом 1861 – 1917 рр. класова стратифікація київської громади поступово еволюціонувала від структури, типової для раннього промислово-індустріального суспільства, організованого на засадах класичного буржуазного ладу, напрямком до утвердження класової структури пізнього промислово-індустріального суспільства, організованого на засадах раннього бюрократичного ладу.

Суттєве прискорення цього процесу відбулося у другій половині 1890-х – 1904 рр. та у 1909 – 1914 рр.

Бюрократизація класової структури київської спільноти у 1914 – 1917 рр. визначалася головним чином позаекономічними факторами: першою світовою війною та надмірним втручанням держави в усі сфери життя суспільства.

Проблема індустріально-бюрократичної трансформації українського суспільства у другій половині XIX – на початку XX століття потребує значно більшої до себе уваги українських та іноземних дослідників-істориків.

Список використаної літератури

1. Адресная и справочная книга «Весь Киев» на 1900 г. Издатель М.Л. Радоминский. Составил И.Д. Петров. – К.: Типография Петра Барского, 1900. – 21 с. рекламы, 2 с., 14 с., LIV с., 827 столб., 7 с. рекламы, V с.
2. Биск И.С. К вопросу о социальном составе населения г. Киева (по данным переписи 1917 г.). – К.: б.изд., 1920. – 18 с.
3. История Киева. В трех томах, четырех книгах. – Том второй. Киев периода позднего феодализма и капитализма. – Киев : Наукова думка, 1984. – 464 с.
4. Історія міста Києва періоду 1861 – першої половини 1917 рр.. Наук.-

допом. бібліогр. покажчик у виданнях XVII ст.—2000 р.: Т. I. Кн. 2. — К.: Інститут історії України АН України. — 2009. — 200 с.

5. Історія Української РСР: У 8 т., 10-ти кн. /Гол. ред. кол.: Ю.Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін. — К.: Наукова думка, 1978. —

Т. 4. Україна в період імперіалізму (1900 — 1917). — Ред кол.: Ф.Є. Лось (відп. ред.). — 531 с.

6. Історія міст і сіл УРСР. В 26-ти томах. — Київ. — К.: УРЕ, 1969. — 583 с.

7. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі XIX — XX століть: Соціально-політичний портрет. — К.: Либідь, 1993. — 176 с.

8. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / Б. Кравченко. — К.: Основи, 1997. — 423 с.

9. Памятная книжка Киевской губернии на 1900 год / Издание Киев. губерн. статист. комитета. — К.: Типография Губернского правления, 1899. — 46 с. рек., IX, 42, 427, 24 с., 10 с., 64 с., 46 с., 101 с.

10. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. XVI. Киевская губерния. — Б. м.: Типография кн. В.П. Мещерского, 1904. — 305 с.

11. Сборник статистических сведений о Киевской губернии... — К.: Киев. губ. стат. ком. [за 1862 год], 1864. — V с.; 153 с.

12. Тицкий С.И. Всемирная история денег, кредита и банков / С. И. Тицкий. — К.: Крещатик, 1997. — 836 с.

13. Ходос М.Р. Материалы по статистике населения г. Киева. / ЦСУ УССР. Киев. окруж. стат. бюро. — Жмеринка: Киев. окрлит, «Красный Печатник», 1926. — 189 с., 2 с.

14. Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861—1862 гг. Часть первая. — СПб., 1863. XV. Киевская губерния. — С. 1 — 11.

15. ЦДІА України, ф. 574, оп. 1, спр. 693. Список фабрик і заводів Київської губ., підпорядкованих нагляду фабричної інспекції, 1904 р., 81 арк.

*Антонишин Андрій Павлович, кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний лінгвістичний університет*

ПРИЧИНИ ПАДІННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЛЯ

Актуальність даної проблеми обумовлюється необхідністю дослідження історичних прорахунків української влади в минулому, заради розбудови Української державності в сучасних складних умовах. Поміж інших періодів української історії особливої уваги заслуговує трагічний досвід Центральної Ради 1918 року.

У січні 1918 р. війська більшовицької Росії зайняли майже всю територію УНР. Здавалось, що одвічні прагнення українського народу на здобуття незалежності знову не справились.

Розуміння втраченого прийшло досить швидко. Українські політики почали шукати союзників у протистоянні з більшовиками. У переговорах з країнами Антанти одразу стало відчутним неприйняття з їх боку самої ідеї самостійної Української держави. Дипломати Англії та Франції стояли в основному на позиціях порятунку „єдиної неділимої” Росії.

За таких умов, зважаючи на загрозу повної анексії більшовиками території України, українська дипломатична місія пішла на переговори у Брест-Литовському з представниками Німеччини та Австро-Угорщини. У результаті спільних домовленостей 9 лютого 1918 р. Центральна Рада підписала мир з країнами Почв'їрного союзу.

Союзники обіцяли надати збройну допомогу у справі визволення України від більшовицьких формувань, а в подальшому – зобов'язались здійснювати охорону громадського порядку. У свою чергу, низку економічних зобов'язань брав на себе уряд УНР. Україна мала відправити до Німеччини й Австро-Угорщини 60 млн пудів хліба, 11 млн голів великої рогатої худоби, 300 тис. штук овець, 2,5 млн пудів цукру. Особливо підкреслювалось, що невиконання зобов'язань однією із сторін звільняє від обов'язків іншу сторону [1, с. 21].

Владнавши всі принципи питання договору, союзники 18 лютого розпочали свій похід в Україну. З огляду на кількісну і технічну перевагу над більшовицькими частинами німецькі війська вже 20 лютого захопили Проскурів, 28 – Кам'янець-Подільський, 3 березня – Жмеринку, 8 – Балту, а до 20 березня – все Поділля [2, с. 139].

З просуванням військ союзників по Україні почали відновлювати свою діяльність органи влади. Законодавчим підґрунтям існування системи управління в регіонах залишалась постанова російського Тимчасового уряду від 19 вересня 1917 р. та „Тимчасове положення про губернських і повітових комісарів” [3, арк. 1–2]. Як відомо, комісари Тимчасового уряду після утворення УНР були замінені обраними на з'їздах різних партій і громадських організацій комісарами Центральної Ради. Досить швидко вони приступили до виконання своїх службових повноважень [4, арк. 102]. Однак, і надалі головною проблемою в діяльності місцевих органів виконавчої влади Центральної Ради залишалась відсутність досвідчених адміністраторів, які змогли б реалізувати рішення, прийняті керівниками УНР. Призначення на ключові посади в органах влади здійснювалось на основі належності до партій соціалістичної орієнтації, професіоналізму відводилась другорядна роль.

У той же час компетенція і прерогативи комісарів були дуже обмежені. В їх руках не було ніякої виконавчої сили. Міліція, яка знаходилась у відомстві місцевих самоуправлінь не виконувала своїх професійних обов'язків, про що свідчить звернення Подільського комісара В.Дудича до губернської земської управи 19 квітня цього ж року: „Міліція по кілька місяців не отримує зарплатні, через що неможливо навести ладу в губернії, анархія продовжується, податки не сплачуються, влада не має належного авторитету [5, арк. 229]. Фактично владу на місцях репрезентували військові губерніальні і повітові коменданти. Вони призначались військовим Міністерством і

безпосередньо від нього залежали. Коменданти набули право видавати обов'язкові розпорядження і постанови, припиняти дію наказів цивільної влади. На практиці коменданти так як і комісари опирались на німецькі та австро-угорські війська.

Організація управління в країні і на Поділлі була влаштована так, що комісари були позбавлені важелів впливу на ситуацію й залишалися тільки свідками швидкої руйнації громадсько-політичного життя.

Вже в перші дні окупації до виконання своїх обов'язків приступив Г. К. Степура, призначений Подільським губернським комісаром з 3 листопада 1917 р. [6, с. 5]. Своєю резиденцією він обрав м. Кам'янець-Подільський, незважаючи на те, що всі владні структури перебували у м. Вінниці. Посаду його першого помічника займав В. Дудич, який проживав у м. Вінниці. Взагалі, як свідчать архівні документи, між обома керівниками губернії постійно точилась боротьба за владу. Неодноразово В. Дудич звертався до Міністерства внутрішніх справ з проханням призначити його губернським комісаром через некомпетентність Г. Степури [7, арк. 114].

Щоб послабити вплив свого помічника на політичну ситуацію в губернії, губернський староста призначив другим помічником 27-ми річного старшину з канцелярії Головнокомандуючого Південно-Західного фронту М. Ніколаєва. В такий спосіб Г. Степура сподівався заручитись підтримкою військового командування, що мало б підвищити його особистий авторитет в губернії. На випадок своєї відсутності в губернії, повноваження губернського комісара мав виконувати Кам'янецький повітовий комісар О. Красовський [7, арк. 111, 152], що згідно службового розпису підпорядковувався В. Дудичу. Такими діями Г. Степура підривав і без того хиткий владний апарат. Замість консолідації та встановлення порядку в державних структурах запанувала анархія. Кожен помічник міг видавати накази, в яких висувались претензії на владу.

Крім того, діяльність державних органів місцевого управління ускладнювалась паралельним функціонуванням нових регіональних державних установ і громадських організацій, що претендували на виконання певних владних функцій – різного рівня виконавчих комітетів рад громадських організацій, земельних комітетів, селянських спілок, революційних комітетів, комітетів незаможних селян, комітетів порятунку революції та ін.

Певну дезорганізацію в роботу місцевої адміністрації вносила також діяльність органів місцевого самоврядування – земств. Вибори до земств проводилися на підставі закону Тимчасового уряду від 21 травня 1917 р. Політична ситуація, яка склалася в період виборів, характеризувалася двома рисами. По-перше, організація виборів не дозволяла проявити вільне волевиявлення громадян. На виборах не була забезпечена таємниця голосування, нерідко сільські сходи попередньо визначали кандидата, за якого необхідно голосувати. По-друге, активність виборів була дуже низька. Так, у Подільській губернії в голосуванні взяло участь лише близько 37 % виборців, з них переважну більшість склали селяни й робітники. Внаслідок цього соціальний склад земських зборів та управ майже повністю був позбавлений

інтелігенції, яка в період революційних подій була зарахована до класу, ворожого селянам та робітникам. Саме це не дало їй можливості отримати представництва в земствах. В результаті діяльність земських установ носила непрофесійний характер і виходила далеко за межі її компетенції.

Визначним у житті Поділля стало проведення першого засідання губернської народної управи 21-27 квітня. Гласні обрали склад управи та голову – місцевого політичного і культурного діяча В. К. Приходька. На засіданнях, що тривали декілька днів, було розглянуто низку проблемних питань, які хвилювали населення Поділля. Губернська управа прийняла рішення виділити значні кошти на поповнення книжного складу, заснування музеїв, розвиток освіти та культури, піднесення сільського господарства [8, арк. 5, 17 зв.]. Та запропонувати дієвого шляху для врегулювання ситуації в регіоні вони не змогли. Всі прийняті резолюції були лише декларативними, адже через відсутність надходжень від податків у місцевий бюджет їх неможливо було втілити в життя. Державні структури виділяли в кращому разі половину від потрібної суми.

Криза влади проявилась також у відсутності стабільної політичної ситуації в Україні. Причин цьому декілька. По-перше, однобічне соціально-політичне представництво Центральної Ради. На початок 1918 р. фактичну владу на Поділлі представляли українські соціалісти-революціонери, певну кількість керівних посад в губернії обіймали інші представники соціалістичного табору – соціалісти-демократи та соціалісти-федералісти. Представники ж загальноросійських партій та єврейських і польських національних сил поширювали свій вплив на міські органи самоврядування.

Зважаючи на відсутність міцної влади на місцях, Поділля поступово почало впадати в хаос міжетнічного протиборства. Приводом до цього стали висунуті польськими поміщиками майнові претензії до українського незаможного селянства. Адже з початком революції поміщики та заможні селяни втратили майже все своє майно та землю.

Серед приватновласницьких латифундій особливо великими володіли сім'ї Сабанських, Потоцьких, Ярошинських, Родоканакі, Бржозовських, Маньківських, Зеленських, Грохольських, графів Щербатових, Орловських. Так, лише Потоцькі володіли на Поділлі 42 598 десятин землі [9, арк. 28]. Земельний закон від 18 січня 1918 р. мав на меті розподілити землю між всіма членами сільської общини. Вирішення майнових і земельних протиріч покладалось на новостворені земельні комітети. Однак, на практиці виявилось, що члени комітетів почали здійснювати розподіл у власних інтересах. Таким чином, із впровадженням у життя земельної політики Центральної Ради поміщики втратили більшість своєї землі. Аграрна проблема з кожним днем набирала гостріших форм ще й тому, що в багатьох повітах абсолютно нічого не робилось для підготовки землі під посіви.

У регіоні через бездумну і неконтрольовану посівну компанію селян склалась ситуація, коли хлібами була зайнята майже вся посівна площа, а на інші культури виділялась невелика частина орних земель. Така сільськогосподарська практика вже в період збору врожаю 1918 р. могла призвести до нестачі цілого

ряду сільськогосподарських культур. Зрозуміло, що окрім селян такою посівною були невдоволені всі, хто в майбутньому очікував на добрі врожаї. У такій ситуації все частіше стало чути голоси, які закликали терміново відновити роботу поміщицьких господарств під патронатом земельних комітетів.

У свою чергу великі землевласники покладали свої надії на австрійське військове командування. Польські дідичі, члени господарських товариств зі Староконстантинова і Кременця Волинської губернії і група польських дідичів Проскурівського та Летичівського повітів Поділля надіслали меморандум командуванню австро-угорської 2-ї армії, до намісника Галичини Гуйна, польського міністра Твардовського і президії польського кола у Відні [10, с. 1]. У меморандумі висловлювалось прохання надати допомогу в поверненні їхніх маєтків, які у ході революційних подій були захоплені селянами і, згідно з аграрним законом Центральної Ради, ставали об'єктами суспільної власності. У зверненні також пропонувалось відновити поміщицьке землеволодіння і дозволити використовувати найману працю та розпустити земельні комітети.

Ці пропозиції знайшли багато прихильників серед урядових та дипломатичних кіл в Австро-Угорщині та Німеччині, але виступити відкрито проти свого союзника окупанти не наважились. Тоді землевласники звернулись за допомогою до розквартированих на території України польських національних військових формувань, що були сформовані протягом 1917 р. з дозволу російського Тимчасового уряду. Загалом на Поділлі розміщувались частини 1-го польського корпусу, офіцерський склад 2-го польського корпусу та деякі частини 3-го польського корпусу [11, с. 185].

З кожним днем анархія на Поділлі набирала дедалі більшого розмаху. Грабувались приватновласницькі господарства, державні склади, бездумно вирубувались ліси [12, арк. 65, 138]. До грабіжницьких дій більшовиків долучались повітові підпанки з загонами міліції або польськими легіонерами. Схожа ситуація була і в інших регіонах України.

У результаті, незважаючи на значні державотворчі досягнення, Центральна Рада стала заручницею власної політики. Постійна боротьба в органах влади суттєво поглибило кризу на місцях. В губернії і повітах утворилось багатовладдя: комісари, коменданти, народні управи, земельні комітети, „Просвіти”, селянські спілки. Всі вони видавали обов'язкові постанови, накази і нормативно-правові акти різного характеру. Однак розібратись, які з них слід виконувати, а які ні – населення було неспроможним.

Селянство, розкладене більшовизмом і, прикриваючись статтями земельного закону від 18 січня, проводило відверті грабіжницькі акції. Анархія заповонила подільське село, і лише сильна влада могла встановити порядок. Саме тому, коли постало питання посівної, більшість населення сіл лише скаржились на утиски з боку поміщиків та польських військових формувань і відмовлялись працювати не на своїй землі.

Загроза втрати врожаю 1918 р. і необхідність надання гарантій поміщикам у забезпеченні його збирання виявились однією з головних

причин підтримки австро-угорською владою реквізиційної політики, яку провадили польські легіони.

Протиріччя між законодавчою та виконавчою владами, низький професіоналізм окремих державних службовців, а інколи і антидержавницька політика представників органів самоврядування, відсутність у Центральній Раді широкої соціальної бази та повний контроль у внутрішній політиці з боку австро-німецького військового керівництва стали тими причинами, що в результаті призвели до усунення демократичного ладу на Україні.

Список використаних джерел

1. Левицький К. Великий зрив: До історії української державності від березня по листопад 1918 р. / Кость Левицький – Нью-Йорк, 1968. – 152 с.
2. Денисенко О. А. Охорона і збереження пам'яток історії та культури в Українській державі (1918 р.): дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Денисенко Олена Анатоліївна. – К., 2002. – 243 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України) – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 106.
4. ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 2.
5. ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 35.
6. Що їх болить // Відродження. – 1918. – 2 квітня.
7. ЦДАВО України. – Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 1.
8. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р.–260. – Оп. 1. – Спр. 1.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 17. – Оп. 1. – Спр. 28.
10. Польський злочин державної зради супроти української держави // Діло. – 1918. – 13 квітня.
11. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923 рр. В 2-х т.: Документально-наукове видання / [упоряд. К. Ю. Галушко]. – Т. 1: Доба Центральної Ради / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002. – 320 с.
12. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р.–3868. – Оп. 1. – Спр. 2.

*Бортнікова Алла Василівна, кандидат історичних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*

МІСТА ВОЛИНИ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО XVI ст.

Місто в Середні віки і в ранній Новий час зазвичай було адміністративним і культурним центром відповідної території, осередком торгової і промислової діяльності, на його території діяли господарські суб'єкти різного підпорядкування, а міські жителі відрізнялись від інших соціальних груп не лише обсягом прав, але й характером праці, сферою професійних занять. Це вимагало відповідної правової регламентації й безпосередньо відбивалося на порядку міського управління, його структурі, функціях, характері зв'язків з інститутами державної влади. Міста залишались

важливим джерелом надходжень до скарбниці держави, а тому постійно перебували в центрі уваги центральної і регіональної влад, які намагалися у різний спосіб сприяти їх соціально-економічному піднесенню. Статут ВКЛ 1529 р. виокремлює «місто» як специфічну соціально-правову категорію: «...прелатам, княжатам, панам хоруговним, шляхтичам і *містам* (курсив А. Б.) позначених земель Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтського та інших ми пожалували...» (розд. I, арт. 1) [1, с. 133].

Метою доповіді є аналіз кількісних показників, структурних характеристик міст Волині, їх ролі в системі управління на Волині XVI ст.

У XVI ст. більшість міст і містечок українських земель, що входили до складу Великого князівства Литовського (ВКЛ), концентрувалися на Волинській землі, де географічний чинник був цілком сприятливим для їх соціально-економічного і суспільного розвитку. Залишаючись осередками вільної праці в умовах панування феодальних відносин, міста здійснювали потужний вплив на всі сфери середньовічного суспільства, водночас пристосовуючись до об'єктивних умов існуючого соціально-економічного та політико-правового середовища із наявними інститутами та формами організації державної влади.

Попри існування різних підходів щодо визначення міст та їх відмінностей від сільських поселень, приймаємо за визначення міста ті поселення, які в джерелах називаються «містом». Відповідно, для дослідження управління в містах Волинської землі враховано усю сукупність історичних, соціально-економічних, політичних, природно-географічних, етнокультурних та інших чинників.

Характер управління волинських міст визначали сукупність чинників: належність до державної або приватної власності; наявність чи відсутність магдебурзького права; рівень соціально-економічного розвитку міста, його статус, місце в загальній господарській і політико-правовій структурі ВКЛ; привабливість для торгової та промислової діяльності; наявність замку та інших оборонних споруд; характер розвитку феодальних відносин тощо. М. С. Грушевський зокрема зазначав, що «західноєвропейський феодалізм має цілий ряд таких прикмет, яких ми в в. кн. Литовським не знаходимо» [2, с. 6].

На зламі XV–XVI ст. в розвитку волинських міст розпочався якісно новий етап, який характеризувався бурхливим ростом нових міських поселень. Наприкінці XV ст. тут було 18 міст: Володимир, Камінь, Литовеж, Турійськ, Луцьк, Дубно, Клевань, Корець, Острог, Перемиль, Ровно (Рівне), Степань, Кременець, Заслав, Збараж, Колодно, Полонне, Вишнівець [3, с. 34]. На кінець 60-х рр. XVI ст. на Волині було 32 міста – Кременець, Берестечко, Володимир, Дубно, Збараж, Ковель, Костянтинів, Литовеж, Луцьк, Олика, Острог, Соколь (Соکیل), Степань, Торчин, Турійськ, Белев, Вижва, Звенигород, Заславль, Клевань, Корець, Красилів, Локачі, Межиріччя, Миляновичі, Несухоежі, Острожець, Оручів, Полонне, Ровно, Тарговиця, Шульжинці та 89 містечок [4, с. 24]. У правовому відношенні міста і містечка України у складі ВКЛ поділялися на великокнязівські (державні), приватновласницькі і церковні. За

підрахунками вітчизняного дослідника П. М. Саса, до 1569 р. великокнязівських міст і містечок налічувалося 29, приватновласницьких – 112, церковних – 7 [4, с. 153]. Серед них на Волині, за нашими підрахунками, було – великокнязівських міст і містечок – десять, приватновласницьких – 101, церковних – шість. Більшість новозаснованих міст Волині були приватновласницькими.

Виникнення і розвиток міст у князівстві органічно пов'язані з процесом суспільного поділу праці, відокремленням промислово-торговельної діяльності від сільськогосподарської. Щоправда середньовічне місто не могло існувати без своїх городів, пасовиськ, сіножатей, лісів і полів. У волинських містах чимала частина населення займалась сільським господарством. За містами зберігалась земля, якою користувалися її жителі. Так, у податкових реєстрах за 1570 р. зазначено, що в Кременці взято податок зі 100 ланів, у Володимирі – з 91, в Ковелі – з 75,5 лану [5, с. 26]. За спостереженням вчених, українським містам заняття землеробством було властиве більшою мірою, ніж багатим містам більш розвинутих економічно країн [6, с. 163].

Поширення процесу відокремлення ремесла від сільського господарства сприяло збільшенню неземлеробського міського населення, викликало потребу ринків збуту для виробів ремесла і промислів та збільшувало попит на продукцію сільського господарства. На розвиток міст так чи інакше впливав процес прискореного розвитку сільського господарства, формування фільваркової системи, розвиток магнатських латифундій, посилення впливу на господарське життя товарно-грошових відносин. Свідченням тому одночасне надання разом із локаційними привілеями на заснування міст на магдебурзькому праві й права на проведення торгів і ярмарків. Долю волинських міст визначали не лише геостратегічні і політичні чинники – боротьба за Волинь між ВКЛ і Польським королівством упродовж XIV–XVI ст. Міста, разом із замками, залишалися стратегічними пунктами військової організації держави, форпостами захисту проти зовнішньої агресії, що потребувало постійної уваги з боку держави. За деякими даними, замки були щонайменше у 102 волинських містах [3, с. 129].

Міста Волині залежали від адміністративно-територіального поділу держави, його політико-правової системи та організації влади. Правовий імунітет, що його надавало містам магдебурзьке право, не виключав їх повністю з-під впливу центральних й регіональних владних інституцій. Так, шляхту і духовенство, як привілейовані стани, було звільнено від сплати постійних податків, натомість їх тягар лягав на плечі непривілейованих станів – міщанства і селянства. Ступінь поширення магдебурзького права на життя місцевої громади значною мірою залежав від статусу міст. Саме великі міста, такі як Вільно, Кам'янець, Київ, Львів, Кременець, Луцьк та інші, дістали широке самоврядування.

У досліджуваній період тут йшов інтенсивний процес перерозподілу земельної власності між великим князем і феодалами: відбувався процес перетворення королівщин, тобто староств і державних маєтностей («держав») у

звичайні шляхетські діличні володіння. Усе це супроводжувалося розширенням шляхетських прав і свобод із відповідним зменшенням судово-адміністративних прав монарха: «...коли монарх, уявний (фіктивний) власник усієї землі, виокремлює її частку у користування своєму васалові, то він разом із тим *eo ipso* передає йому і власні (частково і повно) коронні права» [7, с. 517]. Так, якщо наприкінці XIV ст. 80 % населення ВКЛ перебувало під владою господаря, то у 20-і роки XVI ст. цей відсоток зменшився до 30 [8, с. 101, 105–107].

На Волині, де у першій половині XVI ст. державні володіння, контрольовані старостинським урядом, також суттєво скоротилися. Ці процеси торкалися й волинських міст, які переважною більшістю були сільськогосподарськими. 16.12.1518 р. Жигимонт I підтвердив надання Свидригайла і Олександра своєму служебнику Васку Колчовському значної частини спадкових володінь в місті Володимирі і на передмісті: млина у Володимирі на р. Луга з надходженням у розмірі третьої «мерки», дві інші мірки йшли на Володимирський замок; наказано збудувати два млини, один між містом і руською церквою Пречистої Богоматері на Рибнику, другий на Рилівці; збудувати дворище «за стайнею на горі». До того, Васка Колчовського було визволено з «права местьского маитборского» і переведено під юрисдикцію земського права [9, р. 52]. Іншим листом від 18.11.1518 р. Жигимонт I підтвердив чергові надання Колчовському за виплату ним спадкового боргу в 40 кіп грошей: семи дворищ біля м. Володимира на Залужжі, три дворища «данини», ще чотирьох спадкових дворищ терміном «вечно и непорушно». При цьому звільнив служебника від повинностей і оплат «местьских», натомість наділив Васка Колчовського шляхетським правом, тобто зобов'язав виконувати земську службу, «какъ и иная шляхта, земляне володимерские» [9, р. 53].

У складі повітів Волинської землі періоду входження до ВКЛ великі князівські й панські володіння переважали над господарськими. Таке становище зберігалось і в подальшому. У Волинському воєводстві в 1629 р. до королівщин належало всього шість міст, тобто близько 5 % [6, с. 108]. Більшість господарських володінь роздана була місцевим князям, панам і зем'янам. Жалування земель на умовах служби або за вислугу стало важливим джерелом утворення магнатських латифундій. Особливо активно цей процес протікав на Волині і Поділлі, які стали наприкінці XV ст. центрами магнатського землеволодіння [10, с. 75]. Такий перерозподіл зумовлено збільшенням попиту на збіжжя та іншу сільськогосподарську продукцію на внутрішньому та зовнішньому ринках, що стимулювало перехід господарства феодалів на фільваркову систему. Відповідно почала зростати експлуатація підвладного селянства. Поширилася відробіткова рента, яка у ВКЛ за вимогами Устави на волоки (арт. 15), складала два дні [11, с. 510–562]. Цей процес негативно відбивався й на міщанах, оскільки міська територія ставала об'єктом посягань місцевих князів і шляхти. Свідченням того – численні

майнові конфлікти між міщанами і власниками земель та маєтностей в передмістях волинських міст [12, с. 172–173].

Отже, у XVI ст. на Волині тривав інтенсивний процес урбанізації, зумовлений наявністю тут великого землеволодіння. Більшість новозаснованих волинських міст були приватновласницькими. Міста Волині зберігали аграрний характер, що перешкоджало розвитку міського життя. Характер управління у волинських містах залежав від їх соціально-економічного становища. Організація управління в містах визначалася і була міцно пов'язана з політико-правовою системою ВКЛ. Становий характер суспільства неминуче закладав підґрунтя для соціальних конфліктів: між привілейованими та непривілейованими верствами населення; панівною патриціанською олігархією і поспільством міста; інститутами державної влади і міським самоврядуванням; традицією і «новиною», що запроваджували представники центральної і місцевої влад та ін.

Список використаних джерел

1. Статути Великого князівства Литовського : у 3-х т. Т. 1 : Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. В. Ківалова, П. П. Музиченка, А. І. Панькова. – Одеса : Юрид. л-ра, 2002. – 464 с.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. V : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII ст. / М. С. Грушевський. – Львів : [б. в.], 1905. – 687 с.
3. Заяць А. Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття / А. Є. Заяць. – Львів : Добра справа, 2003. – 205 с.
4. Сас П. М. Феодалные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / П. М. Сас. – К. : Наук. думка, 1989. – 232 с.
5. Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654 рр.) / П. В. Михайлина. – К. : Наук. думка, 1975. – 259 с.
6. Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. / О. С. Компан. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 388 с.
7. Владимирский-Буданов М. Ф. Немецкое право в Польше и Литве / М. Ф. Владимирский-Буданов // ЖМНП. – 1868. – Ч. СXXXIX. – С. 467–554.
8. Ochmański J. *Historia Litwy*. Wydanie trzecie poprawione i uzupełnione / J. Ochmański. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Wyd-wo «Zakład narodowy im. Ossolińskich», 1990. – 396 s.
9. *Lietuos Metrika*. Kn. Nr. 10 (1440–1523 metai) : Užrašymų knyga 10. Литовская метрика: книга записей 10 / pagengė Edidijus Banionis ir Algirdas Vailulis. – Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1997. – 178 p.
10. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княженства Литовского / Ф. М. Шабульдо. – К. : Наук. думка, 1987. – 182 с.
11. Устав о волоках, данный королем Сигизмундом-Августом в 1557 году // Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. Том второй. Изд. второе с доп. – К. : Тип. Императорского Ун-та Св. Владимира, 1897. – с. 510–562.

12. Литовська Метрика. – Кн. 561. Ревізії українських замків 1545 року / підгот. В. М. Кравченко. – К. : [б. в.], 2005. – 598 с.

*Гончаренко Інна Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*
**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ОСВІТИ НІМЕЦЬКОЇ
ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ПЕРІОД
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Регіональна політика в різні історичні періоди проводилась під впливом низки чинників. Не виключенням стала політика в сфері освіти німецької та румунської окупаційної влади в Другій Світовій війні на українських землях. У численних публікаціях висвітлюють різні аспекти цієї проблеми на регіональному рівні, однак цілісна картина освітньої політики в усіх адміністративно-територіальних одиницях залишається недостатньо вивченою.

Освітня політика німецьких загарбників у окупованих східних областях не мала чіткої визначеності. Це підтверджується існуванням серед нацистської верхівки радикальних та «ліберальних» поглядів на освіту підкорених народів. Радикальний напрям підтримували А. Гітлер, Г. Гімлер, М. Борман, Е. Кох, які дотримувалися поглядів щодо надання місцевому населенню елементарних знань через найнижчі навчальні заклади для використання їх у майбутньому виключно у ролі робочої сили [1, с. 62]. Поміркованих поглядів дотримувався А. Розенберг, урядовці «Східного Міністерства» та частина вищого командування вермахту на окупованій радянській території. Вони виступали за надання місцевому населенню обмеженої системи національної освіти, яка б дозволяла певний культурний розвиток та водночас перешкоджала утворенню інтелігенції у суспільстві як носія «небажаних прагнень» [2, с. 63]. Балансуючи між радикальним та «ліберальним» поглядами нацистської верхівки, формувалась система освіти Райхскомісаріату «Україна» [3, с. 55].

Перші розпорядження освітньої політики в РКУ були сформовані А. Розенбергом у «Директивах про створення системи шкільної освіти в Україні» та «Розпорядженні про обов'язкове навчання української молоді», виданих на початку 1942 року. Відповідно до них система освіти мала такий вигляд: нижча освіта – обов'язкова семирічна школа, де у перших чотирьох класах повинна була здобуватися початкова освіта, а в наступних трьох початки з професійної освіти; середня освіта – трирічний технікум, де мали навчати основам сільського та лісового господарства, техніки, ремесел та промисловості, торгівлі та управління; вища освіта – існуючі наукові інститути [4, с. 225].

Однак райхскомісар України Е. Кох, дотримуючись радикальних поглядів на освіту місцевого населення, проводив власну політику, що суперечила цим настановам. Офіційно навчання в школах РКУ розпочалось 1 лютого 1942 р. 15 серпня райхскомісар видає наказ, за яким загальна освіта має здійснюватись

у чотирирічних школах. Наступним наказом від 13 серпня 1942 р. навчання місцевого населення дозволялося тільки у народній школі з 4 класами і технікумі. Середня освіта РКУ була представлена відновленими середніми школами, неповними середніми школами, професійними училищами і технікумами [8, с. 35]. Незважаючи на те, що свою роботу ці заклади освіти почали з перших днів окупації, однак Кох тільки 15 серпня 1942 р. видав наказ про відновлення загальноосвітнього шкільництва та ремісничих і фахових шкіл [7, с. 333]. Після залагодження конфлікту «Кох – Розенберг», що виник з приводу освітньої політики, у РКУ був прийнятий компроміс про відновлення професійних шкіл, училищ і технікумів, який підтверджувався директивою Розенберга від 23 лютого 1943 р. [11, с. 18]. Таким чином, середня освіта, обмежена професійнимикладами, продовжувала функціонувати.

Вища освіта РКУ виникла завдяки дефіциту спеціалістів вищої кваліфікації у сільському господарстві, промисловості та медицині, який не міг задовольнятися німецькими фахівцями, які прибували на схід. 21 січня 1942 р. А. Розенберг видав «Розпорядження про політику вищої школи в Райхскомісаріаті «Україна». Згідно з ним закривалися всі вузи. Виняток становили ті факультети, які проводили підготовку спеціалістів з медицини, ветеринарії, сільського господарства та природознавства. У розпорядженні зазначалось, що окремі факультети перетворюються на інститути.

Професійна освіта РКУ поділялась на два рівні. Перший об'єднував заклади початкової професійної підготовки, такі як ремісничі та професійні курси, фахові дворічні підготовчі школи, ремісничі училища і навчальні майстерні. Другий – середні професійні школи, училища і технікуми, які мали вузько кваліфікований характер професійної підготовки спеціалістів.

Освітня політика військових у Зоні Військової Адміністрації була більш «ліберальною». Це пояснюється тим, що вищий командуючий склад вермахту поділяв помірковані погляди А. Розенберга щодо освіти та мав можливість діяти на власний розсуд на підпорядкованій ним території. Другим фактором стало те, що військова адміністрація мала на меті завдання контролю захоплених територій у ході воєнних дій, а не фактичне управління ними [12, с. 260]. На початку окупації військова адміністрація залишила без змін радянську систему освіти. Були відновлені мережі навчальних закладів [10, с. 102].

Однак, згідно з розпорядженням від 8 грудня 1941 р. сьомого відділу вермахту зони «Б» (Україна), чітко визначалися дозволені такі навчальні заклади: народні, сільськогосподарські та лісогосподарські школи, курси фахової підготовки з домашнього господарства, ручної праці, охорони здоров'я і гігієни для жінок. Усі інші типи освітніх закладів мали бути закриті. Дозволеними залишились чотирикласні народні школи, вони і становили основу системи освіти. Наступними ланками мали стати: народна школа (в містах), сільськогосподарська школа (в селах), середня школа, професійно-технічна школа, технікуми та інститути. Обмеження діяльності середніх освітніх закладів багато в чому залежало від позицій чиновників польових і

місцевих комендатур [11, с. 168]. Професійна освіта у ЗВА була трирівневою: ремісничі, середні фахові та вищі школи у напрямках ремісничо-промислового, сільськогосподарського і мистецького спрямування. Метою професійної освіти була підготовка фахівців для потреб господарства. Ремісничі школи виявились найпоширенішим типом закладу. Саме вони навчали робітників різних професій та напрямів.

Складним був стан вищої освіти. Відновлені на початку окупації політехнічний, комерційний, педагогічний, інженерно-економічний інститути у м. Харкові діяли тимчасово і були закриті на підставі згаданого вище розпорядження від 8 грудня 1941 р. Однак у середині 1942 р. у Харкові було відкрито Національний художній інститут, Харківську національну консерваторію та Сільськогосподарський інститут Лівобережної України, у Чернігові діяв учительський інститут.

Окупаційний режим у дистрикті «Галичина» був м'якшим порівняно з РКУ та ЗВА, відповідним було й ставлення до освіти. Однак вона перебувала під жорстким контролем цивільної адміністрації та функціонувала в інтересах нацистської Німеччини. Освітня політика в Галичині здійснювалась за доктриною «освіченого колоніалізму», згідно з якою рівень освіти українців не мав наближатися до рівня освіти у Третньому Рейху і, одночасно, не знижуватись до такого рівня, що міг би паралізувати господарське життя в краї [9, с. 11]. Було дозволено функціонування початкових, середніх і вищих освітніх установ, однак останні два типи закладів обмежувалися окупаційною владою. В освітній політиці німецька цивільна адміністрація не перешкоджала відкриттю народних шкіл, що являли собою початкову ланку системи освіти у дистрикті «Галичина». Як виняток, українському населенню завдяки клопотанням Українського Центрального Комітету цивільна адміністрація в обмеженому вигляді дозволила відкривати освітні заклади середнього рівня – гімназії та семінарії, їх налічувалось десять.

Вища освіта краю була представлена відкритими у квітні 1942 р. інститутами: медичним, ветеринарним, фармацевтичним, сільськогосподарським та політехнічним (факультети: архітектурний, будівельний, електрохімічний, машинобудівний та хімічний). Восени 1942 р. німецька окупаційна влада назву «інститут» замінила на «фахові курси» або «студії». Вищими освітніми закладами були й Державна музична та Державна вища торговельна школи. З метою ліквідації браку кваліфікованих робітників на території Німеччини та необхідністю вирішення господарських потреб у Галичині окупаційна влада створила мережу безкоштовних професійних шкіл та державних курсів, які готували вузькофахових спеціалістів. 8 вересня 1941 р. за розпорядженням Головного відділу науки і освіти ГГ у справі фахового шкільництва молодь віком 14–16 років зобов'язувалась відвідувати фахові школи. Професійне навчання поділялось на промислове, торговельне та сільськогосподарське.

В іншому напрямі розвивалась освітня політика у румунській зоні окупації України, у губернаторствах: «Бессарабія», «Буковина» і

«Трансністрія». Румуни для своєї влади у цих губернаторствах найбільшу загрозу вбачали у розгортанні українського національного руху, який виник після захоплення румунськими і німецькими військами південно-західних теренів України. Відповідно освітня політика румунів базувалася на румунізації системи освіти та характеризувалась антиукраїнською спрямованістю. Підтвердженням цьому є розгортання мережі румунських закладів освіти, заборона діяльності українських шкіл і вивчення української мови. Російськомовні школи, які існували в губернаторстві «Трансністрія», поряд з румунськими та німецькими, сприймалися його цивільною адміністрацією більш поблажливо, ніж українські [13, с. 72]. На території губернаторств «Бессарабія» та «Буковина» було запроваджено румунську систему освіти: нижча – школа примар (початкова школа), середня – ліцеї чи гімназії, вища – університет. Українські школи, що існували в цих губернаторствах, закривалися на підставі браку учнів та відсутності викладачів. До відкритих румунами шкіл та ліцеїв приймали тих дітей, які мали «посвідку» про румунське етнічне походження або знали мову. Щодо вищих освітніх закладів, то будь-які дані про відкриття їх під час румунської окупації відсутні. У «Трансністрії» наказом губернатора № 94 від 14 жовтня 1942 р. була запроваджена румунська система навчання, згідно з якою вона поділялась на три ступені: нижча освіта – початкова школа, середня освіта – ліцей, вища освіта – університет. Освітній процес губернаторства мав задовольняти три складові: зменшення радянського впливу на місцеве населення; виховання у молоді цінностей християнської моралі; формування громадян, відданих Румунській державі. За розпорядженням губернатора № 6 від 7 вересня 1941 р. обов'язковою умовою для прийняття учнів до школи було надання свідоцтва про підтвердження румунської національності. Румуни залишили школи семирічними, однак після закінчення четвертого класу учні отримували право вступати до ліцею. Ті, хто не зумів вступити до нього, повертався до навчання у п'ятий клас семирічки, або йшов працювати.

Середня освіта, хоч і не була обов'язковою, все ж представлялась гімназіями та ліцеями, до яких вступали учні після завершення початкової школи, здавши відповідні іспити та сплативши за навчання. Вища освіта «Трансністрії» була представлена Одеським університетом, Аграрним інститутом, Академією мистецтв, Одеською консерваторією, Народним румунським університетом, Науковим інститутом Трансністрії, Антикомуністичним інститутом досліджень і пропаганди та іншими науковими закладами. Навчання відбувалося румунською і частково російською мовами.

В створених окупаційною владою адміністративно-територіальних одиницях виникла власна система освіти. В кожному окупаційному утворенні були особливості функціонування системи освіти. У Райхскомісаріаті «Україна» та «зоні військової адміністрації» вона характеризується штучним обмеженням доступу до освіти середнього та вищого рівнів. У дистрикті «Галичина» функціонували всі рівні навчальних закладів, однак діяльність інститутів суттєво обмежувалась окупаційною владою. Одночасно з цим у

німецькій зоні окупації надавалася перевага професійній освіті, особливо протягом 1942 рр. Це мало забезпечити фахову підготовку українського населення для роботи на теренах рейху.

Освітня політика в румунській зоні окупації передбачала румунізацію системи освіти: нижча – школа, середня – ліцей або гімназія, вища – університети. У губернаторствах «Бессарабія» та «Буковина» діяли лише нижчі та середні освітні заклади, так як університети тут були закриті. У «Трансністрії» без обмежень функціонували всі навчальні заклади всіх рівнів, а також окремі школи «національних меншин» [6, с. 75–82].

Список використаних джерел

1. Ахтамзян И. А. Генеральный план «Ост» / И. А. Ахтамзян // 65 лет Великой Победы : в 6 т. – М. : МГИМО-Университет, 2010. – Т. 2. Вставай, страна огромная. – С. 174–186.
2. Буковинці в трагічні роки Другої світової війни : статті, спогади та документи / Упоряд. П. П. Брицький. – Чернівці : Технодрук, 2013. – 208 с.
3. Гончаренко О. М. Нацистська окупаційна політика у сфері освіти на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) / О. М. Гончаренко, І. В. Гончаренко, М. П. Куницький. – К. : Вид. НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – 232 с.
4. Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944) у світлі німецьких документів / Б. Єржабкова. – К. : Наукова думка, 2008. – 272 с.
5. Левченко Ю. І. Освітня політика і типи навчальних закладів під час окупації України 1941–1944 рр. / Ю. І. Левченко // Наукові записки : зб. праць вчених та аспірантів Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 2. – С. 75–82.
6. Куницький М. П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ...д. іст. н. : спец. 07.00.01 / М. П. Куницький ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 43 с.
7. Кучер В. І. Україна 1941–1944 : трагедія народу за фасадом священної війни / В. І. Кучер, О. В. Потильчак. – Київ – Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. – 368 с.
8. Нестеренко В. А. Професійна освіта у військовій зоні України у 1941–1943 рр. / В. А. Нестеренко // Сумська старовина. – 2002. – № 10. – С. 102–110.
11. Нестеренко В. А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти) : дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / В. А. Нестеренко. – К., 2005. – 307 с.
9. Стефанюк Г. В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ...канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Г. В. Стефанюк ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.

10. Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідниках місцевих органів влади : зб. док. / ред. Є. І. Бородин. – Дніпропетровськ : Греда, 2010. – 380 с.

11. Потильчак О. В. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941–1944) : політика і практика агресора / О. В. Потильчак. – К. : ТОВ «Між. фін. аг.», 1998. – 36 с.

12. Титаренко Д. М. Культурні процеси в Україні у роки нацистської окупації (зона військової адміністрації) / Д. М. Титаренко. – Львів : Нац. акад. наук України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2014. – 442 с.

13. Шевченко Н. В. Діяльність національних культурно-освітніх закладів півдня України в період німецько-румунської окупації 1941–1944 рр. : дис. ...канд. іст. наук : 07.00.01 / Наталія Володимирівна Шевченко. – Миколаїв. 2010. – 242 с.

*Грицюта Оксана Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського» (Одеса)*

ІСТОРІЯ БУДИНКУ КИЇВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА

Друга половина XIX ст. характеризувалась стрімким розвитком промисловості, енергетики, залізничного та інших видів транспорту. У цей період виникає ряд нових промислових районів, відбувається становлення нових галузей. Російські вчені та інженери зробили ряд важливих винаходів у природознавстві й техніці. У цей період склались сприятливі умови для створення наукових товариств, провідну роль серед яких відігравали Російське технічне товариство (далі – РТТ), а також його відділення, які стали своєрідними дослідницькими центрами, зробили значний внесок у розвиток вітчизняної науки і техніки наприкінці XIX – початку XX століття.

На території України одним із таких центрів стало Київське відділення Російського технічного товариства (далі – КВ РТТ), навколо якого почали гуртуватись спеціалісти з різних галузей промисловості, народного господарства і техніки. Як відомо, КВ РТТ створювалось з метою розвитку технологій виробництва цукру. Ініціатором його створення виступав впливовий виробник цукру М. І. Терещенко. Він запросив вчених до свого заводу у м. Городище, саме там на першому етапі і базувалось Товариство.

У 1873 р. Правління Київського відділення було переведено з м. Городище до Києва, і перший час засідання проводились у невеликому приміщенні по вул. Володимирській поблизу Київського театру опери та балету. Пізніше зібрання члени Відділення проводили в залах Міської Думи, Міської біржі, Організації штучних мінеральних вод, винаймали приватний будинок на Хрещатику. Із зростанням активності та особового складу Відділення та збільшенням кількості науково-технічних питань, що

розглядалися на засіданнях, потреба у власному просторому будинку ставала все більш актуальною. [1].

З ініціативою будівництва власного будинку Київського відділення РТТ виступив інженер-технолог Аким Васильович Сироткін під час святкування у 1896 р. 25-річчя діяльності Відділення; він перший зробив грошовий внесок у фонд побудови будинку Київського відділення. Для збору коштів на будівництво був створений спеціальний фонд. Значну частину необхідної суми склали пожертви меценатів, таких як Л. Т. П'ятаков, К. В. Фішман. Допомогу у фінансуванні будівництва також надали цукрозаводчики, які частину коштів від продажу цукру (0,1 коп. з пуда цукру) направляли до фонду [2, с. 24].

У 1904 р. Радою Відділення був створений спеціальний Будівельний комітет начолі з В. Ф. Самиренком, також до Комітету увійшли: А. В. Кобелев, К. В. Остроградський, І. А. Булгаков. Створена робоча група приступила до розробки проекту будівлі. Робота комісії проводилась повільно, тому у 1910 р. її склад було дещо змінено. Головою став проф. Г. Г. Де-Метц, заступниками – А. В. Кобелев та К. В. Фішман. Членами комісії стали – А. А. Абрагамсон, В. А. Безсмертний, В. І. Васильєв, Л. М. Городецький, А. А. Ких, К. В. Остроградський, Ф. Ф. Ессен, Л. Т. Пятаков, А. В. Сироткін та М. П. Овсянніков. Окрім розробки проекту будівництва, Комісія також займалась фінансовими питаннями. Нажаль, не дивлячись на всі зусилля, на спорудження будинку не вдалося зібрати повну суму, тому для того, щоб доповнити нестачу, Київське відділення уклало угоду з Правлінням Київського Міського Кредитного Товариства про заставу усього майна Київського відділення РТТ на суму 180 тис. руб. для отримання кредиту [3, с. ХСІІІ–ХСVІ.].

У 1910 р. під будівництво Київською міською громадською управою у безстрокове користування була виділена ділянка між вулицями Мало-Володимирській (нині вул. О. Гончара) та Святославської (нині вул. В. Липинського), де 30 вересня 1912 р. відбулось закладання фундаменту нової споруди за системою гірського інженера О. Е. Страуса. Будівлю було споруджено за проектом інженера О. В. Кобелева. Це чотириповерховий будинок, збудований у стилі класицизму, з рисами неоампіру. За планом будинок нагадує птаха або літак, головою якого є напівкруглий наріжний об'єм з шістьма колонами на рівні другого-третього поверхів. Високий аттик колись завершувався куполом, який, нажаль, був зруйнований. Загальна місткість будівлі складала 3360 кв. саж. (7168,8 кв. м), в будинку існував зал на 750 осіб, спеціально оснащений для проведення наукових доповідей з кінематографом і приміщення для проведення з'їздів [1].

Крім Товариства, у приміщенні розмістились школа десятників та її майстерня, школа друкарської справи та друкарня, Київське політехнічне товариство інженерів та астрономів. Перший поверх будинку займало безпосередньо Київське відділення. Для проведення зборів, концертів та читання лекцій призначалось кілька зал для зібрань. Велика зала для зібрань вміщувала 1000 осіб і була обладнана сценою, планувалось також встановити

обладнання для демонстрації фільмів. Будівля освітлювалась електричними лампами і була обладнана системою вентиляції; щоб запобігти підтопленням, проектувальники влаштували систему підземного дренажу. Освячення будівлі КВ РТТ відбулось 14 лютого 1914 р. З цього приводу пройшло урочисте засідання Київського відділення Російського технічного товариства [4, с. XXXV–XLIV] .

Але, нажаль, через кілька місяців почалася Перша світова війна, події якої негативно позначились на діяльності Київського відділення. Через складну політичну ситуацію порушився звичайний режим роботи КВ РТТ, стало важко регулярно проводити загальні збори і засідання. У цей період діяльність Відділу була направлена головним чином на забезпечення потреб фронту. З цією метою за ініціативою інженера Г. Ф. Білопольського у Київському відділенні було створено Київський місцевий комітет санітарно-технічної допомоги учасникам війни.

У січні 1917 р. в будинку Київського відділення РТТ, який був оснащений центральним опаленням та електричним освітленням, рішенням Київської міської управи було розміщено 246-й польовий запасний військовий шпиталь на 280 ліжок для офіцерів. Після війни Київська міська управа не компенсувала Київському відділенню витрати на опалення, воду та електрику, що спричинило величезний дефіцит коштів. Крім того, Відділення не змогло розрахуватись за кредит, взятий на будівельні роботи. Тому 12 березня 1918 р. КВ РТТ отримало повідомлення, що Київське Міське Кредитне Товариство виставляє будинок КВ РТТ на продаж за невиконання кредиту та пені. Вже в січні 1918 р. Міністерство торгівлі і промисловості почало захоплення будинку, а 27 квітня 1918 р. Київське відділення РТТ отримало від Господарчого Департаменту Ради Міністрів реквізиційний акт за № 4 від того ж числа на реквізицію будинку Відділення.

Намагаючись відстояти свою власність, КВ РТТ звернулось до міністра торгівлі і промисловості з клопотанням про відміну реквізиційного акту і запропонувало Міністерству укласти з Київським відділенням угоду про наймання приміщення. У клопотанні наголошувалось, що вже протягом 46 років Товариство працює на розвиток науки та господарства України, особливо у місцевій цукровій промисловості, яка є однією з найголовніших галузей країни. Також була звернута увага на те, що у приміщеннях будинку Відділення містяться ще й інші технічні організації серед яких: Товариство Політехніків та Агрономів, Союз Інженерів, Товариство нагляду за паровими котлами, Київський географічний інститут, Комітет Військово-технічної допомоги, Школа десятників, Школа монтерів-телефоністів, Школа друкарської справи, Товариство взаємодопомоги службовців цукрових заводів, редакції журналів “Інженер”, “Записки з цукрової промисловості та теплової техніки КВ РТТ”, “Щорічник з цукрової промисловості” та “Известия Киевского Областного Союза Инженеров”, діяльність яких також може припинитись через реквізицію будинку. У листі-клопотанні до Міністерства Правління КВ також зазначило, що будинок було збудовано на кошти-

пожертви від членів організації, і тому будинок Відділення є майном колективним. Подальша реквізиція, за словами Правління Товариства, призвела б до кінцевого розвалу організації і втрати майна.

Продажу завадив державний переворот 29 квітня 1918 р., коли до влади прийшов Гетьман Павло Скоропадський. Указом Гетьмана були ліквідовані усі акти Центральної Ради УНР, які не були засновані на законах Російської імперії. Однак, переписка і, відповідно, тяганина з органами міської влади тривала ще довго. Засідання Київське відділення проводило у декількох кімнатах на I та II поверхах будинку. На Загальних зборах Відділення 30 липня 1918 р. було організовано комісію з приводу питання про реквізицію будинку відділення.

Десятого серпня 1918 р. Київське відділення РТТ все ж таки отримало повідомлення про звільнення приміщення у 2-х тижневий термін згідно реквізиційного акту № 4 від 27 квітня 1918 року. Будинок було реквізовано з усім майном, яке оцінювалось на той час на суму в 1 млн. руб., “без детального опису”, тобто без огляду комісії, без оцінювання та без огляду. Київське відділення звернулось до пана Гетьмана з листом-клопотанням про скасування реквізиційного акту, сплату Міністерством заборгованості та про пропозицію Міністерству укласти з Київським відділенням угоду про наймання частини будинку. Чотирнадцятого серпня 1918 р. Правління Київського Міського Кредитного товариства знову попередило Відділення про те, що за несплату боргу на суму 8225 руб. будинок Київського відділення буде виставлено на торги 23 листопада 1918 року. Не дивлячись на всі зусилля, місто все ж таки відібрало у Київського відділення будинок і останні місяці свого існування у 1919 р. Київське відділення доживало за адресою: вул. Хрещатик, 39, кв. 14 [5, с. 88–90].

За часів УНР у будинку КВ РТТ перебувало Міністерство торгівлі і промисловості. У 1922-1924 рр. в ньому містився Інститут пластичних мистецтв, реорганізований з Української державної академії мистецтв, у якому викладали М. Бойчук, М. Бурачек, Ф. Ернст, М. Жук, Л. Крамаренко, брати В. і Ф. Кричевські, М. Макаренко і Д. Щербаківський. У 1930-х рр. в будинку працював новостворений Київський будівельний інститут. У КБІ викладали видатні українські архітектори О. Вербицький, В. Заболотний, Й. Каракіс, П. Костирко, В. Кричевський, історик архітектури І. Моргилевський. Вихованцем КБІ першого випуску був найвидатніший архітектор післявоєнного Києва, головний відбудовник Хрещатика Анатолій Володимирович Добровольський (1910–1988).

Після Другої світової війни в будинку КВ РТТ працювали науково-дослідні інститути АН УРСР: Інститут електротехніки, згодом електродинаміки під керівництвом видатного вченого, академіка АН УРСР і СРСР Сергія Олексійовича Лебедева (1902–1974); Інститут механіки, в якому працював засновник наукової школи з теорії пружності, акад. ВУ АН і АН СРСР Олександр Миколайович Динник (1876–1950); Інститут теоретичної фізики, першим директором якого був видатний фізик-теоретик і математик, акад.

АН УРСР і СРСР Микола Миколайович Боголюбов (1909–1992). Тепер у будинку міститься Інститут геологічних наук. [1]

Список використаних джерел

1. Вулиця Олесья Гончара [Електронний ресурс] // Київ. – Режим доступу : http://kiekray-nadin.blogspot.com/2013/04/blog-post_25.html.
2. Отчет о двадцатипятилетней деятельности Киевского отделения Императорского Русского технического общества (1871–1896). – К., 1896. – 47 с.
3. Протоколы и отчеты Киевского отделения РТО. Торжественное освящение здания Киевского отделения Императорского Русского технического общества // Записки Киевского отделения Русского технического общества. – 1914. – Т. 44.
4. Протоколы и отчеты // Записки Киевского отделения Русского технического общества по свеклосахарной промышленности. – 1914. – Т. 44. – № 5 и 6.
5. Пилипчук О. О. Історія Київського Відділення Російського Технічного Товариства (1871–1919) : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 07.00.02 : захищена 10.07. 2006 : затв. 18.01.2007 / Пилипчук Оксана Олегівна ; Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва. – Київ. – 228 с.

*Єгоров Владислав Володимирович, кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*
**УКРАЇНСЬКИЙ ТА РОСІЙСЬКИЙ НАРОДИ НА СТОРІНКАХ
ЧАСОПISУ «ВЕСТНИК ЄВРОПЫ» У 1860-1890- ТІ РР.**

Однією з провідних тем на сторінках часопису «Вестник Европы», що виходив в столиці Російської імперії, у 1860-1890 – ті рр. було висвітлення проблем історії, рис культури українського та російського народів, стан їх вивчення [17, с. 872–874].

Варто наголосити, що кількість матеріалів з української історії, мови, літератури у період з другої половини 1880-х рр. до початку 1900 –х істотно скоротилася через реакційну політику царизму після вбивства Олександра II та цензурні попередження редакції «Вестника Європы».

Провідне місце в цьому напрямку публікацій часопису посідали дослідження М.І.Костомарова з Давньоруської історії в котрій вчений вбачав час виокремлення українського та російського народів [9, с. 7, 8, 15, 24, 27, 30]. Він був переконаний що, в період давньої Русі федеративні риси були характерним для усіх давніх народів, отже давня Русь являла собою землі з єдиною династією, церквою та місцевими народами. Водночас, О.М.Піпін, підкреслював, що в середині XIX ст. існувало два погляди на минуле Русі. Одним з них було уявлення, що вся Русь – з центром Києві, а інше (польське) – що Мала Русь немає зв'язку з Великоросією (спростовано у 1861 р. на сторінках «Основи».)

На сторінках часопису автори не оминули питання діяльності та походження православних братств, у XVI ст. котрі почали занепадати саме з приєднанням українських земель до Російської імперії у XVIII ст. [2, с. 829]. Козацька доба також була однією провідних тем в багатьох дослідженнях виданих на сторінках часопису М.І.Костомаровим, котрий спираючись на архівні джерела зобразив риси поведінки запорожців та організацію влади козацької держави, гостру боротьбу за гетьманську булаву кінця 1650-х початку 1660-х та 1670-х рр. [10, с. 418–417,433]. Характеристику доби козаччини в історії українського народу середини XVII ст. частково виклав у своїй розвідці відомий мовознавець, провідний автор «Вестника Европы» О.М.Піпін. Автори часопису привернули увагу до проблеми «зради» гетьмана І.Мазепи, визнали слушною потребу приділити увагу та переглянути оцінки умов в котрих діяв гетьман І.Мазепа [6, с. 842–846]. На сторінках часопису розглядалося важливе культурне явище – питання ставлення до української мови в російському суспільстві середини XIX ст. та розвитку етнографічної науки в Південно-західному краї. Представників проросійського консервативного табору від 1860-х років вважали що українофіли щоб підробити російську мову під малоросійський жаргон котрий з'явився у XVII ст. винайшли особливий правопис, почали переодягатися в селян, видавали книги для просвіти народу. [13, с. 17-18]. О.М.Піпін у статті 1887 р. звернув увагу на травлю українофілів початку 1860-х років здійснену видавцем «Вестника Юго-Западной России» Ксенофонтом Говорським, який проголосив себе захисником «русской народности», православ'я та визначив українофільство як польську інтригу [26, с. 646-649]. Самі ж автори часопису визнавали, що в Південно-Західному краї місцева література знаходилась в орбіті літературного життя Польщі [29, с. 284-290, 293].

На початку 1870-х рр. автор рецензії часопису на видання народних казок вказував, що офіційна етнографічна наука залишається без руху десять років оскільки складена тільки збірка приказок., а українську мову годі було шукати і в підручниках. [14, с. 442–443,450]. Значну увагу часопис у 1890–х рр. приділяв виданням з історії України у рецензії на твори українського дослідника козацтва Д.Яворницького, котрий розкрив усі риси життя та організації козацтва, дослідженню української історіографії, окремим розвідкам про історію Харківського університету та діяльності його засновника В.Каразіна, котрий намагався змінити долю кріпаків, підтримував монархічну владу [18, с. 878–880].

Українська мова, культура та ставлення до цих проблем російського суспільства привертали увагу й знаного автора часопису – М. П. Драгоманова, котрий досліджував походження хлопоманського руху, був переконаний, що малоросійський народ у належить до малоросійської та білоруської гілок руського племені. На його думку - оцінка спроби українців самостійно вирізнити українську культуру як польську інтригу – природна для росіян. [4, с. 186–189]., а провідниками української культури були Т.Г.Шевченко, М.І.Костомаров визначені як українофіли, хоч М.І. Костомаров, критикуючи шляхетські порядки визнавав значення державотворчих якостей росіян [4, с. 200, 202]. Своїми творами, на думку М.П.Драгоманова, М.І. Костомаров як і

П.О.Куліш визначив зв'язок між Руссю Володимира Мономаха та козацькою Україною, виступив проти ідеї про особливий польський вплив на Південно-Західну Русь у XVI-XVII ст. [4, с. 203, 211 ; 24, с. 796–812]. На початку 1870-х рр. М.П.Драгоманов в часописі виступав проти політики примусової національності, як причини цілої низки конфліктів, нетерпимість до новостворених літератур (зокрема й української) [4, с. 184,188]. На думку ж О.М.Піпіна у 1860-х рр. російське суспільство не розуміло, що частина «русского народа», заявила про власні історичні риси. Саме після цього пішли обвинувачення в планах від'єднати Малоросію від Російської імперії у роботі Південно—західного відділу російського географічного товариства (1873), а реакційна суть російських патріотичних сил на думку авторів часопису зберігалася і в 1890- ті рр.

В статтях часопису значна увага була приділена питанням процесу формування української мови. В статті «Новокельтское и правансальское движение» М.П.Драгоманов узагальнив, що рух за збереження народних мов почався з археології. В Малоросії цим питанням ще у 1830-40 рр. опікувалась молода етнографічна наука на Харківщини 1830-40 рр. та «Руська трійця» (1836) на Галичині. Історію вивчення цього питання О.М. Піпін виклав в статті «Обзор малорусской этнографии» зазначивши, що у 1830-х рр. Вадимом Пассеком в Харкові було започатковано вивчення української народної творчості, адже саме в Малоросії було сформовано перші елементи державності, поширилося християнство, звичаї та правила життя. [25,с.383–384]. Його послідовником в малоросійській етнографії був І.І.Срезневський, а згодом М.І.Костомаров, котрий формувався під впливом малоросійської народності та представник народно-романтичного напрямку П.О.Куліш [25, с. 778-817]. На переконання авторів «Вестника Европы» значним на тогочасні настрої та діяльність в був вплив змісту твору «Історія Русів» котрий приписували Г.Полетиці [20, с. 414].

Окрему увагу автори часопису приділяли проблемі становлення, походження російського народу його мови. і літератури котрі формувалася із значними східними впливами, що, зокрема, яскраво відбилося на змісті давньоруських билин. [19, с. 392–395].

У 1890-х рр. більшість творів з історії середньовічної історії Московської Русі, та Російської імперії належить мовознавцю, етнографу, незмінному автору часопису - О.М.Піпіну. В своїх роботах цього часу він надавав характеристики росіян Сибіру вказуючи на грубі настрої, прямий характер місцевих жителів[27,с.280,284,292]. На його думку було декілька підтипів великоруського народу – центру, півночі, південних областей, котрі межували з Малоросією. Цей народ з давнини сприйняв фінські, тюркські елементи. До цих висновків О.М.Піпін додав думку М.І.Костомарова про значний вплив татар на формування єдинодержавства на півночі Русі після XII ст. [24,с.774–775,791–793]. Від давніх подій викладених Повісті Минулих літ виявились національні риси українців та росіян, в доваряжський час сформувалась самоназва Русь [9,с. 7, 8,15,24,30]. [24,с.779]. На думку О.М.Піпіна та М.І.Костомарова під впливом

татар та греків в наступні століття формувались суспільні традиції Московщини, засвоєння великоросами форм деспотичної царської влади Візантії котрі у XVI ст. виявилися у правлінні І.Грозного співіснували з виборністю посад [24, с. 781; 28, с. 724].

Усі зачатки права, освіти були перекреслені беззаконням Москви, представники котрої через відчуження від інших народів не могли вести війни, використовувати багатств країни [24, с. 808, 810]. Ні церква, ні держава не здійснили кроків для подолання відчуження. Священики не знали ні грецької ні латини, а простолюд не розумів свою віру. Водночас існувало з двовір'я – язичництво з особливою увагою до дотримання зовнішнього обряду, що подекуди на думку О.М.Піпіна зупинило розвиток «русской жизни» [30, с. 712–758], де усяка думка вважалася проклятою, еретичною. Вчений зауважив, що іноземців, котрі відвідували Росію цікавило питання чи грубість влади є похідною від дикості народу чи дикість народу – від тиранів царів. Характерними рисами московитів були – брехливість, срамослів'я, принизливе становище жінки та міста, наповнені волоцюгами. Усі ці риси існували на тлі здатності до вивчення наук, ремесел та обожнення влади [30, с. 713, 727-729], а в родинному житті росіян були наявні риси домострою Ці риси разом з характеристикою московської влади доби XVII ст. була викладені в рецензії на видання мемуарів Г.Котошихіна [32, с. 263–266, 284-285].

Нова історія Московського царства та Російської імперії на сторінках часопису у 1890-ті рр була висвітлена розвідками та рецензіями О.М.Піпіна та інших авторів, в котрих було розглянуто обставини формування та подорожі посольства молодого царя Петра Першого за кордон [1,с.298–323], негативні оцінки реформ імператора серед старообрядців, дано оцінку зовнішньої політики Катерини II, котру через численні приєднання територій інших країн (Речі Посполитої) не можна було визначити як національну, а питання захисту нею православних – приводом для втручання в справи Польщі.

Наприкінці 1890-х років чи не вперше на сторінках часопису на матеріалах Харківщини було розглянуто питання сучасної взаємодії українців та росіян, рецензованому матеріалі автори часопису зазначали спосіб етнографічного дослідження місцевих повітів, виокремлення заможних селян, звертали увагу на пом'якшення стосунків росіян з українцями на тлі зникнення національного вбрання[21, с. 802].

Неодноразово авторами часопису приділялась увага питанню про право української мови на життя після Емського указу 1876 р., «Вестник Европы» зауважував що не може бути неактуальним питання про малоросійську мову, котре весь час піднімається. Українську не визнавали повноцінною мовою, а спроби визнання називали «зухвалими». Це змусило, мовознавця О.М.Піпіна виступити на захист української мови [23 19, с. 43.]. Він був впевнений, що бажання подолати різниці між народами (російським та українським) за декілька років було породжене цілковитим невіглаством та низькою оцінкою української літератури. На його думку, літературна обробка народної мови була опорою зростання національної свідомості. Вчений визнав існування гостро дискусійної

проблеми про час поділу російської та української мов, котра з них молодша, наголосивши на сумнівності думки про єдність давньоруської мови до XIII ст. та відсутності словників, етнографічних матеріалів. Адже, свідченням розколу з XII ст. цих народів була прив'язаність великоросіян у віросповіданні до зовнішньої обрядовості, а також пограбування загальноруських святинь у період розпаду Давньоруської держави – байдужістю з боку князів до чужих земель (поведінка А.Боголюбського стосовно Києва 1169 р.) [31, с. 762-767,780].

Значну увагу у численних статтях авторів часопису було приділено питанню народної освіти, українською мовою. Автори часопису убачали причини звернення уваги на просвіту рідною мовою в Малоросії впливом слов'янофільства, ставлення до провідників котрого, їх особистих рис, оцінок (напр.Т.Г.Шевченка) (як засновника Кирило –Мефодієвського братства) (зокрема П.О.Куліша) було неоднозначним. В період розвитку народної освіти на початку 1860-х рр. у формі недільних шкіл, [4 2,с.189]., як зазначав М.П.Драгоманов, в цей час певні люди хотіли убезпечити себе від шкідливих ідей – закрили ці школи, а у 1866 р. відмовились від підготовки сільських учителів. На сторінках журналу було надано нищівну характеристику тогочасної початкової освіти – оскільки в Росії за тисячу років – дячок займається навчанням народу без результатів при незмінній масі безграмотних [16,с.428–429]. Водночас, М.П.Драгоманов на сторінках часопису казав про на диктаторську природі влади, котра не звертає увагу на народну освіту [11 10, с.690] Для нього видання статей на сторінках часопису з української історії, про українську літературну мову, сучасний стан української літератури, з оглядом гострих аспектів національного питання в Російській імперії у другій половині 1870-1880- х роках стало неможливим через обережну політику редакції[7,с.37–38]. В одному з останніх виступів«Новые движения среди русских Галичан» (1892 р.) він звернувся до історії літературного становлення української мови, діяльності «Руської трійці», діяльності хлопоманів 1860-х рр., сучасної боротьби між польськими консерваторами, народовцями з москвофілами та радикалами, виклав сімнадцять положень їх програми щодо становища селян, їх користування землею, служби у війську, права на безкоштовну освіту, поширення української мови та знищення виборчих курій [33, с. 259, 263, 269, 271-272]. Отже, темою авторів часопису було політичне життя на Галичині зокрема співробітництво старих українофілів, москвофілів з урядом та появу нової Русько-Української радикальної партії, котра головною своєю метою вбачала зміни у виборчому законодавстві, політичній освіті народу, видавала дві газети «Народ», «Хлібороб», а також діяльності тут І.Я.Франка,справі його арешту та виправдання через обвинувачення у нігілізмі, панславізмі, бажанні приєднати Галичину до Російської імперії, та літературним, що свідчило про новий етап розвитку українського національного руху [34, с. 853 ; 37, с. 105-107].

На початку 1880- х рр. в рецензії творів М.В.Гоголя, констатувалась наявність давніх обвинувачення українофілів у вимогах особливого статусу української мови. Було висловлено сподівання на перегляд заборон друку малоросійських книг та слів до музичних нот. У рецензії на переклад

українською мовою Нового Заповіту на Галичині зрештою здійсненого за участі П.О.Куліша автор часопису у рецензії на це видання зауважив, що ставлення цензури до такого перекладу - перевірка змін в урядовій політиці поч. 1880-х рр., [15, с. 895–898 ; 24, с. 174–178].

М.І.Костомаров у відповіді вихідцю з Харківщин М.Ф.Де-Пуле котрий підтримував «общерусский культурный язык» підкреслював, що тема його статей – освіта українського простолюду його мовою, підняття його морального рівня. Тут зазначалось, що ідея освіти українського народу його ж мовою не є спробою замінити «общерусский культурный язык» [11, с. 335–336 ; 12, с. 434–437 ; 3, с. 3–21]. На думку ж відомого автора часопису - М.П.Драгоманова – саме розвиток провінційної культури сприяє усвідомленню ідеї особистої свободи.

Співіснування російської та української мов розглядав і М.І.Костомаров на прикладах Німеччини, Франції, Англії де були наріччя для домашнього ужитку – (провансальське, бретонське та ін.) На його думку в такому становищі знаходиться й малоруське наріччя, якщо воно перестане зустрічати перешкоди [11, с. 331–336]. М.І.Костомаров відкинув обвинувачення в «сепаратизмі» щодо українофілів на початку 1860-х рр. та спробі відділити від російської мови мову українську та Малоросію від Російської імперії. В цьому, на думку М.І.Костомарова, М.П.Драгоманова та О.М.Піпіна, виявилася московська нетерпимість до народних особливостей племен. Проблема сприйняття української мови, літератури, народу як окремих порівняно з великоруським неодноразово розглядалася на сторінках часопису у 1860-1880-ті рр. й в подібному стані залишалась у 1890 – ті. рр., а влітку 1899 р. вкотре виявилася у скандальній формі у зв'язку з фактичною забороною читання галицькими вченими рефератів (двадцять три) українською мовою з непояснених причин під час ІХ Археологічного з'їзду в Києві у 1899 р., що мало продовження й в наступні роки та відповіддю на гостру реакцію з приводу вказаної заборони проросійськи налаштованого професора Київського університету Т.Д.Флоринського котрий з приводу зіткнення з організатором з'їзду – графінею П.С.Уваровою, висловлювався про українську мову як жаргон, з котрою за п'ятнадцять років проживання в Києві не зустрічався [36, с. 398-399 ; 5, с. 409, 411, 415].

Список використаних джерел та літератури

1. А.П.Петр Великий в 1697-1698. Рец.на кн.М.А.Венедиктов Русские в Голландии. Великое посольство 1697-1698., Москва 1897. Со многими рисунками // Вестник Европы. – 1897. – Т.3.– №.5. – С.298-323.

2.А.Н. Литературное обозрение .Рец. на А.А.Панков Братства . Очерк Истории западно-русских православных братств . Свято – Троицкая Сергиева Лавра, 1900. /Н.А. // Вестник Европы. – 1900. – Т.2.– №.4. – С.827-832.

3. Грушевський М.С. З публіцистичних писань М.Костомарова/ М.С. Грушевський// Науково – публіцистичні і полемічні писання М.Костомарова.Зібрані заходом Академічної комісії укр. історіографії/ іст.

Секція Всеукр. АН; Ред. М.Грушевський. – К.:Держ. Ви-во України,1928. – С.3–21.

4. Драгоманов М.П. Восточная политика Германии и «обрусение» / М.П. Драгоманов // Вестник Европы. – 1872. – Т.2.– №.3.– С.182 –241.

5. Еще о Киевском археологическом съезде. Письмо в редакцию Т.Д.Флоринского // Вестник Европы. – 1900. – Т.1-2.– №.1. – С.406-416.

6. Ж-цкий И. Новая монография о гетмане Мазепе. Рец. на кн. Ф.М.Уманец Гетман Мазепа. Историческая монография.СПб.,1897.) / И.Ж-цкий // Вестник Европы. – 1898. – Т.3.– №.6. – С.838-850.

7. Киян О.І. М.П.Драгоманов і російський лібералізм/О.І.Киян// УІЖ. – 1992. – №4. – С.31-39.

8. Костомаров Н.И. История раскола и раскольников / Н.И.Костомаров // Вестник Европы. – 1871. – Т.2. – №4. – С.469 – 536.

9. Костомаров Н.И. Предания первоначальной русской летописи/ Н.И.Костомаров // Вестник Европы. – 1873. – Т.1.– №1.– С.5 –73.

10. Костомаров Н.И. Руина. Историческая монография. Гетманство Самойловича 1672-1687 / Н.И.Костомаров // Вестник Европы. – 1880. – Т.4.– №.8.– С.401 –468.

11. Костомаров Н.И. Малорусское слово/ Н.И.Костомаров // Костомаров М.І Слов'янська міфологія.Упор., приміт. І.П.Бейко, А.М.Полотай; вступна ст.М.Т. Яценка.– К.: Либідь, 1994.– С. 331 –336.

12. Костомаров Н.И.По поводу статьи Г.Де-Пуле в «Русском вестнике» об украинофильстве / Н.И.Костомаров // Вестник Европы. – 1882. – Т.3. – №5.– С.434-437.

13. Кульжинский И. Замечательные особенности в истории малороссийского казачества/ И. Кульжинский // Вестник Западной России. Историко-литературный журнал издаваемый К.Говорским – 1868 – Кн.8 – Т.3. – С.15 –25.

14. Литературное обозрение : Рец. на кн. Народные южнорусские сказки. изд. И.Рудченко Вып.І.-1869, Вып.ІІ-1870 Киев. // Вестник Европы. – 1871. – Т.1.– №.1.– С.441 –454.

15. Литературное обозрение : Рец. на Св. Письмо Нового Заповіту. Мовою русько-українською. Переклали у купі П.О.Куліш і Др.Пулюй печатано у Львові,1880 // Вестник Европы. – 1881. – Т.1.– №.2.– С. 895 – 898.

16. Литературное обозрение : Рец. на брошуру Н.Г.Дебольский Наше учебное ведомство и начальная школа // Вестник Европы. – 1884. – Т.4.– №.7.– С.428 – 429.

17. Литературное обозрение : Рец. на книгу Антонович В.Б. Монографии по истории Юго- Западной России. – К.:Тип.Федорова, 1885. Т.1. // Вестник Европы. – 1885. – Т.3.– №.5-6.– С.872 –874.

18. Литературное обозрение: Рец. на кн.Д.И.Яворницкий История запорожских казаков. Том первый с 22 рисунками.СПб.,1892. // Вестник Европы. – 1892. – Т.4.– №.8. – С.878 –880.

19. Литературное обозрение: Рец на кн. А.М.Лобода Русский богатырский эпос (опит критико-библиографического обзора трудов по руському богатырскому эпосу) К.,1896// Вестник Европы. – 1897. – Т.2.– №.3. – С.392-395.
20. Литературное обозрение:Рец. на кн.В.П.Горленко Юно-Русские очерки и портреты. Киев,1898. // Вестник Европы. – 1898. – Т.2.– №.3. – С.412-417.
- 21 Литературное обозрение: Рец. на кн. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края. Под ред.В.А.Иванова .Издание Харьковского губернского статистического комитета – т.І Харьков, 1898.// Вестник Европы. – 1898. – Т.6.– №.12. – С.801-803.
23. Пыпин А.Н. К спорам об украинофильстве / А.Н. Пыпин // Вестник Европы.– 1882. – Т.3.– №.5 – С.438 – 442.
24. Пыпин А.Н. Об историческом складе русской народности / А.Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1884. – Т.6.– №.2.– С.770 –811.
25. Пыпин А.Н. Обзор малорусской этнографии. Польские и галицкие этнографические сборники / А.Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1885. – Т.6.– №.12.– С.778-817.
26. Пыпин А.Н. Белорусская энография/ А.Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1887. – Т.3.– №.6. – С.640 –681.
27. Пыпин А.Н. Русская народность в Сибири Рец.на кн. Н.Астырев Очерки жизни населения Восточной Сибири. На таежных прогалинах М.,1891. /А.Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1892. – Т.1.– №.1. – С.280-314.
28. Пыпин А.Н. XVI век и реформа Рец. на кн. Е.Шмурло XVI век и его значение в русской истории СПб.,1891(Из годового отче та училища Св.Анны за 1891 г.)/ А.Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1892. – Т.1.– №.2. – С.722-744.
29. Пыпин А.Н. Древняя повесть II Ряд новых заимствований/ А.Н. Пыпин // Вестник Европы. – 194. – Т.3.– №.5. – С.282-328.
30. Пыпин А.Н. Вопросы древнерусской письменности/ А.Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1894. – Т.3.– №.6. – С.712-758.
31. Пыпин А.Н. Итоги старого Мовского царства/ А.Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1894. – Т.4.– №.8. – С.760-808.
32. Пыпин А.Н. Григорий Котошихин Рец. На кн. Л.И.Маркевич Григорий Котошихин и его сочинение о Московском государстве в половине XVII века.Одесса,1895/ А.Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1896. – Т.5.– №.9. – С.245-295.
33. Р.Я. Новые движения среди русских Галичан /Я.Р. // Вестник Европы. – 1892. – Т.6.– №.11. – С.258-279.
34. Р.Яр. Всеобщее голосование и Русины в Австрии /Яр.Р. // Вестник Европы. – 1894. – Т.2.– №.4. – С.853-857.
35. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів в Україні 1860 – 1870 –х рр./ Всеукр.А.Н.: (Передн. Слово Ф.Савченко)/ Ф.Савченко – Х – К.:Державне видавництво України, 1930. – 414 с.
36. Т. Литературное обозрение. Рец. на кн. Известия IX Археологического съезда в Киеве первого августа г .Киев 1899; К.П.Михальчук Что такое

малорусская (южнорусская) речь. (Оттиск из журнала «Киевская старина» - К.,1899;)/Т. // Вестник Европы. – 1899. – Т.6.– №.11-12. – С.394-402.

37. Франко И. К свету Рассказ И.Франка. От переводчика. // Вестник Европы. – 1897. – Т.5.– №.9. – С.104-130.

*Ігнатова Людмила Русланівна, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» (Київ)*

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЕЛЯНСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ У КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Відміна кріпацтва 1861 р. у Російській імперії не вирішила основних земельних питань, які набули гостроти в українських губерніях, що входили до неї на середину ХІХ ст. Основною метою проведення російським урядом реформи було збереження поміщицького землеволодіння за рахунок селянського. Так, при проведенні реформи із поміщицьких селян (які становили понад половину селянства України), наділи на викуп одержали 2320 тис. ревізьких душ (87 %). Без земельних наділів залишилося 244 тис. душ (9 %). Наділи розміром до 1 дес. отримали 88 тис. ревізьких душ [1, с. 363].

Це призвело до того, що на початку ХХ ст. в Україні гостро постало питання малоземелля селян. Київська губернія, наприклад, займала одне з останніх місць за розмірами селянського землеволодіння на душу населення не тільки серед українських губерній, але й у цілому по Російській імперії. За офіційними підрахунками у ній на одного чоловіка не приходилося навіть 1 десятини землі [2]. З кожної сотні селянських сімей на Київщині тільки 4 сім'ї мали по 6 і більше десятин надільної землі, 5 сімей із сотні мали по 5 десятин, 29 сімей – від 3 до 4 десятин, 38 сімей – від 2 до 3 десятин. 9 сімей мали не більше 2 десятин на сім'ю 5 чи 6 душ, які мусили з цієї землі прожити [3].

Така проблема селянського землеволодіння створила революційну ситуацію. Селянські страйки, які почалися ще 1905 р., продовжували наростати. Так, у звіті та огляді по Київській губернії за 1905 р. губернатором зазначалося, що протягом травня, червня та липня мали місце ряд аграрних хвилювань, якими була охоплена більша половина губернії, але яка, завдяки енергійним діям чиновників повітової поліції, ніде не перейшли у відкриті пограбування та погроми поміщицьких маєтків [4].

Проблему селянської бідності не могло вирішити й поширення найманої праці. Плата за неї була дуже низька. Часто селяни наймалися до поміщиків за оплату своєї праці харчами. Під час революційних заворушень однією з селянських вимог було підвищення плати за роботу у панських маєтках. У різних місцевостях вимоги про оплату були різними. Так, селяни с. Тростянця Канівського повіту вимагали у землевласника Гаєвського за збирання хліба як оплату третій сніп або 5 карбованців за робочий день [5].

Користуючись гострою потребою селян у землі, поміщики здавали частину своїх земель в оренду на виключно несприятливих для орендарів

умовах. Залишки кріпацтва у сільському господарстві України призводили до того, що близько 3,5 млн. десятин дворянської землі здавалося в оренду селянам [6, с. 13].

Газета «Рада», посилаючись на агрономічний відділ Київського губернського земського управління, повідомляла, як зростала орендна плата по різних українських губерніях: «Орендні ціни на землю у 1906 р. скрізь були вищі, ніж за два попередніх роки. Особливо піднялися ціни в Черкаському, Чигиринському, Канівському повітах (мало не на 4 крб.), а в решті повітів - більше, як на 2 крб. Орендні ціни на землю в Харківській губернії, за повідомленням статистичного відділу Харківської губернської управи, за час від 1903 до 1907 рр. збільшилися майже на 75 %. Так, наприклад, у 1903 р. пересічна орендна ціна на орну землю була 9 крб. 24 коп. за десятину; у 1904 р. під озимину земля вже коштувала по 13 крб.; у 1905 р. - по 14 крб.; а у 1906 р. - доходила до 16 крб. 40 коп. У 1909 р. орендні ціни на землю встановилися на 3-4 крб. вище, ніж у попередні роки» [7].

Наростання економічної кризи у Російській імперії та постійне незадоволення ходом реформ у сільському господарстві вимагали уряд діяти більш ефективно. Тому уже у I Державній думі було складено пакет законодавчих актів з питань реформування сільського господарства. Депутати активно обговорювали шляхи вирішення проблеми перерозподілу землі. Так, на засіданні 30 травня 1906 р. селянин Київської губернії, депутат Грабовецький пропонував вирішити земельне питання наступним чином: «...у кого землі немає, тому треба дати, у кого землі дуже багато, у того треба взяти карбованців по 50 за десятину, селяни із задоволенням заплатять» [8]. Основний зміст виступу депутата відображав основну думку майже усього українського селянства – відібрати землю у великих землевласників і віддати її малоземельним селянам. Серед селян існувала навіть думка, що за землю доведеться платити колишнім власникам, щоправда «у розумних межах».

Намагання уряду вирішити земельне питання селян за рахунок передачі їм казенних земель при збереженні поміщицького землеволодіння перспективи для Київської губернії не мало. Так, за даними Головної управи хліборобства кількість казенних земель у губернії складала 3665 десятин [9]. Ця кількість аж ніяк не вирішувала проблему малоземелля Київської губернії.

Усе це змусило російський уряд прийняти радикальні заходи – 9 листопада 1906 р. було прийнято Указ «Про доповнення деяких постанов діючого закону, який стосується селянського землеволодіння та землекористування» [10]. Суть указу полягала у тому, що кожний домогосподар, який володів надільною землею на общинному праві, може у будь-який час вимагати укріплення за собою в приватну власність частини землі, яка йому належить. Згідно указу, кожен домогосподар міг закріпити за собою у приватну власність ділянки общинної землі, які були до цього в його постійному користуванні. Ті, хто закріплював "надлишки", повинні були сплатити общині їх ціну, яка була зазначена під час проведення реформи 1861 року. До того ж кожен домогосподар, який закріпив за собою землю у

приватну власність, мав право в будь-який час вимагати виділення йому общиною відповідної ділянки, зведеної до одного місця (тобто хутори та відруби). Для переходу всієї общини до ділянкового (хуторського чи відрубного) господарства, необхідно було ухвалення більшістю (двома третинами) селян, які мало право голосу. Такою була суть основного закону, який запроваджував нову аграрну політику царського уряду.

У Київській губернії кількість селян, які закріпили землю у приватну власність складала 70,6 % від загальної кількості [11, с. 68]. Отже, указ від 9 листопада 1906 р., який в історичній літературі отримав назву столипінської аграрної реформи, узаконював індивідуальне селянське господарство, яке існувало в Україні у більшості губерній, у тому числі й у київській, де подвірне землеволодіння складало 83,3 % [12, с. 8].

За телеграфними повідомленнями київського губернатора 1908 р. було подано 13970 заяв селян про вихід з общини, 20085 домогосподарств укріпили за собою наділи. Було закріплено у приватну власність 93614 десятин землі (у середньому 4,66 десятин на господарство) [13].

Офіційна влада позитивно оцінювала нове законодавство у частині виділення селян з общини. Київський губернатор у звіті за 1907 р. зазначав, що, хоча указ від 9 листопада 1906 року і торкнувся лише незначної частини населення губернії (Уманського повіту, де зосереджено майже всі громади з общинним землекористування), все ж застосування його дало значні результати [14].

Намагаючись створити найбільш сприятливі умови для розвитку заможних господарств, уряд приділяв ланці землевпорядкування виключну увагу. Хутори та відруби посилено насаджувалися як на надільних землях, так і на банківських та казенних. Хутірське селянське господарство вимагало певного мінімуму землі, без якого хутірська система не могла бути продуктивнішою за подвірну, чи, навіть, громадську.

На 1 листопада 1908 р. у Київській губернії було відведено на хутори і відруби закріплену у приватну власність землю у 9428 господарствах 45669 десятин. У середньому це складало 5,8 десятин на одне домогосподарство. Це була найнижча норма серед усіх українських губерній. Цей факт також підтверджує і те, що вихід на хутори та відруби доцільним був лише за певного мінімуму землі.

Кількість селян, які відводили закріплену у приватну власність землю на хутори або відруби була значно меншою. У Київській губернії таке виділення складало усього 6,2 % від загальної кількості приватновласницької землі. Значна частина селян поспішала вийти з общини для того, щоб продати свій наділ та переселитися. Ще невелика кількість селян після закріплення землі вдавалася до послуг Селянського банку, щоб придбати додаткову землю.

У цілому у період з 1907 по 1911 рр. у Київській губернії виділилися на хутори та відруби 27241 господарство із загальною кількістю десятин 148723 [11, с. 22]. Відповідно, середній хуторський наділ складав усього 5 десятин.

Таким чином, велика кількість селян вилучала свою землю в особисту власність, але лише незначна частина переходила на хутори або відруби. Це пояснюється тим, що хутірська система господарювання мала сенс лише за певного мінімуму землі. Зрозуміло, що кількість у 5 десятин на господарство була мінімальною.

Закон від 9 листопада 1906 року дав можливість розвиватися капіталізму у сільському господарстві. Він закріпив законодавчо те, що існувало в Україні фактично – індивідуальне селянське господарство. Але непродуманість урядом заходів по наділенню малоземельних і безземельних селян землею, насильницьке руйнування общини, і насильницьке ж виділення на хутори та відруби мало в Україні свої негативні наслідки. Більшість селян, яка не мала матеріального забезпечення хутірського господарства поступово розорювалась. Малоземельні селяни, які не в змозі були придбати землю через Селянський Банк, змушені були продавати ті землі, які мали, і переселятися за Урал.

Однак, незважаючи на всі негаразди реформи, в Україні все-таки створився окремий клас заможних селян. Великими землевласниками вони не стали. Заможне селянство становило в Україні на 1911 рік всього 7%. Але залишалась основна постать – середняцьке господарство. Саме воно складало найбільший прошарок. І саме вони протистояли прусському типу господарства, який обрав уряд після революції 1905 року.

Список використаних джерел

1. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. /НАН України; Інститут історії України / В.А.Смолій (відп. ред). – К.: Наук. думка, 2006. – Т.1. – 632 с.
2. Києвлянин. - 1908. – 29 мая.
3. Рада. – 1906. – 24 вересня
4. ЦДІА України у м.Києві. – ф.442. – оп.636. – од. зб. 442. – л.1-3.
5. Києвлянин. – 1906. – 3 июля.
6. Рубач М.А. Очерки по истории революционных преобразований аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции / М.А.Рубач. – К.: Изд-во Акад. наук УССР, 1957. – 457 с.
7. Рада. – 1909. – 11 травня.
8. Києвлянин. – 1906. – 1 июня.
9. Світова зірниця. – 1906. – 2 листопада.
10. Именной Высочайший указ 9 ноября 1906 г. «О дополнении некоторых постановлений действующего закона, касающихся крестьянского землевладения и землепользования». Режим електронного доступу: <http://dok.histrf.ru/20/imennoy-vysochayshiy-ukaz-o-dopolnenii-nekotorykh-postanovleniy-deystvuyushchego-zakona-kasayushchikh/>
11. Погребинський О. Столипінська реформа на Україні / О.Погребинський. – Бм: Пролетар, 1931. – 127 с.
12. О.П.Реєнт. Столипінська аграрна реформа / Реєнт О.П. – Український селянин. – 2006. – Вип.10. – с.6-25.
15. ЦДІА України. – ф.442. – оп.707. – од.зб.371. – лл.4, 7, 10.

16. ЦДІА України. - ф.442. - оп.636. - од.зб.422. - лл.7-12.

17. Дубровский С.М. Столыпинская земельная реформа / С.М.Дубровский. – М.: Изд-во Акад. наук, 1963. – 599 с.

Красковська Маргарита Петрівна, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет будівництва і архітектури

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ І РЕГІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Визначаючи свою основну видову ознаку, людство позиціонувало себе як сукупність істот розумних – (*homo sapiens*), наділених достатньо високим рівнем свідомості, здатної до того ж постійно розвиватись і удосконалюватись. Спільність виду, звичайно, забезпечила і спільність видової свідомості, що дало підставу К. Юнгу говорити про притаманні всьому людству однакові архітепи, але відносна ізольованість окремих спільнот в процесі їхнього історичного розвитку сприяла формуванню істотних відмінностей в їхній етнічній, пізніше – національній, свідомості.

Свідомість кожного конкретного етносу на ранньому етапі його буття детермінувалось, перш за все, природними факторами, котрі жорстко диктували йому способи і засоби виживання в наявних ландшафтних і кліматичних умовах, які і визначали для даного природного середовища види і форми життєдіяльності. І саме ці визначальні для раннього періоду формування етносу чинники заклали перші підвалини в основи етнічної психіки і особливості етнічної свідомості.

Наступним фактором, що справив істотний вплив на процес формування і характер етнічної (національної) свідомості стала сама історична доля народу з усіма її складностями, протиріччями, несподіваними поворотами і примхливим переплетінням прогресу і регресу, позитиву і негативу. Однак в процесі цивілізаційного розвитку етносу ці первинні чинники поступово відходять на другий план, або взагалі втрачають вплив, залишаючи, тим не менш, глибокі сліди в свідомості широких народних мас і набуваючи характеру, так би мовити, психологічного атавізму, який ще довго зберігається в уявленнях, життєвих орієнтаціях і поведінці його носіїв.

На вищих щаблях цивілізації, коли людство в більшій чи меншій мірі визволяється з жорстких обійм природи, першочергового впливу на спосіб життя етносу, а отже, і на його свідомість набувають інші фактори – економічні, соціальні, культурні, комунікативні, політичні тощо. Але, враховуючи зміни в характері і змісті етнічної свідомості, не слід ігнорувати інертність і консерватизм останньої, наявність в ній почуттів, уявлень, психологічних установок і просто забобонів, сформованих і закріплених на протязі тисячоліть історичного існування народу. Якщо в світлі вказаних факторів розглядати процес формування української національної свідомості, то необхідно зазначити, що впродовж тисячоліть вона формувалась, переважно

як свідомість селянина, який, проводячи все життя в тяжкій виснажливій праці, ніколи не мав надійної гарантії отримати від неї бажаний результат, оскільки останній залежав не стільки від його старань і зусиль, скільки від непідвладних йому і невблаганних сил природи. Якщо ж до поневолення силами природи додати поневолення соціальне, яке позбавляло селянина права і можливості розпоряджатися навіть власним життям, стає цілком зрозумілим факт глибокого закорінення в свідомість народу зневіри у власні сили і бажання перекласти вирішення своїх проблем на будь-яку зовнішню силу. Сьогодні в якості такої сили часто сприймаються політичні діячі, що чітко відстежується в поведінці українського електорату, ладного піднести політичного діяча, з яким виборці пов'язують свої сподівання і очікування до рангу національного куміру. Однак, оскільки жоден з національних політиків не виправдав електоральних очікувань, в свідомості мас останнім часом окреслилась дещо нова тенденція – переорієнтація симпатій і очікувань з вітчизняних кумирів на закордонних гіпотетичних чудотворців.

Зневіра у власні сили і можливості лежить і в основі психологічної готовності значної частини населення до еміграції, що в даному випадку проявляється як прагнення отримати уже створені кимось пристойні умови існування. І навіть в разі нездійснення еміграційних мрій людина залишається, так би мовити, внутрішнім емігрантом, який не збирається докладати зусиль для зміни становища у власній країні. Ще одним негативом національної психології, закоріненням в її селянський родовід є своєрідне ставлення значної частини населення до освіти і культури. В Україні існує дещо перебільшений престиж вищої освіти відповідно перевищений соціальний, а точніше, психологічний запит на неї, оскільки в традиційній селянській психології освіта є гарантією легкої праці і легкого життя. Однак гіпертрафований запит на вищу освіту поєднується в нашому суспільстві з відсутністю такого ж запиту на реальну освіченість і культуру, що, звичайно впливає на рівень політичної культури електорату, і на культуру і професіоналізм політиків.

Зрозуміло, що коли мова йде про таке масштабне і багатогранне явище як національна свідомість жодну з її граней неможна абсолютизувати. Говорити припустимо лише про певні тенденції, під які підпадає свідомість значної частини нації. В реальному житті кожна етнонаціональна спільнота включає в себе не лише розмаїття соціальних типів, об'єднаних спільністю соціально-психологічних характеристик, а й розмаїття індивідів, психіка, свідомість і поведінка яких може не вписуватись в традиції і мораль середовища їхнього існування. Тому в інертній і консервативній селянській масі з її ідеалом доброго господаря завжди знаходилося достатньо осіб, для яких в однаковій мірі були неприйнятними і спосіб селянського життя, і його ідеали. Географічні і геополітичні умови українського середньовіччя надавали і цій категорії людей можливості самореалізації. І, не вдаючись в детальну характеристику і оцінку історичної ролі козацтва, можна з достатньої підставою стверджувати, що саме в цьому середовищі закладались ранні підвалини того соціально-психологічного типу, який пізніше знайшов своє втілення в дуже своєрідному

українському анархізмі, що акумулював в собі всі протестні настрої селянства. Подібні настрої проявляються і сьогодні, в тому числі і в діях значної частини так званих громадських активістів, що заважає суспільству помітити слабкі паростки дійсно громадянського суспільства.

Оскільки питання впливу на генетику сучасного українства тих чисельних народів, що стикались на цьому географічному і історичному перехресті, залишається недослідженим можна тільки констатувати, що в спадок сучасному українству вони полишили високий рівень емоційності, що, з одного боку, дозволив українцям створити яскраву і самобутню культуру, а з другого, - робить їх ідеальним об'єктом маніпулювання. Низка негативних явищ, які все ще дають про себе знати і в сучасній національній свідомості, і в політичному житті суспільства, пов'язана з ранньою і тривалою втратою українським народом власної державності і розпорошенням українських земель і їхнім входженням до складу сусідніх держав. Одним з таких негативів слід вважати відсутність національних політичних традицій і збагаченої багатовіковим досвідом національної політичної еліти. Відсутність власної державності призвела і до певних психологічних деформацій українського суспільства. Оскільки давно помічено, що значна частина людей, свідомо чи підсвідомо, схильна ідентифікувати себе з власною державою, ототожнюючи свою гідність і достоїнство з її авторитетом і впливом, як на вітчизняному терені, так і в міжнародному співтоваристві. Тому низький авторитет держави, а тим більше її відсутність, породжує у цієї частини населення або підвищену схильність до самоідентифікації з іншими більш престижними націями чи державами, або підвищену готовність до сприйняття крайніх націоналістичних ідей, котрі в даному випадку виконують роль своєрідного психологічного компенсатора. Іншим способом компенсації відсутності авторитетної держави може служити заміна її іншими соціальними цінностями, наприклад як національна мова. Крім того, наявність власної держави породжує у суспільства, можливо навіть ефемерне, почуття єдності і захищеності і формує, хай навіть і відносно спільність інтересів. Навпаки, відсутність держави чи її слабкість висувують на перший план індивідуальні, групові, регіональні і просто кланові інтереси, що і спостерігається в сучасному українському суспільстві.

Як уже вказувалося вище, в процесі цивілізаційного розвитку первинні фактори, що визначали спосіб життя народу на ранній стадії його існування втрачають свій вирішальний вплив, заміщуючись факторами вищого порядку і це, звичайно тягне за собою не лише докорінну зміну способу життя, а і нові явища в народній свідомості. Однак, перш ніж перейти до аналізу цих нових явищ, слід зауважити, що національна, (а в сучасних умовах – суспільна свідомість) не є монолітом. Вона завжди диференційована як в соціальному сенсі – свідомість окремих соціальних груп, так і в сенсі регіональному. І ці відмінності можуть бути дуже істотними. Зокрема регіональні відмінності в суспільній свідомості переконливо ілюструє сучасне українське суспільство. До сказаного необхідно додати, що саме на регіональному рівні чітко виявляє себе

такий соціально-психологічний феномен як національна свідомість, тобто відчуття і осмислення нацією своєї окремісності, своєї специфіки і своїх потреб і інтересів.

Концентроване виявлення національна самосвідомість знаходить в засвоєнні індивідом культивованої в суспільстві системи цінностей. І оскільки формування особистості завжди відбувається саме в регіональному природному, соціальному і культурному середовищі цілісна система цієї, так званої, малої батьківщини часто зумовлює тип свідомості і самосвідомості її уродженців.

Навіть, керуючись географічними, економічними, демографічними і культурними критеріями не завжди можна чітко визначити конкретні кордони регіону, а тим більше, регіональної свідомості і самосвідомості в межах держави, тому найпростішим способом вирішення цієї задачі є, дещо умовно кажучи, історичний підхід. І зважаючи на обмежений обсяг роботи, доводиться зосередитись на регіонах, які мають помітні відмінності по багатьох параметрах досліджуваної теми. При цьому необхідно ще раз підкреслити, що мова іде лише про виявлення домінуючих тенденцій в свідомості і самосвідомості того або іншого регіону.

В уяві значної частини українців Україна, перш за все, асоціюється з територією, що з давніх часів носить назву Наддніпрянина і включає в себе північні і центральні області, причетні до самих ранніх витоків національної історії. Якщо виключити з історії Наддніпрянини окремі драматичні періоди – княжі усобиці, татарську навалу, буремне XVII ст., - то з достатньою підставою можна констатувати, що приволюючою тенденцією її розвитку була стабільність, яка і зумовила уже розглянуту вище психологію українського селянина. Певні особливості притаманні і самосвідомості даного регіону. Звичайно ж наддніпрянське селянство чудово усвідомлювало свою приналежність до українства, але на першому плані для нього виступали не стільки національні, скільки соціальні проблеми. І лише коли соціальний гніт співпадав з національним і релігійним, він ставав додатковим стимулом народних протестних рухів. Що ж до самосвідомості, то вона до певної міри розвивалась в середовищі козацтва, але носила не стільки національний, скільки становий характер. Певні зміни в національну свідомість та самосвідомість внесло XIX ст., яке позначилось виходом на історичну сцену уже цілком сформованої української інтелігенції та ще слабкої і малочисельної української буржуазії, що доповнило суспільну свідомість, з одного боку, народно-демократичними, а з другого, - націоналістичними ідеями. Але найбільш істотні корективи в свідомість і самосвідомість народних мас, в тому числі і традиційно аграрної Наддніпрянини, пов'язані з періодом індустріалізації, яка почалась в Україні ще в XIX ст. і набула особливо інтенсивного характеру за радянських часів.

Індустріалізація і породжена нею урбанізація змінили не лише спосіб життя значної частини населення, а і середовища його існування, перетворивши останнє з однорідного сільського на строкате і багатонаціональне міське.

Внаслідок зміни способу життя на глибинному корінні, або, інакше кажучи, на традиційному фундаменті суспільної свідомості починає формуватися її новий пласт, і суть цього нового явища, не лише в українській, а і в сучасній загальнолюдській свідомості, можна визначити коротким терміном – «глобалізація». Однією з основних ознак глобалізованої свідомості є орієнтація на споживання і суспільна свідомість Наддніпрянщини з її економічними і соціальними пріоритетами легко включилась в цю нову реальність.

Дещо в інших умовах, а, отже і з іншими наслідками протікав процес формування національної свідомості і самосвідомості в західному українському регіоні, який рано перервав зв'язки з основними українськими землями. Прикладом може служити Галичина. Економічний і соціальний гніт галицького селянства повністю співпадав з його національним гнобленням, що надавало протестним селянським рухам, соціальним по своїй суті, певного соціального забарвлення. Ситуація набула ще більш виразного характеру в ХІХ ст., коли на арену соціального і культурного життя в західно-українських землях вийшла національна українська інтелігенція. Походячи з українського духовенства і селянства і опинившись в чужому їй соціально і національно середовищі, вона постійно відчувала з боку останнього не тільки відверту зневагу, а і пряму дискримінацію, що звичайно, створювало самий благодатний психологічний ґрунт для зародження і розквіту вкрай націоналістичних настроїв і ідей. Проникаючи в свідомість широких народних мас, де вони знаходили розуміння і відгук, ці настрої і ідеї стали ледве не генетичною ознакою значної частини населення. До речі, схильність до крайнього націоналізму в певному сенсі ускладнило психологічну інтеграцію західного регіону в національно-ліберальну свідомість Наддніпрянщини.

Свою історію, демографію і психологічну специфіку має і південний регіон. Як відомо, інтенсивне освоєння південноукраїнських степів почалось в другій половині ХVІІІ ст. і заселялись вони не лише українцями, а і представниками багатьох інших народів. Оскільки всі ці етнічні спільноти мали, переважно, компактне проживання вони зберігали свою етнічну специфіку, включаючи мову і культуру. А процес їхньої інтеграції в певну державну цілісність був пов'язаний не стільки з Україною, скільки з загальноімперським, пізніше – радянським психологічним, культурним соціальним і політичним простором. Зміна політичного статусу держави не тягне за собою миттєвої зміни народної свідомості, а тим більше коли така зміна не супроводжується негайними позитивними наслідками пересічних громадян. Тому сьогодні цей регіон характеризується строкатою палітрою настроїв і симпатій від патріотично українських до нейтральних і відверто антиукраїнських.

Ще більш складною в плані досліджуваної проблеми є ситуація в східному регіоні. Масове заселення цієї раніше слабо залюдненої території припадає на ХVІІІ–ХІХ ст. і в значній мірі пов'язане з наявністю тут оптимальних умов саме для індустріального розвитку. Але, оскільки для розвитку великомасштабної індустрії власних людських ресурсів вкрай не

вистачало, проблема вирішувалась за рахунок залучення чисельних робочих кадрів з різних куточків великої багатонаціональної країни, що з самого початку надавало населенню неоднорідного характеру в національному і культурному відношенні. Ця неоднорідність ще більше посилилась за радянських часів, спочатку в зв'язку з інтенсивною індустріалізацією, а пізніше – з післявоєнним відновленням і подальшим нарощуванням промислового потенціалу. Змінивши місце проживання і спосіб життя, нові мешканці українського індустріального сходу на глибинному психологічному і культурному рівні продовжували залишатись представниками тих народів, чи тих конкретних місцевостей, де вони народились і вирости, тобто де вони сформувались як особистості. Ця ідентичність з своєю малою батьківщиною постійно підтримувалась родинними і іншими зв'язками і контактами, а також тією обставиною, що змінивши місце проживання, люди продовжували жити в тій же самій державі з її звичним соціальним, культурним і політичним макропростором. І, навіть пустивши глибоке коріння в новий ґрунт, обзавівшись господарством і дітьми, вони продовжували сприймати цю землю не як батьківщину, а лише як місце проживання, передаючи це сприйняття у спадок наступному поколінню, що створило дуже складну проблему для незалежної України.

Підбиваючи підсумки, доводиться констатувати, що свідомість сучасного українського суспільства має мозаїчний характер, причому окремі фрагменти цієї мозаїки іноді виявляються просто несумісними. До того ж на мозаїчність суспільної свідомості накладається і різноманітність мовних вподобань і що ще драматичніше - розбіжність і навіть діаметральна протилежність регіональних інтересів. Все це ставить складну задачу і перед українськими вченими і перед українськими політиками.

*Лисенко Галина Іванівна, кандидат історичних наук, доцент,
Волкова Світлана Петрівна, старший викладач,
Омелян-Скурта Надія Григорівна, асистент,
ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва і архітектури»*
**ПРИДНІПРОВСЬКИЙ РЕГІОН В ІСТОРИЧНОМУ
ТА ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТАХ**

Перш за все слід визначитися з географічними межами Придніпровського регіону, оскільки це поняття стосується не тільки Дніпропетровської, а й суміжних з нею областей, враховуючи різні підходи до регіоналізації України.

Так, групою вчених Національної академії наук (М. Долішній, М. Паламарчук, О. Паламарчук), ґрунтуючись на дослідженнях природи, населення і господарства України, а також на вивченні спроб соціально-економічної регіоналізації інших авторів, було виділено на території України шість макрорегіонів: Центральний, Донецький, Західний, Придніпровський, Причорноморський, Харківський. До речі, у перспективі передбачається

можливість перетворення макрорегіонів на одиниці адміністративно-територіального устрою України [8].

До Придніпровського регіону як одного з найбільш розвинених індустріальних регіонів України, враховуючи соціально-економічну регіоналізацію, відносяться три області – Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, загальною площею 83,7 тис. кв.км. Чисельність населення на 1 лютого 2016 року становила майже 6 млн осіб, або 13,7 відсотки від загальної чисельності населення України. Якщо визначити чисельність населення за областями, то в Дніпропетровській проживає 3 252,2 тис. осіб, у Запорізькій – 1 752,3 тис. осіб, у Кіровоградській – 972,1 тис. осіб (на 2016 рік) [3]. Отже, спостерігається загальноукраїнська тенденція зниження демографічних показників.

Придніпровський регіон розташований у Середньому Придніпров'ї, тобто центральній частині України. Для нього характерні вигідне транспортно-географічне розташування, значні поклади корисних копалин, сприятливі ґрунтово-кліматичні умови степової та лісостепової зон, густа транспортна мережа, приморське розташування, а також досить щільна густота населення та переважаюча частка міського населення (77 %).

Придніпров'я має значні промислові родовища корисних копалин, а також водні, земельні та рекреаційні ресурси¹. Паливно-енергетичні ресурси представлені кам'яним вугіллям Донецького і бурим вугіллям Дніпровського басейнів. У регіоні є всі види мінеральної сировини, необхідної для розвитку чорної металургії. Потужним пластом уздовж річки Інгулець (понад 100 км) залягають залізні руди Криворізького басейну (Дніпропетровська і Кіровоградська області), запаси якого становлять понад 12 млрд тонн. Є залізні руди й у Запорізькій області. Основний район видобутку марганцевих руд – Нікопольський басейн (Дніпропетровська область). Значні запаси марганцевих руд виявлено в Токмакському родовищі (Запорізька область). Руди кольорових металів представлені родовищами нікелю (Кіровоградська область), титану (Дніпропетровська область). Є також значні запаси іншої мінеральної сировини, зокрема будівельних матеріалів [8].

Виробничий профіль Придніпровського регіону визначає металургійний комплекс, машинобудівна та хімічна промисловості. Міжрегіональне значення мають також харчова, легка промисловість, електроенергетика та індустрія будівельних матеріалів.

Якщо розглянути районування України з точки зору рекреації і туризму, то буде важко віднайти загальноприйнятту схему. За О. О. Бейдиком, територію України можна розділити на шість рекреаційно-туристичних районів: 1) Карпатський (Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька області); 2) Полісько-Подільський (Волинська, Рівненська, Житомирська, Тернопільська, Хмельницька, Вінницька області); 3) Київсько-Дніпровський (Київська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Черкаська області); 4) Донецько-

¹ Рекреаційні ресурси – це ресурси всіх видів, які можуть використовуватися для задоволення потреб населення у відпочинку та туризмі

Дніпровський (Харківська, Донецька, Луганська, Запорізька, Дніпропетровська, Кіровоградська області); 5) Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська області); 6) Кримський (АР Крим) [1].

Згідно зі схемою рекреаційно-туристичного районування України, розробленою І. В. Смалем, країна поділена на п'ять рекреаційно-туристичних макрорайонів і дев'ять районів мезорівня:

1. Західний, у межах якого виділено Карпатський (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька обл.) і Подільський (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька) мезорайони;

2. Поліський, до складу якого входять два райони мезорівня - Столичний (Київська, Чернігівська) і Волинський (Житомирська, Рівненська, Волинська);

3. Центрально-Східний із Придніпровським (Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська), Слобожанським (Сумська, Харківська, Полтавська) і Донецьким (Донецька, Луганська) мезорайонами;

4. Приморський, де виділено Приазовський (Запорізька, Херсонська) і Причорноморський (Одеська, Миколаївська) мезорайони;

5. Кримський (АР Крим) [7].

За іншою туристичною регіоналізацією України, до складу Придніпровського туристичного району входять Кіровоградська та Дніпропетровська області. Площа району – 56,5 тис. кв.км або 9,4 % загальної території України. У районі проживає 4 224 тис. населення [3]. Характерними особливостями району є значне господарське освоєння і наявність, у зв'язку з цим, значних внутрішніх потреб населення у відпочинку, близькість до Столичного туристичного району та досить зручне транспортне сполучення з ним, наявність значних соціально-історичних рекреаційних ресурсів [2].

Вищезазначені характеристики Придніпровського регіону доводять, що він у різних варіантах регіоналізації виходить за межі Дніпропетровської області, і, відповідно, потребує комплексного підходу для надання йому характеристики.

Історію Придніпров'я можна розглядати за загальноприйнятою періодизацією історії України:

1. Стародавній період (близько 200 тис. років тому – IX століття).

2. Княжий період (IX – XIII століття).

3. Литовсько-польський період (XIV – XVI століття).

4. Козацько-гетьманський період (XVII – кінець XVIII століття).

5. Період перебування під російською владою (кінець XVIII – початок XX століття).

6. Період національно-визвольних змагань (1917 – 1921 роки).

7. Радянський період (1922 – 1991 роки).

8. Період незалежної держави (з 1991 року до сьогодні).

Перші за часом виникнення слов'янські поселення V – VII ст. в межах сучасного Придніпровського регіону, зокрема сучасного м. Дніпро, належать історичним антам, спорідненим зі слов'янами. У VIII – IX ст. у місцевості понад р. Самарою та Дніпровими порогами мешкало слов'янське населення

уличів, а в IX – XIII ст. виникло велике слов'янське поселення на Ігреньському півострові (місто Пересічень). Після татаро-монгольської навали і зруйнування міста на Ігреньському півострові настав час знелюднення. Лише в лісах по Самарі тривало життя нащадків дніпрових слов'ян – бродників, перевізників та «толковинів» (перекладачів з тюркських мов). Міграція чужоземців по степах сучасної Дніпропетровщини призвела до утворення своєрідної зони відчуження, яка у XV ст. називалася «Дике поле» [4]. У козацькі часи ця територія стала складовою частиною земель Запорозької Січі (Війська Запорозького). Управлінський центр Січі розташовувався на території сучасного Нікопольського району Дніпропетровської області. За різних обставин у межах цього району центр Січі п'ять разів змінював місце свого розташування, від чого Запорізька Січ кожного разу отримувала іншу назву. Богдан Хмельницький реформував Запорозьку Січ, утворивши єдиний великий кіш і поділивши земельні володіння Січі на п'ять паланок. Центром Кодацької паланки стало містечко Новий Кодак (уперше згадане в 1650 році, як торговельне козацьке містечко і розташоване біля Кодацького моста поблизу сучасного ж/м Червоний Камінь у м. Дніпро). Період Нової Січі (1734 – 1775 роки) зайняв важливе місце в історії Дніпропетровщини – поживалося економічне життя, виникло багато поселень (Карнаухівка, Сухачівка, Таромське, Кам'янське, Лоцманська Кам'янка, слобода Половиця). Після утворення в 1774 році Азовської губернії була розпочата діяльність із заснування нового губернського міста, яким стало місто Катеринослав (спочатку – Кільченський, з 1783 року – Дніпровський). Розвиток міста і регіону майже на століття уповільнився, коли пішли з життя ініціатори «Катеринославського проекту» - князь Потьомкін і Катерина II. З 1802 року Катеринослав почав повільно розбудовуватися до масштабів великого промислового центру Південної України, яким він став після відкриття в 1880-х роках залізниці і Брянського металургійного заводу. Завдяки діяльності О. М. Поля в міську промисловість були залучені вітчизняні та іноземні капітали, які сприяли відкриттю нових заводів (трубопрокатний, залізобудівний, чавуноплавильний, пічний, цвяшний,) і перетворенню Катеринослава на столицю Придніпров'я. Упродовж буремного ХХ століття регіон (центром якого з 1926 року став Дніпропетровськ) зберіг провідні позиції в країні і не втратив його донині.

Придніпровський регіон належить до чотирьох етнічних зон України: Середня та Нижня Наддніпрянина, Слобожанщина, Південь України. Регіональність українського народного житла Придніпровського регіону, як матеріальної й побутової культури та традицій, формувалася в період XIV–XVIII століть під впливом соціально-економічних, історичних, географічних етнічних чинників. Символічною ознакою поселень є своєрідна близькість розташування поблизу озер, річок та інших видів водойм із відкритим типом та вільною забудовою двору, що є символом відкритості і доступності житла.

Родзинкою регіону є **Петриківський розпис**, який виник ще до появи християнства і відіграв роль оберегу. Люди вірили, що в красі є духовна сила,

і тому вікна та двері будинків, і навіть одяг, обрамляли магічним орнаментом, який захищав господарів. Ця давня традиція орнаментики сотні років широко використовувалася в побуті українців, зокрема, у запорізьких козаків, була популярною в поселеннях південних районів Приазов'я, і збереглася тільки в старовинному козацькому селі Петриківка Дніпропетровської області. Перші дослідження Петриківського розпису, що розпочалися в ХІХ столітті за ініціативою відомого вченого Д.І. Яворницького, дають уявлення про широкий розвиток настінних розписів регіону в багатьох його центрах, таких як Мішурин Ріг, Спаське, Капулівка, Покровське, Романкове, Чумаки, Шулівка, Чаплинка та інших. Побутові речі із візерунками в стилі петриківського розпису збереглися з ХVІІ століття. В основі петриківського мистецтва лежить образне сприйняття рідної природи, любов до української землі. Класичними елементами петриківського живопису є польові квіти, гілки калини, мальви, півонії, айстри. Петриківський розпис 5 грудня 2013 року було внесено до Списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО. Наприкінці листопада 2016 року козацькі пісні Дніпропетровщини також були внесені до Списку нематеріальної культурної спадщини, що поставило завдання перед очільниками регіону – зберегти це унікальне надбання людства.

Отже, Придніпровський регіон у економічному, географічному, історичному та етнокультурному аспектах є унікальним і займає провідне місце в сучасній Україні, заслуговуючи на підвищену увагу до нього з боку дослідників, місцевої влади і туристів.

Список використаної літератури

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування : Монографія / О. О. Бейдик. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.

2. В'їзний туризм: Навчальний посібник. Авторський колектив: Коваль П. Ф., Алешугіна Н. О., Андрєєва Г. П., Зеленська О. О., Григор'єва Т. В., Пархоменко О. Г., Дудко В. Б., Михайловський М. О., Бондар С. І. –: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В. В., 2010. – 304 с.

3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Дніпропетровськ: віхи історії [Изоматеріал] / упоряд. А. Г. Болебрух, С. А. Квітка. – Д. : Грані, 2001. – 256 с. : ілюстр, іл. кольорові.

5. Масляк П. О. Рекреаційна географія [Електронний ресурс] / П. О. Масляк. – Режим доступу:

http://tourlib.net/books_ukr/maslyak-rekr3-3.htm.

6. Придніпров'я : історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. праць / Дніпропетр. нац. ун-т ; відп. ред. С. І. Світленко. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. – Вип. 4 . – 2007. – 380 с.

7. Смаль І. В. Основи географії рекреації та туризму: навч. посіб. / І. В. Смаль. – Ніжин: НДПУ, 2004. – 105 с.

8. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: підручник [Електронний ресурс] / Д. М. Стеченко. – К.: Вікар, 2006. – 396 с. – Режим доступу :

<http://studentbooks.com.ua/content/view/979/76/1/2/>

*Сацький Павло Вікторович, кандидат історичних наук, доцент
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

ДЕМОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ РАДИ МІНІСТРІВ УРСР І ЦК КПУ З РОЗБУДОВИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА КРИМУ У 1954 р.

Після передачі Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР ключовим питанням для керівництва України був розвиток сільського господарства на півострові. Постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС «Про заходи щодо подальшого розвитку сільського господарства, міст і курортів Кримської області Української РСР» передбачала ряд заходів, реалізація яких мала на меті розвиток виноградарства, садівництва, вирощування тютюну, овочів та фруктів у Кримській області [1, арк. 7]. Слід відзначити, що цією постановою на перше місце було поставлено саме розвиток сільського господарства як основи соціально-економічного розвитку півострова. Власне, саме розвиток сільського господарства створював передумови для забезпечення умов збільшення чисельності населення в Криму, його повноцінного освоєння і, головне, повноцінної інтеграції в централізований радянський господарський комплекс. Офіційно цю постанову було розроблено ЦК КПУ і Радою Міністрів УРСР спільно із Кримським обкомом партії й Кримським облвиконкомом. Проект постанови, як зазначено у супровідній записці, було внесено ЦК КПУ і Радою Міністрів УРСР після того, як ці керівні інституції в республіці розібралися із ситуацією в Кримській області виявили необхідність здійснення заходів, передбачених проектом постанови, який ними було внесено на розгляд ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР [1, арк. 5].

Депортація корінного населення із Кримської області наприкінці Другої світової війни призвела до депресивного стану господарства на півострові у результаті руйнації аграрного комплексу. В депресивному стані опиняються і міста Криму, що призводить до фактичного відособлення півострова від централізованої економічної системи в СРСР. Із занепадом сільського господарства, яке надавало до війни основний імпульс для функціонування інших галузей на півострові, основні імпульси для функціонування економіки надає експлуатація окремих об'єктів у Криму загальносоюзними міністерствами і відомствами. Тому щодо соціально-економічного розвитку Криму після Другої світової війни була відсутня комплексна політика, а ситуація в області не надавала можливостей для інституційного забезпечення вироблення й реалізації комплексної програми розвитку економіки півострова. Адже в структурі кримської економіки не було в наявності жодної системи

утворюючої галузі, а ті галузі, які розвивалися були цілковито залежними від зовнішніх фінансових і матеріальних вливань зі сторони загальносоюзних міністерств і відомств, як-от курортна, нафтогазова і окремі сільськогосподарські підприємства, або мали змогу розвиватися завдяки замовленням у рамках загальносоюзних програм, як виробництво будівельних матеріалів. Відповідно, Кримська область випадає із цілісного господарського комплексу в РРФСР й СРСР і сам господарський комплекс області втрачає свою цілісність.

Прикладом підприємства, яке успішно розвивалося, перебуваючи в управлінні загальносоюзних відомств, був, зокрема, радгосп «Молода гвардія», який був на балансі у Комітеті державної безпеки при Раді Міністрів СРСР. За його передачу в управління Раді Міністрів УРСР розгорнуло справжню боротьбу Постпредство Ради Міністрів УРСР в Москві [5, арк. 54]. У даному разі можемо спостерігати, як Рада Міністрів УРСР, отримавши де-юре із передачею Криму в її юрисдикцію можливість поєднати усі підприємства півострова у єдиний господарський комплекс, розгортає активну роботу із Союзним Урядом щодо об'єднання підприємств, у тому числі й прибуткових, у єдиний комплекс. Аналогічна робота розгортається Радою Міністрів УРСР і щодо передачі на баланс Міністерства охорони здоров'я санаторіїв у Криму [6, арк. 240].

У 1954 р. доволі гостро постає питання про можливе повернення до Криму представників корінного населення, яких було депортовано у 1944 р. Оскільки Кримський півострів відіграв важливе геостратегічне значення у європейській частині СРСР, то повернення населення, яке пережило депортацію, могло призвести до дестабілізації ситуації у важливому прикордонному регіоні. Тому, не зважаючи на початок «відлиги» в СРСР і послаблення тоталітарного режиму, позиція керівництва СРСР щодо повернення депортованих на півострів, не зважаючи на критичну демографічну ситуацію, була категоричною – не допускати повернення представників виселених народів. Відповідно, виникала гостра необхідність надійного заселення півострова представниками більш благонадійних народів із створенням перспективи розвитку сільського господарства в Криму. Власне, лише розвиток сільського господарства міг забезпечити більше зростання населення в Кримській області. Тому постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС «Про заходи щодо подальшого розвитку сільського господарства, міст і курортів Кримської області Української РСР» було передбачено зобов'язання для Ради Міністрів УРСР протягом 1954–1958 рр. переселити у колгоспи і радгоспи Кримської області 17800 сімей [1, арк. 28].

Вже у 1954 р. до Кримської області мало бути вселено 2000 сімей. Зокрема, у довідці про хід виконання постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КПУ від 26 серпня 1954 р. «Про заходи із подальшого розвитку сільського господарства, міст і курортів Кримської області», наданій до ЦК КПУ Першим Секретарем Кримського обкому КПУ Д. Полянським було вказано, що на 24 грудня 1954 р. до колгоспів було протягом 1954 р. вселено 1600 сімей, решту

із запланованих 2000 сімей мало бути вселено до кінця року і, що представники районів (у які мало здійснюватися вселення) вже відправилися для прийому переселенців. План прийому переселенців на 1955–1958 рр. на момент складання довідки було вже підготовлено на 30 серпня 1954 р. і мало бути затверджено обласним виконавчим комітетом [2, арк. 60–61]. Отже, переселенці до Кримської області мали розміщуватися в колгоспах, забезпечуючи демографічні передумови розвитку сільського господарства. План їх прийому затверджувався виконавчим органом в області й, відповідно, цей орган мав значні можливості для прийняття автономних рішень по його реалізації, виходячи із соціально-економічних реалій на півострові. Зокрема, у даному разі слід зважати на визначення пріоритетів у які саме райони здійснювати вселення переселенців, а ці райони визначалися за принципом пріоритетності галузей, розвиток яких планувалося стимулювати. Із довідки Д. Полянського видно, що до таких галузей було віднесено виноградарство, тютюнництво, садівництво, вирощування овочів і картоплі. Також, слід звернути увагу на той факт, що процесом переселення населення в Крим для розвитку сільського господарства на півострові опікувалось керівництво УРСР, яке іще у період будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів у 1951–1953 рр. продемонструвало свою високу ефективність по мобілізації в республіці кваліфікованих кадрів [3, арк. 131]. Тому саме керівництво УРСР мало здійснити кадрове забезпечення запланованого розвитку сільського господарства Криму.

Про депресивний демографічний стан сільського господарства Криму до його включення у склад УРСР свідчать статистичні дані, надані до ЦК КПУ. Так, за даними оцінки населення Криму, всього населення на півострові складало 973466, із них сільського населення – 391570, а із числа сільського населення у працездатному віці було 219329 [4, арк. 50]. Ці дані не були точною статистикою і їх не можна було використовувати як офіційні, а також для здійснення економічних обрахунків. Проте загальне враження щодо демографічної ситуації села в Криму за ними можна скласти. Так, помічаємо, що чисельність населення у працездатному віці майже по всіх районах вкладає в межах 55–60 % від загальної чисельності. За поганого рівня розвитку агротехніки в Криму на цей час даний відсоток населення «непрацездатного віку» слід вважати доволі високим.

Більш точні дані по чисельності населення сіл і його структурі маємо по окремих районах Криму. Так, для прикладу, у колгоспах Ялтинського, Алуштинського і Судакського районів чисельність населення на 1953 р. складала 12286 чоловік, із них працезданого 6437 чоловік, тобто працезданого населення було лише 52,4 %. При цьому, кількість дворів складала 3583. Отже, в середньому, на один двір припадало 3,4 чоловіка, із яких працездатних на один двір припадало, в середньому, 1,8 чоловік [7, арк. 47].

При цьому колгоспна політика в Криму носила явно антисоціальний характер. Так, за даними, наданими в ЦК КПУ усі колгоспи Ялтинського, Алуштинського і Судакського районів мали значну заборгованість. При цьому,

слід відзначити, що найбільшою була заборгованість колгоспів перед колгоспниками, складаючи на 1952 р. 6857,7 тис. рублів, наступна позиція за розмірами заборгованості колгоспів належала сільськогосподарському банку і складала 5592,1 тис. рублів. По цих позиціях на 1953 р. заборгованість складала перед колгоспниками 5328 тис. рублів, а перед сільськогосподарським банком 8281, 3 тис. рублів. Хоча заборгованість і зменшувалась в середньому, проте, все одно, як вказує статистика, колгоспи в першу чергу намагалися здійснювати погашення заборгованості по податках державі (на 1952 р. складала 0 рублів, як і на 1953 р. також складала 0 рублів). Перед МТС на 1952 р. заборгованість колгоспів Ялтинського, Алуштинського і Судакського районів складала 793, 2 тис. рублів, а на 1953 р. – 1669, 7 тис. рублів і перед Держбанком на 1952 р. 1599, 5 тис. рублів, а на 1953 р. – 1691, 2 тис. рублів[8, арк. 53]. Тобто, хоча перед МТС і Держбанком заборгованість і зростала, вона була в рази меншою ніж перед колгоспниками. Очевидно, мотивація голів колгоспів у розподілі пріоритетів га погашення заборгованості визначалась прагненням уникнути санкцій за недоїмки, і погашення відбувалося у першу чергу перед тими інституціями, які мали для застосування санкцій найбільше можливостей. При цьому, ситуація у колгоспах у інших районах Криму була значно складнішою, оскільки в Ялтинському, Алуштинському і Судакського районах переважно займалися культивуванням більш рентабельних і продуктивних культур ніж в інших районах (виноград, тютюн) і у значно ліпших для вирощування цих культур умовах. У інших районах Криму здебільшого культивувалося вирощування зернових, продуктивність культивування яких, за даними статистики, була надзвичайно низькою, на що вказують дані по заборгованості колгоспів по здачі цих позицій номенклатури державі. Відповідно, така ситуація дуже негативно позначалась на соціально-економічному стані колгоспів степових і приморських районів Криму, в у яких природні умови для культивування зернових були непридатними із-за посушливості ґрунтів. Тому, не зважаючи на пропаганду романтики у переселенському колгоспі в Криму, яка подавалась у агітаційній літературі, мотивувати до добровільного переселення в Крим селян із України було складно.

Переселенська політика населення в Крим, яка активно розгорнулася у 1954 р., мала однією із ключових цілей створити умови для унеможливлення повернення представників корінних народів на півострів. Забезпечивши передумови для соціально-економічного розвитку Криму, фактично, будь-які інші переселенці, крім офіційно визначених владою, ставали зайвими на півострові. Для стимулювання розвитку сільськогосподарського виробництва у районах, в яких природні умови були мало придатними під безпосереднім контролем керівництва УРСР здійснювалися заходи із зрошування земель.

Отже, напередодні передачі Кримської області від РРФСР до складу УРСР соціально-економічна ситуація в сільськогосподарських підприємствах на півострові була надзвичайно складною із-за демографічної ситуації. Тому передача Криму до УРСР 1954 р. закладає інституційні основи створення на півострові цілісного господарського комплексу на основі розвитку сільського

господарства. Ці заходи мали покращити демографічну ситуацію на півострові й дати поштовх для соціально-економічного відродження Кримської області. Рада Міністрів УРСР мала здійснити організацію переселення до колгоспів і радгоспів Кримської області 17800 сімей, причому, це мали бути сім'ї, які склалися із людей, здатних сходу зайнятися освоєнням сільського господарства на півострові. Розвиток сільського господарства повинен був гарантувати постачання населення міст Кримської області й курортів продуктами у достатній кількості щоб забезпечити їх відродження.

Список використаних джерел

1. Постановление Совета Министров Союза ССР и Центрального Комитета КПСС «О мерах по дальнейшему развитию сельского хозяйства, городов и курортов Крымской области Украинской ССР» // ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 9867.

2. Справка о ходе выполнения постановления Совета Министров УССР и ЦК КП Украины № 1261 от 26 августа 1954 года «О мероприятиях по дальнейшему развитию сельского хозяйства, городов и курортов Крымской области». На 24/ХІІ. 1954 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3843.

3. Секретарю ЦК ВКП(б) товарищу Маленкову Г. М. (від) Начальника строительства Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов А. Бочкина, Начальника политотдела строительства М. Штефана. 31.І.1952 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1773.

4. Сведения о численности населения Крымской области на 1 января 1954 года // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3862.

5. (В) Постпредство Украинской ССР товарищу Есипенко Г. Е. (вд) Зав. промышленно-транспортным отделом ЦК КП Украины Савельева. 28 июня 1954 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. Спр. 3725.

6. Товарищу Кириченко А. И. (від) , Дудина, 20 августа 1954 г. Сообщаю о ходе рассмотрения вопросов в Совете Министров СССР, министерствах и центральных ведомствах СССР по письмам Совета Министров УССР и ЦК КП Украины // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. Спр. 3725.

7. Сведения о наличии дворов и населения в колхозах Ялтинского, Алуштинского и Судакского районов // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3843.

8. Задолженность колхозов Ялтинского, Алуштинского и Судакского районов (тыс. руб.) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3843.

*Силка Оксана Захарівна, кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет харчових технологій*

СІЛЬСЬКІ ДОБРОВІЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ – НОВИЙ ЕЛЕМЕНТ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Одним із атрибутів громадянського суспільства є наявність та результативне функціонування позадержавних та позапартійних об'єднань громадян. Такі об'єднання в Україні, в межах територій які входили до Російської імперії, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. отримали назву «товариства». Завдяки ним населення дістало можливість, відповідно до своїх інтересів, гуртуватися в межах легальних організацій. Громадські товариства – це добровільні об'єднання громадян, які створювались як результат вільного волевиявлення для забезпечення та захисту своїх законних інтересів (соціальних, економічних, культурних тощо). Це були формалізовані самодіяльні (неурядові) неприбуткові об'єднання, їхня діяльність відбувалась згідно оформленої мети і завдань й характеризувалась організаційно-структурним забезпеченням. Громадські об'єднання наприкінці ХІХ – на початку ХІХ ст. були помітним явищем і виступали органічною складовою соціально-економічних та культурно-національних процесів.

Станом на 1917 р. громадські товариства функціонували у більшості сфер суспільного життя: освіті, науці, благодійності, охорони здоров'я, сільського господарства тощо. Їх діяльність розповсюджувалась як на міста, так і на села, а чисельність вимірювалась тисячами. Ці товариства відіграли важливу роль у процесі зростання самосвідомості, розвитку приватної ініціативи та загостренні почуття громадянської відповідальності.

Історіографія сільських громадських статутних товариств почала закладатися у період фіксації перших результатів їхньої діяльності, тобто з кінця ХІХ – початку ХХ ст. До 20-х рр. ХХ ст. було опубліковано значну кількість робіт з історії громадських об'єднань, важливість яких полягає у концентрації в їхньому змісті чималої кількості фактологічного матеріалу. У радянський період громадські організації досліджувались виключно з критеріїв класово-партійного підходу, що, логічно, спотворювало історичну дійсність і приводило до хибності отриманих висновків. Радянська історіографія неоднозначна за ступенем політичної заангажованості та рівнем наукової глибини. У вітчизняній історіографії питання, які стосуються вивчення процесів заснування та функціонування сільських громадських товариств як у межах окремих територій, так і в Україні загалом, як тема наукового дослідження не підіймалися. Окремі аспекти даної проблеми є частиною досліджень, присвячених іншим площинам історії українського села кінця ХІХ – початку ХХ ст. Кількість подібних робіт достатньо велика. Додатковому опрацюванню теми сприяв посилений інтерес дослідників і до вивчення комплексу проблем становлення громадянського суспільства в Російській імперії на початку ХХ ст. Сучасна українська історіографія, відгукуючись на

зміни попередніх історіографічних конструкцій, звертає увагу на систему добровільних сільських об'єднань (у переважній більшості – на товариства агропросвітницького спрямування) у двох площинах – як складову кооперативного руху та як презентаційний елемент формування в Російській імперії на межі ХІХ–ХХ ст. елементів громадянського суспільства й правової держави.

На сьогодні проблема створення й функціонування сільських статутних організацій у зазначений період висвітлена лише фрагментарно. Необхідність цілісного та об'єктивного вивчення важливого елементу суспільно-економічного життя українського селянина й зумовило наукове дослідження. У ньому добровільні статутні сільські об'єднання наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. розглядаються як складова сільського громадського організаційного простору та як частина загальної системи громадських об'єднань України.

Відкритим у межах сучасної історичної науки залишається питання визначення мінімальної межі кількісних показників громадських об'єднань у державі та визначення критеріїв їхнього співвідношення. Традиційно вважається, що громадський рух, складовою якого були і є громадські організації, може виникати за «достатнього масиву» недержавних об'єднань. Поняття «достатнього масиву» в сучасній історіографії не окреслено визначеними критеріями, воно носить ознаки певної розмитості. Який показник повинен бути орієнтиром для науковців – наявність громадського об'єднання у кожному губерньському, повітовому та волосному центрі; чи представленість громадських об'єднань у різних сферах соціально-культурного життя (від благодійності до захисту прав тварин); чи кількісне співвідношення членів товариств до загальної кількості мешканців країни і т.д.? У розрізі дослідження мінімально критична маса громадських об'єднань, насамперед сільськогосподарських, визначається кількісними та територіальними показниками. Для формування нової агрокультурної свідомості початку ХХ ст. потрібно було залучити до громадської статутної ініціативи найбільш активних селян, тих, які користувалися авторитетом та повагою серед громади, а вони вже через названі чинники та свою діяльність – інших. Стверджуємо, що наявність у кожному повітовому та волосному адміністративно-територіальному центрі сільськогосподарського об'єднання та ще 2–3 громадських організацій у волості були тією мінімальною кількістю, яка є необхідною для твердження про існування сільського добровільного статутного руху в Лівобережній Україні на початку ХХ ст. Разом з тим, встановлено, що показники просвітницького агрокультурного руху, не говорячи вже про благодійний, культурно-освітній, пожежний та інші, значно відставали від показників кооперативного гуртування у цих же регіонах.

Одним із принципів формування та функціонування громадянського суспільства є наявність діалогу між громадянами, між соціальним верствами, між соціальними, економічними та політичними структурами. Такий діалог не передбачає майбутню трансформацію чи асиміляцію іншої сторони. Беззаперечним у ньому є право усіх учасників зберігати свою ідентичність.

Громадські організації своєю діяльністю, з одного боку, заповнили вільну нішу в тих галузях, яким держава не приділяла достатньої уваги, з іншого – вони стали певним союзником держави, допомагаючи їй реалізувати свої особисті інтереси і покращити ситуацію на місцях.

Недержавні та неприбуткові організації, діяльність яких відбувалась чи відбувається в умовах громадянського суспільства традиційно називають «третім сектором» на протигагу державному та економічному. На початку ХХ ст. у межах України на сільському адміністративно-територіальному рівні сформувався консолідований громадський рух, який включав у себе окремі, взаємно не підпорядковані, але взаємодіючі громадські організації.

Держава, у визначений законом спосіб, надала можливість реєструвати та організовувати функціонування громадських товариств. Паралельно цьому проводила політику регулювання та контролю їхньої діяльності з метою запобігання втручання в політичну сферу. Окремі ініціативи громадських товариств з самого початку розглядалися як політичні, що, у свою чергу, мало відповідні результати. Між тим, діяльність абсолютної більшості громадських об'єднань, не виходила за межі визначених у «Статуті» мети та завдань. Особливо це стосувалося політичної спрямованості.

З іншого боку, варто відзначити, що пересторога уряду Російської імперії щодо можливості розгортання політичної діяльності громадян у межах громадських товариств була небезпідставна. Сучасні українські політологи хоч і визначають, що за своєю природою і характером громадські товариства не є політичними організаціями, разом з тим, наголошують, що їхня діяльність теоретично може набувати політичного характеру, за умов входження до складу товариств прихильників різних політичних сил. На їхню думку окремі громадські об'єднання у процесі свого розвитку можуть стати основою для виникнення на їхньому ґрунті політичних партій.

Узагальненими визначальними рисами статутних громадських товариств були: добровільність – члени організації вступали до об'єднання добровільно, свідомо витрачали свій час і ресурси; часткова незалежність – правління та загальні збори товариств були вільні у своїх рішеннях, але при цьому, у окремих випадках, діяльність об'єднань залежала від фінансової допомоги з боку держави, губерньського та повітового земств; неприбутковість – громадяни в результаті участі у роботі об'єднань не отримували фінансового прибутку, у разі, якщо товариство проводило частково прибуткову діяльність, прибутки не розподілялись між ними; суспільна корисність – спільна мета громадських об'єднань полягала у покращенні стану суспільного добробуту у різних сферах життя.

Науковий пошук у розв'язанні питання щодо створення універсальної класифікації та типології громадських товариств у досліджуваній період зводиться фактично до пошуків спільного у множині. Сукупність низки таких класифікацій дозволяє сучасному дослідникові визначити роль та місце громадських товариств у суспільному житті українців.

Громадські товариства зробили спробу допомогти окремій людині як особистості, стимулювати приватну ініціативу, віру у власні сили, саморозвиток, підприємливість. Як максимум, активна участь у роботі громадських товариств повинна була б викликати появу індивідуальності та особистої свободи в поведінці людини, а не наслукування та підкорення.

Діяльність сільських громадських об'єднань відбувалася безперервно з часу реєстрації «Статуту», на відміну від окремих повітових організацій. Частина сільських товариств досягла 10-річного віку. У переважній більшості, діяльність сільських статутних організацій не було перервано подіями Першої світової війни, і навіть більше, у цей період виявлено і підтверджено появу нових об'єднань, які працювали у напрямках опіки, благодійництва та просвітництва. Події лютневої революції 1917 р. теж істотним чином не вплинули на зменшення кількості сільських об'єднань. У цей рік ми констатуємо діяльність нових сільськогосподарських товариств. І лише суспільно-політичні події кінця 1917–1921 рр. спричинили до занепаду діяльності та фактичного саморозпуску сільських громадських об'єднань.

Правова основа діяльності сільських статутних товариств, матеріальні умови та засоби для реалізації поставленої мети, часткова інтеграція у соціальну структуру сільської громади надають підстави стверджувати про наявність у досліджуваних об'єднаннях ознак соціальних інститутів громадянського суспільства, процес формування якого зафіксовано на початку ХХ ст. Діяльність громадських товариств, у т.ч і тих, які функціонували на сільському територіально-адміністративному рівні, сприяла формуванню громадянського суспільства в Україні, допомагала створювати, розширювати, зміцнювати та захищати простір між індивідом та державою, через формування особистості, сприяння фаховості та культивування громадянських зобов'язань.

Державна політика щодо сільських громадських об'єднань залежала від відповідності мети і завдань товариств їх формам та напрямам діяльності. Держава у різний спосіб намагалась зберегти основи своєї соціально-політичної системи, у т. ч. здійснюючи контроль за функціонуванням товариств. У свою чергу сільські товариства своїм існуванням певною мірою обмежували монополію держави на організацію громадського життя, допомагали поєднувати інтереси окремого селянина з інтересами громади.

До категорії громадських об'єднань територіальної самоорганізації сільського населення віднесено товариства благоустрою та товариства протипожежної безпеки – добровільні пожежні товариства та дружини. Результати дослідження засвідчили, що товариствам благоустрою, при безумовно їхній позитивній спрямованості не вдалося створити широкої сільської мережі. Натомість кількісні показники статутного протипожежного руху в загальних рисах є однаковими з агропросвітницьким. До системи сільських громадських об'єднань залучено і товариства, які займали нішу соціальної опіки, благодійності та просвітництва. Цю складову сільського статутного простору представляли церковні та світські товариства тверезості, осередки губернських та повітових благодійних товариств, товариства

допомоги окремим категоріям населення, культурно-освітні об'єднання, літні ясла-притулки тощо. Зазначені об'єднання зробили помітний внесок у справу філантропії, патронату, освіти.

Зусилля товариств опіки та благодійних організацій було спрямовано на різні категорії населення: дітей, поранених, біженців, родини, чоловіків яких було мобілізовано на війну тощо. Збільшення кількості товариств цієї категорії ми фіксуємо у період Першої світової війни. Війна сформувала нові горизонти для розвитку публічної сфери. Вона створила інституціональні межі для зміцнення зв'язків між активними членами добровільних об'єднань та представниками державних органів управління, через спільну участь у мобілізації ресурсів. Діяльність досліджуваних громадських організацій у воєнний період органічно доповнювала діяльність державних структур.

Важливе значення в системі сільських громадських об'єднань мали і окремі культурно-просвітницькі організації. Основна мета їхньої діяльності полягала у підвищенні освітнього рівня та загальної культури сільського населення, піднесенні національної свідомості, обережній популяризації української історії, звичаїв та традицій. Просвітницьку та культурологічну діяльність сільських об'єднань варто розглядати комплексно в контексті загальної тенденції українського культурно-просвітницького руху кінця XIX – початку XX ст.

Окремого наголосу потребує дослідження життя та діяльність тих представників активу, які очолювали сільський статутний рух або сприяли його становленню і розгортанню. Результати наших наукових пошуків дозволяють стверджувати про наявність у цьому переліку представників двох поколінь: перше, яке сформувалося в умовах кінця XIX ст., періоду зародження сільської статутної ініціативи та початку національно-культурного руху, і друге – становлення якого відбувалося під час революції 1905–1907 рр., активних змін у сільському господарстві, актуалізації українського питання тощо. Саме представники другого покоління, переживши період піднесення статутного руху в 10-х рр. XX ст., стали для нової влади у 20-х рр. некомфортними, незручними і, врешті, загрозливими.

Станом на 1917 р. у межах сільської України склалась розгалужена мережа добровільних статутних громадських товариств. У союзі з державою та органами місцевого самоуправління члени товариств створили особливе соціальне середовище, яке було необхідною умовою для проведення змін у країні. Українські селяни ініціювали створення громадських організацій, спираючись на своє світосприйняття, ментальність, історичний досвід. Їхню активну громадську позицію було зумовлено не лише потребами агрогосподарства, а й усвідомленням можливості кращого життя, свободи, довкілля, культури. Сільські статутні товариства відіграли важливу роль у розвитку громадської сфери життя наприкінці XIX – на початку XX ст. Результат їхньої діяльності виявився у розбурхуванні застійних явищ, розширенні кругозору селян, стимулюванні ініціативи. Добровільні сільські громадські об'єднання своєю діяльністю започаткували традицію існування

статутних організацій у межах українського села, яка продовжується і на початку ХХІ ст., але її кількісно-територіальні показники значно відстають від показників сторічної давнини.

Список використаних джерел

1. Барков В. Ю. Соціально-політичне становлення громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. – Київ, 1999. – 38 с.
2. Силка О. З. Громадські об'єднання українського села наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: становлення та діяльність (на матеріалах Лівобережжя). – Черкаси: видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2015. – 574 с.
3. Список учреждений по Главному управлению землеустройства и земледелия сельскохозяйственных товариществ, артелей и других кооперативных организаций на 1 января 1914 г. – СПб.: [ГУЗ иЗ], 1914, ХVII, 154 с.
4. Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах по данным на 1915 год / под ред. В. В. Морачевского. – Пг.: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1916.

*Бачинська Ольга Василівна, старший викладач,
Київський національний університет будівництва і архітектури*
**СПЕЦИФІКА ВЗАЄМИН РОСІЙСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ З ДЕРЖАВОЮ**

Російська православна церква (РПЦ) – найбільша автокефальна православна церква в світі. Її керівництво вважає, що церква починає свою історію від Хрещення Русі. З 1448 року вона має статус автокефальної. З середини ХУ-го сторіччя Руська православна церква свій центр розташування - Москву - вважала єдиним оплотом православ'я. У 1686 році держава і церква приєднали Лівобережну Україну і, таким чином, створили Київську метрополію, яка продовжувала існувати на українських землях. З 1917 по 1991 роки пережила занепад і гоніння, але певне послаблення отримала з 1987 року. Внаслідок розвалу СРСР з 1991 року має транснаціональний характер. Приєднала до себе Руську православну закордонну церкву.

РПЦ на сьогодні є церквою держави-окупанта, яка напала на Схід України та Крим. А підрозділ цієї церкви – Українська православна церква Московського патріархату – знаходиться на території України. Тобто церква ворожої держави має тут храми, монастирі і парафіян. РПЦ може використовувати своє положення в Україні для здійснення негативного впливу на українських парафіян в центрі нашої країни. Враховуючи військово-політичну ситуацію, для з'ясування дій РПЦ в Україні було проведено дослідження її діяльності, щоб краще зрозуміти її подальші напрямки. Для цього методом дослідження діяльності Російської православної церкви та її ставлення до України був обраний офіційний сайт РПЦ, розділ новин, тому що

саме там подається інформація про справи церкви та події в Україні, як їх трактує керівництво РПЦ.

Церква – громадська організація, яка має право на власну діяльність. Першочергові дії сучасної церкви полягають у виконанні релігійних обрядів, тому логічно сприймаються сповіщення про проведені молитви, літургії, всенощні, панахиди, що відбуваються у призначених для цього будівлях. Через це другий напрям життєдіяльності церкви – це закладання, будівництво храмів, їхні освячення, реставрація. Як велика організація, церква має свою ієрархічну структуру, різного рівня підрозділи, тому їй потрібно вирішувати питання організації керуючої верхівки, призначення на посади осіб для керівництва підрозділами. Для того, щоб підготувати професіоналів богослужіння, церква облаштовує навчальні заклади, які до того ж займаються науковою діяльністю. Це – конференції, семінари, читання, міжрегіональне співробітництво, конференції з обміну історичними та науковими дослідженнями. Для поширення свого впливу, донесення знань, обміну досвідом у своїй сфері, залучення територій до своїх обрядів (освячення), залучення нових adeptів і надання можливості вірним парафіянам спілкування з найбільшими святинями церква використовує різні прийоми – мандри ікон і мощів, пишне відзначення релігійних свят, видавництво літератури з різних релігійних питань. Але, окрім притаманної церкві активності, вона обирає додаткові напрямки своєї діяльності. І такі напрямки у різних церквах, навіть в рамках православ'я, можуть сильно відрізнятися.

Вивчення інформації з діяльності Російської православної церкви показало, що РПЦ виконує основні церковні функції. Як й в інших православних об'єднаннях, вона допомагає нужденним: старим, хворим, безхатченкам, ув'язненим, постраждалим від катастроф. Також проводить заходи із захисту сімейних цінностей та здоров'я, залучає молодь до вивчення релігії, підтримує розвиток релігійного мистецтва та вивчення історії рідного краю. Усе перелічене характерно для звичайного життя православної церкви.

Але, крім того, Російська церква також займається діяльністю, не притаманною іншим православним конфесіям. Вона просуває релігійні предмети у світські навчальні заклади – школи, інститути, університети – і видає багато підручників. Величезну увагу приділяє впливу ЗМІ і соціальних мереж на свідомість людей. Цю особливість сучасного світу церква використовує для навернення до своєї віри і пропагування своїх ідей якомога більшій кількості населення. Представники РПЦ беруть участь у громадських заходах і святах, які не мають відношення до релігії, намагаючись підкорити всі сфери життя сучасної людини її впливу.

Ще однією особливістю Російської православної церкви є злиття з політично-дипломатичною діяльністю держави. Патріарх постійно зустрічається з посадовцями Російської Федерації, не випускаючи з поля зору події, що відбуваються в країні. Також приймає активну участь у зовнішній політиці держави: підтримує контакти з дипломатичним корпусом інших країн, надсилає вітання президентам з нагоди важливих дат. Навіть приймає участь у

святах та урочистих подіях в іноземних державах, які жодного відношення не мають до релігії православ'я. Перелік напрямків політичної діяльності керівника РПЦ складає враження, що він на себе сприйняв певні питання управління країною паралельно з її президентом.

Внутрішні процеси у РПЦ також відрізняються від інших православних конфесій. Кожна церква, як релігійна організація, зацікавлена в розповсюдженні своєї доктрини і утворенні нових центрів – храмів, монастирів та ін. Духовність релігійного вчення – нематеріальна субстанція, але храм, де відбувається церковний обряд, є матеріальною складовою, спорудою, яку треба збудувати, прикрасити, підтримувати пристойний стан, ремонтувати, тобто виникає необхідність економічної підтримки споруди (будівництво, оздоблення, ремонт коштують грошей), а для цього виникає необхідність економічної діяльності церкви. Тому для церкви її розповсюдження та утворення нових центрів на не освоєних нею землях є економічно вигідним.

Склад світової православної церкви є таким, що землі її поширення зайняті незалежними об'єднаннями, які підтримують національні особливості народів у богослужбовому процесі, наприклад, як Сербська, Кіпрська, Константинопольська, Грузинська, Польська та багато інших. Російська церква намагається поширити свій вплив на землі, де є місцеві незалежні православні церкви, незважаючи на їх існування. Загалом РПЦ просуває ідею своєї виключності на духовній мапі світу і величній ролі Росії серед інших держав. Для реалізації централізаційних процесів патріарх підтримує тісні зв'язки з представниками інших релігій – мусульманами, іудеями, керівники РПЦ беруть участь у з'їздах і конференціях інших напрямків християнства.

Ще одним незвичним напрямком діяльності церкви є активна психологічна обробка військових і підтримка неармійських добровольчих воєнізованих підрозділів типу козацтва та інших. Росія використовує своїх військових у злочинних цілях, в тому числі й для вбивства мирного населення в різних країнах, і церква це схвалює, що суперечить принципам християнства.

Після аналізу напрямків діяльності РПЦ за інформаційними джерелами можна зробити висновки про те, що в Російській церкві відбуваються сильні об'єднувачі та централізаційні процеси, які стають основою для намагання підкорити весь розмаїтий православний світ, церква бажає зайняти ведуче положення і поширити свій вплив, навіть, на світові релігії. Вона поступово підмінює діяльність держави у дипломатичних і політичних питаннях. На території самої Російської держави церква намагається залучити якомога більше людей до своїх лав, створити ілюзію незамінної допомоги кожній людині, проводить тоталітарне розповсюдження православ'я, просуває ідеї потреби вивчення християнства на всіх рівнях світської освіти і виховання, займається психологічною обробкою населення, військових і невійськових добровольчих формувань, спрямовуючи їх на виконання злочинних наказів, допомагає проведенню інформаційної війни. РПЦ контролює чиновників держaparату та зовнішню політику Росії, своїм втручанням утримуючи державу від розпаду і намагаючись зміцнити її на власний розсуд. Окрім

церкви, в Росії немає іншої сили, здатної взяти на себе тягар державних проблем.

За допомогою своїх методів РПЦ так само намагається підкорити й Україну, якій приділяє значну увагу у своїй діяльності. Враховуючи внутрішні настанови Російської православної церкви, її злиття з політикою держави, доволі часте порушення християнських норм і правил на угоду своїм цілям, чекати від неї лояльного ставлення до України марно. Скоріше РПЦ буде використовувати український підрозділ (УПЦ МП) для проведення диверсійної роботи серед українського населення з метою розхитування політичної ситуації в нашій країні і досягнення своєї мети зі знищення Незалежності нашої держави.

Список використаних джерел

1. Википедия: Свободная энциклопедия: Русская православная церковь [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електроні дані. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Русская_православная_церковь (дата звернення 2.12.2016) – Назва з екрана.

2. Русская Православная Церковь. Офіційний сайт Московского Патриархата: Новости [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електроні дані. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/news/> (дата звернення 2.12.2016) – Назва з екрана.

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ТУРИЗМОЗНАВСТВО

*Євсєєва Галина Петрівна, доктор наук з державного управління,
професор, завідувач кафедри українознавства
ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та
архітектури»*

ТУРИСТИЧНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ В'ЇЗНОГО ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ В ПРИДНІПРОВСЬКОМУ РЕГІОНІ

Постановка проблеми. Становлення туристичної галузі на Дніпропетровщині має важливе значення для соціально-економічного розвитку області. Зокрема, внесок туристичних підприємств у розбудову вітчизняної, у тому числі місцевої, економіки (у регіонах де вже успішно налагоджений в'їзний туризм, наприклад Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська та ін. області) мають економічний і соціальний ефекти від їх функціонування. Перший аспект проявляється у величині надходжень до бюджетів обласного та державного значень, обсягах інвестиційних вкладень у розбудову інфраструктури галузі; а другий – у покращенні добробуту суспільства (зменшення рівня безробіття, збереження та відновлення природного потенціалу області та історико-культурної спадщини, підвищення життєвого рівня населення тощо). Унікальним поштовхом для активізації розвитку в'їзного туризму (в'їзний туризм - подорожі, що організовуються для громадян іноземних країн територією своєї держави, пов'язані з перетином державного кордону з метою некомерційної діяльності на термін від 1 доби до 1 року [1, с.5] в Україні, і зокрема в Придніпровському регіоні, можуть стати євроінтеграційні процеси, які останнім часом достатньо активізувалися.

Аналіз останніх досліджень. Історія поселень XVI – XVIII століть на теренах майбутнього Катеринослава (Дніпропетровська) та прилеглих територій стала предметом дослідження багатьох вчених ще з XIX ст. Тоді дослідженням краю присвятили свої праці А. Скальковський, Д. І. Яворницький [9; 12-13]. У радянські часи історію нашого краю досліджували О. Дружиніна, В. Кабузан, помічаючи нелогічність офіційної історії заснування міста [3; 5]. У роки незалежності все більше істориків заявляють про необхідність перегляду літочислення історії нашого міста, узявши до уваги більш ранні поселення, які беззаперечно вплинули як на освоєння краю, так і на майбутнє губерньське місто (Ю. Мицик, Г. Швидько, В. Пірко, О. Репан, В. Старостін, О. Харлан) [6; 7; 10; 11]. Що стосується наукових розвідок щодо обстеження культурних об'єктів регіонів як перспективних маршрутів для в'їзного туризму це питання не досліджене. Отже, наукове осмислення історії і сучасності Дніпропетровщини та навколишніх територій в аспекті організації в'їзного туризму потребує подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Площа Придніпровського регіону, до якого входять Дніпропетровська і Запорізька області, – 59,1 тис. км². (хоча за деякими іншими даними [1, с.156; 7, с.56] до території регіону входить і

Кіровоградська обл.). Кількість населення – 5,3 млн. осіб. Економіко-географічне положення району характеризується тим, що він охоплює не тільки південно-східну, але й центральну частину держави. Придніпровський регіон не має виходу до державного кордону. Він межує з чотирма економічними районами країни, виходить до Азовського моря. Значний вплив на економічний розвиток має те, що територію району майже посередині перетинають річка Дніпро, важливі залізниці та автомагістралі. В етнічному розумінні Придніпровський регіон належить до чотирьох етнічних зон України: Середня та Нижня Наддніпрянина (північно-західна частина Дніпропетровської області) – один з найдавніших заселених районів української землі, осереддя інтенсивного процесу формування давньорусько-українського етносу. Переважно це територія і розселення в минулому східнослов'янських племен – полян, найрозвиненіших у соціально-економічному відношенні. Особливо це стосується традиційних для цього району основних галузей господарства – землеробства і скотарства з їх винятково багатою агрокультурою і різноманітністю сільськогосподарських знарядь, домашніх промислів, ремесел. Тут аж до сьогодні збереглися давні риси планування і будівництва житла та господарських споруд, зокрема характерний тип обмазаної та побіленої хати, специфічний одяг та народні промисли; Слобожанщина охоплює північно-східні райони Дніпропетровської області, з часів монголо-татарської навали ця територія була малолюдною (слобідною – вільною), зазнавала постійних нападів кримських татар. З другої половини XVI ст. цей край заселяється козаками і селянами з інших регіонів України; Південь України охоплює територію Запорізької та південні райони Дніпропетровської областей. Це степова частина України, яка в давнину була тереном проживання різних кочівників. З середньовіччя ця територія відома як «Дике поле». Основним фактором українського заселення «Дикого поля» служили козацтво і Запорізька Січ.

Перші за часом виникнення слов'янські поселення V – VII ст. в межах сучасного Придніпровського регіону належать історичним антам, споріднених зі слов'янами. У наступні часи, VIII – IX ст., в місцевості понад Самарою та Дніпровими порогами мешкало слов'янське населення уличів, а в IX – XIII ст. виникло велике слов'янське поселення на Ігреньському півострові (місто Пересічень). На Монастирському острові (нині м. Дніпропетровськ) в IX ст. знайшли притулок візантійські монахи, які заснували там чоловічий монастир і каплицю. У 20-х роках XIII ст., після невдалої битви із татаро-монголами на р. Калка, монастир, який існував на Монастирському острові, було знищено. Після татаро-монгольської навали і зруйнування міста на Ігреньському півострові настав час знелюднення. Лише в лісах по Самарі тривало життя нащадків дніпрових слов'ян – бродників, перевізників та «толковинів» (перекладачів з тюркських мов). Міграція чужоземців по степах сучасної Дніпропетровщини призвела до утворення своєрідної зони відчуження, яка у XV ст. називалася «Дике поле». У козацькі часи ця територія стала складовою частиною земель Запорізької Січі (Війська Запорізького). Управлінський центр

Січі розташовувався на території сучасного Нікопольського району. За різних обставин в межах цього району центр Січі п'ять разів змінював місце свого розташування, від чого Запорізька Січ у кожному випадку отримувала іншу назву: Томаківська (80-ті роки XVI ст. – 1593 р.), Базавлуцька (1593 - 1638 рр.), Микитинська (1638 - 1652 рр.), Чортомлицька (1652 – 1709 рр.), Підпільненська (1734 – 1775 рр.). Всі названі Січі розташовувалися на території сучасної Дніпропетровської області, що є прекрасною історичною цінністю у руслі перспективного історико-туристичного розвитку регіону.

Регіон відзначається цікавими і привабливими історико-етнографічними пам'ятками: Дніпропетровщина - край давнього заселення, про що свідчать розкопки численних стоянок і поселень різних періодів. У м. Орджонікідзе в результаті розкопок кургану скіфського періоду "Товста могила" були виявлені всесвітньо відома знахідка українського археолога Б. Могилевського – золота пектораль, різні прикраси, зброя, кінська упряж, що зараз знаходяться в музеї Історичних коштовностей України (Києво-Печерська лавра). Археологічними пам'ятками відомі села Старі Кодаки, Микільське-на-Дніпрі, Волоське, Капулівка. Храмове будівництво в області представлено православними церквами XVIII - XIX ст. Троїцький собор м. Новомосковськ (XVIII ст.) по праву вважається шедевром вітчизняного дерев'яного зодчества (зведений без жодного цвяха). З храмових споруд XVIII ст. у місті також збереглися Миколаївська церква і келії Свято-Миколаївського Самарського пустинницького чоловічого монастиря, заснованого в XVII ст. У XVIII ст. у с. Китайгород зведено Свято-Успенську, Миколаївську церкви й дзвіницю церкви Святої Варвари, а в с. Петриківка - церкву Різдва (в 1990 р. на її місці збудовано нову Рождественську церкву). XIX ст. в культовому зодчестві краю представлено Свято-Миколаївським собором (м. Дніпродзержинськ), а також церквою Різдва і Спасо-Преображенським собором (м. Нікополь). Історію і традиції краю представлено в експозиціях численних музеїв Дніпропетровщини, серед яких на особливу увагу заслуговують історико-краєзнавчий музей м. Дніпропетровська і музей прикладного мистецтва с. Петриківка. Петриківський розпис, побудований переважно на рослинно-тваринних мотивах, відомий не лише на теренах України, а й далекого зарубіжжя. Про визнання таланту і майстерності петриківських майстрів свідчить той факт, що 2011 року ЮНЕСКО прийняла рішення про внесення Петриківського розпису до Списку нематеріальної культурної спадщини людства. Вперше у своїй історії Україна виборола такий почесний статус. Пишаємося тим, що наш національний культурний скарб визнано в усьому світі. Таке важливе для України рішення було прийнято на 8-й сесії Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.

На території Придніпровського регіону розташовані 15 історико-ландшафтних унікальних парків, серед них: Шолоховський каскадний водоспад також відомий як Токівський, місцеві ж мешканці його прозвали «Червоні камені». Гранітний каньйон – одне з наймальовничіших місць регіону, в ньому

також ростуть рідкісні види рослин, занесені до Червоної книги. Довжина каскаду водоспадів складає 14 метрів і бере свій початок від річки Кам'янка, а вірніше, від її притоки Базавлук. Усього ж довжина ділянки становить близько 30 метрів. Перепади висот складають від декількох сантиметрів до півтора метра. Загальний перепад близько шести метрів. Свою «народну» назву місцевість одержала через граніти характерного червоного кольору. Примітно, що граніти з цього місця можна зустріти по всій Дніпропетровській області як архітектурні елементи або навіть монументальні будови. Крім того, гранітні блоки з цієї місцевості використовувалися для облицювання будівель, мостів і метро по Україні; Мавринський майдан (Юр'ївський р-н) – це одне з найзагадковіших місць України — «обсерваторія древніх», як її люблять називати уфологи. Було помічено зв'язок «візерунка» Мавринського майдану з положенням сонця залежно від пір року, тому це місце служило обсерваторією та храмом; ще одна знакова пам'ятка регіону - острів Хортиця, що знаходиться посередині Дніпрового річища. Це найбільший гранітний острів на цій річці, який завжди захоплював мандрівників своєю величиною та красою. Свого часу острів був свідком козацької слави. У 1965 р. на Хортиці було засновано Державний історико-культурний заповідник, територія якого займає практично всю прибережну частину острова, а в 1980-ті роки споруджений музей історії українського козацтва. Цікавими історичними об'єктами Придніпровського регіону є унікальна пам'ятка загальнодержавного значення - Кам'яна Могила (с. Терпіння) і скіфські кургани (с. Кам'янське). У районі Кам'яної Могили в 1890 р. відомим археологом М. Веселовським були відкриті древні наскельні зображення (петрогліфи), що відносяться до різних часів - від мезоліту до кінця бронзового віку. Це видатна пам'ятка первісного мистецтва на теренах України. Серед малюнків на стелях гrotів і плитах зустрічаються зображення тварин (биків, коней, оленів, антилоп і хижих звірів), людей і геометричних фігур, що не піддаються інтерпретації. Поряд із Кам'яною Могилою знаходиться невеликий археологічний музей. У районі с. Кам'янське розкидано близько 10 скіфських курганів (IV ст. до н.е.). У результаті розкопок двох курганів знайдено золоті прикраси. В 1906 р. на березі річки був виявлений Янчокрацький скарб (срібні і золоті прикраси, кінська зброя), який, на жаль, зберігається в Державному історичному музеї Москви. Цікавинкою нашого краю може стати музейні експозиції Гуляйполя (експозиція міститься в одному з найстаріших збережених будинків міста і розповідає про найзнаменитішого городянина - Нестора Махна) і Мелітополя. На території Придніпровського регіону знаходиться понад 30 курганів, зокрема на території Дніпропетровщини, Курганний могильник Бабина Могила (с. Кам'яне Поле). Курганний могильник Могила Чекерезка (с. Томаківка). Також Дніпропетровщина стала останнім притулком кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка (с. Капулівка). Село Капулівку в 1880 р. відвідали два відомі художники - І. Рєпін і В. Серов. Ці історичні місця позначені на карті культурної спадщини Придніпровського регіону.

Висновок. Організація в'їзного туризму у Придніпровському регіоні має

непогані передумови. По-перше, це наявність у регіоні значних туристичних ресурсів, багато з яких є унікальними, їх доступність. По-друге, інтерес, який виявляють до нашого регіону іноземні громадяни, у тому числі, і через закритість значної території регіону в радянські часи. По-третє, унікальна українська культура, об'єкти якої мають світове визнання, яких не мало на території регіону. По-четверте, можливість формування конкурентноспроможного туристичного продукту завдяки висококваліфікованим трудовим ресурсам і високому рівню загальної освіти населення.

Список використаних джерел

1. В'їзний туризм / Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андреева Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.
2. Гуляев Г. И. Очерки истории Екатеринослава (А так ли это было?) : в 2 кн. / Г. И. Гуляев, В. И. Большаков, В. С. Мороз. – 2-е изд., испр. и доп. – Днепропетровск : ПГАСА, 2007 –
Кн.1 : (1775 - 1886). - 2007. – 201 с. : ил.
3. Дніпропетровськ: віхи історії / упоряд. А. Г. Болебрух, С. А. Квітка. – Д. : Грані, 2001. – 256 с.
4. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье в 1775 – 1880 гг. / Е. И. Дружинина. – М., 1959.
5. Заруба В. Кодак. Нарис історії фортеці.– Дніпропетровськ, 2004.
6. Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719 – 1858 гг.) / В. М. Кабузан. – М.: Наука, 1976.
7. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: Навч. посібник / В. Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с.
8. Мицик Ю.А. Козацький край. Нариси з історії Дніпропетровщини XV – XVIII ст. / Ю.А. Мицик. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1997. – 175 с.
9. Репан О. Палімпсест. Коріння міста: поселення XVII-XVIII століть в історії Дніпропетровська / О. Репан, В. Старостін, О. Харлан. – К.: Українські пропілеї, 2008. – 268 с.
10. Рисіч Й. Чи знаєте ви, що Кодацька фортеця стоїть у витоках м. Дніпропетровська? / Й. Рисіч // Сторінки історії України: Нариси, статті. – Дніпропетровськ: Січ, 1992. – С. 10 – 13.
11. Руденко В.П. Довідник з географії природно-рекреаційного потенціалу України [Текст] / В.П.Руденко. - К.: Вища школа, 1993.– 323 с.
12. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / А. О. Скальковський; передмова та коментарі Г. К. Швидько; пер з рос. Т. С. Завгородньої. – Дніпропетровськ: Січ, 1994.– 678 с.
13. Старостін В. С. Столиця степового краю. Дніпропетровськ : нариси з історії міста / В. С. Старостін. - Д. : Дніпрокнига, 2004. - 279 с. : ілюстр.
14. Харлан О. Церква в ім'я Архангела Михаїла в містечку Старий Кодак:

Архітектурно-історичний нарис. Бібліографія / Упоряд. І. Голуб.– Дніпропетровськ: ДОНУБ, 2010. – 44 с. (Сер.: «Святині Запорозького краю»)
15. Яворницький Д. І. До історії степової України / Д.І. Яворницький. – Дніпропетровськ: Січ, 2004.– 443 с.

*Смирнов Ігор Георгійович, доктор географічних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

СТАЛИЙ ТУРИЗМ : ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Сталий туризм (англ. Sustainable Tourism) – поняття, про актуальність якого нині годі й нагадувати. Так, у ЄС про це наголошується у документі «Європа як найпопулярніший туристичний напрям у світі – нові політичні рамки для європейського туристичного сектору». Перспективи розвитку сталого туризму пов'язані з новою економічною стратегією ЄС «Європа – 2020 – стратегія інтелектуального, сталого та комплексного розвитку» [1, с.135].

Як відомо, розрізняють екологічну, економічну та соціальну сталість. Але в туризмі, основу якого складають туристичні ресурси (і, в першу чергу, природно-рекреаційні, культурно-пізнавальні, подієві тощо), вимога сталості відноситься, перш за все, до необхідності збереження, постійного відновлення та розвитку його ресурсної бази, що і складатиме підставу екологічного, економічного та соціального вимірів сталого розвитку туризму. Отже, без регулювання туристичних потоків, раціоналізації їхнього географічного розподілу, ефективної логістичної організації туристичного простору проблему забезпечення сталого характеру туризму вирішити неможливо. Звідси зрозуміла актуальність використання в туризмі логістичних підходів (логістики туризму [2]) у різноманітних проектах його розвитку на підставі сталості, зокрема у Києві, Львові та інших містах-туристичних центрах України. Зокрема, у Львові на рівні управління туризму Львівської міської ради значна увага приділяється логістичному аналізу та упорядкуванню (оптимізації) туристичних потоків та маршрутів з тим, щоб туристи не скупчувалися одночасно в центральній частині міста, зокрема, на площі Ринок та прилеглих вулицях, де зосереджено основні туристичні об'єкти. З цією метою розробляється проект, щоб перерозподілити туристичний потік по не менш цікавих місцях міста за межами центру. Логістичним міркуванням відводиться важливе місце у втіленні концепції «Львів туристичний», що успішно впроваджується у Львові останніми роками. Так, у 2015 р. кількість туристів у Львові перевищила 2 млн. осіб, у той час як відповідний показник 2014 р. склав 1,5 млн., що свідчить про вищу динаміку розвитку туризму у Львові у порівнянні навіть з Києвом, де за означені роки туристопотік зменшився з 2,1 млн. осіб до 1,5 млн., тобто на 40%.

Структура та складники логістичної організації туристичного простору міста (ГЛО ТПМ) включають [3, с.205], по-перше, геологістичну ідентифікацію ресурсної бази туризму; по-друге, логістичне планування

туристопотоків, по-третє, логістичне проектування туристичної інфраструктури, по-четверте, логістичне проектування ланцюжків поставок. Перший складник охоплює географічну та логістичну ідентифікацію туристичних ресурсів міста. Географічна ідентифікація ресурсної бази туризму означає геопросторову локалізацію туристичних ресурсів (об'єктів). Останні виступають у ролі «туристичних магнітів», які притягують туристопотоки на певну територію. При цьому значна територіальна концентрація туристичних ресурсів (об'єктів) викликає концентрацію та накладання туристопотоків. Ці міркування слід враховувати при створенні та розміщенні нових туристичних об'єктів (наприклад, пам'ятників), які не слід «втискувати» до перезавантажених туристичними ресурсами центральних ділянок міст. Отже, замість надмірної концентрації туристичних об'єктів рекомендується їх дисперсія, тобто розосередження на певній території. Логістична ідентифікація туристичних ресурсів означає визначення логістичного потенціалу кожного туристичного об'єкту, тобто максимально можливого туристопотоку, який не зашкодить сталому розвитку туризму і стану туристичних ресурсів. При цьому слід розрізняти одночасну кількість туристів на об'єкті, їхню кількість за день (з урахуванням коефіцієнту ротації), за місяць, за сезон, нарешті, за рік.

Геологістична ідентифікація виконується з урахуванням поділу туристичних ресурсів (об'єктів) на культурно-історичні (пам'ятники, музеї, театри тощо), архітектурні (історичні та сучасні), подієві (різноманітні заходи громадсько-культурно-розважального характеру). Другий складник базується на визначенні величини та структури туристопотоків та відповідних потреб туристів, які можна поділити на потреби першого порядку (лавочки, урни, біотуалети легке харчування, обмін валюти) та другого порядку (сувеніри, інформаційні матеріали, преса та туристичні товари) а також логістичні потреби, що необхідні для задоволення потреб туристів (це потреби відповідних потужностям туристопотоків логістичних потужностей, транспортних мереж та ланцюжків поставок). Третій складник передбачає логістичне проектування туристичної інфраструктури для задоволення потреб туристів, зокрема, потреб першого порядку (туристична інфраструктура першого порядку – заклади легкого харчування, пункти обміну валюти), потреб другого порядку (туристична інфраструктура другого порядку – кіоски з продажу сувенірів, преси та інформаційних матеріалів, магазинчики туристичних товарів тощо) та відповідної логістично-транспортної інфраструктури для забезпечення потреб інфраструктурних об'єктів першого та другого порядку. При цьому враховуються особливості їхнього розміщення на певній території. Четвертий складник передбачає логістичне проектування ланцюжків поставок для забезпечення туристичної інфраструктури першого та другого порядків та логістично-транспортної інфраструктури з виділенням логістичної та транспортної складових у їхньому складі та з урахуванням особливостей їхнього розміщення.

Ці питання є дуже актуальними для Києва, де підвищене туристичне навантаження на ресурсну базу туризму міста вже призвело до випадків

фізичної руйнації найбільш відвідуваних об'єктів. Зокрема, це стосується Києво-Печерської Лаври, яка включена до списку Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО та має на своїй території 122 пам'ятника архітектури. Внаслідок негативного впливу низки чинників, у т.ч. щоденного неконтрольованого надмірного туристопотоку протягом декількох останніх десятиріч, цей Національний історико-культурний заповідник (нині він контролює Верхню частину Лаври, а у Нижній знаходиться чоловічий монастир Української православної церкви) пережив декілька випадків саморуйнації окремих об'єктів: у 2005 р. відбувся обвал ґрунту у Ближніх печерах, у 2007 р. – обвалилася брама при в'їзді до Нижньої Лаври, у 2009 р. – зруйнувалася частина підпірної стінки на вул.Ближньопечерській. У 2010 р. до пам'яток Києва, що не витримали зростаючого потоку відвідувачів, додалися пам'ятник засновникам Києва на Набережному шосе (споруджений на честь 1500-річчя Києва і відкритий 1982 р.), фонтан Самсон на Контрактовій площі (рік будівництва 1749) та фундамент Десятинної церкви біля Історичного музею. Є проблеми і у Софіївському соборі, який теж є об'єктом ЮНЕСКО: відхилилась від своєї осі дзвінниця собору – вже на 12,5 см, внаслідок чого місцями відпадає декоративна ліпнина, зруйнувалася частина стіни-огорожі з боку вул.Стрілецької, обвалюються підземні ходи тощо. У 2016 р. від будинку на Контрактовій площі відвалився шматок бетону вагою біля 400 кг та впав на торговців сувенірами, внаслідок чого постраждали чоловік та жінка. Також у цьому році проблеми виникли із збереженістю будинку Педагогічного музею.

Щодо Львова, то тут таких випадків менше (мабуть, завдяки якості австрійського будівництва), але вони теж є. Так нині реставрується скульптурна група «Ощадність, рільництво та промисловість» (у місці її називають «Статуєю Свободи»), яка прикрашає фасад будинку Музею етнографії та художнього промислу – колишнього приміщення Галицької ошадної каси, спорудженого у 1891 р. Реставрується «Чорна кам'яниця» (роки будівництва 1588-1589) на площі Ринок за кошти гранту від Посольського фонду США, потребує реставрації каплиця Боїмів (XVII ст.). Але і інших проблем у місті теж багато, головна з них – це вивіз сміття. Після пожежі на Грибовицькому сміттєзвалищі влітку 2016 р. Львову немає куди вивозити свої відходи, обсяг яких закономірно зріс із зростанням числа туристів. Недарма туристичний рекорд Львова, який у 2015 р. відвідали біля 2 млн. гостей і число яких зростає рекордними темпами – на 15-20% щорічно (при цьому кожний турист у середньому залишає в місті 38 євро в день), співпав з «сміттевою кризою». Між тим схема рис.7 підказує про необхідність комплексного підходу до логістичної організації туристичного простору міста, що передбачає і використання «зворотної логістики», тобто логістики переробки відходів. Зрозуміло, що турист після себе залишає багато відходів, особливо в центрі міста. Це прямі відходи. Крім них, є й опосередковані відходи – це відходи готелів, ресторанів, кав'ярень, яких у середмісті Львова останніми роками з'явилося дуже багато. Ці відходи теж потребують ефективних технологій збирання, вивезення та переробки. У Львові врахували необхідність

розміщення смітників біля кожної лавки у центрі (при цьому смітники гарно, по-художньому оформлені і виконані місцевими майстрами), але при цьому не було прослідковано шляхи вивозу сміття та його наступної переробки. Отже логістичний підхід, застосований зокрема в Концепції розподілу туристичного навантаження Львова, що недавно була ухвалена Львівською міською радою, слід було б поширити і на усі аспекти туристичного господарства міста, включаючи управління відходами, на базі використання найновітніших технологій, у т.ч. інформаційних.

Список використаних джерел

1. Антонюк Н. Перспективи розвитку європейського туризму на 2014-2020 рр. / Н.Антонюк, О.Краєвська // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. 2014. Вип.34. – С. 133-141.
2. Смирнов І.Г. Логістика туризму: навч.пос. / І.Г. Смирнов. – К.: «Знання», 2009. – 444 с.
3. Смирнов І.Г. Маркетинг у туризмі: навч.пос./І.Г.Смирнов. - К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. - 251с.

*Комова Олена Станіславівна, старший викладач,
Яворська Оксана Григорівна, кандидат біологічних наук,
Київський національний лінгвістичний університет*

ЕТНО-ІСТОРИЧНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

На етапі інтенсивного розвитку економічного та політичного життя людства зросла важливість вивчення соціальної сфери суспільства. Остання являє собою певну систему історично складених упорядкованих зв'язків та відношень між різними етносами людей.

На сьогодні у всьому світі зростає інтерес до етнічної культури різних народів, а в Україні спостерігається підйом національного самоусвідомлення. Відтак розвиток туризму, зокрема етнічного туризму, є особливо значущим як для країни загалом, так і для регіонів з багатою історико-культурною спадщиною.

Як відомо, сучасна індустрія туризму є однією з найбільш прибуткових галузей світової економіки, і за даними спеціалістів в останні роки характеризується певним підйомом та має всі умови для подальшого стрімкого зростання.

На сьогодні розширення спектру туристичних напрямків та диверсифікацію туристичного продукту можна віднести до найбільш характерних рис розвитку туристичної індустрії.

В останній час вийшло чимало праць з різних питань етнотуризму [1 ; 2 ; 6 ; 8-10 ; 12 ; 13 ; 16].

За Van den Berghe [15], туризм є певною формою міжетнічних стосунків, відповідно, при підготовці туризмознавців слід включати в теоретичну підготовку та в процес набуття практичних навичок елементи етнотуризму.

Завдяки роботі в навчальній туристичній фірмі студенти мають можливість вирішувати завдання в умовах, максимально наближених до реальних. Студенти займаються розробкою маршрутів екскурсії, зокрема і з організації етнотурів; проводять моніторинг туристичного ринку України та світу, знайомляться з новими проектами.

Зокрема, наразі студентами II–IV курсів розробляється проект-дослідження історико-культурних пам'яток Польщі (“Український слід в культурі та мистецтві Польщі”) в рамках програми академічного обміну між студентами Київського національного лінгвістичного університету та Поморської Академії в м. Слупську (куратор Комова О.С.).

Також створений сайт (<http://crt-knlu.in.ua/> Центр розвитку туризму як навчально-тренувальна база підготовки гідів-екскурсоводів та науково-дослідний центр вивчення екскурсійних ресурсів України) групою ентузіастів – викладачів кафедри історії України і туризмознавства та студентів напряму підготовки «Туризм» Київського національного лінгвістичного університету.

У вільному доступі розроблені оригінальні проекти дослідження історико-культурної спадщини України та зарубіжжя, подорожей мальовничими куточками нашої планети.

На сайті також висвітлюються традиційні історичні й культурні зв'язки України з країнами світу; знайомлячи з маловідомими сторінками розвитку української діаспори на всіх континентах землі; пропагуються оригінальні туристичні маршрути до країн, в яких українці залишили помітний слід в культурі та мистецтві; знайомлять вітчизняних та закордонних туристів з українською культурою, звичаями й традиціями; залучаючи всіх охочих до участі у наукових та освітніх проектах в галузі туризмознавства.

Важлива роль у професійній підготовці студентів-практикантів напряму підготовки «Туризм» приділяється залученню до розробки власних проектів етнокультурних подорожей регіонами України з метою вивчення життя, історії, культури, національних звичаїв, обрядів та традицій народів, що населяють нашу державу.

Так, зокрема, під час проходження туристичної практики восени 2016 року в «Громадській організації «Молодіжна організація «Центр аналізу і розвитку освіти та науки» («МО «Царон»)) студенти Київського національного лінгвістичного університету розробили ряд проектів екскурсійних подорожей до Одеської області, у тому числі й до районів з компактним проживанням болгарської та грецької меншин, до Чернігівської та Київської областей. Програми подорожей передбачають докладне ознайомлення зі звичаями, побутом, етнічними традиціями населення різних районів України та участь у фольклорних фестивалях.

На території України етнічний туризм може набути різних форм та видів діяльності. Зокрема, перспективним є розгляд етнотуризму як відвідування

історичної батьківщини та місць проживання родичами іноземних туристів (відтак ґрунтовна фахова підготовка студентів Київського національного лінгвістичного університету з туризмознавства зі знанням двох іноземних мов є доцільна в залученні їх до роботи саме в даному секторі туристичної індустрії України).

Як відомо, даний напрям туризму набув популярності з 1999 р., коли Британське туристичне правління (ВТА) закликала нащадків імігрантів та висланих арестантів повернутися на історичну батьківщину та вивчати свій родовід. Даний вид туризму також поширений в Європі, оскільки одним з наслідків Другої світової війни стала масова міграція населення, які наразі прагнуть пізнати своє родове коріння. Також популярними є тури японців на о. Сахалін, фінів – до Карелії тощо.

Етнічний туризм також можна розглядати як складову культурного туризму загалом, який спрямований на ознайомлення з життям та побутом окремих народів та етносів з метою культурного та мовного обмінів.

Популярними стають подорожі з метою спілкування з населенням, життя та культура яких відмінна від етнічної спадщини туристів.

Власне з таким підходом можна будь-яку екскурсію чи подорож розглядати як форму етнічного туризму, якщо під час її проведення увага в більшій мірі зосереджена на людях та їх житті, ніж на природі, шопінгу, музеях тощо.

Навіть для самих українців є цікавими туристичні подорожі-знайомства з населенням, яке зберегло свою самобутність, культуру та традиції (гуцули, лемки, бойки та ін.).

Таким чином, на сьогодні учасниками етнічного туризму в широкому розумінні самого терміну («*cultural heritage tourism*», «*heritage tourism*» або «*diaspora tourism*», «*ethnocultural tourism*», а також антропологічний, етнічний, ностальгічний, генеалогічний туризм - «*nostalgic tourism*», «*genealogy tourism*», «*ancestral tourism*») можуть виступати доволі широкі верстви населення, проте в закордонних дослідженнях можна зустріти погляди, де етнічний туризм виокремлюється від культурного та історичного [14].

Так, етнографічний туризм знайомить з культурою, побутом українського народу, його костюмами, мовою, фольклором, традиціями, національними святами, звичаями, етнічною творчістю, традиційним землекористуванням, стравами національної кухні тощо.

Серед сучасних проблем етнотуризму можна вказати відсутність чіткої класифікації етнотурів, а також певні питання географічних особливостей їх організації; потреба в більшій диверсифікації структури етнотуризму з метою більш повного задоволення інтересів та уподобать туристів.

Таким чином, виробнича практика - головна складова безперервної професійно-практичної підготовки спеціалістів [3-5].

Основна мета виробничої практики – набуття студентами практичних навичок роботи на виробництві за обраною спеціальністю.

Практика організовується відділом виробничої (навчальної) практики Київського національного лінгвістичного університету разом з керівництвом факультету перекладачів.

Керівниками практики призначаються представники кафедр та підприємства (організації чи установи), де проводиться практика. Практика проводиться згідно з навчальним планом підготовки бакалаврів за напрямом підготовки «Туризм» та програмою практики.

Підприємства та організації, що можуть бути використані як бази для проходження практик: туроператор, турагенція, музеї, бюро перекладів, туристичні клуби, державні та громадські організації, що безпосередньо та опосередковано задіяні в організації етнотуризму, а також державні відділи та управління, що здійснюють контроль та управління в туристичній галузі.

Метою практичної підготовки є формування та розвиток у здобувачів вищої освіти професійного вміння приймати самостійні рішення в умовах реального освітнього процесу чи конкретного виробництва, оволодіння сучасними методами, формами організації праці, знаряддями праці в галузі їх майбутньої спеціальності.

Список використаних джерел

1. Барлукова А.В. Методический подход к формированию структуры системы управления этническим туризмом / А.В. Барлукова // Известия Иркутской государственной академии. - 2010. - №6. - Режим доступа :

http://tourlib.net/statti_tourism/barlukova.htm.

2. Малова Н.А. Этнический туризм: проблемы, тенденции, перспективы // Туризм и культурное наследие. Межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 1 / Н.А. Малова. - Режим доступа :

http://tourlib.net/statti_tourism/malova.htm.

3. Методичні рекомендації з організації, проведення та підбиття підсумків практики (для студентів факультету туризму та міжнародних комунікацій). / Уклад.: Н.В. Чир, Р.Я. Жовтані, В.М. Кочан, М.Ю. Кашка, Н.О. Варга, – Ужгород : Ред.-вид. від. ДВНЗ «УжНУ». -Ужгород, 2016. - 70 с.

4. Омельченко Б.Ф. Экскурсионное общение: Познание, воспитание, отдых / Б. Ф. Омельченко. – М. : Наука, 1991. – 120 с.

5. Пасечный П. С. Туризм и экскурсии / П.С. Пасечный. – М.: Наука, 1983. – 230 с.

6. Севастьянов Д.В. Предпосылки развития экологического и этнического туризма на северо-западе России / Д.В. Севастьянов, А.И. Щукин // Вестн. С.-Петербур. гос. ун-та. Сер.7. Геология. География. - 2001. - Вып.3. - С. 37-43.

7. Седова Н. А. Культурно-просветительный туризм: Учебное пособие / Н. А. Седова. – М.: Советский спорт, 2003. – 96 с.

8. Щукин А.И. Предпосылки и факторы развития этнического туризма на Северо-Западе Российской Федерации: автореф. дис... канд. геогр. наук / А.И. Щукин. - СПб.: СПбГУ, 2002. - 22 с.

9. A trip back to your roots / Nick Easen // BBC. - Режим доступа :

<http://www.bbc.com/travel/feature/20120404-a-trip-back-to-your-roots>.

10. Heritage Tourism // National Trust for Historic Preservation. - Режим доступу :

<http://www.preservationnation.org/information-center/economics-of-revitalization/heritage-tourism/>.

11. Центр розвитку туризму як навчально-тренувальна база підготовки гідів-екскурсоводів, науково-дослідний центр вивчення екскурсійних ресурсів України. – Режим доступу :

<http://crt-knlu.in.ua/>.

12. King B. What is ethnic tourism? An Australian perspective // Tourism management. - 1994. - №15(3). - P.173-176.

13. Scots firms urged to benefit from ancestral tourism / Alistair Munro // The Scotsman. - Режим доступу :

<http://www.scotsman.com/lifestyle/scots-firms-urged-to-benefit-from-ancestral-tourism-1-3021419>.

14. Smith V. Hosts and Guests. - Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1977.

15. Van den Berghe P.L. The quest for the other: ethnic tourism in San Cristobal. - Mexico: University of Washington Press, 1994.

16. Wood R.E. Ethnic tourism, the state, and cultural change in Southeast Asia // Annals of Tourism Research. - 1984. - №11(3). - P.353-374.

Торон Анатолій Васильович, доцент кафедри політичних наук

Київського національного університету будівництва і архітектури

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА ПAM'ЯТОК ІСТОРІЇ В ІСТОРИЧНИХ МІСТАХ ТА МІСЦЕВОСТЯХ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАСЬКОГО РЕГІОНУ)

Значне місце у процесі ствердження української нації як самостійної серед світової спільноти належить відродженню історії та національної свідомості українського народу, дослідженню та збереженню національної культурної спадщини, формуванню історичної пам'яті українців. Ці процеси сьогодні в Україні відбувається складно, що зумовлюється рядом чинників. Це насамперед: відмінності історичної долі різних регіонів України, недостатня обізнаність населення з фактами власної історії, живучість світоглядних стереотипів радянських часів, ретрансляція препарованої історичної пам'яті, яка сформувалась за часів СРСР. Тому проблема формування спільної історичної пам'яті, подолання дуалізму в тлумаченні ключових історичних подій різними соціальними, регіональними та етнічними групами є одним із стратегічних завдань держави у сфері гуманітарної політики.

Визначальну роль у реалізації такої політики відіграють заповідники і музеї – особливо регіональні та розташовані в історичних містах і місцевостях України.

Україна має значну кількість визначних історико-культурних пам'яток. Наша держава є однією із провідних країн Європи за кількістю об'єктів історико-культурної спадщини. За офіційними даними на державному обліку в Україні знаходяться близько 150 тис. нерухомих пам'яток історії та культури, серед них : пам'яток археології – 57206; пам'яток архітектури та містобудування – 16800. Значна кількість пам'яток історії – більш ніж 12 млн. – зберігається у фондах українських музеїв. Саме музеї сьогодні є одним із головних соціальних інститутів, які виконують функцію формування історичної пам'яті українського народу, донесення до всіх українців і особливо молоді знань про минуле [1].

Черкаський регіон є одним із найбагатших в Україні за історико-культурними та природними пам'ятками, заповідниками та музейними комплексами. На Черкащині функціонують 3 національні, 4 державні історико-культурні заповідники. У їх складі діють 22 музеї державної та комунальної

форм власності. Крім того, музейна мережа Черкащини нараховує 28 районних та міських музеїв, включаючи відділи Уманського краєзнавчого, Жашківського історичного та Черкаського обласного краєзнавчого музеїв [2].

Фахівці Черкащини в останні роки провели титанічну роботу, щоб систематизувати і зберегти для нащадків усі визначні події, котрі трапилися на теренах області, не забувши імена всіх великих людей, які пов'язані з їх рідним краєм. Зокрема, зібрано 1000 знахідок 4-тисячорічної Трипільської культури. Крім того, тепер, завдяки ученим,

Туристичний маршрут «Золота підкова Черкащини»

уже ні в кого не викликає сумніву, що назва потужного слов'янського племені «руси» пішла від цілої низки черкаських рік – Рось, Росава, Росовиця.

Добре відомий запоріжцям Дмитро (Байда) Вишневецький починав з того, що був канівським старостою. У козацьку добу протягом 200 років українців називали черкесами (саме так, з маленької літери, пишеться й у хроніках тих часів). Власне у Черкасах (місті) коронувалися 17 гетьманів України до Богдана Хмельницького. Та й Великий Богдан, і його батько – черкаські. Адже Черкаси, Чигирин, Суботів, Лисянка – учені не можуть

визначитися, яке з цих міст чи містечок є батьківщиною Богдана Хмельницького – все це теж сучасна Черкаська область.

Черкащина – це Умань з її Софіївкою. Це Корсунь-Шевченківський, насправді другий Сталінград, але вже на Правобережній Україні. Це низка сіл і містечок, де народилися видатні письменники Нечуй-Левицький та Старицький, композитор Гулак-Артемівський («Запорожець за Дунаєм»), вчені Максимович і Смиренко, воєначальники Черняхівський і Дерев'янка, видатний борець-богатир Іван Піддубний, очільник Руху Вячеслав Чорновіл.

Славне козаچه минуле і значні історичні діячі регіону надихнули черкащан на створення туристичного маршруту "Золота підкова Черкащини". В основі «підкови» з одного боку – Чигирин-Суботів-Холодний Яр, з другого – Канів, а на маківці – Умань та «Батьківщина Шевченка». Це 87 об'єктів загально-національного значення і аж 145 місць, пов'язаних з іменем Тараса Шевченка. Взагалі ж у межах Державної програми «Золота підкова Черкащини» розпочато роботи на 159 об'єктах [3].

На території Черкащини відомо багато пам'яток природи: 1 державний заповідник; 4 заказники загальнодержавного значення; 130 заказників місцевого значення; 6 пам'яток природи загальнодержавного значення; 125 пам'яток місцевого значення; 7 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва; 27 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення; 25 заповідних урочищ; 1 зоопарк. 17 різноманітних пам'яток природи мають загальнодержавне значення, 11 з яких лежать на туристичних шляхах «Золотої підкови Черкащини».

Існує туристичний маршрут Черкащиною "Подорож пам'ятками природи Черкащини", який охоплює найвідоміші об'єкти навколишнього природного середовища краю вздовж основних туристичних шляхів Черкащини.

Їх перелік складає 79 різноманітних пам'яток – від державного заповідника та парку-пам'ятки до дерева, скелі, криниці. Починається маршрут в м. Кам'янка в Парку декабристів, закінчується в м. Умань у дендропарку "Софіївка", охоплює 22 населених пункти вздовж туристичного шляху "Золота підкова Черкащини", 8 адміністративних районів Черкаської області – Кам'янський, Чигиринський, Черкаський, Канівський, Корсунь-Шевченківський, Звенигородський, Тальнівський, Уманський.

Черкаська область має значний туристичний потенціал. До послуг туристів на Черкащині – 9 національних та державних історико-культурних і природних заповідників. За 2013 рік, наприклад, історико-культурні об'єкти регіону відвідали понад 700 тисяч туристів та екскурсантів.

У Черкаській області зареєстровано 207 туристичних фірм, з яких 19 туроператорів [2].

Особливо помітне місце в справі збереження і популяризації пам'яток історії та культури в Черкаському регіоні належить Чигиринщині – одному із центрів духовного відродження України, в козацьку добу – першій гетьманській столиці, батьківщині видатного державного діяча Б. Хмельницького, знаменитих очільників гайдамацького руху та Коліївщини.

Як згадує директор Заповідника Василь Полтавець, «відродження гетьманської столиці почалося в 1982-1983 роках в атмосфері «застою» при опорі столичних, і не тільки, властей. Довелося зіткнутися з безліччю перешкод, проблем, труднощів. Не всі (у високих кабінетах) нас розуміли. Стикалися ми з вельми неприємними запитаннями: «А навіщо це вам? Чи не є це ідеалізацією минулого? Для чого піднімати на щит козацтво?» Ясна річ, в фінансовому відношенні все також починалося з нуля. Опір відчувався не тільки в київських приймальнях, але і на рівні середньої ланки (в області, районі). І тут неоціненну допомогу та підтримку надали відомі та авторитетні в Україні П. Тронько, Б. Олійник, Д. Павличко. Також важливим було сприяння чесного історика-професіонала, одного з керівників Черкаської облдержадміністрації професора А. Ю. Чабана. Якби не благородна свідомість цих людей, їх повсякчасна готовність все кинути і ходити по вищих київських інстанціях в інтересах святої справи – відродження гетьманської столиці – можу з упевненістю сказати, що заповідник би не відбувся»[4].

Офіційно Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» був створений 7 березня 1989 р. згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР № 77 «Про оголошення комплексу пам'яток історії, культури та природи міста Чигирин, с. Суботова і урочища Холодний Яр у Черкаській області Державним історико-культурним заповідником» з метою вивчення, збереження та відтворення національно-культурної спадщини та пам'яток природи одного з своєрідних і визначних регіонів України – Чигиринщини.

Основними завданнями заповідника були визначені:

- виявлення, дослідження та охорона пам'яток історії, культури та природи району;
- збереження та відновлення історико-культурного середовища пам'яток і пам'ятних місць у межах заповідника;
- популяризація та ефективне використання в науково-дослідній, науково-освітній, експозиційній роботі пам'яток та музейних колекцій регіону;
- відродження народних промислів;
- створення умов для туризму та відпочинку відвідувачів заповідника.

Подальший розвиток заповідника був визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 19 травня 1992 року № 254 «Про Чигиринський Державний історико-культурний заповідник».

23 вересня 1995 року, під час відзначення 400-річчя від дня народження Богдана Хмельницького Указом Президента України заповіднику було надано статус національного [5, с. 3].

Нові можливості щодо розбудови козацької столиці – Чигирин – і заповідника відкривала затверджена Кабінетом Міністрів України 2 червня 2004 р. Комплексна програма розвитку історико-архітектурного комплексу «Резиденція Б. Хмельницького» на 2004-2010 рр., яка передбачала відтворення історичного центру середньовічного міста [6, с. 9-10]. На превеликий жаль, ця програма залишилась не виконаною до кінця за відсутності фінансування.

Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», долаючи величезні проблеми – організаційні, фінансові, наукові, кадрові, здійснює значну пошуково-дослідницьку роботу, відкриває потрібні історичні, архівні, археологічні дані, щоб атмосфера відтвореної гетьманської столиці була найбільш наближена до того історичного середовища, в якій жив гетьман Богдан Хмельницький та діяв його уряд.

В останні роки науковці заповідника знайшли у Кракові і Варшаві особисті листи Хмельницького, листи турецького султана Хмельницькому. Встановлено, що в Лондоні зберігаються два листи Хмельницького Кромвелю. В Швеції співробітники знайшли людину, зацікавлену у співпраці. Ця людина надіслав всі листи (в копіях) Хмельницького королеві Христині, доньці короля Густава II Адольфа.

В бібліотеці фонду Чарторийських досьогодні збереглися, наприклад, реєстри всіх військ, навіть посотенно. Матеріали і раритети, які там знаходяться і стосуються нашої історії, для Чарторийських – не велика цінність. Страхову оцінку (в кілька разів перевищує реальну) навіть за шаблю Богдана Хмельницького вони зробили в 20 тисяч доларів США. Особистий штандарт Хмельницького був оцінений в 30 тисяч. Нажаль, заповідник не має фінансових можливостей навіть ознайомитися з матеріалами. І ніхто не говорить, щоб реліквії викупити. Все це повернути в Україну абсолютно необхідно. Мова навіть не йде про повернення реліквій в Чигирин [4].

На сьогодні в складі заповідника «Чигирин» діють 5 музеїв: Б. Хмельницького та археології в м. Чигирині, історичний – у с. Суботів, краєзнавчий – у с. Медведівка, етнографічний – у с. Стецівка [5, с. 4]

Поряд з епохальними подіями минувшини, Чигиринський мікрорегіон завжди був відомий як центр традиційних народних промислів. Значні осередки гончарства існували в селах Головкивка, Полуднівка, Суботів. Останній славився ще й художньою вишивкою.

Процес відродження давніх народних традицій на Чигиринщині посилювався наприкінці 80-х рр. ХХ ст. і теж був пов'язаний із створенням заповідника. Поряд з охороною культурної спадщини регіону, одним із напрямків його діяльності стало відродження традиційних місцевих промислів. Із 2003 року з метою відродження народних ремесел на Чигиринщині щорічно проводяться всеукраїнські гончарні симпозиуми, ініціаторами яких стали Національна спілка майстрів народного мистецтва та Національний історико-культурний заповідник «Чигирин».

Гончарний симпозиум у Чигирині набув дійсно всеукраїнського значення. Вироби учасників чигиринських мистецьких форумів постійно експонуються на різних виставках в Україні.

З 2005 року почав також діяти щорічний симпозиум народно-прикладного мистецтва «Суботів», учасниками якого стали майстри народного малярства і декоративного розпису, народної декоративної скульптури, лозоплетіння та традиційної дитячої іграшки [5, с. 93-94].

Світовий досвід та завдання розвитку туризму в нашій країні говорять про те, що в Україні слід розвивати саме історичний туризм. У цьому відношенні Чигиринщина і в цілому Черкаський регіон має великі перспективи. Так, у відповідності з генеральним планом розвитку заповідника «Чигирин» створено етнографічно-туристичний комплекс «Козацький хутір». Близько Чигирини є село Стецівка, це якраз зона завершення лісостепу. Мальовничі яри, великі долини, пагорби, система ставків. Там колись знаходилося черняхівське поселення, а в середні віки – козацька слобода, і для відтворення цієї пам'ятки на площі близько 40 гектарів створено етнографічний комплекс. Сюди перенесено дерев'яну церкву XVII-XVIII століть, оселю священика, кілька діючих вітряків та кузню, зразки тодішнього житла. Планується відтворити деякі тодішні промисли (гончарство, вишивання), завести кінський табун, домашніх тварин та птицю. При цьому буде здійснюватися не тільки екскурсійне обслуговування, а й навчання конкретним промислам, а виготовлені гончарні вироби чи вишивки можна буде придбати за помірну ціну.

Нажаль, потужний історико-культурний потенціал України не використовується повною мірою у зв'язку з наявністю ряду значних проблем в даній галузі. На сьогодні слід відмітити досить низький рівень державного менеджменту у сфері охорони та збереження культурних об'єктів у просуванні культурно-рекреаційного бренду національної спадщини. Причиною є інерція адміністративного управління, брак актуальних інформаційних й інтелектуальних технологій та в значній мірі недостатність відповідного фінансування галузі.

До значних проблем слід віднести недосконалість законодавчої бази в сфері музейної справи, недостатність експозиційних площ, відсутність надійної системи обліку і зберігання музейних фондів, неналежний рівень охорони музейних експонатів, недостатній рівень кадрового та інформаційного забезпечення.

Слід зазначити, що для вирішення проблеми відродження і збереження об'єктів історико-культурної спадщини в країні необхідно створювати умови для формування корпоративної та приватної культури благодійництва та меценатства шляхом створення відповідного законодавства. Крім того, потрібно з боку держави створювати прозорі умови здійснення приватизації, оренди, концесії об'єктів історико-культурної спадщини для залучення стратегічних інвесторів, здатних забезпечити належний рівень охорони та збереження історичних пам'яток та перетворення їх на об'єкти туристичної інфраструктури. Для цього необхідні законодавчі гарантії щодо інвестицій, прозорі правила гри і підтримка держави на всіх ступенях реалізації проектів.

Список використаних джерел

1. Чупрій Л. В. Стан та проблеми розвитку музейної сфери в умовах сучасних викликів [Електронний ресурс] / Л. В. Чупрій / Музеї України. – 27.12.14. – Режим доступу :

<http://museum-ukraine.org.ua/?p=30>.

2. Черкаська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс] / Офіційний портал. – Режим доступу: <http://ck-oda.gov.ua/kultura/>.
3. Сосницький Л. «Золота підкова Черкащини», або Не тільки в грошах щастя / Л. Сосницький // Запорізька Січ. – 2012. – 23 серпня.
4. Полтавець В.. Чигирин – це духовний центр держави / В. Полтавець. – День. – 2002. – 6 грудня.
5. Національний історико-культурний заповідник «Чигирин». Путівник. – Черкаси, 2013. – 100 с.
6. Лазуренко В. Чигиринщина – один із центрів духовного відродження України (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.). – Чигиринщина: історія і сьогодення. Матеріали науково-практичної конференції 17-18 травня 2006 р. – Черкаси: «Вертикаль», 2006. – 248 с.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА МІСТОБУДУВАННЯ

*Гербут Надія Анатоліївна, кандидат політичних наук,
Київський національний університет будівництва і архітектури*
**ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА
ТА АРХІТЕКТУРИ**

Політика є складне суспільне утворення, що має багато власних характеристик. Ф. М. Рудич зазначає, що вона не обмежується лише контекстом влади: в її основі – індивідуальні, групові, суспільні інтереси [1, с. 82]. Інтереси жінок як більш дискримінованої (порівняно з чоловіками) соціальної групи також мають бути враховані при прийнятті політичних рішень як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Цілком закономірно, що Україна як країна, що обрала євроінтеграційний курс, має наслідувати європейську модель вирішення проблем гендерної нерівності. Євросоюз розробив та реалізовує стратегію «gender mainstreaming», що в більшості офіційних документах України перекладається як «комплексний підхід до проблем рівності жінок і чоловіків» і означає необхідність включення критеріїв гендерної рівності у всю систему організації суспільного життя.

Подолання гендерної асиметрії у всіх сферах життєдіяльності суспільства можливе лише за умови послідовної реалізації гендерної політики, насамперед державою [2, с. 6–7].

У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. (ст.7) вказано, що органами, установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, є:

- Верховна Рада України;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Кабінет Міністрів України;
- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- об'єднання громадян.

Крім того, цей закон зобов'язує підприємства, організації та установи сприяти збалансованому представництву статей в управлінні та прийнятті рішень, а також надає їм можливість у своїй діяльності застосовувати позитивні дії [3].

У зв'язку з цим набувають актуальності гендерна освіта та дослідження, які б могли допомогти органам влади, місцевого самоврядування, а також підприємствам, організаціям та установам у визначенні проблем, пов'язаних з

утвердженням гендерної рівності, та, відповідно, підвищити ефективність реалізації гендерної політики на регіональному та місцевому рівнях.

Можна виокремити два основних аспекти гендерної політики у сфері будівництва та архітектури: 1) боротьба з дискримінацією за гендерною ознакою на ринку праці; 2) забезпечення рівних прав різних гендерних груп у процесі життєдіяльності в архітектурному просторі.

Жінка як суб'єкт будівельної та архітектурної діяльності.

На сьогодні в Україні існує серйозна нормативно-правова база щодо подолання гендерної нерівності, зокрема на ринку праці. Конституція України надає жінкам рівних з чоловіками можливостей у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї. Верховною Радою України була ухвалена низка законів щодо запобігання дискримінацій, зокрема за ознакою статі. Законом України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу» від 12 листопада 2015 р. заборонено дискримінацію у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від гендерної ідентичності [4].

Однак правової складової недостатньо для вирішення гендерного питання у сфері зайнятості, причому в основному законодавчі гарантії гендерного рівноправ'я не підкріплені конкретними механізмами реалізації, а тому носять декларативний характер.

Стійка тенденція працевлаштування чоловіків і жінок у певних професіях, галузях і посадових позиціях називається *гендерною професійною сегрегацією*. Гендерну сегрегацію поділяють на горизонтальну і вертикальну. Під горизонтальною професійною сегрегацією розуміють нерівномірний розподіл чоловіків і жінок у галузях економіки і за професіями; під вертикальною – нерівномірний розподіл за посадовою ієрархією. Гендерна сегрегація спричиняє замикання жінок в «трудовах гетто» - низькооплачуваних галузях, професіях та посадах [5, с. 21].

За даними Державної служби статистики (без урахування окупованої території Криму, Севастополя та зони проведення АТО) за перше півріччя 2016 р. середньомісячна зарплата жінок становить 4187 грн., а чоловіків – 5597 грн., тобто на 33,7 % більша. В цьому аспекті галузь будівництва можна вважати майже «справедливою»: різниця між середньомісячною зарплатою жінок та чоловіків становить 176 грн. (або 4,2 %) [6].

Тим не менш *будівництво* традиційно вважається «чоловічою» справою. В Україні в галузі будівництва шукають роботу переважно чоловіки (частка кандидатів-жінок становить лише 25 %) [7]. Однак ще гіршою виглядає ситуація на рівні керівних посад. За даними глобального дослідження Всесвітнього економічного форуму «Індекс гендерного розриву 2015» в Україні частка жінок серед законодавців, високопосадовців та управлінців складає 38 % [8].

Як свідчать дослідження Міжнародного кадрового порталу HeadHunter України, серед резюме топ-менеджерів, що планують працювати в будівельній сфері, лише 15 % належить жінкам. Крім того, існує суттєва різниця між зарплатними очікуваннями жінок та чоловіків. У 2012–2013 рр. керівники-жінки в будівельній сфері готові були працювати за 11862 грн. в місяць, а управлінці чоловічої статі – за 17794 грн [9].

За загальним співвідношенням очікуваного заробітку жінок до заробітку чоловіків, що становить 0,64, Україна займає 61 місце серед 145 країн світу [8]. Справжня різниця в зарплатах значно більша, оскільки статистичні дані не враховують неофіційну зайнятість та заробітну плату в «конвертах».

Складне економічне становище, у якому опинилася Україна, може призвести до того, що жінки будуть витіснені на периферію ринку праці або взагалі за його межі.

Опитування роботодавців в Україні показало, що економічне виживання змушує їх проводити жорстку кадрову політику. Насамперед власники приватних підприємств відмовляються від використання жіночої праці на тих позиціях, де вона може бути замінена чоловічою. Вони вважають, що з жінками пов'язані більш високі витрати через тимчасове звільнення у зв'язку з вагітністю, право жінки на скорочений робочий день тощо. Отже, виходить так, що посилення соціальної захищеності жінки як матері зводить нанівець гарантії її прав як працівника [10, с. 196].

Жінкам важко конкурувати з чоловіками за посади з високою зарплатою, оскільки часто вони мають менший професійний досвід, ніж представники протилежної статі, через те, що по декілька років витрачають на догляд за дітьми та (або) іншими членами сім'ї. За даними HeadHunter України майже половина пошукачів чоловічої статі (48 %) має досвід роботи більше 6 років, а жінок з аналогічним досвідом лише третина (33 %) [7].

Крім того, працююча жінка має додаткове навантаження через домашню роботу, що заважає кар'єрі. За статистичними даними 56 % українських жінок витрачає на домашню працю від 2 до 8,5 годин на добу, в той час як лише 34 % чоловіків витрачали на це стільки ж часу.

В українському суспільстві паралельно існує два уявлення щодо ролі жінок у професійній та сімейній сферах. З одного боку, поширені погляди, що жінка повинна мати однакові з чоловіком можливості працювати, робити внесок до сімейного бюджету, а з іншого – їй краще бути домогосподаркою і доглядати дітей. На практиці ця парадоксальність уявлень призводить до перевантаження жінок, оскільки вони намагаються бути успішними і в публічній, і в приватній сферах життя [11, с. 171–172].

Для того, щоб в Україні привернути увагу влади до проблем жінок в галузі будівництва, необхідна ініціатива «знизу». Міжнародний досвід доводить, що об'єднання зусиль жінок для захисту своїх прав на ринку праці, підвищення професійного рівня є ефективними механізмами досягнення гендерної рівності в професійній діяльності. Наприклад, у США у 1953 р. з ініціативи шістнадцяти жінок, що працювали в будівельній галузі, була

заснована мережа підтримки для жінок. Ця організація виявилася настільки успішною, що через два роки набула статусу національної. На сьогодні Національна асоціація жінок в будівництві (NAWIC) надає своїм членам можливості для професійного розвитку, освіти, займається створенням відповідних мереж для жінок, підготовкою керівних кадрів та кадрів для державної служби тощо [12]. На сайті NAWIC надана статистика, що демонструє процес поступового зростання кількості американських жінок в будівництві. Якщо у 2014 р. їх частка від загальної кількості працівників становила 8,9 % , то у 2015 р. – 9,3 %. А взагалі від 1985 р. по 2007 р. кількість жінок в будівництві зросла на 81,3%. Звичайно, як і в інших країнах світу, в США існує вертикальна сегрегація, зокрема в будівельній галузі: у 2013 р. в будівельному менеджменті частка американок складала 7,3 %.

Як позитивний момент NAWIC відзначає те, що порівняно з середньою різницею між зарплатами чоловіків і жінок в США (17,9 %), аналогічна різниця в будівельній індустрії становить 6,6 % [13].

У Великій Британії підтримкою жінок в будівельній сфері, частка яких становить 11 %, займається Професійний союз будівельників (UCATT). Діяльність профсоюзу спрямована не лише на забезпечення для жінок комфортних умов праці, а й на збільшення рівня їх присутності в цій галузі.

Зусиллями UCATT були зроблені дослідження щодо проблем, з якими стикаються британки, працюючи в будівництві. Було встановлено, що:

- до 51% респондентів ставилися на роботі гірше через їх гендерну приналежність;
- найбільшими проблемами для жінок є: відсутність перспектив просування по службі, більш низька оплата праці, почуття ізоляції;
- чотири з десяти респондентів вважають проблемою утиски та домагання жінок з боку керівників;
- майже три з десяти опитаних боялися скаржитися на погане до них ставлення своїм керівникам.

Результати досліджень профсоюз використовує для розробки ініціатив та заходів щодо підтримки жінок у будівельному секторі [14].

В *архітектурі*, хоча і працює більше жінок, ніж загалом в галузі будівництва, ще й досі професія архітектор вважається «чоловічою». Британський журнал The Architectural Review в 2016 р. опублікував результати п'ятого щорічного опитування жінок в архітектурній сфері. Респондентами стали більше, ніж 1000 архітекторів жіночої статі з різних країн. Одне з питань було щодо частки жінок в архітектурних бюро. Те, що в їх колективах *працює до 45 % жінок*, заявили 52 % опитаних з Великобританії, 38 % - з континентальної Європи і 62 % – із США і Канади, 57 % – з Австралії і Нової Зеландії, 41 % – з Середньої Азії та Сходу.

Однак набагато гіршою виглядає ситуація з гендерною складовою керівництва архітектурних бюро. Про те, що в їх колективах *зовсім немає жінок* на керівних посадах, повідомили 30 % респондентів з Великобританії,

23 % – континентальної Європи, 24 % – із США та Канади, 52 % – з Австралії та Нової Зеландії, 16 % – з Середнього Сходу та Азії.

Архітекторам-жінкам важко конкурувати зі своїми колегами чоловічої статі через сімейні обов'язки. 83 % з опитаних заявило, що народження дитини негативно впливає на архітектурну кар'єру, причому 75 % респондентів були бездітні [15]. Чеський архітектор і феміністка Мілота Сидорова у своєму інтерв'ю зізнається: «Усі чекають, що ти будеш працювати з ранку до ночі. Ти можеш це робити, якщо ти молода, у тебе хороше здоров'я, хтось сидить із твоїми дітьми і виконує за тебе всю хатню роботу. Але коли це не так – ти розумієш, як важко втриматися в архітектурній практиці» [16]. А всесвітньо відомий французький архітектор Оділь Декк зазначала: «Мабуть, архітектор – одна з останніх професій, де жінка все ще виглядає раритетом. У Франції, наприклад, жінок-архітекторів не більше 30 %, і це при тому, що під час навчання нас в класі зазвичай більше половини. Що ж всі ці жінки роблять потім, отримавши освіту? Куди вони зникають? Насправді відповідь на це питання у мене є – жінці в якийсь момент потрібно вибирати: присвятити себе сім'ї або роботі. Хоча є й такі, кому вдається все поєднувати» [17].

Гнучкий графік роботи допомагає жінкам поєднувати професійні та сімейні обов'язки. На жаль, такі умови роботи є скоріше рідкістю, ніж поширеним інструментом допомоги працюючим жінкам, зокрема архітекторам. Наприклад, серед опитуваних жінок-архітекторів з Великобританії, лише 11 % працювали по гнучкому графіку після народження дитини. Серед європейських респондентів таких зовсім не виявилось. У США таку нагоду мали 7 % з опитаних жінок.

Питання заробітної плати також є гострим для жінок у сфері архітектури. Наприклад, у Великій Британії досвідчена жінка-архітектор в середньому за рік отримує 38500 фунтів, а чоловік з аналогічним досвідом – 45500 фунтів. Тобто розбіжність складає 7000 фунтів, або 18 %. На рівні вищого керівництва ця різниця виявилася ще більшою – 31 % [15].

Те, що роль жінки в архітектурі досі залишається недооціненою, турбує світову спільноту. Дослідження щодо гендерної рівності в сфері архітектури проводяться в багатьох країнах.

У Канаді було встановлено, що частка жінок-архітекторів у цій країні в 1991 р. становила 23 % і за десять років збільшилася лише на 6 %. На сьогодні в канадських університетах на факультетах архітектурних наук активно обговорюються проблеми, з якими зустрічаються архітектори жіночої статі [18].

В Австралії створено он-лайн платформу (Parlour: women, equity, architecture) за участі Австралійського інституту архітекторів (Australian Institute of Architects) – спілка архітекторів, що нараховує 12 тис. членів – для досліджень та дискусій з питань, пов'язаних з місцем жінки у австралійській архітектурі [19].

Австралійській інститут архітекторів розробив низку план дій щодо реалізації справедливої гендерної політики у сфері архітектури, спрямованої на

забезпечення максимально справедливого і рівного доступу представників обох статей до можливостей в межах професії. Отже, згідно цієї програми, такими можливостями для жінки є:

- бути лідером та власниками бізнесу в сфері архітектури;
- працювати по найму;
- входити до керівного складу Інституту;
- брати участь у програмах та заходах, користуватися послугами Інституту;
- брати участь в оперативній діяльності в межах Інституту.

Австралійський інститут архітекторів адаптував основні принципи досягнення гендерної рівності до сфери архітектури, а саме:

- визнавати, що члени Інституту різні та ефективно реагувати на ці відмінності;
- у всі нові ініціативи Інституту включати положення, що будуть сприяти гендерній рівності;
- порушувати питання щодо значення жінок в керівництві;
- заохочувати до рівності трудових угод;
- підтримувати розвиток альтернативних та гнучких шляхів розвитку кар'єри в межах професії;
- розвивати наставництво та мережі щодо підтримки жінок-архітекторів;
- займатися просвітницькою діяльністю щодо впливу гендерних стереотипів, пов'язаних з професією;
- оперативно повідомляти про потреби жінок, що є членами Інституту;
- розробляти та координувати конкретні програми, що спрямовані на реалізацію ефективної політики гендерної рівності у сфері архітектури.

Незважаючи на низку труднощів, які не дають австралійським жінкам-архітекторам повною мірою реалізовувати себе в професійній сфері, кількість їх (як і в Канаді) поступово зростає: у 2004 р. їх частка становила 14,3 %, а у 2011 р. – 21,7 % [20].

У 2013 р. в США у сфері архітектури працювало 25 % жінок. Американський інститут архітекторів (The American Institute of Architects) – національна професійна асоціація архітекторів – також займається проблемами гендерної рівності в архітектурній практиці та допомагає жінкам зайняти гідне місце в цій сфері[21].

В європейських країнах існує досвід застосування такого інструменту подолання гендерної асиметрії в керівництві компаній, як *гендерне квотування*. У 2004 р. Норвегія стала першою країною в світі, що запровадила такі квоти. На той час в радах директорів норвезьких публічних компаній працювало 7 % жінок. Новий закон зобов'язав компанії до 2008 р. підвищити рівень присутності жінок в радах директорів до 40 %. На сьогодні Норвегія – це країна з найбільшою часткою жінок в бізнес-еліті. Причому, кількість жінок почала збільшуватися і в тих компанія, яких закон не стосувався. З часом схожі гендерні квоти запровадили в таких країнах як Іспанія, Нідерланди, Італія, Франція та Бельгія [22, с. 28].

У 2015 р. в Німеччині Бундестаг схвалив «Закон про рівноправну участь жінок і чоловіків на керівних позиціях у приватному і громадському секторах», що вимагає від крупних компаній ввести в ради директорів не менше 30 % жінок. Менші фірми повинні запровадити добровільні квоти, що можуть бути менше 30 %, але обов'язково забезпечити збільшення представництво жінок в керівництві.

Однак Міжнародна організація праці (МОП), що є спеціалізованою установою ООН, рекомендує не застосовувати квоти, а реформувати корпоративну культуру таким чином, щоб талановиті жінки отримували на роботі підтримку у кар'єрному зростанні [23].

Проведені в США та Німеччині дослідження доводять, що ті компанії, в яких керівництво складається і з чоловіків, і з жінок, більш успішні, зокрема фінансово. Це пояснюється тим, що гетерогенна група більш різноманітна в способах мислення, життєвого досвіду, ніж гомогенна, а отже, може краще вирішувати поставлені задачі. Як правило, жінки і чоловіки мають різні стилі керівництва і грамотне їх поєднання позитивно впливає на діяльність компаній [22, с. 29].

Ті компанії, які розуміють користь від гендерної збалансованості вищого керівництва (наприклад, італійська UniCredit Group або німецька Deutsche Telekom), сприяють просуванню жінок у топ-менеджмент. Ще до запровадження на державному рівні обов'язкового квотування, Німецький телекомунікаційний центр поставив за мету досягти у 2015 р. 30 % представництва жінок на керівних позиціях в усіх відділах. Першим кроком компанії стала реалізація програм, що сприяють оптимальному поєднанню сім'ї і роботи, причому як для жінок, так і для чоловіків. В компанії вважають, що надання чоловікам додаткового часу для сім'ї допоможе розвантажити жінок. Після шести місяців функціонування програми кількість чоловіків, що взяли відпустку за доглядом за дитиною збільшилась на 40 %. Надалі компанія планує допомогу з дитячими садками та пошуком нянь. Однак найголовнішим принципом своєї гендерної політики керівництво Deutsche Telekom вбачає в запровадження нових правил підбору кандидатів на керівні посади, які б забезпечили здібним жінкам доступ до них [23].

Отже, гендерна рівність стає важливим елементом сучасної політики розвитку ринку праці. Причому досвід вирішення гендерних проблем в одних професійних галузях може успішно застосовуватися в інших.

В Україні останнім часом починає приділятися увага гендерним проблемам у сфері архітектури. Організуються конференції, семінари, тренінги, ініціаторами яких виступають іноземні організації та фонди, науковці, громадські організації та жінки-архітектори, що ставлять за мету допомогти українським жінкам почуватися впевнено у своїй професійній діяльності. Наприклад, Urban Forms Center – неурядова організація, що спеціалізується у сфері сталого розвитку міст та спільнот – ініціює дискусію в суспільстві щодо місця жінки в архітектурній професії, займається просвітницькою діяльністю щодо внеску жінок у розвиток архітектури та містобудування.

У 2015 р. розпочався міжнародний проект «WikiD: Women, Wikipedia, Design», що став результатом співпраці Wikimedia Foundation з трьома організаціями: Parlour (Австралія), Architexx (США), N-ails (Німеччина). Метою проекту є залучення спільноти до процесу створення та редагування Вікіпедії, а також збільшення кількості статей, присвячених жінкам-архітекторам. В Україні, в межах цього проекту, діє адвокаційна кампанія WikiD Ukraine, що планує реалізувати поставлену мету шляхом розвитку та обміну знаннями та навичками між архітекторами, дизайнерами, мистецтвознавцями, вченими, викладачами, дослідниками, студентами, лідерами громадської думки, активістами, представниками жіночих асоціацій та громадських об'єднань [24].

Отже, в українському суспільстві почалися позитивні зрушення щодо осмислення гендерної проблематики в архітектурному секторі.

Жінка як об'єкт будівельної та архітектурної діяльності.

Традиційна політика планування простору ігнорує той факт, що чоловіки і жінки використовують його по-різному. Експерти зазначають, що міські та приміські простори спроектовані таким чином, щоб сприяти насамперед діяльності чоловіків.

Наприклад, проведене ще у 1990-х роках дослідження у Відні щодо того, як чоловіки і жінки використовують громадський транспорт, показало, що жінки їздять набагато більше. В силу своїх сімейних обов'язків вони змушені відвідувати дитячі садочки, школи, магазини тощо. На той час у місті 60 % чоловіків пересувалися на власному автомобілі, тоді як така саме частка жінок використовували громадський транспорт. Це перше дослідження у Відні, що вказало на гендерні відмінності мешканців, та на те, що саме жінки є основними користувачами публічного транспорту.

Крім того, у Відні влада зіткнулася з проблемою, що спонукала надалі враховувати гендерну складову в міській політиці. В одному з міських парків помітили відсутність дівчат віком з 8 до 16 років. Виявилось, що хлопці-однолітки через нестачу простору «захоплювали» всі майданчики. Після реконструкції парку гендерний склад відпочиваючих дітей вирівнявся

Яскравим прикладом дискримінації інтересів та потреб жінок є район Петржалка у Братиславі, який наприкінці 1970-х років почали забудовувати масовим житлом без культурних центрів та місць відпочинку. Чоловіки щодня їздили на роботу, а жінки, що доглядали за дітьми, змушені були залишатися вдома. Відсутність публічних просторів у районі призвела до зростання кількості самогубств серед жінок [16]. .

Репродуктивні функції жінок зумовлюють внесення коректив у містобудування. На сьогодні жінкам не зручно возити дітей у візочках, бракує місць для годування та переодягання немовлят тощо.

Важливим питанням для жінок є безпека. Щоб жінки почувалися в місті комфортно, необхідно планувати простір таким чином, щоб він був добре освітлений і видимий. За опитуваннями, майже 60 % українських жінок бояться йти самі по своєму району вночі, а частка таких чоловіків – 17 %.

Рівень безпеки міста для жінок визначається через моніторинг за такими індикаторами, як їх можливості у використанні громадського простору, рівень висвітлення проблеми безпеки жінок в місцевих засобах масової інформації, участь жінок в міських ініціативах тощо. Слід зазначити, що в Україні поки відсутні механізми для моніторингу та оцінки вимірювання соціальних змін, пов'язаних з гендерними відносинами [25, с. 5].

З прийняттям Європейським Союзом гендерного мейнстрімінгу як основної стратегії досягнення гендерної рівності в суспільстві в країнах-членах ЄС почався застосовуватись гендерний підхід до планування простору.

У Великобританії Королівський інститут міського планування провів дослідження того, якою мірою місцеві органи, які займаються плануванням простору, приймають до уваги питання гендерної рівності. Результатом цього дослідження стала розробка відповідних інструментів, що дозволило планувальникам застосовувати гендерний підхід у своїй діяльності. Наступним кроком інституту став випуск у 2007 р. спеціального меморандуму, присвяченого гендерним питанням та територіальному плануванню. У публікації зазначалося, що різниця в повсякденному життєвому досвіді жінок і чоловіків впливає на всі фундаментальні принципи просторового планування і проектування архітектурного середовища. Саме жінки в основному стикаються з труднощами в межах архітектурного середовища, яке розроблялося без достатнього урахування їх досвіду та покладених на них соціальних функцій, зокрема репродуктивної.

У Німеччині з кінця ХХ ст. починають досліджуватися проблеми, пов'язані з дискримінацією інтересів та потреб жінок в таких сферах, як містопланування, транспортне сполучення, регіональне планування. Однак з початком реалізації гендерного мейнстрімінгу ці дослідження набули більш масштабного характеру.

Комплексний підхід до проблем гендерної рівності є офіційно заявленою метою федерального уряду. При всіх видах соціального планування та прийнятті рішень органами влади стало необхідно проводити гендерну експертизу відповідних нормативних актів та розпоряджень, щоб запобігти їх дискримінаційному впливу на жінок і чоловіків. Застосування гендерного підходу у сфері планування простору зумовлює проведення ґрунтовних досліджень, щоб мати уяву, як ті чи інші рішення будуть впливати на інтереси та потреби жінок і чоловіків.

В одному з німецьких інститутів архітектури викладач провів цікавий експеримент: він дав завдання студенткам за три тижні спроектувати кімнату для чоловіка, а студентам – для жінки. У результаті проведеного дослідження було виявлено, що молоді важко уявити типову жіночу та чоловічу моделі поведінки, а також врахувати її при плануванні простору. Усі студентські проекти були більшою мірою розраховані на самотніх людей, без сімейних обов'язків, як, наприклад, виховання дітей. Також не враховувалися потреби мешканців похилого віку. Після експерименту було зроблено висновок, що студентське життя не передбачає специфічної гендерної організації

повсякденності – вона формується пізніше, коли починається професійна діяльність та сімейне життя [26].

Отже, в процесі навчання майбутні фахівці, які будуть займатися архітектурною діяльністю, та взагалі стратегічним плануванням регіонального розвитку, повинні оволодівати необхідними гендерними компетенціями.

Висновки. Проведення ефективної гендерної політики в сфері будівництва та архітектури має починатися із створення статистичної бази, яка б дала змогу мати чітку уяву щодо рівня гендерної диференціації в цій галузі. Наступний кроком повинно стати вироблення та реалізація чіткої стратегії подолання гендерної асиметрії в даному секторі, з врахуванням як українських реалій, так і міжнародного досвіду. Звичайно, це можливо при наявності загальної стратегії досягнення гендерної рівності на українському ринку праці як результату відповідних політичних ініціатив та конкретних кроків з боку влади на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, а також активного включення профсоюзів, професійних асоціацій, керівників бізнес-структур та громадськості.

Реалізація гендерної політики в сфері архітектурної діяльності також повинна забезпечити гендерну рівність у процесі життєдіяльності громадян в архітектурному середовищі. Для цього необхідно провести реформування нормативно-правової бази, що регламентує діяльність, пов'язану із стратегічним плануванням та розвитком територій, з метою закріплення в ній відповідних норм. Необхідно регулярно проводити детальний гендерний аудит міст за попередньо розробленою методикою, який дасть змогу визначити проблеми, з якими стикаються гендерні групи в міському просторі. Крім того, потрібно забезпечити доступ жінок до прийняття рішень щодо планування та розвитку територій через представленість в місцевих органах самоврядування, в органах державної влади (державних адміністраціях), роботу в якості експертів та громадську діяльність.

Список використаних джерел

1. Рудич Ф. М. Політологія : підручник / Ф. М. Рудич. – К. : Либідь, 2009. – 480 с.
2. Марценюк Т. О. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики / Тамара Марценюк ; керівники проектів : Олена Захарова, Володимир Притула ; [Міжнародний центр перспективних досліджень]. – Київ : [МЦПД], 2015. - 43 с.
3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; Закон від 08.09.2005 № 2866-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
4. Закон України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу» від 12.11.2015 № 785-VIII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу :

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/785-19>.

5. Гендерний розвиток у суспільстві: (конспекти лекцій). – К. : ПЦ «Фоліант», 2005. – 351 с.

6. Середньомісячна заробітна плата жінок та чоловіків за видами економічної діяльності у 2016 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу :

<http://www.ukrstat.gov.ua/>.

7. Какую работу ищут мужчины и женщины: гендерная сегрегация рынка труда [Електронний ресурс] / Кадровий портал hh.ua. – Режим доступу :

<https://hh.ua/article/13203>.

8. The Global Gender Gap Report 2015 [Електронний ресурс] / World Economic Forum. – Режим доступу :

<http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015/economies/#economy=UKR>.

9. Жінки-начальниці у своїх зарплатних побажаннях скромніші чоловіків [Електронний ресурс] / Кадровий портал hh.ua. – Режим доступу :

<https://hh.ua/article/14525>.

10. Стрижеус Л. В. Проблема гендерної нерівності на ринку праці / Л. В. Стрижеус, О. В. Багнюк // Економічні науки. Сер. : Економіка та менеджмент. - 2013. - Вип. 10. - С. 194-199.

11. Шестаковський О. П. Гендерна нерівність на ринку праці України: структурні передумови і тривкі стереотипи / О. П. Шестаковський // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. - 2013. - № 1045, Вип. 30. - С. 169-174.

12. About NAWIC [Електронний ресурс] / NAWIC. – Режим доступу :

http://www.nawic.org/nawic/About_NAWIC.asp.

13. Statistics of Women in Construction [Електронний ресурс] / NAWIC. –

Режим доступу : <http://www.nawic.org/nawic/Statistics.asp>.

14. Women in Construction [Електронний ресурс] / UCATT. – Режим доступу :

<https://www.ucatt.org.uk/women-construction>.

15. Results of the 2016 Women in Architecture Survey revealed [Електронний ресурс] / The Architectural Review. – Режим доступу :

<http://www.architectural-review.com/archive/results-of-the-2016-women-in-architecture-survey-revealed/10003314.article?blocktitle=Women-in-architecture-survey&contentID=16263>.

16. Мілота Сидорова: що спільного між фемінізмом і архітектурою? [Електронний ресурс] / Korydor ; 29 березня 2016. – Режим доступу :

<http://www.korydor.in.ua/ua/equality/milota-sidorova-shhospilnogo-mizh-feminizmom-i-arhitekturoyu.html>.

17. Женщины в архитектуре 2016. Неравенство мужчин и женщин [Електронний ресурс] / Verlogos ; 13 апреля 2016. – Режим доступу :

<http://www.berlogos.ru/article/zhenshiny-v-arhitekture-2016-neravenstvo-muzhchin-i-zhenshin/>.

18. Editorial: Architecture's Gender Gap [Електронний ресурс] / Canadian Architect ; October 1, 2015. – Режим доступу :

<https://www.canadianarchitect.com/features/editorial-architectures-gender-gap/>.

19. Welcome to Parlour [Електронний ресурс] / Parlour: women, equity, architecture – Режим доступу :

<http://archiparlour.org/about/>.

20. Gender Equity Policy [Електронний ресурс] / Australian Institute of Architects. – Режим доступу :

<http://architecture.com.au/docs/default-source/about-us/gender-equity-policy.pdf?sfvrsn=0>.

21. Report: The AIA Explores Perceptions of Gender and Racial Equity in Architecture [Електронний ресурс] / Architect ; March 09, 2016. – Режим доступу:

http://www.architectmagazine.com/practice/report-the-aia-explores-perceptions-of-equity-in-architecture_o

22. Вілкова О. Ю. Гендерне квотування – один із механізмів реалізації гендерно чутливої державної політики зайнятості / О. Ю. Вілкова // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. – № 2. – С. 25 – 29.

23. Після багаторічних суперечок парламент Німеччини ввів гендерні квоти [Електронний ресурс] / iPress.ua ; 06.03.2015 – Режим доступу :

http://ipress.ua/news/pislya_bagatorichnyh_superechok_parlament_nimechchynu_vviv_genderni_kvoty_113752.htm.

24. Urban Forms Center [Електронний ресурс] / UFC. – Режим доступу :

<http://urbanforms.org.ua/>.

25. Фесенко Г. Гендерночутливі локації в урбанізованому просторі / Галина Фесенко // Я. – 2015. – Вип. 38. – С. 4– 6.

26. Социальные вопросы и гендерные подходы в урбанистике / Аслы Тепеджик Диш, Кристиан Димен, Мит-Челл Рирдон, Тимоти Андерсон. Пер. с англ. — NORDREGIO, 2014. — 75 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://gender-route.org/articles/sity/arhitektura_i_gendernoe_ravenstva_zachem_i_kak_govorit_ob_e_tom_so_studentami/.

*Авдеєнко Олена Дмитрівна, кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*
**ДИСКУРСИВНИЙ (ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ) ТИП ВЛАДИ ЯК
СОЦІАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ**

Влада – одне з найскладніших і водночас найважливіших питань гендерної тематики. Найсуттєвіший вплив на гендерну теорію справила концепція дискурсивних влад французького філософа Мішеля Фуко. Сам Фуко

не досліджував гендерні питання, але його теоретичні ідеї продуктивно застосували до гендерної проблематики вчені-феміністки, такі як Сандра Барткі, Джудіт Батлер, Яна Савіцкі та багато інших. Поява теорії дискурсивних влад Фуко дала поштовх для нового розвитку гендерної теорії у 1980-ті роки і ця теорія залишається актуальною й дотепер.

М. Фуко досить нетрадиційно підійшов до розуміння влади, взявши до уваги її просторові аспекти. В результаті своїх досліджень він дійшов висновку, що природа, форма, структура влади великою мірою залежить від її розташування в соціальному просторі. Так, на макрорівні влада розташовується на вертикалі, тому вона є прямою і здійснюється згори донизу. Така форма влади легко ідентифікується як влада, легко розпізнається її вертикальна структура, чітко розрізняється в ній підпорядкування (відомо, хто керує, а хто виконує розпорядження). Тільки вертикальна влада володіє правом примусу. Через силові інститути вона може чинити примус на людське життя, обгрунтовуючи це необхідністю захищати інтереси держави.

Крім вертикальної влади, пише Фуко, в демократичному суспільстві почали все більше запроваджуватися форми влади на мікрорівні, які розташовуються на горизонталі в соціальному просторі. На відміну від прямої влади, вони не діють згори донизу, не належать певній особі, не мають єдиного центру, а розсіяні у суспільстві, є непомітними, їх нелегко розпізнати як влади, але які легко контролюють великі маси людей і керують ними. Горизонтальні влади розлиті у суспільстві і мов капіляри пронизують його. Їх мало хто помічає, але все соціальне тіло насичене ними, вони регулюють взаємодії на мікрорівнях і організують суспільство не менш ефективно, ніж вертикальні влади. Фуко назвав ці влади владами дискурсу (лат. *discursus* – аргумент), або дискурсивними владами. До них вчений відніс владу загальноновизнаних знань, правил, уявлень, установлених норм, із якими всі погоджуються та яких дотримуються.

В результаті дії дискурсивних влад відбувається розмежування людей за певною ознакою і встановлення між групами стосунків нерівності. Розмежувальну роль може грати будь-яка ознака – стать, етнічність, колір шкіри, колір волосся чи очей, мова, місце проживання, вік та багато інших. Внаслідок дії дискурсивної влади у суспільній системі з'являються різні ієрархізовані (соціально нерівні) групи – гендерні, расові, вікові тощо. Отже, дискурс (влада-знання) конструює групи людей і нерівності. Цей висновок фукіанської теорії допоміг вченим-феміністкам зрозуміти, що конструйованість гендеру означає не тільки те, що він історично і культурно змінний, а також й те, що він породжений і створений дискурсивною владою.

Горизонтальність, децентралізованість, невидимість – засадничі ознаки дискурсивних влад. Виникаючи на горизонталі, влада не зосереджується в чийсь руках, вона не “належить” конкретній особі, не має єдиного центру, а розлита в суспільстві, тому є невидимою, непомітною, латентною. Так, правила і норми, що організують наше життя, є для нас очевидними і ми навіть не

помічаємо їх. Дискурсивна влада непомітно наявна всюди, вона наповнює людське повсякдення, регламентує його і контролює.

Раніше увага феміністичної критики здебільшого зосереджувалась на прикладах прямого, очевидного обмеження прав і свобод жінок (на їх політичній і економічній нерівності, нерівному доступу до освіти, домашньому насиллі тощо), які були суттєвими чинниками гендерної нерівності, та на способах їх подолання. Теорія Фуко допомогла виявити горизонтальну владу, навчила її помічати і розрізняти, що своєю чергою, посприяло докладнішому і глибшому розумінню як облаштована гендерна владна взаємодія, розкрити нові приховані джерела гендерної асиметрії. Теорія дискурсивних влад дала змогу бачити і виявляти владу і гендерну нерівність там, де вони раніше не були помітними і очевидними, там, де не було прямого насилля, законодавчої заборони чи видимих утисків жінок.

Уміння розпізнавати дискурсивну владу і помічати її у звичних поведінкових нормах, у повсякденних розподілах завдань і роботи – найефективніший спосіб опору цій владі, на думку Фуко. Будь-які дії, що виявляють горизонтальну владу, роблять її видимою чи долають структурні обмеження до соціальної нерівності для інших груп, нетипові вільні вибори щодо власного життя є опонуванням дискурсивній владі, гендерній нерівності і направлені на їх подолання.

Ідеї Фуко щодо значимості просторових особливостей влади суттєво змінили принципи наукового аналізу і політичні стратегії гендерних досліджень. Важливим теоретичним надбанням останніх є положення про те, що соціалізація особистості, зокрема гендерна, має об'єктивно-суб'єктивний характер. Будь-яка реальність відрізняється індивідуальними властивостями. Вона інтерпретується людьми і має для них суб'єктивну значимість.

Крім того, відносини домінування і підкорення в контексті теорії Фуко формуються не тільки в культурно-ціннісній структурі суспільства, а й у мікроконтексті соціальної взаємодії. Гендерне конструювання охоплює усі сфери життя сучасного суспільства. Особлива увага надається сфері гендерної свідомості суспільства, в якій домінуючу роль відіграють гендерні стереотипи. Гендерні стереотипи є соціальними стереотипами, що базуються на загальноприйнятих у суспільстві уявленнях про маскуліність і фемінність. Поліваріантність гендеру обумовлює поліваріантність гендерних стереотипів. Образи маскуліності й фемінності є унікальними для кожного народу. Проте деякі риси, що приписуються маскуліності й фемінності, є транскультурними. Так, маскуліність ототожнюється із силою, активністю, незалежністю, а фемінність – із залежністю, несміливістю, ніжністю. Сучасна наука довела умовність такої категоризації, демонструючи різноматність властивостей маскуліності й фемінності, їх залежність від системи гендерних і культурних норм, від дії дискурсивних влад, а також велику кількість індивідуальних варіантів, які не збігаються з нормативною моделлю.

Гендерні стереотипи спрямовані на захист і підтримку існуючого становища жінок у суспільстві, тобто їх фактичної нерівності. І досі жінка у

суспільстві постає переважно як деталь інтер'єру на кухні та в дитячій кімнаті, або як сексуальний об'єкт. Домогосподарки та матері в сучасному суспільстві стають частиною резервної армії праці, яка дуже вигідно використовується в періоди криз та економічного піднесення. Гендерні стереотипи міцно укорінюються у свідомості людей і живуть в ній навіть за наявності нової законодавчої основи, яка надала жінкам рівні права з чоловіками. Це пояснює поведінку більшості жінок і зокрема українських, які, отримавши законодавчо рівні можливості з чоловіками, не вміють, або не бажають ними користуватися, віддаючи пріоритетні позиції у стосунках з чоловіками останнім. Отже, подолання гендерної асиметрії не може обмежуватися лише юридичними й соціально-економічними заходами. Деконструкція гендерної нерівності досить складний процес. Її можна подолати на рівні повсякденних практик і за умови проведення докорінних змін у всій соціальній тканині суспільного життя, суспільній свідомості і свідомості людей.

Список використаних джерел

Антология гендерной теории: Сб. Пер./ Сост. и комментарии Е. И. Гаповой и А. Р. Усмановой. – Минск : Пропилеи, 2000.

Барткі С. Політика тіла // Антологія феміністичної філософії / Під ред. Е. Джагер, А. Янг ; пер. з англ. Б. Єгідис. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006.

Савицки Я. Фуко и феминизм : к политике «различия» // Феминистская критика и ревизия истории политической философии / Сост. М. Шенли, К. Пейтмен ; пер. с англ. под. ред. Н. Блохиной. – М. : РОСПЭН, 2005.

Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / Пер. с фр. В. Наумова. – М. : Ad Marginem, 1999.

*Медведська Людмила Євгенівна, кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОГО ДИСОНАНСУ В ЗАХІДНИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Наростання кризових явищ в економіці України протягом останніх років призвело до посилення негативних тенденцій, пов'язаних із міграційними аспектами у західноукраїнських регіонах. Особливо помітними ці тенденції стають у розрізі аналізу гендерного дисонансу, що спостерігається переважно серед сільського населення Західної України, а також населення невеликих міст та селищ міського типу. За даними Міжнародної організації з міграції, найбільше постраждали від депопуляції у сільській місцевості Захід і Північ України [6, с. 37]. І сьогодні саме гендерний чинник є помітним важелем, що впливає на негативні явища демографічного характеру, які спостерігаються в західних регіонах України. Ігнорування гендерних проблем призводить до значних суспільних витрат, завдає збитків добробуту людей, впливає на можливості сталого зростання та ефективності управління [2, с. 6]. Розглянемо

деякі аспекти проблеми гендерного дисонансу у західних регіонах на прикладі Львівської області.

За даними Головного управління статистики Львівської області Державної служби статистики, станом на 1 січня 2016 року населення області становило 2.515.804 осіб, з них: 1.192.133 — чоловіки, 1.323.671 – жінки; а отже, частка чоловіків становить 47,4 %, тобто на 1 тис осіб жіночої статі припадає 901 особа чоловічої статі [5]. Проте офіційні дані не відображають масштабів гендерних диспропорцій серед населення Львівської області, оскільки значна частина жінок живе і працює поза межами області або за кордоном, залишаючись при цьому громадянами України. А отже, належать до категорії внутрішніх мігрантів або ж короткострокових чи довгострокових закордонних мігрантів. У контексті проблеми, яка розглядається у даній доповіді, об'єктом дослідження слід вважати довгострокових мігрантів жіночої статі. Загалом в Україні довгострокові трудові мігранти чоловічої статі переважають у віковій групі 30-44 років (50% чоловіків / 36% жінок), а трудових мігрантів-жінок більше в категорії 45-65 років (47% жінок / 28% чоловіків). У молодшій віковій групі 18-29 років кількість чоловіків / жінок більш збалансована (17% / 22%) [6, с. 15].

Дані ґрунтового дослідження, проведеного Міжнародною організацією міграції, свідчать про те, що західний регіон відіграє ключову роль у міграційному профілі України з тієї причини, що саме він відчуває на собі усі негативні та позитивні наслідки міграції [6, с. 33]. Такий висновок дослідниками з МОМ було зроблено на основі результатів глибинних інтерв'ю й поєднання інформації з даними про внутрішню міграцію та короткострокову трудову міграцію. Звітний період, впродовж якого було зібрано дані: серпень 2013 – квітень 2015 року. Цей звіт виконано в рамках проекту «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції й грошових переказів в Україні», реалізованого Представництвом Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні.

Завдяки цьому дослідженню ми можемо простежити кількість довгострокових трудових мігрантів у відсотках до загальної чисельності населення відповідного регіону: Північ - 0,2% Схід - 0,7% Південь — 0,8%, Центр - 0,4% Захід — 2,9% [6, с. 34].

Таким чином, головна причина гендерного дисонансу у західних регіонах України сумніву не викликає: її коріння – у активних міграційних процесах, що не перший рік спостерігаються в регіоні. Розглянемо основні причини, які спонукають жінок Львівської та інших західноукраїнських областей до міграції в інші регіони країни або ж за кордон.

Спершу звернімося до результатів опитування, які викладені у вищезгаданому дослідженні МОМ. Відповідно до опублікованих даних, найбільш поширеними причинами міграції, які називали респонденти, є: неможливість знайти роботу відповідно до своєї кваліфікації, низький рівень оплати праці, незадовільні умови проживання, низька якість життя [6, с. 44]. Окрім того, були перераховані й такі соціальні фактори як: низькі можливості

для самозайнятості та професійного розвитку, бажання поліпшити навички та продовжити кар'єру за кордоном, сімейні причини, доступ до послуг охорони здоров'я, вразливість людей до корупції та злочинності, відсутність безпеки тощо [6, с. 44]. Геополітичні заворушення і відсутність безпеки в Україні могли спричинити поживлення міграції з України, - до такого висновку прийшли дослідники МОМ [6, с. 44].

Утім, перелічені вище причини не дають нам вичерпного пояснення, чому ж саме перед населенням Львівської області постала проблема гендерного дисонансу. Адже ні в кого в західних регіонах не викликають подиву цілі села й селища, у яких живуть переважно чоловіки працездатного віку, діти й особи похилого віку. У той час як працездатне населення жіночої статі перебуває за кордоном і поступово формує значну частку довгострокових трудових мігрантів. Сьогодні можемо спостерігати населені пункти, де чоловіки утримують домогосподарства, виховують дітей і виконують традиційні функції “берегинь домашнього вогнища” - у той час, як їхні дружини заробляють гроші за кордоном і таким чином утримують родину. Переважно довгостроковими трудовими мігрантами стають жінки, у яких діти вже виросли, або ж жінки розлучені, вдови чи самотні. Чому ж саме жінки, всупереч традиційним українським цінностям, “перетягують на себе ковдру” обов'язків з утримання сім'ї?

Однією з причин є особливість економічного розвитку Львівської області: промислових об'єктів у регіоні недостатньо для забезпечення робочими місцями чоловічого населення, у той час як туристичний сектор бурхливо розвивається. А отже — збільшується кількість вакансій у сфері обслуговування, в якій традиційно більш зайнятими є саме жінки. Окрім того, зайнятість у цій сфері у західноукраїнських регіонах відзначається сезонністю: це стосується як туристичних послуг, так і сфери оренди нерухомості тощо. Таким чином, навіть ті особи жіночої статі, які забезпечені роботою на період туристичного сезону, перманентно залишаються без роботи, а отже — без засобів до існування. Це спонукає їх до пошуку роботи в інших регіонах України або ж за кордоном. Тому важливе значення має гендерний аналіз особливостей рівня життя населення, оцінка тих диспропорцій, що виявляються не лише у співвідношенні доходів жінок і чоловіків, а й у відмінностях структури формування доходів за ознакою статі, розподілу ресурсів на рівні домогосподарства, внеску обох членів подружжя до забезпечення матеріального добробуту родини [1, с. 62].

За даними звіту “Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України”, гендерна нерівність досі залишається об'єктивною реальністю в Україні, що виявляється у професійній сегрегації за ознакою статі [1, с. 9]. Причому ці дані не враховують види робіт, які виконують жінки у домашньому господарстві, а по суті — працюють “в дві зміни”. В широкому розумінні поняття репродуктивної діяльності охоплює не лише народження та виховання дітей, а й види робіт, що пов'язані з відтворенням поколінь, підтримкою життєдіяльності родини, - хатню роботу, піклування про хворих,

непрацевдатних та літніх членів родини, купівлю товарів повсякденного вжитку тощо [1, с. 84]. І оскільки у суспільстві більшості країн світу такі види робіт традиційно виконуються жінками, на них часто лягає подвійний тягар — домашні обов'язки та необхідність забезпечувати сім'ю у випадку, якщо такої можливості немає у чоловіка.

Тут ми вимушені повернутися до проблеми безробіття у західних регіонах України, й у Львівській області зокрема. За період січень-червень 2016 року у Львівській області рівень безробіття (за методологією МОП) у відсотках до економічно активного населення відповідної вікової групи становив: у віці 15–70 років - 8,1 %; працевдатного віку - 8,3 % [4]. Це достатньо високий показник безробіття в регіоні, який загрожує збільшитися внаслідок фінансово “нездорового” бізнес-клімату в країні.

Як уже зазначалося, гендерні стереотипи щодо традиційного розподілу ролей чоловіка та дружини залишаються в Україні домінуючими, що слугує своєрідним катализатором вибуху соціального невдоволення жінок, зокрема, необхідністю виконувати “роботу після роботи”. Соціологічні дослідження показують, що жінки менш задоволені своїм життям, аніж чоловіки [7, с. 8].

Сучасні науковці зауважують, що загалом проблема поєднання професійної зайнятості та сімейних обов'язків розглядається виключно як проблема жінок: “Сама по собі постановка питання вже містить певні ознаки дискримінаційного ставлення до жінок, адже не існує повноцінних масштабних досліджень, метою яких був би намір з'ясувати шляхи поєднання професійної діяльності та виконання ролі батька” [1, с. 127].

Як наслідок, жінки у західних регіонах України, поставлені перед необхідністю працювати “в дві зміни”, обирають більш вигідні для них варіанти, а саме: виконання тих же хатніх робіт, або ж робіт із догляду за дітьми чи особами похилого віку, але не у власному домогосподарстві. Натомість жінки виконують такі роботи за оплату в інших регіонах, або ж за кордоном. Тобто, знаходять можливість перетворити свої навички із виконання традиційних обов'язків домогосподарки на джерело прибутку. Виїхавши на певний період до іншої країни “на заробітки”, жінки залишають доглядати за дітьми та утримувати домогосподарство своїх чоловіків або батьків, які не мають роботи або ж отримують низьку заробітню платню. Дуже часто такі жінки залишаються роками працювати за кордоном або й зовсім не повертаються в Україну. Тим часом чоловіки виховують дітей, доглядають за домогосподарством і отримують грошові перекази від дружин. Ситуація ускладнюється ще й тим, що в сучасних умовах дуже непросто здійснити “рокіровку” - тобто, поміняти місцями чоловіка і дружину, надавши йому можливість заробляти гроші, а їй — займатися господарськими справами. Ринок праці у сфері послуг як в Україні, так і за кордоном є більш “поблажливим” саме до жінок-заробітчан, а для чоловіків вакансій на посади, що не вимагають спеціальної кваліфікації, набагато менше. А тому явище “чоловіка-домогосподарки” у західноукраїнському суспільстві вже стало ледь не буденністю.

У підсумку визнаємо, що гендерний дисонанс в західних регіонах України загрожує суспільству вкрай негативними наслідками, в першу чергу, з таких причин:

- деструктивний фактор тривалої відсутності жінки в сім'ї нерідко призводить до розлучень, а іноді — й до трагічних випадків у родині: самогубств, побутових вбивств та ін.;

- тривала відсутність матері та нівелювання її ролі у вихованні дітей призводить до спотворення у дитини уявлення про сім'ю загалом та родинні цінності зокрема;

- поширення серед дітей таких явищ як алкоголізм, наркоманія, ігрова чи віртуальна залежність та ін., спричинених неправильним вихованням через нехтування чоловіками батьківських обов'язків або відсутність у них часу на їх виконання;

- еміграція цілих родин з метою возз'єднання з близькими, які вже виїхали за кордон.

Необхідно підкреслити, що гендерний дисонанс такого походження є “бомбою із відтермінованою дією”, адже процеси, які він викликає, в недалекому майбутньому загрожують нашій державі лише проблемами соціального, демографічного й економічного характеру.

Для ілюстрації: упродовж 2015 року населення Львівщини зменшилось на 3,6 тис. осіб і на 1 січня 2016р. його кількість становила 2534,2 тис. осіб. Зменшення населення відбулося за рахунок переважання природного скорочення – 4960 осіб над міграційним приростом – 1335 осіб (у 2014 році природне скорочення становило 2180 осіб, міграційний приріст – 1543 особи) [5].

Саме тому слід вкотре наголосити на необхідності застосування гендерного підходу до дослідження причин і наслідків міграційних процесів в Україні, а особливо — до вивчення впливу міграційних процесів на зміни у рольових ідентифікаціях чоловіка та дружини в контексті родинного й соціального життя.

Список використаних джерел

1. Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України // Звіт Фонду народонаселення ООН. - К., 2012. — 212 с. Режим доступу:

http://www.idss.org.ua/monografii/2013_ua_womens%20participation.pdf

2. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України./Центр Разумкова. - Видавництво “Заповіт”, 2016. - 224 с. [Електронний документ]. Режим доступу:

<http://www.razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf>

3. Демографічна ситуація у Львівській області у 2015 році//Експрес-випуск. - № 34 від 22.02.2016. [Електронний документ]. Режим доступу:

http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/express/2016/v1103_34.pdf

4. Економічна активність населення Львівської області за січень – червень 2016 року//Експрес-випуск. - № 224 від 23.09.2016. [Електронний документ] Режим доступу:

http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/express/2016/v0712_224.pdf

5. Кількість і склад населення//Головне управління статистики Львівської області Державної служби статистики. [Електронний документ] Режим доступу:

http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/19/theme_19_2_04.php?code=19&ind_page=statables

6. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. - К., 2016. - 116 с. [Електронний документ]. Режим доступу:

http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf

7. Оцінка гендерних питань в УКРАЇНІ. - К., 2016. - 95 с. [Електронний документ]. Режим доступу:

http://www.idss.org.ua/monografii/2016_genderny_pytannya_ua.pdf

Гуга Зорина Іванівна,

Київський індустріальний коледж

Київського національного університету будівництва і архітектури

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК ОСНОВНА ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ

У XXI столітті забезпечення гендерної рівності стало пріоритетним політичним напрямком розвитку світу, якого можна досягти подоланням нерівності між чоловіком і жінкою та гендерним вирівнюванням в усіх сферах життя.

На суспільному рівні декларовані права та можливості особистості, незалежно від статі, реально не дотримуються, упереджене ставлення й гендерна дискримінація продовжують відтворюватися, жінки та чоловіки як соціальні спільноти загалом мають неоднаковий доступ до соціальних статусів, ресурсів, привілеїв, престижу, влади. Інтеграція української держави у світове співтовариство вимагає переосмислення місця і ролі жінок у суспільстві, їх рівноправну участь у всіх сферах життєдіяльності і, зокрема, в політиці та державотворенні.

Однак сучасне становище чоловіків та жінок у суспільстві, зміст і суть гендерних стереотипів, поширених серед населення, офіційна гендерна політика дають підстави вважати, що станеться це не скоро. Підґрунтям для такого висновку є стан гендерних відносин в економічній, соціальній, правовій та політичній сферах українського суспільства, а також стан громадської свідомості, де досі успішно відтворюється низка глибоко вкорінених гендерних стереотипів.

Соціальна дискримінація означає обмеження або втрату прав за гендерною ознакою у всіх сферах життя: трудовій, соціально-економічній

політичній, духовній, побутовій. Соціальна дискримінація призводить до зниження соціального статусу і є однією з форм насилля над особистістю.

Витоки соціальної дискримінації потрібно шукати ще в стародавні часи. Вже тоді вчені та політики прикривали нерівноправне положення жінки в суспільстві дискусіями про те, чи є жінка людиною і чи має вона душу. Погляд на жінку як неповноцінну істоту знайшов своє відображення в теологічних і філософських працях стародавнього світу. Так, наприклад, Сократ говорив: "Три речі можна вважати щастям: що ти не дика тварина, що ти грек, а не варвар, і що ти чоловік, а не жінка" [1, с. 30].

У XXI столітті все більше актуалізується диференціація чоловічого та жіночого підходу у вирішенні політичних проблем суспільства. Жіноча присутність у політиці, особливо у прийнятті рішень, визначається умовою запобігання явищам соціально-політичного регресу – насильству, експлуатації, гнобленню.

Гендерний підхід все більше проникає у сфери політичного управління, стає реальною політичною силою впливу на забезпечення сталого людського розвитку, рівності та миру. Визнання гендерної рівності як центральної глобальної політичної стратегії світового розвитку відбулося на XXIII спеціальній Генеральній Асамблеї ООН (Нью-Йорк, 2000). У «Пакті Розвитку Тисячоліття» (2000–2015 рр.) серед восьми пріоритетних цілей, таких як подолання бідності, створення здорового довкілля, зменшення поширення інфекційних хвороб, повага до прав людини, запобігання світовим війнам, третє місце посідає розвиток гендерної рівності та надання повноважень жінкам [4, с. 54].

Одночасно констатується, що основний зміст світової політики – це політика створення суспільства гендерної рівності, де чоловіки і жінки мають рівні права, свободи і можливості для добровільної участі як рівноправні партнери у всіх сферах суспільства і користуються рівними політичними, економічними, соціальними, культурними привілеями і несуть однакову відповідальність. Для визначення стану справ у сфері гендерної рівності ООН пропонує державам здійснити гендерний аналіз суспільного життя і владних структур [4, с. 3–7].

Гендерний аналіз – це дослідження ролей, стосунків та процесів, які визначають ступінь рівноваги чи її відсутності у розподілі праці між чоловіками і жінками, доступі до власності, життєвих навантажень, участі у прийнятті рішень як у приватному, так і в суспільному житті. З 1997 р. визнано, що подолання гендерної нерівності й забезпечення гендерного вирівнювання в усіх сферах суспільного життя потребує комплексу заходів і має стати органічною складовою при виробленні стратегічних напрямів і програм стабільного людського розвитку [5, с. 5–27].

Питання гендерної рівності мають стати центральними при аналізі середньострокових державних планів, бюджетів діяльності. Інструментарій для гендерного аналізу соціально-політичного розвитку людства та досягнення гендерної рівності визначений у програмі ООН «Гендер у розвитку», яка

виходить із того, що у доповіді про розвиток людини, що з 1997 року щорічно готується державами-членами ООН, має бути визначений гендерний індекс людського розвитку (показники виміру рівня людського потенціалу, що визначають рівність становища жінок і чоловіків: довголіття, здоров'я, рівень освіти, гідний рівень життя). Гендерний вимір у політиці – це застосування кількісних і якісних оцінок діяльності чоловіків і жінок у політиці для визначення ступеня й рівня політичної культури й політичної самореалізації, ефективності впливу на всі напрямки суспільно-політичного розвитку.

Протягом тисячоліть чоловіки і жінки повинні були виконувати різні соціальні обов'язки, а представниці прекрасної статі практично завжди стикалися з дискримінацією. Сучасний гендерний підхід стає надзвичайно складним соціокультурним конструктором, що відображає відмінності між людьми, різними в поведінці, соціальній ролі, емоційних і ментальних характеристиках.

В кінці ХХ століття гендерна рівність сприймалася тільки як отримання жінками рівноправності в політичному, соціальному та економічному житті. Згодом гендерні ролі дещо змістилися, а жителі демократичних країн переглянули обов'язки в сім'ї, і особливо це помітно у Швеції. Так, в більшості сімей скандинавських держав роль мами і тата у вихованні підростаючого покоління стає однаковою, причому чоловік може взяти декретну відпустку по догляду за малюком, а жінка – будувати успішну кар'єру і забезпечувати домочадців в матеріальному плані.

Одна з концепцій гендерної рівності, яка прописана в нормативних актах ООН, пропонує переглянути «застарілі» цінності і погляди.

Наприклад, це можуть бути традиції, що стосуються розгляду жінки як «берегині домашнього вогнища», матері та дружини, яка проводить вільний час на кухні і займається вихованням дітей.

З іншого боку, гендерні ролі розглядаються й в іншому ключі. Так, дана концепція зачіпає і сексуальну орієнтацію людини без урахування його біологічних і анатомічних ознак. Така ситуація стосується одностатевих пар, які прагнуть побудувати сексуальні відносини, а законодавства європейських держав передбачають можливість офіційного одруження двох чоловіків або жінок. Тому з кожним роком з'являється все більше одностатевих сімей, в яких один виконує роль «годувальника», а інший - «домогосподарки».

Комплексний підхід до проблеми рівності чоловіків і жінок передбачає оцінювання того, якими будуть наслідки після здійснення планових заходів в політичній, економічній, культурній сферах.

Особливо важлива у цьому роль держави, яка на основі експертизи всіх сфер життя має виробити параметри, за якими можна відстежувати динаміку гендерних змін у суспільстві і вносити корективи у плани досягнення балансу можливостей кожної статі.

Однак укладання національної стратегії гендерної рівності, впровадження гендерного компонента в усі соціальні програми залежать від

головних суб'єктів політики, насамперед державних структур та політичних партій [5; с. 29-31].

Гендерна рівність – це рівна оцінка суспільством схожості і відмінності між жінками і чоловіками, різних соціальних ролей, які вони грають; це рівне соціальне положення жінок і чоловіків, яке створюється за допомогою надання їм рівних умов для реалізації прав і творчого потенціалу особи. Статус чоловіків і жінок в суспільстві постійно міняється, і ця тенденція збережеться.

Кожна держава, орієнтована на утвердження себе як демократичної, соціальної та правової, для забезпечення рівних прав і можливостей виробляє гендерну політику. Державна гендерна політика — це діяльність (або бездіяльність у разі навмисного невпровадження такої політики) державних інституцій, спрямована на здійснення та гарантування рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, утвердження гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві. Оскільки реальне становище жінок суттєво відрізняється від становища чоловіків, то особливий наголос у структурі гендерних стратегій та їх реалізації ставиться завжди на політиці щодо поліпшення становища жінок. Водночас така справедливість не унеможлиблює, а, навпаки, передбачає в структурі гендерної політики оновлення становища чоловіків стосовно формування гендерно-якісніших, адекватних потребам сучасності світогляду, поведінки, громадських та державних форм діяльності, додання неадекватності сприймання ними сучасних перетворень, насамперед у сфері гендеру.

Основними елементами державної гендерної політики є:

- політика щодо жінок, забезпечення їм рівного соціального статусу з чоловіками шляхом гарантування можливостей для їх рівноправного розвитку як соціально-демографічної групи;
- політика щодо чоловіків, формування у них гендерної свідомості, культури гендерної поведінки, орієнтації на паритетність відносин з жінкою;
- державно-правове регулювання гендерних відносин;
- сприяння розвитку гендерної демократії та гендерної культури в суспільстві [3, с. 232].

Однією з перешкод розвитку політичної участі жінок в органах влади залишається стійкий стереотип, який характерний як для чоловіків, так і для жінок, що політика і державне управління — це сфера чоловічої діяльності. Не дивлячись на це, за останні роки жінки наполегливо намагаються увійти у велику політику та закріпитися на різних політичних рівнях.

Сучасний парламент гендерно розбалансований. Це дозволяє зробити висновок, що у своїй діяльності він буде мало перейматися гендерними проблемами країни, ухваленням гендерного законодавства. Зазначимо, що український парламент за гендерним складом знаходиться на гендерній периферії Європи і навіть Азії [3, с. 241].

Таким чином, можна зробити висновок, що досягнення гендерного паритету в суспільстві як неодмінної умови його стабільного розвитку неможливе без послідовних дій вищого законодавчого органу і органів

виконавчої влади щодо формування гендерної культури взаємовідносин в управлінській сфері, зміни гендерної свідомості посадовців, урахування гендерних підходів у всіх стратегічних напрямках діяльності інститутів держави і громадянського суспільства. Дієвим інструментом реалізації державної гендерної політики повинна стати узгодженість дій інститутів держави і громадянського суспільства, здатних підтримувати гендерно-чутливу систему державного управління у стані результативного функціонування.

Список використаних джерел

1. Гендерний підхід : історія, культура, суспільство / ред. Л. Гентош. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2003 – 246 с.
2. Горностаї П. Ресурси женственности и мужественности / П. Горностаї // Журнал практического психолога. – 2003. – № 6. – С. 51–55.
3. Основи теорії гендеру : Навчальний посібник. – К. : "К.І.С.", 2004. – 536 с.
4. Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна. – К., 2003.
5. Half the World, Half a Change. An Introduction to Gender Development. – OXFAM, UK, 1998. – p. 32–34.
6. Civil Society at the Millennium / Published by Kumarian Press, USA, 1999.– p. 5–10.

НАУКОВІ ПРАЦІ СТУДЕНТІВ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

*Вапельник Валерія Русланівна, студентка архітектурного факультету
Науковий керівник – Гончаренко Інна Володимирівна, к.і.н., доц.*

КУЛЬТУРНЕ СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ НА ВОЛИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Питання розвитку українсько-польських взаємин хвилювало не одне покоління дослідників. В силу історичних обставин на теренах України проживала чисельна польська меншина і, зокрема, у Волинській області. Для кращого розуміння сучасних національних процесів, подальшого їх прогресивного розвитку необхідна об'єктивна й науково достовірна інформація про взаємини національних меншин України у минулому, рівень їх культурного розвитку.

Сьогодні польська національна меншина є однією з найбільш численних в Україні. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., на території країни проживає 144,1 тис. поляків, що складає 0,3 % всього населення.

Актуальність обраної теми обумовлена ще й тим, що, незважаючи на значну кількість публікацій з життєдіяльності польського етносу Волині у досліджуваний період, недостатньо висвітлено всього комплексу необхідних даних про його вплив на культурний розвиток краю.

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб, спираючись на статті та роботи науковців, проаналізувати наслідки культурного розвитку, а саме освітнє життя польського населення Волині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Політика царату в культурному житті щодо польської національної меншини на Волині у досліджуваний період ґрунтувалася на шовіністичних принципах. Польське повстання 1863 р. дало привід російському урядові накласти остаточну заборону на будь-який вияв польськості у сфері освіти. Після 1863 р. були закриті католицькі парафіяльні школи, де навчали дітей початковій грамоті. Дискримінаційна політика самодержавства щодо польського етносу на Волині відбилася на його освітньому рівні. Наприкінці ХІХ ст. поляки за рівнем грамотності серед національних меншин посідали останнє місце – всього 25,53 %; відповідно грамотних серед чехів було – 59,03 %, росіян – 37,80 %, німців – 37,01 %, євреїв – 32,63 %. Перепис 1897 р. засвідчив також високий рівень русифікації польського населення губернії. Так, серед поляків 17,52 % із 25,53 % отримували освіту російською мовою, що складало більше 2/3 всіх грамотних [6, с. 14]

За дослідженням вченого С. Патканова найвищий відсоток писемних серед етнічних груп Правобережжя був у росіян – 56%, у поляків – 29,9 %, а найнижчий в українців – 16,6 % , особливо серед жінок (2,0–2,8 %). Значно меншим він був й у поляків Волинської губернії – 30 % порівняно з 55 % у

Київській та 47,7 % у Подільській, однак втричі вищим від українців. Ці дані також свідчать, що російська школа, яка насильно впроваджувалась в Україні, була непопулярною як серед українців, так і серед поляків.

Корінне населення губернії прагнуло насамперед навчатись рідною мовою, а не російською. Але політика царату щодо польської національної меншини в другій половині XIX – на початку XX ст. була політикою заборон і обмежень, які особливо торкнулися галузі освіти. 31 травня 1865 р. київський, подільський і волинський генерал-губернатор надіслав циркуляр підзвітним йому губернаторам, в якому кваліфікував школи, які утримувалися поляками і викладання в яких велося польською мовою як “оплот польської пропаганди”. У цьому ж документі наголошувалося на тому, щоб вжити найсуворіших заходів щодо їх закриття та попередження у майбутньому появи нових; повідомлялося, що у випадку допущення повітовими справами на своїй території існування польських навчальних закладів їм загрожувало негайне усунення від службових обов’язків [2, с. 209]. Хоча російське самодержавство вдалося до обмежувальних законів щодо польського шкільництва, поляки в умовах тотальної русифікації відкривали в західних губерніях підпільні школи. Ці намагання переслідувались царською адміністрацією. Згідно з указом імператора Олександра III від 3 квітня 1892 р., встановлювались особливі тимчасові правила, що забороняли у західних губерніях таємне навчання [5, с. 223]. Однак, незважаючи на ці заборони, підпільні польські школи наприкінці XIX – на початку XX ст. існували в м. Людвиполі Рівненського повіту, м. Шепетівці, в с. Брикулі Заславського повіту та інших населених пунктах Волинської губернії [3, с. 8].

Революція 1905–1907 рр. тимчасово ліквідувала обмеження для розвитку польської освіти. У 1905 р. царський уряд дозволив навчання учнів польською мовою у приватних школах, але з обов’язковим проведенням уроків російської мови, історії та географії. 17 квітня 1905 р. в указі Миколи II “Про зміцнення початків віротерпимості” декларувалось, зокрема, право вибору християнського віросповідання і віровчення, а також викладання Закону Божого у школах рідною мовою. 24 серпня 1906 р. уряд скасував указ від 3 квітня 1892 р. про покарання за таємне навчання в західних губерніях [4, с. 8]. Проте місцева влада ще продовжувала ліквідувати національні таємні школи. Так, з повідомлення газети “Волинь”(1912 р.) дізнаємось, що місцева поліція виявила в м. Монастирищі при костьолі таємну польську школу. За розпорядженням генерал-губернатора Південно-Західного краю, на її організатора, ксьондза Гржомайла, було накладено штраф у розмірі 300 крб [1, с. 6].

За дослідженням І. Лісевича, у період революційних подій 1905 р. на Правобережній Україні, в тому числі на терені Волині, відкривались приватні польські школи. Місцева влада, виконуючи царський указ від 17 квітня 1905 р., змушена була санкціонувати їх діяльність. До таких шкіл уряд ставив вимогу, щоб у них навчалися діти тільки польської національності і всі предмети, окрім польської мови і Закону Божого, викладались російською мовою, а вивчення польської мови здійснювалось лише факультативно. Однак керівництво цих

шкіл часто ігнорувало ці обмеження. До них приймали не лише дітей поляків, а й представників інших національностей, а вчителі нерідко не виконували вимог царської адміністрації про викладання предметів російською мовою. Проти діяльності таких шкіл виступив київський, подільський і волинський генерал-губернатор В. Сухомлинов, пропонуючи їх закрити. Він звернувся з цього приводу до міністра внутрішніх справ П. Столипіна і невдовзі отримав відповідь, де зазначалось, що “польські школи прагнуть своєю пропагандою полонізувати населення Південно-Західного краю і сприяють розвитку ідей сепаратизму в цьому регіоні”

Тому після поразки революції 1905–1907 рр. царські чиновники в терміновому порядку закривали польські школи.

Всього за 1909–1910 рр. у Південно-Західному краї було виявлено і закрито 20 таємних польських шкіл. Дослідник Н. Щербак зазначає, що репресивні дії не залякали поляків, вони продовжували боротьбу з політикою насильницької асиміляції, здійснюваної щодо них російським самодержавством. Польські таємні школи після їх закриття знову відкривалися.

Активну діяльність у відродженні польської освіти на Волині проводило римо-католицьке духовенство. Київський, подільський і волинський генерал-губернатор Ф. Трепов у тому ж річному звіті Миколі II за 1911 р. наголошував, що значну роль у справі католицької пропаганди відіграють таємні школи, які відкривались за сприяння місцевих ксьондзів.

Важливу роль у боротьбі проти політики асиміляції польського населення Волині відігравав польський просвітницький рух. Велику просвітницьку роботу здійснювали Товариства добродійності, організовані римо-католиками, головний її зміст – організація польських шкіл, притулків для дітей, бібліотек та інших просвітницьких установ.

Соціальна база руху, спрямованого на розвиток польського шкільництва на Волині, була досить широкою. Це був дійсно всенародний рух за національну школу, і тому правлячому режиму було досить важко з ним боротись.

Підсумовуючи викладене, зазначимо : у другій половині XIX – на початку XX ст. самодержавством було ліквідовано не тільки систему польського шкільництва, а й встановлено заборону на використання польської мови як мови викладання і спілкування в російських навчальних закладах Волині. Римо-католицька церква виступала вирішальним чинником протистояння асиміляційним процесам і збереження національної самобутності. Польське населення відзначалося високою національною свідомістю, гідністю і всіляко боролось з політикою русифікації, насильницької асиміляції, здійснюваної царатом в Україні.

У досліджуваній період становище польської меншини було схожим із становищем українського та інших народів, які піддавались дискримінації та русифікації самодержавством в Україні.

Список використаних джерел

1. Волинь. – 1912. – № 33.
2. Крочак Е. В. Переслідування та утиски польської освіти на Поділлі в 60-ті рр. XIX ст. / Е. В. Крочак // Поляки на Хмельниччині : погляд крізь віки : Зб. наук. праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23–24 червня 1999 р.). – Хмельницький, 1999. – С. 209.
3. Лісевич І. Т. Духовно спрагли (Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864–1917 рр.) / І. Т. Лісевич. – К., 1997. – С. 8.
4. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. VIII. – Волынская губерния. – СПб., 1904. – С. XIV–XV.
5. Свод законов Российской империи, дополненный по предложениям 1906, 1908, 1909 и 1910 гг. и позднейшими узаконениями 1911 и 1912 гг. / Под ред. А. А. Добровольского. – 2-е изд. – Кн. 3. – Т. XII. – СПб., 1913. – С. 224.
6. Щербак Н. О. Національна політика царату у Правобережній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. (За матеріалами звітів місцевих державних установ) / дис. ... канд. істор. н. – К., 1995. – С. 111.

*Гнатенко Наталія Олександрівна, студентка архітектурного факультету
Науковий керівник – Гончаренко Інна Володимирівна, к.і.н., доц.*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

В умовах національно-духовного відродження України, її освіти і культури виникає потреба у регіональних пошуках витоків становлення освітніх і культурних закладів, їхнього змісту, форм і методів навчання для створення чіткої цілісної картини розвитку та провідних тенденцій цього процесу, зокрема, й на Волині.

Волинь, як окремішня територія, згадується в Іпатіївському літописі ще в XI столітті. Згодом утворилося Галицько-Волинське князівство, дещо пізніше – землі цього краю опинилися під владою польського короля. За часів Литовської доби відкривалися школи, в Овручі, Бердичеві, Острозі. У 1576–1610 рр. Острозька школа-академія, заснована на кошти київського воєводи – Василя-Костянтина Острозького – постала тим підґрунтям, яке спричинилося до українського відродження XVII століття і до визвольних змагань за своє національне звільнення. Цей навчальний заклад називають школою-академією, оскільки восьмирічний термін навчання дозволяв молодим людям, окрім загальноосвітнього вишколу, отримувати і професійні знання [4, с. 5].

Характерною особливістю історії освіти Волині було те, що тут вперше в Україні були створені умови для розвитку національної освітньої системи. Поряд з цим складні соціально-історичні події, політичні та культурологічні зміни негативно позначилися на розвитку освіти регіону, його національно-культурних характеристиках [5, с. 15].

Серед навчальних закладів переважали такі, які давали нижчий освітній рівень – їх було 3139. З програмою нижче середнього рівня діяло 50 навчальних закладів, а інші 10 забезпечували середній освітній курс.

Динаміка зростання навчальних закладів на початку ХХ століття була досить повільною. Впродовж 1900–1913 рр. кількість установ освіти збільшилася лише на 321 одиницю і становила 2665 навчальних закладів [2, с. 214].

Століття національного гніту (пропольська гегемонія в управлінні освітніми закладами, російсько-польська боротьба за панування у сфері освіти, інтенсивна русифікація волинського шкільництва) призвели до ліквідації власне української освітньої системи. У другій половині ХІХ ст. на Волині не існувало жодної української школи. За наявності відносно великої кількості німецьких, єврейських навчальних закладів на Волині не було жодної школи з українською мовою навчання, хоча саме українці складали абсолютну більшість населення регіону. Під час Першої світової війни кількість навчальних закладів змінилася. Насамперед тому, що на території губернії велися військові дії, а її частина на деякий час була окупована австро-угорськими військами. Через це низка навчальних закладів припинила діяльність, а частина з них, передусім гімназії та реальне училище, у 1915–1916 рр. були евакуйовані. Під час війни перестали працювати і німецькі школи, а більшість німецьких колоністів була виселена з Волині як прифронтової смуги.

Хоч загалом наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на території Волині поступово збільшувалися кількість навчальних закладів і кількість учнів, але це відбувалося за рахунок зростання числа початкових навчальних закладів, у яких навчалися діти незаможних верств населення. На початку ХХ ст. у регіоні дещо зросла кількість приватних і державних гімназій, однак, урахувавши високу плату за навчання, більшість жителів регіону не мала можливості навчати в них своїх дітей. Наявність у краї єврейських приватних і державних навчальних закладів, шкіл для дітей німецьких колоністів свідчить, що імперські уряди лояльно ставилися до навчання рідною мовою представників цих етнічних груп. Одночасно з цим значна частина дітей шкільного віку взагалі не мала можливості навчатися.

Вплив духовенства на розвиток освіти пов'язаний із релігійно-культурною освітянською діяльністю представників відомих на Волині родин священників Кульчинських, Шумовських, Рафальських, Хойнацьких, Річинських та культурно-просвітницькою діяльністю монастирів: Почаївського, Пересопницького, Дерманського, Корецького, Кременецького, Дубенського, Володимирського, Зимненського та інших. Продовжуючи столітні традиції, Волинське духовенство поширювало грамотність серед населення через свої церковні братства (Острозьке Кирило-Мефодіївське, Володимир-Волинське Свято-Володимирське, Житомирське Свято-Володимир-Василіївське, Острозьке імені князів Острозьких).

Значним був вплив духовенства на розвиток освіти на Волині через діяльність церковно-парафіяльних шкіл, які засновувалися переважно при церковних парафіях і були основними навчальними закладами для дітей простого народу. При організації навчально-виховного процесу у церковно-парафіяльних школах враховувалися основні постулати таких світських наук, як педагогіка і психологія. Методичні поради базувалися на врахуванні здібностей дітей, особливостей їх мислення, мови, уваги, пам'яті, ставлення до навчання. Зміст освіти складали такі предмети: Закон Божий, арифметика, російська мова, каліграфія, церковно-слов'янська мова, церковний спів. Широко застосовували як наочні, так і словесні методи навчання. Таким чином у змісті освіти та викладанні закладалась основа для інтеграції духовно-моральних і загальноосвітніх знань. Однак її реалізація обмежувалася низькою якістю складу викладачів (в кінці XIX століття учительське звання мали лише 340 осіб із 1237), а також нерівномірним розподілом церковно-парафіяльних шкіл по повітах губернії [3, с. 76].

Досить високий рівень загальної церковно-гуманітарної освіти давала Волинська духовна семінарія. Тут викладалися класичні мови, проводилися літературно-музичні заходи, діяв гурток з історії рідного краю. Випускники семінарії найчастіше продовжували навчання у Київській Духовній Академії, окремі з них ставали авторами наукових праць з філософії, логіки, психології (Орест Новицький, Йосип Міхневич); з 1883 по 1920 рік ректорами Київської Духовної Академії були волинці – єпископи Сільвестр Малеванський, Дмитро Ковальницький, Василь Богдашевський [6, с. 124].

На Волині духовенство сприяло поширенню освіти, утвердженню християнських духовних цінностей, закладенню основи для створення релігійної педагогіки на засадах добра і моралі, впливало на зміст світської шкільної освіти.

Позитивні зміни в освіті значною мірою пов'язані з діяльністю гімназій та реальних училищ, які забезпечували середньо освітній курс навчання. Динаміка зростання зазначених закладів характеризується такими цифрами: у 1819 році середня освіта на Волині була представлена лише Кременецькою гімназією, тоді як у другій половині XIX – початок XX століття середню освіту забезпечували 26 навчальних закладів [1, с. 53].

У змісті гімназійної освіти вагоме місце займали предмети гуманітарного циклу, перш за все передбачалося вивчення класичних, іноземних та російської мов. Особлива увага зверталася на удосконалення методики викладання окремих предметів. Пріоритетними напрямками навчально-виховного процесу були питання релігійно-морального виховання. Однак освіту у зазначених типах навчальних закладів одержувала незначна кількість молоді Волині, вона не забезпечувала потребу українців в отриманні освіти рідною мовою.

На жаль, зміни політичного та культурного характеру (повна пропольська гегемонія в управлінні освітніми закладами, російсько-польська боротьба за панування у сфері освіти, інтенсивна русифікація волинського шкільництва)

неоднозначно позначилися на реалізації національно-освітньої ідеї, стримували освіту представників українського етносу.

Впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ століття попри всі перешкоди, зокрема посилення централізованого імперського управління, деструктивні заборонні процеси, на Волині створюються перші українські інституції, визначаються яскраві постаті в галузі світської та духовної освіти. Духовно-освітні заклади набувають як релігійного статусу, так і світського характеру. Через зміст освіти реалізовується успадкована регіоном полі культурність, інтеграція національних, загальноосвітніх, морально-духовних показників.

Список використаних джерел

1. Алексюк К. П. Народне шкільництво на Волині // Українська школа. – 2004. – № 4.
2. Волошин І. Історичні аспекти формування сучасних шляхів Волинської області / І. Волошин., М. Лепкий, Л. Матвійчук // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – Випуск 2 (14).
3. Звіт Волинської Єпархіальної Училищної Ради про церковно-парафіяльні школи та школи грамоти Волинської єпархії за 1891/92 навч. рік.
4. Марчук М. В. Освіта в Україні в роки національного відродження (1917 – поч. 1930-х рр.) : дис. ...канд. іст. Наук / Прикарпатський держ. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2003.
5. Омельчук В. В. Розвиток освіти на Волині (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) : Дис. ...канд. пед. Наук : 13.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 201 арк. – Бібліогр. : арк. 167–183.
6. Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х–ХХ ст. Історико – краєзнавчий нарис / В. Рожко. – Луцьк : Медіа, 2002.

*Гулей Дарина Володимирівна, студентка архітектурного факультету,
Науковий керівник – Єгоров Владислав Володимирович, к.і.н., доц.*

БУДІВНИЦТВО СОЦІАЛЬНОГО ЖИТЛА ДЛЯ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ЯК ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ ЖИТЛОВИХ ПРОБЛЕМ РЕГІОНІВ

Згідно з офіційною статистикою Міністерства соціальної політики, в Україні зареєстровано 1 684 815 вимушених переселенців із зони АТО та Криму. Для переважної більшості переселенців другою після працевлаштування за значущістю є проблема житла.

У правовому полі основне право людини на життя нерозривно пов'язане із правом на житло. Це твердження має прояв і в соціальній складовій сутності нашої держави, що відображена у ст. 3 Конституції України [1], згідно з якою людина, її життя та здоров'я, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю.

Поняття житла, його різновиди є динамічними категоріями, що постійно розвиваються залежно від розвитку правової матерії. Природний розвиток

житлового законодавства, житлових правовідносин має наслідком виникнення нового різновиду житла: «соціального житла» чи «житла соціального забезпечення».

Виникнення нової правової категорії «соціального житла» чи «житла соціального забезпечення» пояснюється соціальними функціями, які виконує житло у суспільстві. Соціальні функції житла виявляють його цінність та його вплив на розвиток людського потенціалу. До них можна віднести: сприяння розвитку стабільних сімейних стосунків (забезпеченість житлом може впливати на наявність дитини в сім'ї або прагнення мати ще одну дитину), ліквідування таких явищ як бездомність, дитяча безпритульність, сприяння зміцненню та охороні здоров'я нації – як фізичного, так і психологічного. Реалізація соціальних функцій житла є одним із засобів забезпечення права на життя людини.

На законодавчому рівні активно формується поняття «житла соціального забезпечення» чи «соціального житла». Наприклад, ці терміни містяться у проекті Житлового кодексу України [2], Законі України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12 січня 2006 р. № 3334-IV (далі – Закон № 3334-IV) [3], Законі України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV (далі – Закон № 2623-IV) [4], Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми «Соціальне житло» від 3 вересня 2005 р. № 384-р [5].

До житла соціального забезпечення можна віднести:

- соціальне житло і його різновиди - квартири в багатоквартирних будинках, садибні (одноквартирні) жилі будинки, соціальні гуртожитки, тобто житло з житлового фонду соціального призначення;

- заклади соціального захисту для короткочасного перебування бездомних громадян і безпритульних дітей – будинок нічного перебування, соціальний готель, притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх;

- житло з тимчасового житлового фонду. Глава 41 Житлового Кодексу УРСР [6] передбачає поняття житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання. Це житлові приміщення, пристосовані для тимчасового проживання громадян, які не мають постійного місця проживання або втратили його.

Для формування поняття «житла соціального забезпечення» властиве те, що його отримання пов'язане зі складними обставинами у житті людини. Ці обставини визначені у ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. № 966-IV: складні життєві обставини – обставини, що об'єктивно порушують життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно – інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо [7].

Таким чином, житло соціального забезпечення – це житло, призначене для задоволення житлової потреби осіб, які не мають житла або не в змозі власними зусиллями забезпечити себе житлом, у зв'язку зі складними життєвими обставинами, що надається у постійне або тимчасове користування, на платній або безоплатній основі, у випадках та в порядку, передбачених законодавством.

Ситуація з внутрішньо переміщеними особами є величезним пластом проблем. На сьогодні, крім самих переселенців, ніхто не займається забезпеченням їх житлом. Хоча влада на всіх рівнях, громадськість та волонтерські організації намагаються знайти вирішення цього питання.

Ми пропонуємо звернути увагу на досвід будівництва соціального житла у двох розвинених європейських державах – Королівства Нідерланди та Королівства Іспанії, де соціальне житло складає 30% та 12,5% всього житлового фонду країни, відповідно.

Якщо не заглиблюватися у фінансові, економічні, правові проблеми та проблеми з землевідведенням тощо, пов'язані з будівництвом соціального житла для переселенців, існує ще ряд невирішених питань саме будівничого плану – це швидкі та економічні інноваційні будівельні технології та матеріали.

Зрозуміло, що будівництво соціального житла повинно базуватися на найдешевших технологіях та матеріалах. До того ж, спираючись на світовий досвід, можна стверджувати, що будівництво, скоріш за все, має бути блочне з можливістю додавання нових блоків для розширення метражу жилого приміщення.

Це повинне бути високотехнологічне вироблення типових модулів та об'єднання їх у будівлю на манер конструктора «Лего» з його можливостями урізноманітнення архітектурного вигляду будівлі. Треба розробити єдиний несучий каркас, на який у різному порядку та стилі монтуватимуть типові модулі, виходячи з архітектурних особливостей регіону будівництва.

Також для кожного регіону треба передбачити використання органічних дешевих місцевих будматеріалів та по можливості уникати «мокрих» технологічних процесів та залізобетонних панелей.

Зараз у світовій практиці існує багато інноваційних будівельних матеріалів для виготовлення стінових панелей, що можуть бути виготовлені та складені у різноманітні форми. Наприклад, композитні стінові панелі з суміші полістиролу та цементу, запропоновані Ізраїльською корпорацією для будівництва соціального житла у м. Харькові чи блоки будь-якої форми з автоклавного газобетону тощо.

Для швидкого монтування можна розробляти типові базові проекти монтування деталей на кшталт меблів «ІКЕА» з покроковими інструкціями та пронумерованими деталями.

Ці будинки повинні стати окрасою регіональних міст, як це зараз є у світовій практиці у багатьох розвинених країнах світу.

Список використаних джерел

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Проект Житлового кодексу України [Електронний ресурс] / Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.
3. Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 19–20. – Ст. 159.
4. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354.
5. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми «Соціальне житло» від 03 вересня 2005 р. № 384-р [Електронний ресурс] Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua/>.
6. Житловий кодекс Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1983. – Додаток до № 28. – Ст. 573, № 574; зі змінами // ВВР УРСР. – 1986. – № 21. – Ст. 414; № 27. – Ст. 539; 1988. – № 45. – Ст. 1070, 1991. – № 9. – Ст. 89, ВВР України – 1992. – № 12. – Ст. 169; 1993. – № 24. – Ст. 258, 1994. – № 3. – Ст. 15, 1995. – № 29. – Ст. 218, 2000. – № 20. – Ст. 150; 2003. – № 20. – Ст. 150, 2003. – № 30. – Ст. 247, № 38, ст. 313, № 51. – Ст. 550; 2005. – № 11. – Ст. 198, № 27. – Ст. 359; 2006. – № 12. – Ст. 104.
7. Закон України «Про соціальні послуги» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358; зі змінами // ВВР України. – 2004. – № 50. – Ст. 537.

*Мельник Максим Борисович, Сухінов В'ячеслав Олександрович,
студенти архітектурного факультету
Науковий керівник – Мамонтов Ігор Олександрович, к.ю.н.*

НЕРІВНОМІРНІСТЬ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Ознакою сучасного розвитку України є посилення міжрегіональної нерівномірності та виникнення значних відмінностей у економічних системах різних регіонів. Така незбалансованість призводить до економічного домінування одних регіонів над іншими.

Якщо тенденція збільшення розриву між рівнем соціально-економічного розвитку регіонів зростає, то регіонально-економічний простір стає неповним. Це є основним фактором дестабілізації, що ускладнює перехід до сталого розвитку.

Пошукам вирішення проблем диспропорцій в розвитку різних регіонів займалися вітчизняні вчені, зокрема З.Варналій, В.Геєць, Б.Данилишин., В.Василик, К.Павлюк, О.Кириленко, О.Амоші, Б.Заблоцький, І.Лукінова та ін.

На нашу думку, головна причина нерівномірності розвитку регіонів України – недосконалість ринкових відносин у країні та неефективний адміністративно-територіальний устрій. Аналіз прийнятих в Україні

регіональних програм соціально-економічного розвитку свідчить про суттєві відмінності у пріоритетах економічної та соціальної політики регіонів.

Це підтверджується даними Державної служби статистики України.

Таблиця 1

Середня заробітна плата за регіонами за місяць у 2016 році [1]

Назва областей	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень
Україна	4895	4984	5337	5374	5202	5358
Вінницька	3837	4019	4383	4602	4233	4523
Волинська	3762	3891	4402	4366	4110	4188
Дніпропетровська	4870	4990	5161	5329	5118	5272
Житомирська	3630	3946	4416	4265	4134	4216
Закарпатська	3906	4151	4650	4545	4346	4646
Запорізька	4746	4919	5211	5308	5181	5224
Івано-Франківська	3918	4122	4595	4470	4285	4526
Київська	4966	4962	5477	5578	5222	5350
Кіровоградська	3694	3858	4157	4248	4027	4272
Львівська	4284	4437	4915	4790	4644	4810
Миколаївська	4423	4793	5140	5070	4886	5100
Одеська	4428	4592	5104	4966	4761	4813
Полтавська	4300	4378	4587	4786	4674	5074
Рівненська	3953	4133	4520	4575	4435	4492
Сумська	3905	4026	4262	4291	4227	4467
Тернопільська	3442	3630	4008	4047	3727	3803
Харківська	4210	4299	4603	4645	4534	4742
Херсонська	3677	3859	4186	4264	4063	4169
Хмельницька	3733	3875	4305	4205	4078	4128
Черкаська	3911	3964	4411	4604	4149	4299
Чернівецька	3571	3677	4141	4028	3910	3907
Чернігівська	3762	3860	4261	4178	4089	4184
м. Київ	8228	8080	8550	8649	8586	8705

Таблиця 2

Експорт-імпорт послуг та капітальні інвестиції за регіонами у 2016 р. [1]

	Експорт у % до загального обсягу	Імпорт у % до загального обсягу	Капітальні інвестиції		
			січень- березень	січень- червень	січень- вересень
Україна	100	100	51592	119842,8	204450,1
Вінницька	0,7	0,4	1060,4	2701,3	5007,3
Волинська	0,5	0,3	1398,2	2631,4	4015,4
Дніпропетровська	1,9	6,8	4576,8	10564,9	19182,2
Житомирська	0,4	0,3	783,6	2046,5	3240,2
Закарпатська	1,9	0,4	535,8	1228,6	2267
Запорізька	1,7	1	1549	3713,7	6428,9

Івано-Франківська	0,5	0,3	1661,9	2932,1	4521
Київська	2,2	4,1	4961,3	12184,8	20497,3
Кіровоградська	0,3	0,4	1097,4	2275,3	3866
Львівська	4,2	1,2	2455,8	5472,2	9478,7
Миколаївська	4,3	1	1919,8	4652,9	6677,7
Одеська	8	2,6	1660,2	4543,6	9132,6
Полтавська	0,3	2,9	1529	4973,7	7666,8
Рівненська	0,3	0,3	727,4	1497,3	2507,8
Сумська	0,3	0,5	888,8	1973,5	3382,6
Тернопільська	0,3	0,1	684,3	1601,8	2829,4
Харківська	2,8	1,1	2149,2	5224,9	10790,9
Херсонська	0,3	0,1	817,9	1752,9	2763,1
Хмельницька	0,2	0,2	1266,5	2864,4	5536,9
Черкаська	0,2	0,4	887,8	2303,2	3793,9
Чернівецька	0,2	0	325	774,5	1339,5
Чернігівська	0,2	0,1	729,9	1722,8	2992,4
м. Київ	27,3	38,3	15642,9	35278,3	58406,1

З таблиць 1 та 2 можна дійти висновку, що на даний час лідерами за рівнем регіонального розвитку в Україні є м. Київ та Дніпропетровська область. Київ є головним фінансово - торговим лідером країни, через який Україна отримує інвестиції та прибутки. До регіонів з середнім рівнем розвитку можна віднести Одеську, Львівську, Запорізьку, Харківську, Київську, Полтавську, Кіровоградську, Чернігівську та Івано-Франківську область, яку забезпечують економічну основу країни. Економічний рівень інших регіонів є нижчим, розвиток розподілено нерівномірно.

Така нерівномірність значно впливає на функціонування держави, структуру і ефективність економіки і соціально-економічну політику, призводить до збільшення числа депресивних регіонів і наростання міжрегіональних протиріч. Бойко А.В. зазначає: *“Для подолання диференціації розвитку регіонів України мають бути впроваджені механізми горизонтальної інтеграції. Такими можуть бути механізми міжрегіонального співробітництва на умовах кластеризації, механізми координації та взаємодії у міжрегіональних відносинах на засадах державно- приватного партнерства, співфінансування й ефекту синергії, механізми регіонального саморозвитку на засадах різноманітності. Більше того, оскільки дезінтеграційні процеси закладають негативні передумови до динамічної стійкості економіки України в цілому, то вони мають бути враховані не лише при обґрунтуванні державної регіональної політики, а й політики національної економічної безпеки та складати основу при виборі моделі стійкості національної економіки і розробленні механізмів її забезпечення.”* [2]

Британська Н.Н. та Мазуренко Т.Ю. зазначають: *“У кожній державі має місце певне розбалансування в економічному розвитку регіонів, що є джерелом напруженості в державі. Якщо збільшити його до певної межі,*

почнуться суттєві негаразди. Між регіонами виникатимуть або загострюватимуться суперечності, протистояння, конкуренція. Внутрішні сутички за значущістю переважають зовнішні. Такий дисбаланс створить внутріполітичну кризу, яка може призвести до зміни уряду, підвищення рівня соціальної напруженості і навіть - відокремлення регіонів від держави та її загибель.”[3]

На нашу думку, основним шляхом подолання асиметрії в регіональному розвитку є розвиток спеціалізованих державних програм, надання більших повноважень регіональній владі та раціональна побудова вертикалі влади. Має бути введено довгострокове планування розвитку економіки кожного з регіонів, що враховує його сильні та слабкі сторони.

Отже, відмінність регіонального розвитку областей України є очевидною. Як наслідок ми можемо спостерігати наплив заробітчан до Києва з областей, за пошуком кращого життя. Депресивність певних регіонів провокує до відтоку мізків до більш розвинутих регіонів, або навіть за кордон. А в самих регіонах залишатиметься напруга. Для зміни цієї тенденції повинен впроваджуватись активний регіональний розвиток відстаючих регіонів за допомогою активної участі центральної влади, так як добробут усієї країни є основним завданням будь-якої влади.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. Капітальні інвестиції за регіонами за 2016 рік” // “Обсяги експорту-імпорту послуг за регіонами за 9 місяців 2016 р.” // “Середня заробітна плата за регіонами за місяць у 2016 році”. [Електронний документ]. – Режим доступу:

<http://www.ukrstat.gov.ua/>

2. Бойко, А.В. Конвергенція та нерівномірність розвитку регіонів України: ризики, тенденції, перспективи [стаття] / А.В. Бойко — К.: 2014

3. Британська Н.Н., Мазуренко Т.Ю. “Нерівномірність фінансового розвитку регіонів та шляхи подолання дисбалансів”. [Електронний документ]. – Режим доступу:

http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/63310.doc.htm

*Мигун Марина Дмитрівна, студентка факультету
інженерних систем та екології*

Науковий керівник – Перегуда Євген Вікторович, д.п.н., проф.

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОГО РОЗВИТКУ НАСЕЛЕННЯ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Одеська область – приморський і прикордонний регіон України, розташований на крайньому південному заході країни, який межує з територіями Молдови та Румунії. Область є одним із найбільш економічно розвинених регіонів країни, визначним адміністративно-культурним та туристичним центром. Головна особливість області – її причорноморське і

прикордонне розташування, що особливо важливе для розвитку торговельно-економічних зв'язків з різними країнами світу. Оскільки Одеська область межує з Молдовою, Румунією, то на її території проживає велика частка представників цих народів.

У VI—II століттях до н. е. територію Одещини населяли іраномовні племена скіфів-хліборобів, які мігрували сюди зі сходу. Свої поселення на узбережжі засновували грецькі колоністи, які прибували сюди у VI столітті. Вони заснували такі відомі міста як Тіра, Ніконій. Згодом, у I—III століттях, територію північно-західного Причорномор'я завоювали римляни, на зміну яким прийшли готи, а в кінці IV століття зі сходу – гуни.

У VIII столітті в межиріччі Дністра і Дунаю осіли албано-болгарські племена. Селилися тут й словянські племена антів, які розселились від Кодими, Балти і Саврані – до Арциза, Рені і Кілії. Полянський князь Кий після повернення із Константинополя, де він провадив переговори з імператором Юстиніаном I, зупинився зі своїми дружинниками на Дунаї.

Посадники-управителі, за наказом Київського князя Володимира Мономаха, були «посаджені по дунайських містах» вже у XII столітті. За правління Ярослава Осмомисла сюди сягали кордони Галицького князівства. Навала монголів у XIII столітті перетворила Причорномор'я на безлюдний степ, який носив назву Дике Поле. Нові території були швидко заселені росіянами, українцями, молдованами, греками та іншими народами, а на узбережжі, на місці старих турецьких фортець, були засновані нові міста. Міграція сюди стимулювалась звільненням від військової повинності, сплати податків на деякий час тощо.

Після селянської реформи 1861 року та ряду інших реформ (судової, військової і міської) розпочались стрімкий розвиток капіталістичних відносин, зростання портових міст і кількості населення загалом. Важливу роль відіграло прокладення залізниць, зокрема, однієї з перших в Україні Одеса–Балта (1865 рік).

Період Першої світової війни, громадянської війни спричинив значне скорочення населення, адже тут проходили активні бойові дії. Область також сильно постраждала під час Голодомору 1932–1933 рр., втративши близько 15 % населення.

27 лютого 1932 року, у складі Української РСР була утворена Одеська область, а коли 15 лютого 1954 року у склад області була включена територія Ізмаїльської області, область була сформована остаточно.

Далі ми аналізуємо співвідношення різних етнічних груп, які мешкають в Одеській області. Ми використовуємо дані переписів населення 1989 р. [4] та 2001 р. [2], а також навчальний посібник «Одеський регіон» [3].

Станом на 1 листопада 2015 року населення Одеської області становило 2391,5 тис. осіб.

Серед етнічних груп найбільша питома вага належить **українцям** – 62,8% населення області. Їх кількість у період між переписами 1989 і 2001 років зросла на 7,6%, а питома вага – на 8,2%.

Найбільшу частку українці складають у північній, північно-східній та північно-західній частині області – Савранському (95,0%), Кодимському (94,8%), Миколаївському (91,8%) та Любашівському (90,6%) районах. Найбільше зростання кількості українців у роки незалежності відбувалось у містах Южний (+93,9%), Теплодар (+24,0%), Одеса (+16,1%), Болградському (+23,9%) і Овідіопольському (+21,9%) районах, а найбільше зменшення відбувалось у Ананьївському (-17,8%), Балтському (-12,2%), Кодимському (-9,1%), Савранському (-7,8%) та Миколаївському (-7,0%) районах.

Другою за чисельністю етнічною групою в області є **росіяни** (20,7% населення області). Їх кількість у період між 1989 та 2001 роками зменшилась на 29,3%, а питома вага серед жителів області – на 6,7 відсоткового пункту.

Найбільшу частку росіяни складають у великих містах, таких як Ізмаїл (43,7%), Одеса (29,0%), Южний (29,0%) та Білгород-Дністровський (28,2%), а також на півдні області, зокрема у Кілійському районі (30,0%). Зростання кількості росіян відбувалось лише у місті Южний (+9,4%), а найбільше скорочення спостерігалось у Березівському (-55,4%), Кодимському (-47,4%), Любашівському (-46,7%), Ананьївському (-45,8%) районах та місті Подільськ (-44,0%).

Болгари. На території області проживає одна з найбільших болгарських діаспор – близько 150 тисяч осіб. Частка болгар серед усього населення області становить 6,1%. За період з 1989 по 2001 рік їх кількість зменшилась на 8,1%, а питома вага серед жителів області — на 0,2%.

Болгари, головним чином, компактно зосереджені на півдні та південному заході області, зокрема у Болградському (60,8%), Арцизькому (39,0%), Тарутинському (37,5%), Ізмаїльському (25,7%) та Саратському (20%) районах. Зростання кількості болгар було відмічене лише у місті Ізмаїл (+2,4%), натомість найбільше скорочення відбулось у Великомихайлівському (-40%), Березівському (-33,3%), Комінтернівському (-33,3%) та Іванівському (-25%) районах, у місті Одеса (-19,4%).

Четверта за кількістю етнічна група в області – **молдовани**, кількість яких сягає 124 тисячі, або 5% населення регіону. Їх кількість зменшилась на 14,4%, а питома вага – на 0,5% з часів перепису 1989 року.

Молдавська діаспора переважно розміщена на півночі та на півдні області – у Ренійському (49,0%), Ізмаїльському (27,6%), Подільському (25,9%), Саратському (19,0%) та Ананьївському (18,1%) районах. Зростання кількості молдован спостерігалось лише у Саратському районі (+54,1%), а найбільше скорочення відбулось у місті Чорноморськ (-42,9%), Кодимському (-45,5%), Миколаївському (-41,7%), Любашівському (-39,4%) та Тарутинському (-31,2%) районах.

Гагаузи – тюркомовний народ, який становить 1,1% населення регіону. Кількість гагаузів у період між переписами 1989 і 2001 років зросла на 0,9%, а питома вага серед жителів області — на 0,1%.

Представники діаспори компактно проживають на півдні та південному заході області у Болградському (18,7%), Ренійському (7,9%), Тарутинському

(6,0%), Кілійському (3,8%) та Арцизькому (1,8%) районах. Кількість гагаузів зростала у Іванівському (+100,0%), Овідіопольському (+100,0%), Болградському (+0,7%) районах та місті Ізмаїл (+14,3%), дещо скоротилась у Кілійському (-14,8%), Арцизькому (-10,0%), Тарутинському (-6,9%) та Ренійському (-5,9%) районах.

На території області також проживають значні громади євреїв, білорусів, вірмен, циган та поляків. Проте динаміка їх різна. Зокрема, зростає кількість вірмен (+42,9%), греків, грузин (+15,8%) та азербайджанців (+11,6%). Знизилась кількість євреїв (-80,6%), поляків (-40,5%), білорусів (-39,9%) та татар (-29,5%).

Порівняльна ситуація розвитку етнічних груп, зокрема, у хронологічному зрізі, представлена у табл. 1.

Таблиця 1

Етнічні групи Одеської області за даними переписів 1989 та 2001 рр.

	Кількість (тис.)	% населення		2001 р. у % до 1989 р.
		2001 р.	1989 р.	
Українці	1542,3	62,8	54,6	107,6
Росіяни	508,5	20,7	27,4	70,7
Болгари	150,6	6,1	6,3	90,9
Молдавани	123,7	5,0	5,5	85,6
Гагаузи	27,6	1,1	1,0	100,9
Одеська обл. в цілому	2455,7	100,0	100,0	93,6

Ще більш мозаїчною є карта мовних переваг населення Одеської області. У нас немає чітких даних щодо етнічних груп саме цієї області, але на певні висновки можуть наштовхнути загальнонаціональні показники мовних орієнтацій тих етнічних груп, які компактно проживають в Одеській області. Ці показники представлені у табл. 2.

Таблиця 2

*Мовні орієнтації деяких етнічних груп України за даними
Всеукраїнського перепису населення 2001 р.*

	Вважали рідною мовою, (%)			
	мову своєї національності	українську	російську	іншу
українці	85,2	<u>x</u>	14,8	0,0
росіяни	95,9	3,9	<u>x</u>	0,2
молдавани	70,0	10,7	17,6	1,7
болгари	64,2	5,0	30,3	0,5
гагаузи	71,5	3,5	22,7	2,3
німці	12,1	22,1	64,7	1,0

Ще цікавіша ситуація в Буджаку – частині Одеської області, яка розташована за Білгород-Дністровським ліманом. Вона представлена на рис. 1

Найпоширеніша рідна мова у містах і сільрадах районів Буджаку (перепис 2001 р.)

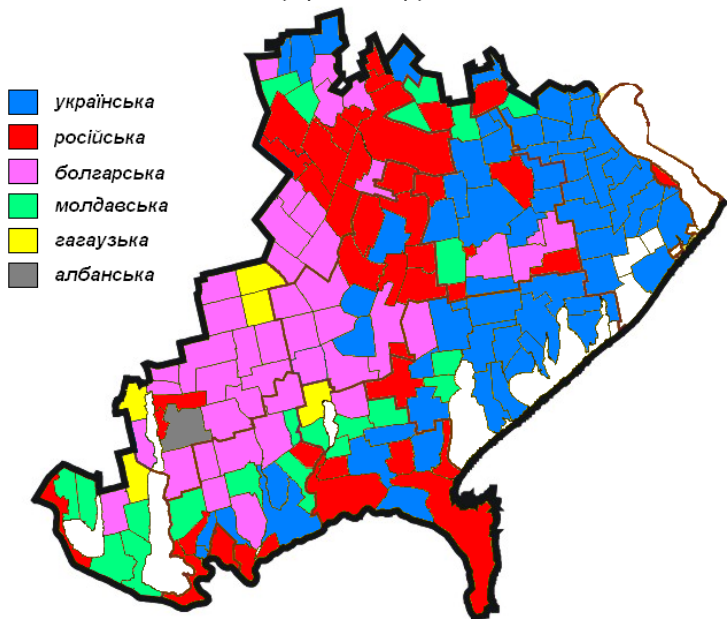

Рис. 1. Найпоширеніша рідна мова в Буджаку за даними перепису 2001 р. [1]

та свідчить про реальну багатомовність населення адміністративно-територіальних одиниць на цій території. Причому, на відміну, наприклад, від Донецької, Луганської областей та низки інших регіонів, така багатомовність має не біполярний, а багатополарний характер.

Є й ще одна особливість. Її можна з'ясувати на прикладі болгарської мови. За період між двома переписами населення частка болгар, яка називала болгарську мову рідною, скоротилась з 69,5 % до 64,2 %.

Натомість частка болгар, які називали рідною українську мову, зросла з 2,7 % до 5,0 %. Але аналогічна тенденція властива й щодо частки болгар, які рідною вважали російську мову – з 27,2 % до 30,3 %. Таким чином, конкуренція двох високостатусних в українському суспільстві мов веде до втрат для мов низькостатусних. Проте більше від цього виграє все ж російська мова. Тому, як це не дивно, україномовна спільнота у своїй конкуренції з російськомовною спільнотою повинна взяти в союзники мовні спільноти національних меншин. Тобто Україна зацікавлена не у скороченні, а зростанні цих спільнот, оскільки це обмежуватиме вплив російської мови.

Слід зазначити, що цей субрегіон (Буджак) суттєво відділений від решти території як Одеської області, так й України в цілому. Єдина вузька дорога, яка пов'язує їх – Одеса-Рені (частина колишньої союзної дороги Ростов-Рені). Причому її частина проходить по території Молдови. На цій ділянці знаходиться місток, який був побудований понад століття тому та потребує капітального ремонту. Щоправда, є ще дорога через Овідіюпіль та Білгород-Дністровський, але вона збільшує час на 2-2,5 години. По суті можна говорити, що зв'язок Буджаку з рештою України забезпечує вузький шлях.

Ще з часів президентства Л. Кучми українська влада неодноразово піднімала питання про будівництво моста через Білгород-Дністровський ліман, але справа абсолютно не просунулась, що свідчить про неспроможність влади забезпечити реалізацію національних інтересів.

Висновки. Одеська область є поліетнічним регіоном, який має суттєві відмінності від більшості інших регіонів країни. Прикордонний характер

регіону, особливо південно-західної частини області, робить його вразливим з точки зору зовнішнього впливу інших держав. Причому цей вплив, на відміну від східних регіонів України, здатні здійснювати не лише Росія, а й інші держави. За цих умов постає завдання інтенсифікації комунікацій цього регіону з рештою України, насамперед в соціально-економічній сфері. Зокрема, потребує особливої уваги стан транспортної інфраструктури. На сьогодні він не забезпечує ефективну інтеграцію регіону в Україну. Дії української влади в цьому напрямі в період незалежності не можуть бути визнані задовільними. Зокрема, потребують активізації політичної волі питання про будівництво моста через Білгород-Дністровський ліман, капітальний ремонт автодоріг регіону.

У своїй конкуренції з російськомовною спільнотою україномовна спільнота України повинна взяти в союзники мовні спільноти національних меншин. Україна зацікавлена не у скороченні, а зростанні цих спільнот, оскільки це обмежуватиме вплив російської мови.

Список використаних джерел

1. Болгарська мова в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wikiwand.com/uk/Болгарська_мова_в_Україні.
2. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К.: Держкомстат України, 2003. – 245 с.
3. Одеський регіон: природа, населення, господарство: навч. посібник / За заг. ред. О.Г. Топчієва. – Одеса: Астропринт, 2003. - 184с.
4. Перепис населення УРСР 1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Перепис_населення_УРСР_1989.

*Пільтяй Катерина Юріївна, студентка архітектурного фак-ту
Науковий керівник – Деревінський Василь Федорович, д.і.н., проф.*

ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ПРОБЛЕМИ, РІШЕННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ

Про децентралізацію згадується ще у Конституції Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 року, у якій зазначалося: «не порушуючи єдиної своєї влади УНР надає своїм землям, волостям і громадам широкого самоврядування, дотримуючись принципу децентралізації» [5].

Майже сто років по тому, Україна стала на шлях розвитку створення спроможних громад, тобто шлях децентралізації. Основними завданнями децентралізації є досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на засадах субсидіарності та створення дієздатних територіальних громад як базової ланки адміністративно-територіального устрою.

Децентралізація – це процес перерозподілу функцій та повноважень від центрального управління, він включає як політичну, так і адміністративну сторони. Децентралізація може бути територіальною – переміщення влади від центрального міста на інші території, і може бути функціональною – шляхом передання повноважень на прийняття рішень з головного органу будь-якої галузі уряду до чиновників нижчих рівнів [1].

В рамках децентралізації мають відбутися абсолютно нові для України процеси співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад.

Після розпаду СРСР в незалежній Україні залишилась командно-адміністративна система управління, яка побудована згори до низу на засадах домінування центральної влади над місцевими громадами. Тому актуальність реформування територіальної організації влади назривала давно, адже існуючий устрій заважає здійсненню ефективної регіональної політики, стримує розвиток місцевої ініціативи та становлення повноцінного місцевого самоврядування [2].

До основних проблем адміністративно-територіального устрою України, що обумовлюють необхідність його реформування, належать: надмірна кількість адміністративно-територіальних одиниць базового та районного рівнів, що знижує ефективність управління територіями. Більшість одиниць базового рівня не мають достатнього економічного потенціалу для свого розвитку, що не відповідає європейським тенденціям соціально-економічного розвитку.

Ухвалені зміни до Конституції України мали б забезпечити становлення реального місцевого самоврядування. Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» в областях уже затверджені перспективні плани об'єднання громад в напрямку децентралізації влади, хоча процес цей іноді виглядає зворотнім. Відтак відсутність фахової незалежної експертизи документів спричиняє ризик нівелювання реформи, неврахування основної її суті – поліпшення умов надання послуг громадянам.

Наприклад, Херсонська область має 18 районів, 9 міст обласного значення, 6 районного підпорядкування, 31 селище міського типу, 698 населених пунктів в тому числі: міських – 40, сільських – 658, які об'єднані у 259 сільських рад та 9 міських рад.

У Херсонській області план децентралізації передбачає переважно збереження районів, тобто формування об'єднаної громади в межах цілого району. Як вважає Л. Оленковська, проблема децентралізації в області полягає у невключенні реальних суб'єктів процесу об'єднання – територіальних громад – у процес їх трансформації, у конфлікті інтересів сільських голів, які втрачають важелі впливу в процесі об'єднання, і районної номенклатури, яка прагне зберегти чинну модель, змінивши лише назви [4].

Перспективним планом реформи обласною радою схвалено 41 об'єднання територіальних громад, а створена лише одна територіальна громада з центром у с. Кочубеївка [6]. До неї увійшли 14 населених пунктів, кількість жителів становить 3368 осіб. Розрахунковий обсяг доходів цієї територіальної громади – 3 961 300 гривень. Та вже цього року, завдяки об'єднанню, Кочубеївська

група отримала від держави 4,6 млн грн. , які будуть використані на розвиток власної інфраструктури.

Значущість місцевого самоврядування полягає в тому, що, будучи рівнем публічної влади, найбільш наближеним до людини, а отже й найкраще обізнаним із проблемами життєдіяльності територіальних колективів, вона може найкраще забезпечити населення широким спектром послуг – соціальних, побутових, торговельних, культурних, освітніх та інших. Однак реальне забезпечення цих послуг ґрунтується на спроможності територіальної громади покривати видатки на такі послуги. За умови відсутності бюджетної свободи неможливо говорити про реальне місцеve самоврядування.

Слід зазначити, що нова конфігурація все ж дублює органами державної влади функції органів місцевого самоврядування. Аналізуючи Перспективний план об'єднання територіальних громад Херсонської області з урахуванням змін до Конституції України 2015 року, слід відзначити, що він консервуватиме атавізми радянської моделі управління, адже значна кількість районів – сім із вісімнадцяти районів області – представляють собою район-громаду. На думку Л. Оленковської, в цих районах Херсонщини швидше відбудеться централізація, а не децентралізація влади [6]. Особливістю Херсонської області є й те, що значна кількість районів розташована уздовж Дніпра або ж Каховського водосховища. Районні центри, як правило, знаходяться на березі, а самі райони тягнуться в степ на значну відстань. Тому крайні населені пункти перебувають на відстані до 60 км від центру запланованої громади. Ураховуючи майже повну відсутність доріг, спектр послуг стане ще менш доступним для громадян ніж зараз. Таким чином, запропонований план не враховує головного – реального поліпшення доступності та якості послуг для громадян [6].

Важливою перепорою, або навпаки – можливістю впровадження децентралізації – є відсутність чітко визначених обрисів спроможності громад в українських реаліях. Тому розмови про економічну спроможність в дотаційних областях, таких як Херсонська, де дотаційними є 80 % територіальних громад, є досить умовними, як і обрахунки бюджетної спроможності. Тож насамперед слід розглядати такі показники як доступність та якість послуг, максимальне збереження та розвиток населення, а вже потім – економічну спроможність громад як явище, адже саме межові щодо інших областей України райони потерпають від наднизької щільності населення, і саме вони переважно будуть представляти схему «район – громада». Як наслідок, матимемо ще більш високий рівень відтоку населення до сусідніх областей, які мають на межі із Херсонською областю розвинені економічні центри (Запорізька та Дніпропетровська).

Одночасно розширення меж територіальної громади міста Херсона до не виправдано великих, з одного боку, та не включення в межі Херсона територій, які де-факто є територією міста свідчать про кон'юнктурний, непродуманий підхід до формування перспективного плану.

Тому в рамках реформи сьогодні продовжують вносити корективи до Генерального плану м. Херсона. В планах розвитку місто має бути туристичним

центром, мати зручну транспортно-логістичну розв'язку, стати базою для підприємств переробки сільськогосподарської продукції та технічного обслуговування сільгосптоваровиробників.

Також Херсон став одним з чотирьох міст України (Херсон, Львів, Тернопіль та Харків), який в рамках програми децентралізації отримав нові повноваження держархбудконтролю. Згідно з положенням, Інспекція з питань державного архітектурно-будівельного контролю Херсонської міської ради може здійснювати відповідно до закону держархбудконтролю та виконувати дозвільні та реєстраційні функції у сфері містобудівної діяльності, що є чималим досягненням досягнення економічно-соціального розвитку міста, через спрощення створення умов для інвесторів, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу. І такі новації дали гарний результат у 2016 році. За даними Міністерства регіонального розвитку будівництва та житлово-комунального господарства України, Херсонська область в першому півріччі вийшла на 1-е місце по темпам зростання капітальних інвестицій та на 3-є місце в Україні за темпами зростання продукції будівництва.

Новий адміністративно-територіальний устрій має стати територіальною основою для формування децентралізованої системи територіального управління, що забезпечить підвищення соціальних стандартів життєдіяльності людей шляхом максимально ефективного використання суспільних ресурсів, та як наслідок цього - стійке економічне зростання на засадах сталого розвитку.

Список використаних джерел

1. Суть реформи органів місцевого самоврядування (децентралізації) // [Електронний ресурс]. Режим доступу:

http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/verstka_decentralizaciya.pdf

2. Децентралізація // Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К.: Українська енциклопедія, 1998.

3. Закон України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» від 03.02.1994 № 3917-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 22. — Ст. 145.

4. Звіт за результатами проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики в Україні // [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/05/Zvit-za-rezultatami-realizatsiyi-derzhavnoyi-regionalnoyi-politiki-v-Ukrayini-u-2015-rotsi3.pdf>

5. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). — [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>

6. Кочубеївська територіальна громада [Електронний ресурс] / Сайт «Децентралізація влади». — Режим доступу :

<http://decentralization.gov.ua/region/common/id/768>.

Ромащук Руслана Юріївна, студентка архітектурного факультету
Науковий керівник: Деревінський Василь Федорович, д.і.н., проф.

**БІЛГОРОД-ДНІСТРОВСЬКА ФОРТЕЦЯ – УНІКАЛЬНА ПАМ'ЯТКА
ОБОРОННОЇ АРХІТЕКТУРИ XIII-XV ст. НА ПІВДНІ УКРАЇНИ**

Аккерманська фортеця – одна з наймогутніших та найцікавіших фортець Півдня України, яка знаходиться на території сучасного міста Білгорода-Дністровського. Її прекрасно збережені мури, що височіють над Дністровським лиманом, і нині вражають своєю величчю та неприступністю...

Фортеця будувалася на залишках грецького міста Тіра, яке існувало до IV століття. Але через регулярні напади завойовників поліс був знищений. Спочатку місто зруйнували готи, а потім гуни поклали кінець існуванню Тіри. Після греків на місці Тіри мешкали даки, анти, болгари. Історики вважають, що у X столітті Білгород входив до складу Київської Русі, потім належав Угорському королівству, а ще пізніше — Галицько-Волинському князівству. У складі останнього князівства місто перебувало до вторгнення татаро-монголів.

Достовірно невідомо, коли було засновано Білгород-Дністровську фортецю. Більшість істориків вважають, що генуезці, які прийшли у Причорномор'я в XIII столітті, є засновниками фортеці. Незважаючи на те, що ця територія входила на той час до складу Золотої Орди, генуезці якимось чином домовились із татаро-монголами. Тому Білгород офіційно був татарським містом, але правили в ньому генуезці. Фортеця мала контролювати Дністровський лиман.

У другій половині XIV століття генуезці втратили свій вплив у Причорномор'ї. На думку багатьох істориків після Генуї володарювання містом перейшло до Литви. А наприкінці XIV ст. Молдавське князівство відвоювало Білгород у Великого Князівства Литовського. Внаслідок чого на рубежі XIV-XV ст. місто-фортецю стали називати Четатя-Алба (Біла фортеця).

Міцність укріплення не допомогло молдованам зберегти владу над містом, оскільки у 1484 р. після тривалої облоги його захопили турки й назвали Аккерман (Біла фортеця). Понад 300 років перебувала фортеця під турецьким володарюванням. У 1812 р., за підсумками чергової російсько-турецької війни, Аккерман перейшов під управління російських військ. Фортеця швидко перестала вважатися військовим об'єктом і вже у 1832 р. втратила військово-оборонну функцію.

Фортеця знаходиться на скелястому березі Дністровського лиману на місці давньогрецького поліса V – IV ст. до н. е. Укріплення, що формувалося протягом XIV – XV ст, належить до баштово-стінового типу. Воно складається з чотирьох частин:

- цитаделі або генуезького замку
- північного (гарнізонного) двору
- південного двору
- портового двору

Будували фортецю із білого вапняку, розчином для якого служили яйця, товчений мармур, вугілля і кремній. Також до складу будівельних матеріалів входило просо, яке дозволяло підтримувати нормальний гідротермічний баланс у стінах [1].

Фортеця розділена на двори внутрішніми стінами. Цитадель розташована на території Гарнізонного двору. Цей двір має площу близько двох гектарів і майже вся територія його була забудована казармами, стайнями та складами боєприпасів.

Найбільший двір фортеці – Громадянський. Його площа складала п'ять гектарів. Спочатку двір був забудований житловими спорудами, а в турецький період тут стояла велика мечеть. Але у XIX столітті усі житлові будівлі двору були розібрані. Вхід до двору проходить через центральну браму фортеці – Кілійську.

Третій двір називався Карантинним (інші назви – Портовий, Господарський). Він призначався здебільшого для торгівлі та складів. Але нині від цього двору майже нічого не залишилося. Двори оточені високими мурами із системою башт.

Найбільш давньою є цитадель, споруджена в другій половині XIII – першій половині XIV ст. У плані це чотирикутник з чотирма наріжними круглими баштами. У південній оборонній стіні цитаделі влаштовано в'їзну браму, а на замковому подвір'ї розташовувалися житлові корпуси та каплиця.

Білгород-Дністровська фортеця є однією з найбільших середньовічних фортець в Україні. Периметр її стін становить 2,5 кілометри, а загальна площа – більше 9 га. Товщина стін коливається від 1,5 до 5 метрів, а висота стін та башт – від 5 до 15 метрів. З півночі фортечні мури майже впритул підступають до Дністровського лиману. З інших трьох боків фортецю оточує рів, сучасна глибина якого сягає 13-14 метрів. Внутрішня стіна рову на кілька метрів вища ніж зовнішня [2].

Відкритими бойовими галереями мури поєднувалися з п'ятиярусними наріжними баштами. Кожна башта мала підвальні приміщення, де зберігалися боєприпаси, та верхні яруси, які мали певні функціональні призначення.

До фортеці вели дві в'їзні брами. Перша брама зі сходу – головна Кілійська брама та друга з заходу – Овідіопольська брама. Сполучення з портовим двором з боку лиману здійснювалося завдяки водяному барбакану з воротами.

До нашого часу в основному збереглися мури та башти, що надають історично сформовану планувально-просторову структуру фортеці. З початку XX ст. тут ведуться реставраційні роботи, що дало можливість активно використовувати історико-архітектурний комплекс із культурно-туристичною метою. Серед численних башт, що збереглися, особливу зацікавленість викликають башти Овідія та Пушкіна.

Башту Овідія, або Дівочу, розташовано ліворуч від головних воріт на розі південної і східної оборонних стін. За легендою, придворний поет імператора

Августа, Овідій Назон, був засланий у східну провінцію Риму. Але довгий час вважали, що у 8 р. н. е. поет знайшов притулок у Тірі.

Чи насправді жив у Тірі Овідій, ніхто достеменно не знає. Щодо О. Пушкіна, то його візит до Аккерманської фортеці є фактом. Башта Пушкіна називається на честь перебування у фортеці поета. Він був тут всього три дні під час свого "південного" заслання. За цей час у поета народився задум вірша "К Овидию". Башту розміщено над лиманом, навпроти башти Овідія. Фортецю відвідали також й інші відомі особистості: Адам Міцкевич, Леся Українка, Іван Нечуй-Левицький та інші.

Аkkerманська фортеця є унікальною пам'яткою оборонної архітектури XIII—XV ст., нині являється одним із найпопулярніших туристичних об'єктів Півдня. На території часто проводять інсценовані вистави, фестивалі. Фортеця є цінним об'єктом наукових досліджень і культурно-туристичного використання.

Список використаних джерел

1. Білгород-Дністровський. Фортеця [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://ukrainaincognita.com/odeska-oblast/bilgorod-dnistrovskiy-raion/bilgorod-dnistrovskiy/bilgorod-dnistrovskiy-fortetsya>.

Аkkerманська фортеця [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
https://uk.wikipedia.org/wiki/Аkkerманська_фортеця.

*Рябушенко Анастасія Євгенівна, студентка архітектурного фак-ту
Науковий керівник – Деревінський Василь Федорович, д.і.н., проф.*
ГЕНДЕРНА РОЛЬ ЖІНКИ В ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Гендерна політика – утвердження партнерства статей у визначенні і реалізації політичних цілей, завдань і методів їх досягнення в діяльності політичних структур – держави, політичних партій, суспільно-політичних об'єднань [1].

З'ясовуючи сутність гендерного підходу, необхідно розрізнити такі поняття як: рівність статей, рівність прав та рівність можливостей. При цьому "рівність статей" ні в якому разі не передбачає уподібнення статей, ігнорування статевої психологічної відмінностей. "Рівність прав" означає наділення відповідними правовими гарантіями осіб жіночої та чоловічої статі в усіх сферах людського буття. Питання про рівність прав повинне враховувати специфіку чоловіків і жінок, їх статево особливості, потреби, інтереси й уподобання. Кожна стаття має право на інаковість, відмінність, особливість.

Суть гендерної рівності полягає не в тому, щоб надати однакових прав особам різної статі, а насамперед у тому, аби створити такі умови суспільного життя, щоб жінка і чоловік справді були спроможні реалізувати себе повноцінно як у громадському, професійному, так і в особистому житті. Рівність прав таким чином передбачає рівність можливостей біологічної, психологічної, особистісної, соціальної актуалізації сутнісних сил жінки і чоловіка.

Принцип гендерної рівності закріплений в Конституції України. Статті 3, 21, 23, 24 Конституції закріплюють рівність чоловіків та жінок в усіх сферах життя. Частина третя ст. 24 Конституції України, безпосередньо присвячена подоланню дискримінації стосовно жінок в Україні та наголошує на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній та культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї тощо [2]. Йдеться також про те, що створюються умови, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством. Мова йде про правовий захист, матеріальну і моральну підтримку материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам та матерям.

Законодавчо чоловіки позбавлені такої можливості. Саме такий підхід є характерною ілюстрацією формального розуміння принципу гендерної рівності.

Найбільш прийнятними в цьому розумінні є наступні визначення. «Гендерні дослідження – це дослідження різноманітних аспектів жіночої та чоловічої розбіжності», – вважає І. Жеребкіна. Вона зазначає, що має на увазі різницю не "одного" від "іншого" (наприклад, жіночого від чоловічого чи навпаки), але різницю як структуру. Предметом гендерних досліджень, на її думку, є дослідження жіночих і чоловічих особливостей мислення, поведінки, мови, психології, економічної поведінки, політичної участі та участі в культурній традиції, тощо [3, с. 2]. "Гендерний підхід являє собою наукове поняття, в основі якого лежить аналіз відмінностей жіночої й чоловічої психіки з урахуванням соціальної детермінації" [4, с. 29].

Цікавим в умовах соціальних трансформацій, які відбуваються в нашій країні, є дослідження гендерних аспектів політичного лідерства.

Відомо, що дослідження проблеми лідерства починалися з теорії. Потім предмет наукового інтересу змістився на стосунки лідера та його оточення. Після розробки "ситуативної" теорії лідерства дослідники почали активно цікавитися змістовими характеристиками діяльності політичних лідерів.

Традиційно лідерство як соціально-психологічний феномен вивчалось майже без врахування статі. На керівних державних посадах, а також у масових громадсько-політичних організаціях, партіях в основному перебувають чоловіки, які й формують політику держави в її власне "чоловічому вбранні". Проте логічно припустити, що жінка-політик зможе більш компетентно оцінити проблеми жінок, що вона буде більш розумно, більш чутливо, більш адекватно представляти жіночу частину населення. Так само політику чоловічої статі простіше і зрозуміліше репрезентувати інтереси чоловіків як природно близької йому біопсихосоціальної групи.

Татенко В. О. наголошує: "... жіноче лідерство вибудовується не по одному, а принаймні одночасно по двох векторах: загальнолюдському і власне жіночому. Щоб стати лідером жінка повинна довести чоловікам і жінкам, що вона краща за них у виконанні соціальних ролей і функцій загального значення і довести, що вона ближча за інших жінок до ідеалу "жіночого". Ідентичний механізм лежить в основі формування і розвитку "чоловічого" лідерства" [5].

Можна зробити висновок, що гендерне дослідження проблеми політичного лідерства повинно орієнтуватися на два принципи: ідентичності та додатковості. Так, політик-чоловік повинен бути здатний у кожній проблемі, яку він розв'язує, розрізнити, крім усього іншого, власне свій – чоловічий і власне жіночий інтерес, а також віднайти відповідні форми його задоволення. Те саме стосується і жінки-політика. Оскільки кожний конкретний політичний лідер не може рівною мірою враховувати і "свої" і "не свої" гендерні інтереси, набуває актуальності проблема пропорційної представленості в політиці лідерів як чоловічої, так і жіночої статі.

Збалансоване поєднання гендерних ролей в політичній діяльності, пропорційна представленість в ній лідерів від жінок і чоловіків суттєво збагачує суспільство, стимулює його творчу енергію, оптимізує процес прийняття рішень. Візьмемо до уваги, що інтереси тієї чи іншої соціальної групи можуть бути належно враховані, якщо їх представники становитимуть не менше як 30 відсотків від загальної чисельності осіб, які причетні до прийняття політичних рішень. У країнах із високим рівнем жіночого представництва у структурах влади (Фінляндія – 39,0 %, Норвегія – 35,8%, Швеція – 33,5 %, Данія – 33,0 %) краще, ніж деінде, вирішуються проблеми екології, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, досягається злагода у суспільному організмі. Коли в Україні лише 8 % осіб причетні до прийняття політичних рішень [6]. При цьому від жінок-політиків очікують не тільки захисту соціальних інтересів населення, конструктивного і активного вирішення специфічно жіночих проблем, а й відмінного від чоловіків, стилю роботи, способів розв'язання проблем. Проте, як свідчать результати досліджень, ставлення до жінок-лідерів, зокрема політиків, в нашому суспільстві є досить упередженим. Серед народу існує думка, що жінці не місце у великій політиці.

Суттєвих відмінностей між лідерською поведінкою жінок і чоловіків не спостерігається. Дійсно, в цій поведінці є чимало схожого. І чоловік, і жінка можуть у соціальній ролі політичного лідера стверджуватись як людина взагалі. Але вони можуть проявити себе ще й у гендерній ролі чоловіка і жінки. Саме за таких умов вони отримують можливість максимального самоствердження і самовиявлення, а отже будуть спроможні більш ефективно виконувати свої соціальні функції.

Позитивні якості жінки-політика:

- жінки більш терпимі в спілкуванні з іншими;
- прагнуть в більшій мірі досягти гармонії і тому надають перевагу компромісу та колегіальному способу прийняття рішень;
- порівняно з чоловіками, більше розвинене почуття обов'язку стосовно роботи, рідше відсутні на сесіях та засіданнях .

Негативні якості жінки-політика:

- жінки надто емоційні, суб'єктивні;
- надто практичні, заважає їх "дріб'язковість";
- схильність бачити "суспільство як сім'ю";

- включаючись в політичну боротьбу, мають схильність до радикалізму. Такаж відмінності в проблемах, які політики-жінки та їх колеги-чоловіки визнають найбільш актуальними. Наприклад, жінки більше переймаються соціальними проблемами та більш активно підштовхують уряд до їх вирішення. Крім того, вони менше впевнені у завтрашньому дні та більш обачні, ніж чоловіки, і тому більше уваги приділяють таким питанням, як податок на охорону здоров'я, дитячі установи та пенсії. Жінки бачать сенс політики в допомозі конкретним людям. Це специфічний "жіночий" елемент, який відповідає ролі жінки-матері, сенс якої визначається піклуванням про інших. Якщо вона не виконує цю вимогу, то нею опановує почуття невиконаного боргу [7, с. 57]. Видається, що жінки сильніше, ніж чоловіки, відчувають особисту відповідальність, навіть якщо вони з тих чи інших причин не можуть вплинути на стан речей. Ще одна особливість жінок-політиків полягає в тому, що вони прагнуть робити моральну політику. Під моральною політикою розуміється наступне: відповідність засобів і способів тим високим цілям, які декларуються в програмних документах; діяльність не заради кар'єри, власного просування по службі, а заради ідеї; мета – не завоювання влади, а вироблення механізмів народовладдя; протистояння злу в усіх його проявах; захист несправедливо скривджених і т. ін. [8, с. 83].

Досить цікавою видається теорія про співвідношення мови і влади, розроблена вченими феміністичного спрямування, які розглядають мову як засіб, яким кодується владна гендерна асиметрія. Багато слів, що стосуються і чоловіків, і жінок, мають різне представництво в мові. Наприклад, термін "політик" у масовій свідомості малює образ чоловіка. Якщо потрібно акцентувати, що політиком є жінка, для цього необхідно використовувати громіздку уточнюючу конструкцію – жінка-політик чи політик-жінка.

Жінки в конфліктних ситуаціях практикують більш діловий, продуктивний підхід, який сприяє успішному розв'язанню суперечок. Їх мовна "поведінка" пряма і відкрита, як і має бути в діалозі рівних за статусом. Чоловіки, як правило, вирішують політичні протиріччя, йдучи шляхом розпалювання ворожнечі, що перешкоджає успішному розв'язанню проблем.

Лідери-жінки і лідери-чоловіки запозичують один у одного моделі поведінки, що ускладнює можливість їх розрізнення, гендерної типологізації, тим самим підштовхує до висновку про відсутність істотних відмінностей між цими моделями.

Отже, можна зробити висновок, що сучасна жінка може бути таким же успішним політиком, як і чоловік. По-перше, вона має на це повне конституційне право. По-друге, суттєвих відмінностей між лідерською поведінкою жінок і чоловіків не спостерігається, тому участь жінки в політичній діяльності суспільства може бути не менш дієспроможною, ніж у чоловіків. По-третє, враховуючи деякі природні якості, у жінок більш, ніж у чоловіків, розвинуте почуття відповідальності за виконання покладених на неї обов'язків.

Список використаних джерел

1. Гендерна політика [Електроний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Гендерна_політика.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30, Ст. 141.
3. Жеребкіна І. Фемінізм і сучасна філософія / І. Жеребкіна // Новий Образ. – 1997. – № 1.
4. Титова Т. Гендер крізь призму буденності (жіночий аспект) / Т. Титова // Соціальна політика і соціальна робота. – 1999. – № 3-4 (11-12).
5. Іващенко О. Участь жінок у політиці України / О. Іващенко // Слово і час. – 1997. – № 2. – С. 69–72.
6. Константинова В. Н. Женщины и проблемы политического лидерства В. Н. Константинова // Женщины и социальная политика (гендерный аспект) / Отв. ред. З. Я. Хоткина. – М., 1992. – С. 107–116.

*Ткачук Анна Олегівна, студентка архітектурного факультету
Науковий керівник : Деревінський Василь Федорович, д.і.н., проф.*

ПРОБЛЕМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ : СУЧАСНІ РИЗИКИ, ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Ми живемо в непростий для України час – час змін. Революція довела, що український народ – єдиний, неподільний. Ці події засвідчили перед усім світом прагнення українського народу до змін, вільного та щасливого життя.

На сьогоднішній час наша держава взяла курс на євроінтеграцію. Варто зазначити, що важливим аспектом спрямування політики сьогодні є прийняття змін до Конституції України в частині децентралізації влади. Ці реформи щодо об'єднання територіальних громад і євроінтеграція знаходяться в одній площині. Наслідком децентралізації є реформування органів місцевого самоврядування та територіальної організації влади – повна зміна діючої системи управління. Децентралізація - спосіб визначення та розмежування завдань і функцій, при якому більшість з них передається з рівня центральних органів на рівень нижчий і стає власними завданнями та повноваженнями органів нижчого рівня [3, с. 9]. На підтримку процесу децентралізацію було прийнято Закон України “ Про добровільне об'єднання громад”, яким було закладено основні принципи і процедуру, на основі яких буде здійснено укрупнення населених пунктів [4].

Сьогодні однією з головних проблем України є погана модель управління: влада є надто централізованою. Децентралізація є необхідною реформою , якщо країна обирає шлях прогресу. Місцеві проблеми можуть ефективно вирішуватися тільки на місцевому рівні. Тому варто передати повноваження, щодо вирішення місцевих проблем на базовий рівень: села, селища, міста. Саме на даному рівні проведення регіональної політики населенню цієї місцевості краще зрозуміло, які проблеми потрібно вирішувати

перш за все. В такому разі саме ці центри будуть відповідальними, а помилки будуть дуже швидко ліквідуватися. Якщо рішення приймає лише центр, то на нижніх рівнях будуть боятися ризикувати, проявляти ініціативу і в такому випадку ніякого руху не буде.

Так, на будь-якому шляху можуть виникнути проблеми, але з ними варто боротися і рухатися вперед до заданої мети. Основними ризиками, які можуть виникнути на місцевому рівні під час реформування, є :

- дефіцит механізмів для забезпечення виконання закону про об'єднання територіальних громад;

- можливий політичний спротив місцевого населення. Соціальною базою спротиву є особи, у яких можуть виникнути побоювання щодо втрати статусу інфраструктурної переваги;

- можлива активізація та прискорення формування політичних об'єднань, які представляють інтереси меншин. Це є досить актуальною проблемою для областей, які межують з іншими державами. У процесі об'єднання територіальних громад в районах проживання етнічних меншин необхідно ретельно проводити громадські обговорення, роз'яснення, моніторинг громадських настроїв;

- ризик зниження якості місцевого управління та правильності прийнятих рішень. Наявний низький рівень освіченості службовців місцевого самоврядування : лише дві третини службовців мають вищу освіту; [6]

- ризик, що окремі регіони та області будуть намагатимуться за короткий період часу сформуванню перспективний план об'єднання територіальних громад без проведення ґрунтового аналізу

Процес розробки перспективних планів повинен проводитися з урахування всіх важливих факторів: інфраструктурних, економічних, етнополітичних, культурних, історичних.

Отже, регіональна влада зіткнеться з рядом важливих проблем у процесі децентралізації. Тому важливим завданням її є вжиття усіх необхідних заходів для зменшення ризиків на всіх етапах даної реформи.

Основною базою ефективної моделі місцевого самоврядування є повноваження, фінансові ресурси, контроль. Саме на цих трьох напрямках повинні бути спрямовані зусилля влади. Яскравими прикладами успішної децентралізації є Польща, Словаччина, Латвія, Литва, Естонія, Скандинавські країни. Дані реформи дали поштовх у розвитку економіки, соціальному розвитку цих держав [2, с. 324].

Нині, коли в Україні спостерігається процес «старіння нації», тобто переважання частки людей літнього віку, існує думка про занепад села. Тому замість підтвердження цієї думки в суспільстві варто вдатися до дій і завдяки децентралізації дати управління територіальних громадам, що сприятиме розвитку і досягненню успіху на них. Для вирішення проблем, що можуть виникнути при реформуванні, потрібно:

- забезпечити залучення органів місцевого самоврядування та експертів до формування перспективного плану;

- врахувати географічні, історичні, культурні, етнічні особливості територій і громад, які об'єднуються;
- забезпечити реформування значною грошовою базою;
- активізація соціальної бази України;
- проведення громадами конференцій, семінарів для обговорення основних проблем;
- створення муніципальної варті – структури, яка слідкуватиме за порядком на підлеглий території;
- розмежування повноважень у сфері освіти, охорони здоров'я, інфраструктури, дозвілля;
- створення виконкомів.

Успішне впровадження розпочатої реформи в нашій країні можливе лише при закріпленні на законодавчому та місцевого рівні механізмів участі громадян із урахуванням Статутів територіальних громад, підтримання тісного контакту громадського суспільства з місцевими органами влади

При успішному реформуванні на території України можливі такі перспективи:

- повноцінний розвиток громад;
- фінансове забезпечення всіх верств населення;
- підвищення рівня життя;
- територіальна зв'язність;
- відповідність перспективному плану;
- можливість прийняття рішень на місцях (наприклад дозволи, реєстрації і посвідчення – для ведення бізнесу можна отримати на місцях);
- розвиток інфраструктури;
- розвиток сіл, селищ, міст;
- залучення інвестицій без очікування дозволу з Києва.

Децентралізація і дерегуляція ліквідує штучні перешкоди для бізнесу і підприємницької діяльності, такі як зайві дозволи, інстанції, надмірний контроль [5]. Внаслідок цього країна почне оживати і розвиватися. Активні, спроможні та зацікавлені громади будуть головною рушійною силою в прийнятті рішень. Вони стануть підтримкою тих змін, над проведенням яких працює уряд. Без реформи місцевого самоврядування всі інші реформи будуть приречені на невдачу

Основою територіальної одиниці стане громада. Вона матиме голову та виконком. У селах будуть обирати старосту, який входить до виконкому. При цьому центральна влада матиме своїх представників-префектів. Їх повноваження будуть обмеженими і зводиться до двох функцій: контролю та координації діяльності громад.

Отже, варто зазначити, що без змін ми не зможемо рухатися далі, не буде розвитку ані в селах, ані в містах, а отже не буде забезпечений належний рівень життя. Зміни починаються з кожного із нас. Лише тісна взаємодія центральної влади і громадських об'єднань, їх взаєморозуміння стане поштовхом і надійною основою розвитку України. Після остаточного

ухвалення реформ ці зміни стануть доленосними. Це буде безповоротна реформа, наслідком якої буде наближення України до Європи, до покращення умов життя громадян. Ми повинні згуртуватися навколо ідей, що роблять нас єдиними у цей непростий час, а всі проблеми вирішувати мирно. Реформи – це рух. Рух – це життя.

Список використаних джерел

1. Бабінова О. О. Державна регіональна політика і регіональний розвиток: сучасні реалії України та європейський досвід. / О. О. Бабінова. – К.: Фенікс, 2011.

2. Сало Т. Ефективність державного управління. / Сало Т. – Випуск 35. – 2013 – ст.324

3. Бориславська О. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : ТОВ «Софія». – 2012. –128 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ua_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni\(2\).pdf](http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ua_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni(2).pdf).

4. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 157-VIII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

5. Жук В. Напрями розвитку та зміцнення управлінського потенціалу органів місцевої влади / В. Жук // Національний інститут стратегічних досліджень . / [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli08/01.htm>.

Наукове видання

**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА:
ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ, ЗАКОНОДАВЧЕ
РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Випуск II

Частина друга

Матеріали друкуються в авторській редакції

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, галузевої термінології та інших відомостей

Підписано до друку 09.12.2016 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 23,7. Облік.-вид. арк. 25.1
Зам. № У250-57. Тираж 150 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль, 46004

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічному центрі ТНЕУ «Економічна думка»
46004 м. Тернопіль, вул. Львівська, 11
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua